

IMMA ERAMO

20 HİLEDE ANTİK DÜNYA

Çeviri: Gonca TOPAL

MONOGRAFİ

20 Hilede
Antik Dünya

20 Hilede Antik Dünya
Imma ERAMO
Kasım 2024
978-625-99086-7-0
Monografi® | 015

ÖZGÜN İSMİ
Il mondo antico in 20 staratagemmi
Copyright © 2023, Gius. Laterza & Figli,
All rights reserved
In arrangement with Atlas Publishing Lab

ÇEVİRİ
Gonca TOPAL

ÇEVİRİ EDİTÖRÜ
Tansel MUMCU

YAYINA HAZIRLAYAN
İlhan DÜZ

GÖZDEN GEÇİREN
Ayşe Ceren ÖZDERE

BASKI
Melisa Matbaacılık Sertifika No: 45099
Maltepe Mah. Davutpaşa Çiftehavuzlar
Yolu Sok. Acar Sanayi Sitesi No: 16
Zeytinburnu 34010 İstanbul

Monografi Yayınları
Sertifika No: 43841
Aziz Mahmut Hüdayi Mah.
Hakimiyeti Milliye Cad. No: 58/64
Üsküdar 34672 İstanbul

bilgi@monografiyayinlari.com
monografiyayinlari.com

x.com/monografiyay
instagram.com/monografiyayinlari
facebook.com/monografiyayinlari

Eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek kaydıyla yapılacak kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz, dağıtılamaz.

Imma ERAMO

20 Hilede Antik Dünya

Çeviri: Gonca TOPAL

MONOGRAFİ

IMMA ERAMO

Bari Üniversitesi'nde klasik filoloji alanında araştırmacıdır. Eramo, bu üniversitede Antik Yunan ve Roma tarihinin kaynaklarının yorumu ve Latince edebiyat dersleri vermektedir. Araştırmalarında özellikle antikçağda askeri literatür ve Bizans döneminin tarihyazımı ve teknik literatürüne odaklanarak bu çalışmaların modern dönemdeki etkilerini incelemektedir.

Yüksek lisans tezinde İskenderiyeli Appianus'un metin tarihi ve elyazmalarının envanteri üzerine çalışmış; 2009 yılında ise Bari Üniversitesi'nde *Demegorie protretticheː Rhetorica militaris. Testo, traduzione, commento* başlıklı doktora tezini başarıyla savunarak klasik filoloji alanında doktor unvanını kazanmıştır.

2008 yılında Luciano Canfora'nın notlarıyla Siriano'nun *Rhetorica militaris* [Savaş Nutukları] adlı eserinin eleştirel baskısını yayımlamıştır. Ardından, 2018'de Besançon'da anonim bir eser olan *De militari scientia*'nın [Askerlik Bilimi Üzerine] eleştirel baskısını hazırlamıştır. En son olarak Frontinus'un *Stratagemmi* eserinin çevirisini ve yorumunu yapmış, 2022'de Giusto Traina'nın önsözüyle yayımlamıştır.

Ayrıca, Alberto Angela'nın yönettiği "Genio. La grande storia delle scoperte che hanno cambiato la nostra vita" (Dâhi: Hayatımızı Değiştiren Buluşların Büyük Tarihi) adlı serinin bilimsel komitesinde yer almaktadır.

GONCA TOPAL

1985 yılında İzmir'de doğdu. Edebiyat ve Avrupa Çalışmaları alanlarında lisans ve yüksek lisans eğitimini aldığı Sunderland, Groningen, Palacký, Göttingen üniversitelerinde Ovidius'un *Metamorphoses* [*Dönüşümler*] eserinin İngilizce çevirilerinin karşılaştırılması ve Avrupa tarihinin edebi temsilleri üzerine tezler yazdı. Ayrıca Floransa ve Bologna üniversitelerinde modern tarih, Latince ve klasik kültür alanlarında çalıştı. Ardından İtalyan dili ve kültürüne ilgisi ile yönlendiği Floransa'da yerel sanat tarihine odaklandı. Kültürel ve akademik çalışmalarına on yıldan beri İtalya'da devam ediyor.

İÇİNDEKİLER

Giriş 1
Başlangıçta Ahtapot Paul Vardı 1
Bilinmeyen Zekâ 4
Suyun Şekli 6
Kurnazlık: Kullanım ve Kötüye Kullanım Talimatları 7

I. Biri, Hiçbiri, Binlercesi
Yunan ve Yakındoğu Kültürünün Kökenlerinde 11

1. Misafirlere Nezaket
Troya Atı 16

2. Gerçek ve Diğer Yalanlar
II. Ramses ve Kadeş Savaşı 22

3. İskambil Kulelerinin Kraliçesi
Dido'nun Hilesi 33

4. Körlük
Gigis, Kandaules ve Lidya Tahtının Fethi 41

5. Bir Kaçırılma Öyküsü
Büyük Kiros'un Kaderi 49

II. Yarın Savaşta Beni Düşün
Yunan Şehir Devletlerinden Büyük İskender'e,
Bağımsızlık ve Egemenlik Mücadeleleri 60

6. Kızıl Damga
Demaratos ve Sparta Karşı Casusluğu 67

7. Geleceği Değiştiren Adam
Themistokles'in Dolaylı Stratejisi 72

8. Neşe Şehri
Perikles'in Atinalıları İkna Etmesi 88

9. Kral Olacak Adam
Gordion Düğümü 102

III. Dünyanın Sütunları
Roma ve İmparatorluğu 109

10. Yalnız Seni Sevdim
Sabin Kadınlarının Kaçırılması 113

11. Uğultulu Tepeler
Tarquinius Superbus'un Gelincikleri 125

12. Atlara Fısıldayan Adam
Hannibal'in "Hainliği" 136

13. Bu Akşam Doğaçlıyoruz
"Büyük" Pompey Gösteri Yapıyor 147

14. Tehlikeli İlişkiler
Kleopatra'nın Sırrı 159

15. Sonsuz Gece
Mart İdusu 175

IV. At Hamlesi
Caligula'nın *Mizahı* 193

16. Kurt Mıntıkası
Geç Antikçağ İmparatorluğuna Doğru 197

17. Çölde Çay
Kraliçe Zenobia'nın Entrikaları 201

18. Közler
Alarik Roma'yı Nasıl Yaktı? 214

19. Bragelonne Vikontu
Kral Kavâd'ın Firarı 221

20. Sürpriz Düğün
Justinianus Theodora ile Evlenir 233

Günden Kalanlar
Romulus Augustulus: Son İmparator 244

Dizin 249

N.L.'ye
πολύμητις

20 HİLEDE
ANTİK DÜNYA

GİRİŞ

Başlangıçta Ahtapot Paul Vardı

2010 yılının yazı akıp geçiyordu ve hepimiz o yıl Güney Afrika'da düzenlenen Dünya Kupası'nı takip etmek için televizyon ekranlarına kilitlenmiştik.

Sevinç çığlıkları, küfürler, *vuvuzela* soloları arasında, deneyimli veya geçici ve vatansever futbol taraftarları olarak hayatımız dertsiz tasasız devam ediyordu, ta ki sadece futbol dünyasının değil tüm dünyanın gözlerinin ona çevrildiği ana dek: Ahtapot Paul. Haberler merak ve ilgi uyandırarak hemen yayıldı. Almanya, Oberhausen'daki *Sea Life Center*'da Paul isimli bir ahtapot yaşıyordu. Tam doğru söylemek gerekirse ismi, Boy Lornsen'in *Der Tintenfisch Paul Oktopus* adlı bir çocuk hikâyesine atfen Paul der Krake idi. Dünyanın diğer denizlerinde ya da akvaryumlarında yaşayan pek çok diğer ahtapot gibiydi ama olağanüstü bir yeteneği vardı: Almanya'nın oynadığı yedi maçın hepsinin sonucunu doğru tahmin etmişti. Hollanda ve İspanya arasında Johannesburg'ta oynanacak final de Paul'a danışılmış o da şöyle yanıtlamıştı: maçı *La Roja, la Selección Española de Fútbol* kazanacak. Ki gerçekten de bu takım o gün ilk Mundial'ını, yani Dünya Kupası'nı kazandı.

Paul'un yanıtlarını nasıl verdiği ve bu yanıtların nasıl yorumlanacağı gerek hayvan davranışı gerekse Kabala uzmanlarının alanı; uyarılara öyle değil de böyle yanıt vermesinin nedenleri de. Mesele tüm dünyanın ilgisini çekmekle kalmayıp türlü türlü görüş ve tutumu da harekete geçirmişti. Hem başarılı kafadanbacaklının yeteneğine

şaşıran sıradan insanlar hem de zooloji ve etolojiden deniz biyolojisine, felsefeden kâhinliğe dek çeşitli bilim dallarından uzmanlar dahil herkes, kaşlarını kaldırıp Jung'un eşzamanlılık teorisinden bahsederek inançlı safları küçümseyenlerin itirazları arasında görüş belirtme sorumluluğu hissetti.

Yüzde yüzlük başarı gösteren Paul'u, geçelim ahtapotu, bir insan için bile olağanüstü bir kehanet yeteneğine sahip istisnai bir yaratık gibi görenlerin partisi –bu durumda tam da bu kelimeyi kullanmalı– galip geldi.

Şampiyonadan hemen sonra, medyadaki yankının da etkisiyle, akvaryum yetkilileri, Paul'un kâhinlik faaliyetine son verdi. Paul kahramanmışçasına göklere çıkarıldı, yetmedi kökenleri bile tartışma konusu oldu; öyle ki bugün bile Elba Adası sularında mı yakalandı yoksa Weymouth'taki *Sea Life Center*'da tutsaklıkta mı doğdu, bilmiyoruz. Tek gerçek (adına açılmış İtalyanca *Wikipedia* sayfasında belirtildiği gibi, 26 Ekim 2010'daki) ölümünden hemen sonra Campo dell'Elba Belediyesi'nin, adını bir patikaya verdiği.

Ahtapot Paul'un hikâyesi, eşsizliği ve tuhaflığı nedeniyle tüm dünyayı sarmıştı. Nasıl yani, ahtapot kehanette mi bulunuyormuş? Farklılıkları sezip seçim mi yapıyormuş? 2010 yazında herkes şaşakalmıştı. Ya o sıralar ya da daha öncesinde iki Fransız tarihçi ve antropoloğun (daha doğrusu Frankofonun: ilk yazar Belçikalıydı) yazdığı kitabı okuyan bizim gibiler hariç herkes. Bu yazarlar Marcel Detienne ve Jean-Pierre Vernant idi. *Les ruses de l'intelligence : La mètis des Grecs* [Akıl Oyunları: Yunanların *Metis*'i] adlı bu kitap 1974 yılında Flammarion tarafından basılmıştı. Dört yıl sonra ise, bugün bulunması zor olan, Andrea Giardina'nın *Le astuzie dell'intelligenza nell'antica Grecia* adıyla çevirdiği İtalyanca baskısı yayımlanmıştı. Alp Dağları'nın ötesinden gelen bu iki büyük antik tarih bilimcisinin ilgi odağı *metis*'ti; Yunanların bir tanrıça ile özdeşleştirdiği, Okeanos ve Tethys'in kızı Metis; pratik zekânın kendine özgü biçimi. *Metis*'in bahşedildiği en ünlü ölümlü ise belli ki çok yönlü zekâya sahip ya da daha iyi ifade etmek gerekirse kıvrak zekâlı *polytropos* Odysseus'dur. Detienne ve Vernant ayrıca bu sorunun, en azından o dönemin daha az deneyimli okuyucularınca pek bilinmeyen bir

yönüne, yani bazı hayvanların kurnazca davranışlarına dair antik kayıtlara da odaklanmıştı. Yunanların *metis* adını verdikleri bu özel zekâ türünün sonsuz çeşitlilikte yorumlanabileceğini vurguluyorlardı.

Örneğin bilgin Plutarkhos, MS 1. ve 2. yüzyıllar arasında yazdığı eserlerinde hayvanların mantıklı varlıklar olup olamayacaklarını soruşturur. Birkaç nesil sonra, Anazarbuslu [Anavarza] Oppianos, avcılık ve balıkçılık gibi aktivitelere odaklanarak pratik zekânın güç dengelerini altüst edebileceğini göstermiştir. Yani daha büyük veya güçlü tarafın, daha küçük ve zayıf olanı yemesi hiç de zorunlu değildir. Savunma araçlarından yoksun deniz hayvanları bile (örneğin bir iğne ya da torpido balığının elektrik yükü gibi) kurnazlıkla üstünlük kurabilir. Bu şekilde, küçük ve zayıf bir karides, bir foku öldürebilir. Fenerbalığı gibi ağır hareket eden, sarkık gövdeli, sevimsiz bir canlı, küçük balıklara tuzak kurabilir, hızlı ve fark edilmeyen bir dil hareketiyle onları bir lokmada yutabilir (bu sahnenin ayrıntılı ve gerçekçi bir tasvirini sizden esirgiyorum). Ve sonra Akdeniz foku veya keşiş foku, denizyıldızı, denizkestaneleri, yan yan hareket eden yengeç örnekleri de mevcut. Ama hepsinin üstünde o var: ahtapot.

Ahtapot, esrarengiz ve gizemli, görünüşü de tuhaf, hatta komik bir yaratıktır. Çok sayıda kolu bulunur, eğik eğik hareket eder, ne önü vardır ne arkası. Tutunduğu kayayla bütünleşir, çevresindeki şeylerin rengini alır, sardığı bedene mükemmel uyum sağlar, zapt edilemez. Rakiplerinin kafasını karıştırmak, onları kandırmak için siyah mürekkep salgılar; ürettiği koyu karanlıkta kendisi son derece rahattır. Esasen bu şekilde saklanmasına, kamufle olmasına, avcılarından kaçmasına ve aynı zamanda hareket etmesine ve saldırmasına da olanak tanıyan doğal kurnazlık sistemi sayesinde hayatta kalır. Ahtapot; Plutarkhos, Oppianos ve çoğu antik doğa bilimciye de böyle görünüyordu. Hepsi ya da neredeyse hepsi için diyelim zira bunların aksine Aristoteles, ahtapotun balıkçıların ellerine sarılıp onu kolayca bir kayaya çarpmalarına –ki böylece etini yumuşatıp lezzetlendirebiliyorlardı– izin verdiğinden sersem bir hayvan olduğunu düşünüyordu. Stagiralı büyük filozofun otoritesine saygı duysak da izninizle kendisinin doğa ve biyoloji teorilerinin, bu gibi bazı durumlarda biraz yüzeysel kaldığının da altını çizelim.

Peki, o zaman ahtapot antikçağlarda düşünüldüğü gibi akıllı mı, yoksa değil mi? Modern deniz biyolojisi çalışmalarının doğruladığı üzere öyle, akıllı. Ahtapot, içinde yiyecek saklanmış bir kavanozu açabilecek, akvaryumun elektrik ağına kısa devre yaptırabilecek, kendini savunmak için hindistancevizi biriktirebilecek, yuvasını taşlarla örtüp avcıların kafasını karıştırmak için su püskürtebilecek kadar yetenekli. Bilim insanlarına göre asıl mesele, bu yumuşakça takımının zekâsı değil (sonuçta maymunlar, papağanlar, yunuslar veya foklar da böyle zeki hayvanlardır), evrimleri boyunca geliştirdikleri kendilerine özgü zekâdır: aynı bilim insanlarının hayvanlar âlemi için tuhaf ve anormal buldukları bir zekâ. Karmaşık sosyal ağlar örme yeteneğiyle yakın ilişkili diğer zekâ türlerinin aksine ahtapot zekâsı, bireysel sağkalıma hizmet eder; hele ki ahtapot bir de birkaç yıl içinde talihsizce çiftleşme fikrine kapılmışsa daha da hızlıca tükenir. Uzmanlar bu olağanüstü kısa yaşam, yalnızlık ve zekâ karışımının hayvanlar âleminde benzersiz olduğunu söylüyor.

Ahtapot Paul'un 2010 Dünya Kupası'ndaki başarılarına hâlâ şaşırıyor muyuz? Bence kesinlikle hayır; tıpkı biz antik dünya tutkunlarının o zamanlarda da pek şaşırmadığımız gibi. Detienne ve Vernant'ı okumuştuk, antik dönemdekilerin haklı olduklarını biliyorduk. Bu arada konuyu biraz açmak gerekirse; doğrusu *polpo* yani ahtapot şeklinde söylenir, *polipo* değil. Ahtapot, kalamar ve mürekkepbalığının dahil olduğu kafadanbacaklılar sınıfından bir yumuşakçadır. Bunun yerine Knidliler türüne, (yani şubesine) giren deniz anemonu, mercan resifi ve mercan gibi takımlara ise *polipo* denir.

Bilinmeyen Zekâ

Biyologlar bize ahtapot zekâsının –Plutarkhos'un geçmişte yazdığı gibi– teorik, kuramsal, somut şeyler üzerine düşünen ve soyut teoriler veya kavramlar geliştiren değil, mantıksal-bilişsel tipte bir zekâ olduğunu söylüyor. Sorun çözen, pratik bir zekâ. Ama bu, başka zekâ cinslerinden daha basit olduğu anlamına gelmez; özden gelen veya deneyim yoluyla öğrenilmiş bir yetenekler dizisini ima eder. Önceden belirttiğimiz gibi, Yunanlar bu yetenek ve eğilimlerin toplamına *metis* diyorlardı. Anlaşılır, eksiksiz ve aydınlatıcı bir tanım

elde etmek için Detienne-Vernant ikilisine bir daha danışmamız gerekiyor. *Metis* kavramını şöyle tanımlıyorlar:

> *Metis*, bir zekâ ve düşünce şekli, bir öğrenme yoludur; akılsal tavırları, sezgi ile birleşen zihinsel tutumları, bilgeliği, öngörüyü, zihinsel rahatlığı, hayal gücünü, kendini zorluklardan kurtarma yeteneğini, tetikte dikkati, fırsatları değerlendirme duygusunu, çeşitli alanlardaki becerileri, uzun yıllar sonunda kazanılmış bir deneyimi içeren, kompleks ama çok tutarlı bir kümeyi ima eder. Geçici, hareketli, endişe verici ve belirsiz gerçekliklere uygulanır; ne kesin ölçüme ve tam hesaplamaya ne de katı mantığa uygun değildir. Bu zekâ uzmanı olan filozofların çizdiği düşünce ve bilgi çerçevesinde, *metis*'i oluşturan ruhun tüm nitelikleri; darbeleri, yetenekleri ve taktikleri çoğu zaman gölgede bırakılır. Bu şekilde özgün bilgi alanından silinir ve duruma göre uygulama, arsız ilham, tutarsız görüş veya saf ve basit şarlatanlık seviyesine indirgenmişlerdir. [...] Onu başka yerlerde aramak gerekir; filozofun, mesleğindeki norma ait akıl yürütme ve anlayış yolunu kontrast ile daha iyi vurgulamak için genellikle sessizce geçtiği ya da ironik veya polemik bir ton ile konuştuğu alanlarda.

Bu iki bilim insanı özellikle Yunan dünyasına atıfta bulunsa da tarih, edebiyat ve hatta ortak deneyimlerle bu tür zekâyı, ortaya çıktığı ve işlediği binlerce çehrede tespit edebiliriz. Bizler sadece farklı adlandırıyoruz. O zamanlar bu, Yunanlarda *metis* ve aynı zamanda *dolos* veya *apate*, Romalılarda ise *sollertia*, hatta *calliditas*'tır. Aslolan onu tanıyıp kimliğini tespit edebilmek: O gizlice çalışan, aldatan, kandıran, kılık değiştiren, kamufle olan, saklayan, rol yapan, öngören, numara yapan, duygularını saklayan zekâdır; o, en zayıf tarafın en güçlü tarafı alt etmesini sağlayan, oyunu kazanan zekâdır; o, başarılı olan, kolaylıkla, çaba harcamadan, şiddete başvurmadan, kan dökmeden, acıya ve trajediye gerek bırakmadan zafer kazanan zekâdır; çünkü sürpriz onun etkisi, hile onun tarzı, strateji ise onun sonucudur.

Rekabet, zafer veya yenilgi kavramlarının doğasında vardır. İlle de askeri nitelikli değildir, aşılması gereken zayıflıklar ya da giderilmesi gereken zorluklar anlamına da gelebilir. Bu anlamda antik dünya bize; dönem, yer, karakterler ve bağlama göre değişen bu zekânın farklı taraflarını açıklayan bir dizi olay ve anekdot repertuarı sunar. Çünkü biz modernlerin, antik dünyanın ve onun tüm servetinin pastoral, şiirsel ve az çok da olsa tatlandırılmış yönlerine

dikkat çekmeye uğraşsak da, antik toplum aslında acımasız, alaycı, amansız ve son derece rekabetçiydi: Kazanan yaşar, yenilen düşer. MÖ 6. yüzyılda bir Yunan filozofu, Efesli Heraklitos'un kuramladığı gibi: Savaş, her şeyin atası, her şeyin kralıdır. Bu sözü ile kendi zıtlıklar teorisinden bahsettiği doğrudur, tamam ama her şeyi saran bir çatışma hissi de zaten tamamıyla orada, bu cümle içinde var.

Suyun Şekli

Antik dünya daimi bir çatışma içindedir ve bu ortamda savaş veya silahlı savaş en doğrudan çözüm olarak kendini gösterir. Böyle inanıyoruz ya da böyle inanmaya güdülenmişiz; biraz da bizim dünyamızdan hiç kuşkusuz farklı bu dünya ile aramıza mesafe koymamıza neden olan bir kibir yüzünden. Çünkü modern toplumlar –acınacak istisnalarla– savaşı, anlaşmazlıkların vahşi bir çözümü olarak reddeder. Ama bu, rekabetten kaçındıkları anlamına gelmez elbette. Tam tersine, her alanda rekabeti büyütüp, maruz kalıp veya kabullenip davranış kuralları, yorum stratejileri, yarışma yöntemleri ararlar. Ve nerede bulurlar bunları? Çin'in ve Doğu'nun uzak dünyasında. En azından üstat Sun-zi'nin (yanlışlıkla Sun Tzu olarak da bilinir) *Ping-Fa* (Savaş Sanatı), ya da üstat Sima Qian'ın *Askerlik Sanatı* gibi kılavuzların stratejik teorilerini 21. yüzyılın iş insanının günlük hayatına uyarlayan veya buna çalışanların tavsiyelerine göre böyle. Bu bahsettiğimiz eserler çağımızın başlangıcından çok önce yazılmışlardır (Sun-zi'nin tarihi en azından MÖ 6. yüzyıla kadar uzanır) kaldı ki onlar da yazıldığı zamanlardan daha da evvelki ilkeleri yeniden düzenlemişlerdir. Bu yazıların aktardığı aforizmaların karışık repertuvarında, "dolaylı strateji" denilen kavramın tüm temel taşlarını buluruz: Açık çatışmalardan kaçınmak, kaba güç kullanımını olabildiğince sınırlamak, rakiplerin hamlelerini öngörmek, zayıflıklarından yararlanmak, kaçınmak, gizlenmek, aldatmak, geleceğe yönelik ve beklenmedik oyunlar kurmak, kısacası "suyun şeklini almak"; çünkü "tıpkı suyun, aktığı yerin doğasına göre yolunu çizmesi gibi, komutan da önündeki düşmana göre zafer taktiklerini planlar. Çünkü suyun kalıcı şekli olmadığı gibi, savaşta da değişemeyecek durum yoktur."

Her kaba uyum sağlayan sıvı imgesi aracılığıyla, Sun-zi'nin *Ping-fa* eserinden (Andrea Camilleri'nin *Komiser Montalbano* serisinin en güzel hikâyelerinden birini yazarken ilham aldığı eser) bu ünlü metin parçası, uygun anı yakalamanın ve bunu hız, öngörü, bilgelik ve kurnazlıkla yapmanın altını tek bir kelimeyle çiziyor: zekâ. Ama ahtapotun yaptığı da aynı şey değil mi? Yunanların öylesine değer verdiği ahtapotun?

Kurnazlık: Kullanım ve Kötüye Kullanım Talimatları

Doğu kökenli strateji teorilerin yayılması, önyargıdan ya da istersenız yanlış anlaşılmadan doğmuştur. Bu, tamamen savaş, şiddet ve cesaret kavramları ile bağlantılı kabul edilen "Batı savaş (ve rekabet) modeli" ile galibiyetin en iyi yolunun savaşmaktan kaçınmak olduğu üzerine kurulu Doğu modeli (hangi Doğu'nun kastedildiği meçhulse de) arasındaki ikilikten kaynaklanır. Ya da daha doğrusu, farklı araçlarla savaşmanın.

Ancak okul yıllarımızı dolduran literatüre dikkatlice bakar, derinlemesine eğilirsek, sakince, sabırla, önyargısız ve alışılmış kavramların dışına çıkarak araştırırsak, uzmanların teknik dille *indirect strategies* [dolaylı stratejiler] dediği bu kavrama dair önemli örnekleri, bize daha yakın medeniyetlerde yani, Yunan, Roma ya da Yakındoğu'da da bulabiliriz. Böylece bize antik Yunanlar ve Romalılar (aynı zamanda Mısırlılar, Medler ve Persler) için de bir zorluğu kurnazlık ve aldatma, ikiyüzlülük, yalan veya kılık değiştirme, kısacası zekâyla aşabilmenin onlar için de galibiyet, başarı ve hatta hayatta kalma anlamına geldiğini gösteren hikâyeler, anekdotlar ve karakterlerle karşılaşacağız. Bunların bazıları ünlü, hatta çok ünlü hikâyeler; diğerlerini başka yönleri ile tanıyoruz, geri kalanlarsa hâlâ keşfedilip öğrenilmeyi bekliyor. Antik dünyanın bize öğrettiği bir diğer önemli varoluşsal gerçeği de keşfedeceğiz: Zekâ, erdemlerin en demokratiğidir; uzun ile kısa, zayıf ile güçlü, zengin ile fakir, şehirli ile taşralı, genç ile yaşlı, erkek ile kadın arasında fark tanımaz. Ne yazık ki en yaygın meziyet değildir ama umutsuzluğa kapılmayalım bu yüzden. Kurnazlık da onun bir türevidir ve zor, kasvetli durumlarda, tehlike ve ihtiyaç halinde faaliyet gösterir.

Çoğu okur edebiyat ve antik tarih alanlarında kendini evinde hissedecek, isimleri, durumları, dinamikleri, gelenekleri ve yorumları tanıyacak ve belki de düşündüklerinde, araştırmalarında, tartışmalarında buralardan ilham alabilecektir. Böyle umuyorum. Bu amaçla, bölüm sonlarında bölümün ana antik kaynaklarını ve bazı bibliyografik bilgileri içeren kısa notlar yer alıyor. Bu notlar, tam kapsamlılık veya bilimsel titizlik iddiasından uzak, sadece derin bir çalışmanın ilk seviyesidir ve bu nedenle daha çok İtalyanca ve nispeten kolayca erişilebilir çalışmalara öncelik verilmiştir.

Ancak takip eden bölümleri okumak için tarih veya antik edebiyat uzmanı olmaya da gerek yok: Göreceğiniz gibi, bunlar kitapta üç kısma ayrılmıştır; bu kısımlar kabaca geleneksel "uygarlıklar" sırasını (mitolojik geçmiş, Yunan, Roma) takip ediyor ve her birinin başında kısa bir sunuş metni bulunuyor. Endişelenmeyin, Yunanlar ve Romalılar üzerine okulda derinlemesine ders almış olmanıza gerek bile olmayacak. Her bölümdeki anahatları takip etmek, antik tarihin veya mitolojinin çeşitli olaylarında kurnazlığın işleyişine dair küçük bir örnek elde etmeye yetecektir. Ve kurnazlığın nasıl kazandığı ve kazandırttığına dair. En cesur ve girişken okurlar bu hikâyelerden davranış kuralları çıkarabilecekdir. Öyleyse: Bir şehri fethetmek mi istiyorsunuz? Tahta bir at kullanın. Hapisten firar etmek? Kendinize bir balığın içine saklı törpü getirtin. Bir yasadan kaçınmak? Deli numarası yapın. Genç kızları kaçırmak? Bir şenlik düzenleyin.

Biliyorum ki çoğunuz bu soruların veya provokasyonların arkasında kimin ve neyin yattığını çıkarmışsınızdır ama her şeyi hemen açık etmeyelim. Aynı şekilde her bölüm başında, bölümün içeriğini gizleyen ama aynı zamanda onu bir şekilde çağrıştıran modern bir roman veya hikâyenin ismini bulacaksınız. Hangi şekilde? Her okur bırakın kendisi karar versin, tıpkı yazarın karar verdiği gibi.

Son ve önemli bir uyarı da: Takip eden sayfalarda eksiksizlik, tamamlanmışlık gibi bir hırs yoksa da herkes ya da neredeyse herkes için bir şeyler var. En azından zekânın etkin canlılığına, olay ve durumlara hükmetme yeteneğine inanan herkes için. Ki bu kişiler her gün kendilerine şunu tekrar ederler: *omnia mea mecum porto*, "sahip olduğum her şeyi kendimde taşıyorum."

Okuma Önerileri

Hayvan davranışlarının avcılık ve balıkçılık sırasında tasvirleri, Oppianos'un *Halieutica* [Balıkçılık] adlı eserinin II, 52–67; II, 86–98; II, 128–130. bölümlerinden alınmıştır. Plutarkhos, hayvan zekâsı sorununu *De sollertia animalium* ve *Bruta animalia ratione esse uti* adlı eserlerinde ele alır. Aristoteles'in ahtapotu aptal bir hayvan olarak tanımlaması, *Historia animalium* [Hayvanlar Üzerine Araştırmalar] IX, 37, 622a'da yer alır.

Efesli Herakleitos'un savaş (*polemos*) hakkında "her şeyin atası, her şeyin kralıdır" ifadesi, *Diels-Kranz* fr. 53'te geçer. "Suyun şeklini almak" üzerine alıntı, Sunzi'nin *Ping-fa* [Savaş Sanatı] eserinin 6. bölümünden alınmıştır (A. Camilleri, *La forma dell'acqua* [Suyun Şekli], Sellerio, Palermo 1994).

Marcel Detienne ve Jean-Pierre Vernant'ın makalesinin tam bibliyografik referansı şudur: *Les ruses de l'intelligence. La mètis des Grecs* [Akıl Oyunları: Yunanların *Metis*'i] Flammarion, Paris 1974. Bu çalışma iki yazarın konuya ilişkin daha önceki çalışmalarını toplamakta ve kısmen özetlemektedir. Daha yakın bir tarihte Yunan *metis* kavramı ve Doğu düşünce kategorileri üzerine bir inceleme, L. Raphals, *Knowing Words. Wisdom and Cunning in the Classical Traditions of China and Greece*, Cornell University Press, Ithaca-Londra, 1992 adlı eserinde bulunur. Çin askeri kılavuzları hakkında daha fazla bilgi almak isteyenleri G. Traina'nın editörlüğünü yaptığı *Mondes en guerre* I, *De la préhistoire au Moyen Âge*, Passés Composés, Paris 2019, s. 143–150 adlı eserinde yazdığım "Les manuels militaires chinois" adlı bölüme yönlendirmeyi uygun görüyorum. J.M. Trew, *Metis and Bia: Air Power Theory*, Air University Press, 2022, s. 89–147 makalesinde *metis* kavramının güncellenmiş bir analizi sunulur.

A. Vanoli'nin *Storia del mare*, Laterza, Bari-Roma 2022 adlı kitabı, deniz hayvanlarının zeki yaşamları üzerine geniş bir düşünme alanı açmaktadır. Ahtapot zekâsı hakkında bilgi sahibi olmayanlar, P. Amodio, M. Boeckle, A.K. Schnell, L. Ostojic, G. Fiorito, N.S. Clayton'ın *Grow Smart and Die Young: Why Did Cephalopods Evolve Intelligence?* "Trends in Ecology & Evolution", 34.1, 2019, s. 45–56 başlıklı eseri sayesinde pek çok şey öğrenebilirler. "Batı savaş modeli", Victor Davis Hanson'un *The Western Way of War. Infantry Battle in Classical Greece*, Knopf, New York 1989 adlı ünlü çalışmasının konusudur; bu çalışmanın sınırlılıkları E.L. Wheeler'ın "The Journal of Interdisciplinary History", 21, 1990, s. 122–125'teki incelemesinde ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur. Yine Wheeler, savaşta zekâ ve hile üzerine lügati, *Stratagem and the Vocabulary of Military Trickery* Brill, Leiden 1988 adlı eserinde kapsamlı bir şekilde incelemiştir.

I

BİRİ, HİÇBİRİ, BİNLERCESİ
Yunan ve Yakındoğu Kültürünün Kökenlerinde

İtiraf etmek istemesek de hepimiz biliriz: Yunanların tarihi, dolayısıyla bizim kökenlerimizin tarihi, kurnaz Odysseus'a atfedilen bir hileyle başlar: Yunanların Troya'yı ele geçirdiği tahta at aldatmacası. Bu olayın hiçbir tarihsel temeli yoktur, efsane ve destanların gecesi içinde kaybolur; tıpkı bu destanı derleyen Homeros karakterinin de aynı derecede efsane oluşu gibi.

Odysseus adı, hemen biraz önce tanımladığımız *metis* kavramını çağrıştırır. Yunanlar için ama aynı zamanda bizim için de Odysseus *metis*'in kahramanıdır, hatta aslında *polymetis*'tir; yani tıpkı bahsettiğimiz ahtapot gibi değişken ve çokyönlü bir zekâyla donatılmıştır. Homeros'un destanlarında, özellikle de Odysseus'un kahramanlıklarını anlattığı *Odysseia* adlı eserinde, ona atfedilen niteliklerin hepsi *poli-*, yani "çok" önekiyle karakterize edilir. Odysseus *polymetis*, *polytropos*, *polymechanos*'tur; yani çok zeki, çok becerikli ve çok hilekâr bir adamdır. Genç bir çoban kılığında vatanı İthaka'ya döndüğünde onu karşılayıp kurnaz ve hilekâr zekâsını takdir eden Tanrıça Athena'dan başkası değildir. Athena, Yunanlar için çalışkan zekânın ve *metis*'in tanrıçasıdır; Odysseus'u yolculukları boyunca koruyanın da o olması tesadüf sayılmaz.

Athena da yalan söyler, sırası gelince Odysseus da ona yalan söyler. Ancak bir tanrıça; hele ki Athena gibi bir tanrıça kandırılamaz. Gerçekten de kahramanımıza bir zamanlar açıklıkla belirtmeyi de ihmal etmediği gibi:

> Bütün aldatmacalarında seni aşabilen kişi, senin huzurundaki bir tanrı bile olsa, akıllı ve kurnaz demektir. Seni küstah; binbir yetenekli, asla aldatmacaya doymayan bir aklın var; şimdi, yurdunda bile, çocukluğundan beri sevdiğin hile hurdayı bir kenara bırakmak istemiyorsun. Yeter, bunun hakkında konuşmayalım artık, çünkü ikimiz de kurnazlıkta uzmanız: Sen öğüt ve sözler konusunda tüm ölümlüleri aşıyorsun, ben ise tüm tanrılar arasında zekâ ve sağduyumla ünlüyüm.

Peki Odysseus'un, şarap ve isim hilesini kullanarak arkadaşlarıyla birlikte ölümden kurtulduğu Kikloplar Adası'ndaki macerasını duymayan var mı? O, kimlik inkârı ve istisnai bir kişiliğin onayı olan "hiç kimse"yi?

Odysseus (yani Homeros veya *aoidos*lar [ozanlar] veya her kimse) kendi *metis* kültürünü hiç yoktan icat etmemiştir; onu günümüzde yanlış kabul edilen "Yakındoğu" ifadesiyle tanımladığımız Ön Asya'dan alır. Bu bölge, Yunanlara ve onlar aracılığıyla da bize, engin, çekici ve büyüleyici bir hikâye dizisi sunar. Bunların çoğu, Cicero'nun "Tarihin babası" dediği (ki burada Tarih kelimesinin büyük 'T' ile yazılmasının öneminin altını çizelim), Halikarnaslı Herodot tarafından toplanmıştır.

MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında Yunanların Perslere karşı mücadelelerini tarihe kaydeden Herodot, kesinlikle masa başında oturan bir tarihçi değil; tam tersine, Lidya, Pers ve Mısır'a yaptığı seyahatler boyunca hem farklı halkları hem de gelenekleri keşfetmeye meraklı ve doyumsuz bir kâşifti. Gezdiği yerlerdeki orduların mağlubiyetlerinden iktidar devirlerine ve şehirlerin fetihlerine kadar büyük olaylar, aldatmacalar, hileler, stratejiler sayesinde engin bir hikâye birikimi ediniyordu. Yunanlara ise bu hikâyelerin bazıları saf, abartılı veya tamamen asılsız görünüyordu. Öyle ki yine Herodot, bir seferinde, tiran Pisistratus'un şehrin hâkimiyetini geri ele geçirmek için saf bir hileye başvurduğu iddia edilen tümüyle Atina kaynaklı geleneksel bir hikâyeyi duyduğunda, Yunanların sırf kendi dillerini konuşmadıkları için "barbar" dediği toplumlar üzerine biraz kibirli bir yorum yapmaktan kaçınamamıştı: "Yunanlar zeki ve bu çocuksu saflıklara yabancı olduklarından kendilerini uzun zamandır barbarlardan ayrı görseler de, Atinalılar çok aptalca bir hile

tasarlamışlar. Bu numarayı icat edenlerin, gerçekten tüm Yunanlar arasında en zeki sayılan Atinalıların olduğuna inanmakta güçlük çekiyorum." Kayıtlara geçsin diye söyleyelim; bu bahsettiği hile, Phye adlı Atinalı bir kadını zırhla kaplayıp atlı arabaya bindirerek sanki Pisistratus'u akropolise geri getirenin gerçekten Tanrıça Athena olduğu numarası yapmaktı. Herodot'un tamamen de haksız olduğunu söyleyemeyiz yani.

Bir de duyduğu kadarıyla Herodot'un, çocuklarını şu üç konuda eğiten Perslere karşı tutumuna bakalım: "At binmek, ok atmak, doğru söylemek". Yine de sıklıkla ve gönüllüce kurnazlıkla oynayanlar da tam da bu Persler gibi toplumlardı; aldatmaca ve manevraları, hep Atinalılarınki gibi safça da değil, kuruluşları sofistike ve yaratıcı, uygulanmaları ise zalim ve acımasızdı. İktidar oyununun kuralları bunu gerektiriyordu.

Tıpkı, Yunan tarihçi Ksenofon'un, *Kiropedia* ("Kiros'un Eğitimi") eserinde çok iyi açıkladığı gibi. Bu eser, Herodot'tan elli yıl sonra yaşayan ve Yunanistan'ı şekillendiren *polis*, yani şehir-devlet kavramını biraz sınırlayıcı bulan yazarının düşüncelerini ve içinde tasarlandığı dönemi yansıtır. Ksenofon yeni iktidar modelleri arayışı içindedir ve bunlardan birini Pers Kralı Büyük Kiros'ta bulur. Ksenofon ona kendi çağından bazı kavramlar atfetse de, yine de önceki yüzyılın Ahameniş hanedanlığından pek çok değer ve davranış modelini de göz önüne serer. Kiros'un, babası Kambises'e rakiplerini en iyi yenme yolunu sorduğunu hayal eder. "Bana bu sorduğun, az bir şey değil, oğlum benim. Dolandırmaya, kandırmaya, kaçırmaya yetkin, akıllı ve kurnaz olmak gerekir." "Ama nasıl bir insan türü olur böyle biri?" diye şaşkınlıkla yanıtlar oğlu. "Herkesten daha adil ve saygılı biri demektir çünkü düşmanlar dostlardan farklıdır; onları sahtekârlıkla yenmek gerekir." Kambises sonra, kendi atalarının zamanında, doğru veya yalan söylemeyi, kandırıp kandırmamayı ve iftira atıp atmamak gerektiğini öğreten bir hoca yaşadığını anlatır. Ama bu hoca, dostlara karşı yapılacak eylemleri kesin bir şekilde düşmanlara karşı yapılacaklardan ayırır, hatta dostları kandırmanın da eğer onların iyiliği için ise doğru olduğunu kuramlayıp sonuçta bunu öğretecek kadar ileri gider.

Bu eserin kurgusu içinde, Kambises Pers bir hocadan değil, aksine başka önemli bir Yunandan bahseder: Müfredatında çocukların hırsızlık yapabileceğini de öngören Spartalı kanun koyucu Likurgus'tan. Yine de mantığın özü aynıdır: İyi ya da kötü için aldatmaca kabul edilir, yasal ve meşrudur. Genellikle tartışma ve savaş içindeki Yunanlar bu konuda hemfikirdi, hatta başkaları da.

Fenikeli halkların kurnazlığı, Romalıların *Poeni*, yani "Kartacalı" dedikleri Kartacalı Fenikeliler sayesinde meşhurlaştırıldığı kadar, ihtişam ve zenginlik düzeniyle firavunların Mısır'ını hem hile hem de entrikadan geri durmayan bir dünya şeklinde düşündüğümüzde de az şaşırmayız. Hanedanlık iktidar oyunlarından bile değil, daha sıradan mezarların inşasından bahsediyoruz. Mısır'daki kazıların, yaklaşık beş bin yıl öncesinden kalma ve Mısır bilimcilerinin "mastaba" (Arapça mastaba, "teras" kelimesinden kaynaklı) diye adlandırdığı anıtmezarları gün yüzüne çıkararak gösterdikleri gibi.

Zenginlerin, seçkinlerin ve büyük ihtimalle ilk hanedan firavunlarının da mezarlarını barındıran bu mastabaların altında da bir hile saklıdır. Granitle süslenmiş cephe kaplamasının ve blok taşların altında, aslında kerpiç veya eski yapı kalıntılarından yapılmışlardı. Bazen de bu mezarların içine kazıldığı kaya, taş kaplanmıyor; sadece yontulup blok taş sıralarına benzemesi için yalancı derzle süsleniyordu. Öyle ki kireçtaşı lento ve sütunlar, en değerli ve pahalı granit olan pembe Asvan granitine benzetmek için kırmızı ve beyaz lekelerle boyanıyordu. Tiya'nın veya Mereruka'nın Sakkara'daki mastabalarını ziyaret edin ya da arkeolojik raporları okuyun, bunun ispatını bulursunuz. Bu işleri sipariş edenler fakir olduklarından mı pahalı malzemeler alamıyorlardı? Tam tersine, basitçe en yüksek prestiji, hile yoluyla en az ekonomik gayretle elde etmeye çalışıyorlardı. Bunun ötesinde, üzerine merhumun isim ve unvanlarının işlendiği taş stele de "sahte kapı steli" deniliyordu: Daha ne olsun?

Okuma Önerileri

Athena ile Odysseus'un karşılaşma sahnesi, *Odysseia* XIII, 291–299'da yer alır. Herodot'un Yunanların zekâsı hakkındaki yorumu *Storie* [Tarih] I, 60.3'te, Perslerin öğretileri hakkındaki yorumu ise I, 136.2'de geçer. Kambises ve Kiros arasındaki diyalog ise Ksenofon'un *Ciropedia* I, 6.27–31'de okunabilir.

Odysseus ve onun zekâsıyla yaşadığı bin bir türlü macera üzerine birçok makale yazılmıştır. En çok okunan ve takdir edilenler arasında şunlar vardır: G. Guidorizzi, *Ulisse, L'ultimo degli eroi*, Einaudi, Torino 2018; E. Cantarella, *"Sopporta, cuore..."*, *La scelta di Ulisse*, Laterza, Roma-Bari 2010; G. Lentini, *Il 'padre di Telemaco'. Odisseo tra Iliade e Odissea*, Giardini, Pisa 2006. Orijinal bir makale ise P. Citati, *La mente colorata. Ulisse e l'Odissea*, Mondadori, Milano 2002'dir (bu eserde Marcel Detienne'in bir makalesi de yer alır).

Herodot'un hile teması üzerine çalışmalarına genel bir bakış M. Dorati'nin "Cultura tradizionale e tematiche dell'inganno in Erodoto", *Quaderni di Storia*, 38, 1993, s. 65–77, ve "Μῆτις e conquista del potere nelle Storie di Erodoto", *Acme*, 51, 1998, s. 203–211 makalelerinde sunulur; ayrıca S. Saïd, "Guerre, intelligence et courage dans les Histoires d'Hérodote", *Ancient Society* 11/12, 1980/81, s. 83–117 de bu konuda faydalıdır.

Mastabalar üzerine, A.R. David'in *I costruttori delle piramidi. Un'indagine sugli operai del faraone*, Einaudi, Torino 1989 (orj: *The Pyramid Builders of Ancient Egypt*, Routledge, Londra-Boston-Henley 1986) eserindeki referanslar dışında, P. Der Manuelian'ın *Mastabas of Nucleus. Cemetery G 2100*, I, *Major Mastabas G 2100–2220*, Department of Art of the Ancient World/Museum of Fine Arts, Boston 2009 eserindeki tanımlamalar da incelenebilir.

1

MİSAFİRLERE NEZAKET
Troya Atı

Bir şehir nasıl yıkılır ve efsaneleştirilir?

Her şey Troya'da başladı: belki her şey değilse de, bu efsane silsilesiyle birlikte Batı kültürü. İşte burada, günümüz Türkiye'sinin Ege Denizi kıyısındaki bu şehirde, antikçağ için bile belirsiz bir zaman diliminde, MÖ 13. veya 12. yüzyılda uzun ve kanlı bir savaş yaşandı: Bir tarafta Helenistik halk Akhalar, diğerinde Troyalılar.

On yıldır çözüme kavuşmadan devam eden savaştan bitkin düşen Akhalar, "onu görenler ve ardından duyanlar için de bir mucize" olan, dağlar kadar yüksek devasa bir at inşa eder. Atı inşa eden Epeios'a ilham veren Tanrıça Athena, aynı zamanda ona bu işi nasıl yapacağına dair öğüt verip yardım eder. Başka Akhalı kahramanlar da Epeios'a yardım için ağaç gövdelerini keser, yontar ve kereste taşır. Epeios ilkin bacakları inşa eder; sonra içi boş karnı, sırtı, yanları, boynu, yeleyi, sonra kuyruğu ve son olarak da kulaklarıyla gözleri. Öylesine iyi bir ustadır ki at sonunda canlı gibi görünür. Bu girişimde, Odysseus (Latinler için Ulisses) sırf Epeios'un kuzeni olduğundan değil, aynı zamanda son derece kurnaz bir kahraman; sanat, zanaat ve en önemlisi zekâ tanrıçası olan Athena'nın gözdesi olduğu için önemli rol oynar.

Akhalar atın içine silahlı askerlerini saklar. Kaç asker peki? Bazılarına göre dokuz, diğerlerine göre elli, en iyimserlere göre ise bin. Atın içine şüphesiz en iyiler girer: başta Odysseus, ama aynı zamanda Diomedes, Aias, İdomeneos, Eurimaco, Demofonte,

Thoas, Podalirius da; sonuncu giren ise, kilidi açmayı ve kilitlemeyi iyi bilen tek kişi, Epeios'tur. Akhalar atın, vatanlarına güven ve huzurla dönmeyi garantilemek için tanrılara sunulan bir adak olduğu söylentisini yayar.

Hepimizin bildiği gibi at tuzak, Akhaların vatanlarına dönüşü haberi ise yalandır. Gerçekten de Akhalar, Troya'yı terk edip geri çekilme numarası yapar ama Troya'dan iki adım mesafede küçük Bozcaada'da duraklarlar.

Troyalılar düşmanlarının yokluğunu fark eder ve nihayet rahatlamış ve mutluca sahile akarlar. Burada devasa atı bulurlar. Ne yapmalı? Tartışma başlar. Bazıları atı denize atmayı ya da yakmayı isterken, en akıllıları, boşluğunu delip içini incelemenin daha iyi olduğunu düşünür. Büyük kısmı ise atı şehrin surlarının içine sokup şehrin kalbi olan Ilios Kalesi'ne çıkarmada ısrar eder. Ancak, rahip Laokoon kaleden gelip bu kocaman cihaza karşı gürler. "Aklınızdan ne geçiyor? Yunanları tanıyamadınız mı? Hâlâ güveniyor musunuz onlara? *Timeo Danaos et dona ferentes*: Danailerden (yani Yunanlar ya da daha genel olarak Batılı toplumlar) korkarım ve elbette onların hediyeleri de içimi rahatlatmaz." Bu sözleri söylerken Laokoon, yoklama yapmaktan ziyade öfkesi yüzünden atın böğrüne bir mızrak fırlatır. Ahşap yankılanır ama Troyalılar hiçbir şeyin farkına varmaz.

Tartışmanın tam ortasında toplantıya Yunan esir Sinon getirilir. Sinon, Troyalıların ısrarlı sorularını, yalanları yarı gerçeklere karıştırarak kurnazlıkla yanıtlar. Kendisini Odysseus'un amansız düşmanı Palamedes'in dostu gibi tanıtır. Anlattığı hikâyeye göre, Palamedes'in anısına sadakati yüzünden Sinon'a nefret besleyen Odysseus iftiralar atmış, hatta kâhin Kalkhas'ı Akhaların vatanlarına dönüşlerini kolaylaştırmak için Sinon'u kurban olarak önermeye ikna etmiştir. Örtülü göndermeler ve kederli imalar arasında çok ince ve ikna edici bir retorikle Sinon, Troyalıların saf inanç ve güvenini kazanır. Ve böylece Troyalılar "Bu at nedir? Neye yarar? Niye orada bırakılmış?" gibi kritik soruları sorduklarında oyun zaten bitmiştir. Sinon, atın Tanrıça Athena'ya adak olarak inşa edildiği yanıtını verir. Bunun nedeni ise Athena'nın, Palladio'nun heykelini çalıp kanlı elleriyle ona saygısızlık eden Odysseus ve Diomedes yüzünden Yunanlara

düşman olmasıdır. Yunanlar bu sayede işledikleri suçu telafi edip vatanlarına rahatça dönebilecektir. Sinon, Troyalıların fevri tepkisini kışkırtmada çok yeteneklidir. Gerçekten de öyle; atın, Troyalıların onu şehre sokmayı başararak en sonunda Athena'nın koruyuculuğunu kazanmalarını engellemek için bu kadar büyük yapıldığını açıklar. Bu sözleri de boşa gitmeyecektir.

Sinon ikna kabiliyetini sonuna kadar gösterir, boşuna Odysseus'un (o da!) kuzeni değil elbette. Ancak neticede işleri hızlandıran tanrılar olacaktır. Troyalılar orada hâlâ şaşkınlıkla esirin sözlerini dinlerken, olağanüstü bir olay ruhlarını sarsar. Laokoon, Poseidon'a bir boğa kurban etmeye niyetlenmişken, denizden iki devasa yılan çıkar ve Laokoon'u sarmalayıp öldürür; beraberinde iki oğlunu da.

Troyalılar dehşete kapılır ve artık bu tanık oldukları ölümün, Laokoon'un ata mızrak atarak ettiği hakaretin intikamını almak için tanrıların verdiği korkunç bir ceza olduğuna inanırlar. Bunun üzerine Troyalılar hemen şehrin kapılarını açar, atı daha kolay sürükleyebilmek için altına tekerlekler yerleştirir ve halatlar yardımıyla onu Ilios Kalesi'ne kadar çekerler. İçeride, Yunan savaşçılarının silahları yankılanıyordur. Ama Troyalılar yine hiçbir şey fark etmez. Onları bekleyen felaket ve yıkım dolu geleceği kehanet eden Kassandra'nın sözlerine bile aldırmazlar. Ama biliyoruz ki bu, Kassandra'nın kaderidir: Asla inanılmamaya mahkûmdur. At, Troyalıların coşkulu sevinci eşliğinde surlardan içeri girer. Geceleyin, içeride saklanan Yunan askerleri, Odysseus'un önderliğinde atın karnından çıkıp zaten şarap ve uykuya mağlup olmuş şehre dalarak muhafızları öldürür ve Tenedos'ta [Bozcaada] bekleyen arkadaşlarına işaret verirler.

Peki ama Troyalılar gerçekten de bu at aldatmacasına kanacak kadar saf mıydı? Bazıları, Troyalıların davranışını geçmişe dönük bir bakış açısıyla savunarak, itibarlarını kurtarmaya çalışmıştır. Ancak at, Troya'dan bile çok daha iyi savunulan şehirleri fethetmede kullanılan birçok diğer araç gibi, hakiki bir kuşatma makinesinden başka ne olabilirdi ki? Nasıl ki hayvan başı şeklindeki ucuyla surları yıkan koçbaşı ya da üzerine örtülü devasa kabuğuyla askerleri koruyan "kaplumbağa" varsa, pekala içinde en iyi Yunan askerlerini taşıyan bir at da olabilirdi.

Kimileri, Troyalıların gerçekten de aptal olduğuna inanmak istemiyorsak, atın bir kuşatma makinesi olduğunu düşünmeye mecbur olduğumuzu savunur. Ne yazık ki, epik destanın Troya kuşatmasından bahsettiği hiçbir yerde bu makinelere dair tek bir atıf bile bulunmaz. Troyalılar Yunan ordugâhına saldırdığında Sarpedon, duvarları (yarı tanrı olduğu için başarıyla) çıplak elleriyle yıkmış, Hektor ise bir kapıyı kırmak için Zeus'un yardımıyla da olsa iri bir kaya kullanmıştır. İçlerinde en naif olanı ise üç kere Troya duvarlarına merdivenle tırmanmaya çalışıp Apollon tarafından üç kere engellenen Patroklos'tur. Antikçağ araştırmacıları kuşatma makinesi teorisini kabul etmeyenler için farklı savunmalar bulmaya çabalar. Bu nedenle bazı tuhaf öneriler sunarlar. Belki de Yunanların Troya'ya girdikleri kapının üzerine at figürü damgalanmıştı? Ya da Yunanları içeri alan hainlerin durduğu kapılar, Yunanların onları tanıyıp tahrip etmemeleri için at figürleriyle işaretlenmişti? Belki Troya bir süvari muharebesiyle ele geçirilmişti? Belki de Yunanların Hippios (ki "ata ilişkin" demek gibidir) adlı bir dağın arkasına saklanıp oradan başlattıkları bir saldırıyla?

Bazı modern yorumcular da onlardan geri kalmayıp günümüze dek kolektif hayal gücünün üzerinde iz bırakmayı başaran daha metaforik anlamlar ve karmaşık okumalar sunar. At, Troya'yı yok eden depremin şiirsel metaforu olabilirdi çünkü Yunanistan'da deprem tanrısı Poseidon'du ve Poseidon için at kutsaldı. Ya da belki de bir gemi, özellikle de at başı şeklinde bir pruvası olduğu için daha sonradan atla karıştırılan bir Fenike gemisi ile ilgilidir. Geminin ambarı, atın karnı sayılabilir; Troyalıların atı şehre getirirken kullandıkları tekerlekler ve halatlar ise ticaret gemilerinin karaya çekilme kızağını anımsatır. Yakın zamanlarda, bu son teori yıllar öncesine dair merak uyandıran bir haber hevesini tetikleyerek medyanın ilgisini çekti. Ne yazık ki bu teori, antik tanıklıkların ve yüzyıllık eleştirel çalışmaların kanıtlarının karşısında, zayıf ve tutarsız varsayımlara dayalı, çelişkilere ve mantıksızlıklara açık: Homerik sorun orada, Troya efsanesine meydan okumak isteyen herkesi bekliyor ve affetmiyor.

Ve hayır, mazerete yer yok, Troya aldatmaca sayesinde düştü: Tüm Batı kültürünün en ünlü ve en etkileyici aldatmacası. Bugün hâlâ

işletim sistemlerimize tam da Troyalılar gibi gizlice, biz farkına bile varmadan giren, hilekâr ve sinsi bilgisayar virüslerine *Trojan* (yani "Troya Atı") dediğimizi hatırımızda tutalım.

Olayın güzel ve net bir temsilini çok antik bir vazonun, MÖ 670 yılından bir *pithos*'un üzerinde buluruz. Bu eserde, atın açıklıklarından içindeki savaşçıları gösterirken, atın etrafındaki savunmasız kişiler, kadınlar, çocuklar ile şehrin nasıl da silahlandırılıp savunma fırsatı bulamadan, sürpriz ile çarpıldığı ve bir hile sayesinde alındığı tasvir edilir.

Özet olarak, şehrin teslim olması için on yıllık savaşın yetmediği yerde kurnaz bir entrika ve iyi tasarlanmış bir konuşma yetmiştir. Odysseus'un Yunanları, Troyalılara göre çok mu akıllıydı? Ya da Troyalılar mı çok saftı? Yoksa kaderin yolunu çizmesine elvermek için Troya'ya son darbeyi vuran, tanrılar mıydı? İşin aslı şu ki, Troya'nın düşmesi, Troyalı Aeneas'ın vatanından sürülmesine yol açtı. Aeneas ise bunun üzerine yaptığı uzun yolculukların ardından Lazio'ya ulaşıp burada Romulus ve Remus ile Roma toplumunun temelini atacak soyun başında yerleşti. At kandırmacası hikâyeciğine mesafe ve kibirle gülümsemeye devam ediyor olabiliriz ama o saf Troyalıların kanının birazının da bizim damarlarımızda hâlâ akmadığından gerçekten emin miyiz?

Okuma Önerileri

İlyada ve *Odysseia*'da Troya'nın ele geçirilmesi ve tahta at hilesi anlatılmadığı, sanılanın aksine, doğru bir tespittir. *İlyada*'da bu olaya neredeyse hiç değinilmez (XV, 70–71'de küçük bir gönderme dışında), *Odysseia*'da ise sadece birkaç atıf vardır (IV, 266–289; VIII, 492–520; XI, 523–537). Bu kısa göndermeler, hikâyenin Homeros destanlarının okuyucularına zaten bilindik olduğunu gösterir. Sözkonusu olay, Homeros'tan sonraki, ancak yine aynı gelenekten beslenen destanlar çemberinde yer alır. Özellikle, Leskhes'in *Küçük İlyada*'sında, Miletli Arktinos'a atfedilen *Iliou persis*'te [*Aithiopis*] ve Stesikhoros'un versiyonunda anlatılır. Yunan ve Latin kaynaklarında, tahta at olayı öylesine ünlüdür ki neredeyse deyimsel bir özellik kazanmış ve epik bağlamdan çok uzak alanlarda bile anılmıştır. Olayın en ayrıntılı versiyonunu ise Roma'da da köklü bir edebi geleneğe dayanan ve arkaik Latin tiyatrosunda Livius Andronicus ve Naevius'un her ikisi de *Equus Troianus* adlı iki dramıyla belgelenen Vergilius'un *Aeneis*'ine (II, 13–267) borçluyuz. Tüm bu geleneklerin yankısı, Quintus Smyrnaeus'un

Posthomerica'sındaki *Ta Meth Homeron* [Homeros'un Devamı] (XII, 93–585) uzun anlatımda da yer alır.

Tahta at hilesiyle ilgili farklı alternatif hipotezler ise Yaşlı Plinius'un *Storia Naturale* [Doğa Tarihi] VII, 202'de; Pausanias'ın *Guida della Grecia* [Yunanistan Rehberi] I, 23.8'de ve Servius Danielinus'un (Servius Auctus) *Commento all'Eneide* II,15'te açıklanmıştır.

Tahta atı tasvir eden *pithos*, Mikonos Arkeoloji Müzesi'nde (env. 2240) muhafaza edilir. Diğer bulgular ise M.J. Anderson, *The Fall of Troy in Early Greek Poetry and Art*, Clarendon Press, Oxford 1997 adlı eserinde ve LIMC'de (*Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, der. J. Pouilloux, Artemis Verlag, Zürih-Münih 1981–1999) IV (1988), s. 813–817'de yer alır.

Vergilius'un bölümünü okurken, S. Casali'nin *Virgilio. Eneide 2*, Edizioni della Normale, Pisa 2017 adlı eserindeki yorumdan faydalanılabilir. *Enciclopedia virgiliana*'daki makaleler (özellikle F. Piccirillo, *Equus troianus*, 2, 1985, s. 354–356 ve C. Deroux, *Sinone*, 4, 1988, s. 885–887) bu epik geleneğin ayrıntılarını anlamada oldukça yardımcıdır. Antropolojik bir bakış açısı için B. Piselli, "Il cavallo di Troia: il dono avvelenato", *FuturAntico*, 12, 2017, s. 93–104 adlı çalışması bir rehber sunar. Folklorik bir çerçeve içinse F. Bertolini, "Il cavallo di Troia: fu solo astuzia?", *L'immagine riflessa*, n.s. 2, 1993, s. 69–82 adlı eseri incelenebilir.

Yunanların Troya'yı bir deprem sonucu şehrin zayıflamasından yararlanarak ele geçirdikleri teorisi, F. Schachermeyr, *Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens*, Francke, Bern 1950 adlı eserinde öne sürülmüştür; Fenike gemisi teorisi ise daha yeni olup F. Tiboni tarafından "La guerra di Troia fu vinta da un cavallo o da una... nave?", *Archeologia viva*, 178, 2016, s. 72–76 ve ardından *La presa di Troia, un inganno venuto dal mare*, Edizioni di Storia e Studi Sociali, Ragusa 2017 adlı eserlerinde savunulmuştur.

2

GERÇEK VE DİĞER YALANLAR
II. Ramses ve Kadeş Savaşı

Kaybedilmiş bir savaş nasıl kazanılır ve tarihe nasıl bir galip olarak geçilir?

Mısır ve Sudan sınırının hemen yanındaki Ebu Simbel'e kadar varan bir turist, çabasının karşılığını, XIX. Hanedan'ın firavunu II. Ramses'in 19. yüzyılın başında keşfedilen iki olağanüstü kaya tapınağını ziyaret ederek alır. Bu tapınaklar, birçok şeyin yanı sıra, altmış yıl önce arkeoloji tarihinin unutulmaz bir bölümünde başrol oynamıştır. Gerçekten de, UNESCO'nun müdahalesi, 90 milyon dolarlık bir yatırım ve 3.000'den fazla kişiyi kapsayan istisnai bir seferberlik sayesinde Nasır Gölü'nün (Asvan Barajı'nın oluşturduğu yapay göl) sularının altında kalma riskinden korundular. Nasıl? Basitçe binlerce parçaya ayrılarak daha yüksekteki bir platoya taşınıp orada orijinaline sadık konumlarında yeniden monte edildiler.

Firavunun kendi tanrısallaştırılmasını kutlamak ve komşu Nübyelileri etkilemek için yaptırdığı ana tapınağın sütunlu büyük salonuna giren turist, tek kelimeyle olağanüstü bir manzaraya tanık olur. Duvarın sağ tarafında, koşuşturan askerler, savaş arabaları, atlar, hatta terbiyecisiyle birlikte bir aslan gibi birçok figürle dolu bir ordugâh resmi ile karşılaşır. Yukarısında yüksek surları ve mazgallı kuleleri olan, nehirle –Asi Nehri– çevrili bir şehir vardır; sağında ise sahneye aniden dalmış gibi görünen askerler. En önemlisi, merkezde yalnız başına tüm çevreye hâkim olan görkemli bir figür görür. İşte o, Mısır dilinde Ramesse Usermaatra Setepenra Meriamon isimli,

biz modernlerin daha basitçe (ki altını çizmek isterim) Ramses ya da Büyük Ramses dediğimiz Firavun II. Ramses'tir. Antik olduğu kadar modern de olan bir hikâyenin ana karakteridir. Yanında karısı Nefertari ve Musa (evet, Tevrat'ın peygamberi) veya kişisel muhafız birliğinin başına geçen Sardinyalı savaşçı sadık Serramanna gibi karakterlerle birlikte Ramses'in kahramanlıklarını ve hayret verici mucizelerini anlatan, Christian Jacq'ın başarılı kitap serisini düşünmek yeter.

"Zaferle parlayan hükümdar" II. Ramses, babası I. Seti'nin ölümü üzerine, MÖ 1279 yılında, henüz on beş yaşındayken Mısır tahtına çıktı. Hükümdarlığı neredeyse 70 yıl sürdü. Barış ve refah dolu, tanrılar tarafından kutsanmış bir hükümranlıktı. Belgelere göre, bu hem merhametli hem de cömert firavun, antik tapınakları onartmanın ve heykellerle doldurduğu yeni tapınaklar inşa ettirmenin yanı sıra, dikili taş anıtları yaptırmış ve surları da güçlendirmişti. Onun döneminde tarım ürünleri bereketlenmiş, sürüler katla çoğalmış, dünyanın her köşesinden Mısır'a altın, gümüş, fildişi ve değerli taşlar gelmişti.

Firavun, o dönem için hatrı sayılır bir yaşta, seksen yaşın üzerindeyken hayatını kaybettiğinde Mısır'ı gücünün zirvesinde bırakmıştı. Ve başka yönlerden de aktif bir hükümdardı. Beş resmi eş o zamanlar için makul bir ortalama sayı kabul edilse bile, farklı eş ve cariyelerinden 162 çocuğu olması oldukça etkileyici bir sayıdır. Eşleri arasında "büyük asil gelin", "zarafetin hanımefendisi", "tüm toprakların hanımı", "güneşin [onun için] parladığı kişi" diye tanımlanan, kültürlü ve nüfuzlu bir kadın, Nefertari de vardı. Ebu Simbel'in en güzel anıtlarını ve Kraliçe Vadisi'nin en büyük ve görkemli mezarını ona adadığına bakılırsa, Ramses'imiz Nefertari'ye gerçekten âşıktı demektir.

Uzun, çok uzun saltanatı sırasında, Ramses sadece iki kere savaşla meşgul olmuştur. Biri, ki sadece uzmanlar bilir, tahta geçmesinin sekizinci yılında Tunip ve Dapu'nun alınmasıdır. Diğeri ise Ramses'e ebedi şan ve yenilmez komutanlık itibarını kazandıran, 1275 yılının yazında Mısır ordusunun Kral II. Muvatalli'nin Hitit ordusuyla karşılaştığı Kadeş Savaşı'dır.

Bu iki toplumun ilk çatışması da değildir. Ramses'in babası Seti, günümüz Suriye'sinde, Lübnan sınırına yakın Nebi Mend Tepesi'nde bulunan Kadeş şehrini fethetmeye çoktan yönelmiş ve fethinin resmini Amon Tapınağı'nın duvarlarına kazıtacak kadar da başarılı olmuştu.

İtiraf etmeliyiz ki bu Mısırlılar keskilerini kullanmada çok mahirlerdi ve sonradan geçici olduğu ortaya çıkan zaferleri bile ebedi bir anı gibi kalması için taşa işliyorlardı. Ve gerçekten de Seti'nin Kadeş'teki egemenliği çok kısa sürmüştü. Bu noktada, Kadeş'in neden MÖ 13. yüzyılın, modern bir ifadeyle söylemek gerekirse "uluslararası satranç tahtası" üzerinde bu kadar önemli olduğunu kendimize sormalıyız. Kadeş, Ege ile Yakındoğu arasındaki ticaret yollarının kavşak noktasıydı. Türkiye'nin güney kıyısında, Antalya'da bulunan Gelidonya Burnu açıklarında yapılan kazılarda bakır, kalay, cam hamuru, altın külçe, porselen, mücevher, ahşap, baharatlar ve lüks eşyalar ortaya çıktığını göz önüne alırsak, gayet önemli ticaretlerden bahsediyoruz demektir. Ayrıca, İran ve Afganistan bölgelerinden gelen metal, lapis lazuli ve değerli taşları Suriye pazarlarında satmak için taşıyan kervanlar, güneyden doğuya kadar bu topraklardan geçiyordu. Son olarak da, verimli toprakları, zengin doğal kaynakları nedeniyle Suriye ihtilaflı bir bölgeydi. Kısacası, MÖ 13. yüzyılda Suriye'yi kontrol etmek, dünyaya hâkim olmak demekti.

Ramses bu hırsa yenik düşünerek, savaşın mukadder tarihinden önce de, Suriye'ye pek başarılı sonuçlanmayan bir sefer düzenlemişti. Öyle ki 1275 baharında, Kadeş'e odaklanarak görkemle tekrar denemeye karar verdi. Kadeş her bakımdan en ideal hedefti. Stratejik açıdan Suriye'nin en önemli şehriydi ve tüm bölgenin kontrolü için giriş kapısıydı. Askeri açıdan, firavununki gibi büyük ve muntazam düzenli bir orduya, kolayca zafere ulaşılabilecek bir meydan muharebesi olanağını sunuyordu.

Düşmanların tarafında Muvatalli'nin Hitit Krallığı'nı buluruz. Hürmetkâr ve tanrılara bağlı kral Muvatalli, krallığının başkentini Hattuşa'dan, Anadolu'nun güneyindeki Tarhuntaşşa'ya (fırtına tanrısı Tarhunt'un şehri) taşımaya karar vermişti –ki genç Indiana Jones hayranları için söyleyelim– bu şehir bugüne kadar hâlâ kesin olarak tanımlanmamıştır. Bu transfer, Hitit İmparatorluğu'nun iki

hükümdarlığa bölünmesine yol açmıştı; kuzeyde Hattuşa başkentli ve askeri kontrolü kralın kardeşi Hattuşili'nin elindeki kısım, güneyde ise doğrudan Muvatalli'nin yönettiği kısım vardı.

Durum az da karmaşık değildi; komşu Mısırlıların kışkırtmasıyla Suriye'de isyan merkezleri ortaya çıkmıştı ve Muvatalli, krallığı bir arada tutabilmek için oraya bir dizi sefer düzenlemek zorunda kalmıştı. Muvatalli için firavunla Kadeş'teki çatışmanın, rakibine oranla kıyasla çok daha acil siyasi gerekçeleri vardı, çünkü müttefiki Kral Benteshina'nın ciddi anlamda Mısırlıların tarafına geçmeye niyetlendiği Amori Devleti'ni Hitit egemenliği altına geri getirmesi anlamına geliyordu.

Muvatalli muharebeye iyi hazırlanmıştı. 37.000 piyade ve 2.500 savaş arabası toplamıştı: kısacası devasa bir ordu. Ancak bize bu bilgi Mısırlılardan geliyor: bu, hikâyeye dair her zaman aklımızda tutmamız gereken bir ayrıntı.

Nisan ortasında Ramses kuzeydoğuya, Kadeş'e yöneldi. 20.000 kişilik ordusu, her biri 5.000 askerden oluşan 4 birliğe ayrılmıştı: Kadeş'e iç yoldan ulaşacak olan Seth, Amon, Ra, Ptah. Naharinlerin seçtiği ordu ise ana ordunun kanatlarını korumak ve düşmanı sıkıştırmak için sahil yolunu takip ederek şehre Lübnan'daki Eleutheros Nehri'nin (günümüzde Nehr el-Kebir) vadilerinden yaklaşmak zorundaydı.

Mayıs ayı sonlarında, daha doğrusu tam Mısır usulü zaman hesaplama yöntemiyle takip etmek istersek, sıcak dönemin üçüncü ayının dokuzuncu gününde, Ramses, Kadeş'ten yaklaşık 10 kilometre mesafedeki Hermel Geçidi'ne ulaşır. Asi Nehri'ni geçmek üzereyken, yanına iki Shasu (Hititlere müttefik kabile) göçebesi getirilir: Suriye ve Mısır'a giden kervanlara terör estiren o bedevilerden ikisi. Muhafızlar tarafından yakalanan ve Ramses'in tarafına geçmeyi talep eden bu iki adam, aslında Hitit gizli servisine bağlı ajanlardır.

Ramses düşman kampıyla ilgili ilk elden haberleri öylece ele geçirebileceğine inanamaz ve esirlerden, uygulanacak savaş taktiğine dair temel ve detaylı lojistik bilgileri ister. Gerçek değil sahte firari olduklarından, aslında düşman kampı için casusluk yapan ikili, firavuna tamamen yanlış ve yanıltıcı bilgiler verir. Hatta Muvatalli'nin, kendisinden çok daha cesur ve deneyimli olduğunu anladığı Mısır

ordusundan korkup Aleppo'ya [Halep] çekildiğinden de bahsederler. Muvatalli aslında tam orada, iki adım ötede; Kadeş'in doğu tarafında, tam olarak Arapça'da Sefinet Nuh ("Nuh'un Gemisi") denilen yerde pusudadır. Ramses'in bundan haberi yoktur, ayrıca göz ardı ettiği başka bir şey daha vardır: Hititler, sürpriz saldırıya hazırdır ve Mısırlıların üzerine yüz savaş arabasıyla çullanacaklardır.

Düşmanın durumundan habersiz olan, hatta daha da kötüsü, yanlış bilgiye sahip olan Ramses'in tersine, Hititler, firavunun yalnızca Amon'un birliğiyle bu bölgede konuşlandığını ve aynı yoldan gelecek diğer üç birliği beklediğini iyi biliyordu. Bu nedenle Muvatalli, son derece hızlı, neredeyse yıldırım gibi hızlı ve elbette beklenmedik bir saldırı emri verdi. Eğer sadece birkaç saat bile beklemiş olsaydı, Mısır ordusu toparlanmış ve her şey bitmiş olacaktı. Sonuçta saldırıya gönderilen savaş arabalarının sayısı hiç de çok sayılmazdı, ama yine de Mısırlıları paniğe düşürmeye yeterliydi.

Firavun, düşmanlara karşı direnmek için sadece kraliyet muhafızlarıyla birlikte yalnız kaldığını fark ettiğinde, tüm ailesinin güvende olduğundan emin olmaya ancak zaman bulabildi. Muhafız alayı, Christian Jacq'ın sempatik Serramanna karakterine ilham veren Shardana askerlerinden oluşuyordu. Bu yabancı kökenli askerler, yuvarlak kalkanları ve garip boynuzlu miğferleriyle diğerlerinden farklıydı. Bu askerler, bugün bile onları ataları sayan bazı Sardunya sakinlerinin hayallerini süsler. Ramses saltanatının başlangıcında, muhtemelen Kuzey Suriye'den denizyoluyla gelen bu paralı askerlere karşı galip gelmişti ve hemen ardından, onları ordusuna doğrudan kendi emri altındaki seçkin birlik olarak dahil etmişti.

Kıyıyı takip eden Naharin Birlikleri ezici bir zaferin eşiğindeki Hititlere ulaşıp nefes aldırarak firavun karşısında onurlarını kurtaracak bir karşı atağa geçmelerine imkân tanıdı. Bunun üzerine Ramses çatışmaya girerek Hititlere kayıplar verdirdi. Bu kayıplar, kesin çözüm olmasa da en azından Hititlerin dengesini bozmuştu. Muvatalli, sürpriz saldırıyla felç olmuş düşman kampında yarattığı panik ve kargaşadan yararlanabilirdi. Ancak böyle yapmadı ve firavunun karşı saldırısına da maruz kalmasıyla, hiçbir şey sonuçlanmadan yerinde kaldı. Aslında muharebe, hiç başlamadan bitmişti.

Muvatalli, Ramses'e geri çekilme fırsatı sunmak için elçiler gönderdi. Ramses de bunu ikiletmeden hemen kabul etti.

İşte, Kadeş Savaşı ana hatlarıyla böyle gelişmişti. Hititlerin açık ve net taktik üstünlüğü dışında bir sonuç vermemişti. Mısırlıların gözünde, onları aldatmak için sahte firarileri ve onları tamamen istikrarsızlaştırmak için sürpriz saldırıyı kullanarak "geleneksel olmayan" savaş biçimlerini benimsediklerinden Hititler kesinlikle suçlulardı.

Ama her şey tam olarak böyle mi gitmişti? O halde Kadeş Savaşı nasıl oldu da Mısır'ın en önemli ve görkemli zaferi olarak tarihe geçti? Ve neden Ramses'i tüm zamanların en parlak komutanlarından biri konumuna yüceltti? Yanıt, açık olduğu kadar basittir de. Savaşı anlatan kaynaklar Mısırlıdır, elimizde Hitit kaynakları yok. Ayrıca bunlar, birbirini tamamlayan ve bütünleyen sıradışı kaynaklardır. Ebu Simbel'deki alçak rölyeflerin yanı sıra, Abido, Amon, Luksor tapınaklarındaki ve Luksor yakınlarında, Teb'de bulunan Ramses'in cenaze tapınağı Ramesseum'daki, genellikle aynı sahneleri tasvir eden temsillere sahibiz. Görenler, bunların çok etkili görüntüler olduğunu doğrular. Geri kalanlarsa, İtalya'da Mısır biliminin kurucu babası Ippolito Rosellini'nin, 1828–29 yıllarında François Champollion ile birlikte Mısır'a yaptığı arkeolojik keşif sırasında yaptığı renkli röprodüksiyonlarla yetinebilir: bunlar alçak rölyeflerden daha az büyüleyici ve etkileyicilerse de kesinlikle hem daha net hem de anlaşılırlardır. Luksor ve Ramesseum'daki temsiller daha ayrıntılıdır: Arkadaşlarının nehrin sularından çıkmasına yardım eden Hitit askerleri veya savaş arabasındaki firavun ve yanında esirlerin sunumuna yardım eden sadık yaveri, kayıpları saymak ve zaferi nicelemek için düşmanların kesilen ellerinin sayısını not alan yazmanlar ve son olarak da Teb, Amon, Mut ve Khonsu tanrılarına Mısır Krallığı'nda yeniden kurulan zaferi ve düzeni sunan aynı firavun.

Ve tüm bu propaganda yetmez gibi, bu görsellere "metinsel" hiyeroglifler de eşlik eder: *Bülten* ve *Şiir*. Anlatı ve görsel, gerek net bir tanım sağlamak gerekse aynı derecede net ve benzersiz olarak güç, kudret, soyluluk mesajını iletmek için hem birbirini tanımlar hem de bütünleşirler. *Bülten*, okuyucunun (ve rölyeflere bakanın) firavun ve adamlarının hareketlerini takip edebildiği, Mısır ordusunun

gerçekleştirdiği operasyonları özetleyen bir rapordur: Askeri sefer, düşmanın konumu, ordugâhın faaliyetleri, savaş konseyi. *Pentaur Şiiri*, adını onu Memfis papirüsü üzerine kopyalayan kâtip Pentaur'dan alan (günümüzde bu papirüs Londra'daki British Museum'da muhafaza edilir), görkemli ve gösterişli bir tonda, olayların yanı sıra çatışmanın koşullarını, kahramanların ruh halini, firavun ve adamlarının kahramanlığını anlatan destansı bir kutlamadır. Herkes onu terk ettiğinde, Firavun kaçıp kendini kurtarması için kendisine yalvaran yaveri Menna'ya şöyle yanıt verir: "Bir şahin pençesi gibi üzerlerine çökecek, öldürecek, katledecek ve onları yere sereceğim." Ve savaşın sonunda komutanlar ona tapınmak için önünde eğildiklerinde firavun, sayesinde tek başına zafer kazandığı yenilmez cesaretiyle ötekilerin korkaklığını kıyaslar: "Ben savaşırken ne bir subay, ne bir komutan ne de bir asker yardıma geldi! Milyonlarca yabancı diyarı yalnızca cesur savaş arabası atlarım *Teb'de Zafer* ve *Mut Memnun* ile fethettim. İşte, yabancı ordularla savaşırken bulduğum yardımcılar bunlardı." Ve düşman? *Pentaur Şiiri*'ne göre, alçak bir korkaktan başka bir şey değildi; ordusu ne kadar büyük olsa da firavunun karşısında işlevsizdi: "Korkak ve aşağılık Hatti kralı, denizin en uç noktalarındaki tüm yabancı ülkeleri etrafında toplamıştı. Her uzak ülkeyi yanında getirmişti, her biri kendi askeri gücüyle katılan hükümdarlar onun tarafındaydı. Savaş arabaları o denli çoktu ki tepeleri ve vadileri çekirge sürüleri gibi kaplamıştı." Zavallı Muvatalli, açıkçası bu şiirde pek de iyi bir izlenim bırakmıyor: "Korkak ve aşağılık Hatti kralı, ordusunun ortasında duruyor ve majestelerinden korkusundan dolayı savaşmak için dışarı çıkmıyordu. O yüzden saldırmak için kum kadar çok sayıda adam ve savaş arabası gönderdi."

Mısırlılar kesinlikle mütevazılıktan nasip almamıştı. Hele ki bu belgelerin doğrudan kişisel olarak firavundan geldiğini düşünürsek: Gerçekten de bu kayıtları düzenleten ve kendisini düşmanları karşısında eşsiz, mutlak zafer sahibi olarak temsil eden resimleri o duvarlara kazdıran da Ramses'ti. İşte böylece ordugâh, savaş konseyi, nehrin sularıyla çevrili şehir, çatışma, ele geçirilenlerin tanrılara sunumu, aslan ve sahne ortasındaki tahtında firavun görsellerini ve bir tür altyazı niyetine de *Bülten*'i buluyoruz.

Hiç savaşmadığı ve "lider" olarak itibarını, askerlerini ve kaynaklarını yatırdığı bir savaştan şans eseri sağ kurtulan Ramses, halkına olayların gerçekten nasıl geçtiğini anlatabilir miydi? Herkese gerçeği söyleyebilir miydi? Firavunluk görkemine ne olurdu? Eğer ezici bir zaferle iktidarını ispatlamamış olsaydı, krallığını nasıl yıllar boyunca barış ve refah içinde tutabilirdi? Dahası, itiraf edelim ki "Zaferde çarpıcı" sıfatı herkese hoş gelirdi, hele de bir firavuna.

Ramses, halkının vatansever kıvancının zedelenmesine ve gerçeğin ününü gölgelemesine izin veremezdi. Ve bunu önlemenin bir yolu, tek bir yolu vardı: yalanlar anlatmak. İşte böylece, bilgi tekeli rejimi ve firavunun gücünün "kozmik" bir merkeziyet edindiği bir dünya görüşü içinde, eşit ve saygın rekabete izin vermeyen bir ortamda Kadeş Savaşı, siyasi propaganda amacıyla gerçekleri tamamen çarpıtma tarihinin ilk örneğidir. Hiç kimse kabartmalardaki ikonlar ve belgelerdeki kelimeler (veya daha doğrusu glifler) dahil türlü biçimlerde öykülenen olayların yani firavunun yaydığı versiyonunun aksini iddia edemez hatta sorgulamaya bile cesaret edemezdi. Ve muhtemelen günümüzde bile, Kahire Müzesi'nde, gerçek hayatta hayranlık duyup belki de saygı sunabileceğimiz, ciddi ve mağrur yüzlü Ramses'in mumyasını gören, hatta sadece bir fotoğrafına bile denk gelmiş olan hiç kimse buna cesaret edemez.

Gerçeğin anlatılması, Mısır ve gelecek nesillerin tarihini değiştirip II. Ramses'in uzun saltanatını kısa ve çalkantılı bir hükümdarlığa mı dönüştürürdü bilemiyoruz. Ancak kesinlikle firavunun şöhretinin ve günümüze dek sürecek derecede desteklediği, bizzat yarattığı efsanesinin ciddi anlamda sorgulanmasını neden oldu.

Ama hikâye burada bitmiyor, belki de Ramses efsanesinin tutkunlarını –veya onun modern ozanı Christian Jacq'ın hevesli okuyucularını ve belki de şüpheli kuşkucuları– olayların firavunun anlattığı ve temsil ettirdiği gibi olmadığına ikna etmek için başka kanıtlar sunmalıyız. Elbette bu, gözde liderin muhteşemliğine halel getirmez.

Daha gölgede kalmış ilk kanıt, savaşın hemen sonrasındaki dönemde Hititlere vergi ödemeye devam eden şehirlerin listesindedir. Bunların arasında tam da Kadeş'i buluruz, ki öyleyse Mısırlılar tarafından fethedilmemiş ve Hitit yönetiminde kalmış demektir.

Özellikle başka bir önemli belge sayesinde Mısırlılar ve Hititler arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kurulduğu anlaşılıyor. Savaştan 15 yıl sonra, Ramses'in krallığının 12. yılında (MÖ 1259) ortak düşmanları Asurlulara karşı, iki halk arasında bir antlaşma yapılır. Bu karşılıklı saldırmazlık antlaşmasıyla sonsuz barış ve dostluk ile hem iç hem de dış düşmanlara karşı ittifak sözü verirler. Mısır'ın başında hâlâ Ramses dururken, Hititlilerde ise bu esnada vefat eden II. Muvatalli'nin dayısı III. Hattuşili'yi buluruz. Hattuşili, Muvatalli'nin oğlu III. Murşili'yi yenerek Hitit İmparatorluğu'nu birleştirmeyi başarmıştır.

Olağanüstü değerli bir belge ile karşı karşıyayız: Tarihin ilk uluslararası barış antlaşması. Bu çiviyazılı tabletin bir kopyasının New York'ta, BM Güvenlik Konseyi salonunda sergilenmesi tesadüf değil. Antlaşmayı çifte redaksiyonu içinde okuyabiliriz; Hitit versiyonu dönemin diplomasi dili olan Akadcadan hiyerogliflere çevrilmiş ve Ramesseum ile Karnak tapınağında muhafaza edilmiştir. Akadca ve çiviyazılı Mısır versiyonu kil tabletler ise, Hitit başkenti Hattuşa'da keşfedilmişlerdir.

Araştırmacılar antlaşmanın ayrıntılarına ve maddelerine odaklanır, ne var ki iki versiyon tamamen mükemmelce örtüşmez. Madem öyle, firavunun hile yaptığı ihtimalini görmezden gelip daha sıradan çeviriyi yorumlama zorluklarına sığınalım. Ama bitmedi. İki toplumun arasındaki dostluk, o zamanlarda Yakındoğu kadar başka yerlerde de alışıldık "diplomatik" bir evlilik; Hattuşili'nin büyük kızı Maathefeurura ile Ramses'in evliliği yoluyla kesinlikle onaylanmıştı. Bu olay iki muazzam stelle kutlanır; biri Ebu Simbel Tapınağı'nın yanında kayaya oyulmuş, Amon Tapınağı'nın yakınlarındaki diğeri ise su mermerinden yapılmıştır. Elbette, bu durumda da Ramses'in olayları anlatırken kendinde bir miktar serbestlik tanıyarak, onları halkının ve gelecek nesillerin tanımasını ve hatırlamasını istediği şekilde sunup sunmadığını bilmiyoruz. Sonuçta, yalancı biri alışkanlığından kolayca vazgeçmez, yalanları üstün siyasi ihtiyaçlar yüzünden söyleyen bir firavun olsa bile. Ancak tam da bu durumda ona inanabilir, Ramses ve telaffuz etmesi zor isimli yeni gelininin tebaalarıyla birlikte mutlu mesut yaşadığını hayal edebiliriz. Christian Jacq ve sadık okurlarına tüm saygılarımızla.

Sonunda bu yarı gerçekler, saklı gerçekler ve propagandalarla dolu hikâyeye "son" ibaresini koyabilir miyiz? Hiç de değil, hadi gidip bir de Yunanlar ne demiş, ona bakalım. MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında tamamladığı *Biblioteca Storica*'sının ilk kitabında, Diodoros Siculus, Mısır'ı ve Teb anıtlarını ziyaret etmiş Helenistik tarihçi Abderalı Hekataios'un hikâyesini aktarır. Bu anıtların arasında, Hekataios'un –ve dolayısıyla Diodoros'un– Ramses'in asil unvanlarından biri, "Usermaatra" nedeniyle Ozymandias olarak adlandırdığı, Ramses'in mezarı da bulunur. 60 metre genişliğinde ve 20 metre yüksekliğinde giriş kapısı, 7 metreden yüksek yekpare figürlerle desteklenen 120 metrelik kenarlı giriş salonu, tamamen turkuaz zemin üzerine yıldızlarla süslenmiş tavanı ve üç heykeli ile muazzam ve olağanüstü olarak tanımladığı bir anıt. Firavunu temsil eden ortadaki heykel, Mısır'da bulunan en büyük heykeldir (Diodoros her ayağı üç metreden büyük diye hayretle belirtir) ve bütün bir bazalt bloktan oyulmuştur. Heykelin üzerinde şüphesiz hiyerogliflerle yazılmış olsa da Diodoros'un Yunancaya aktardığı bir yazıt bulunur: "Ben, Ozymandias, kralların kralı. Azametimi ve eriştiğim yeri bilmek isteyen, aşsın eserlerimden birini."

1817 yılında, Diodoros'tan ve belki devasa Ramses heykelinin bir parçasının yakında British Museum'da sergileneceği haberinden de ilham alan romantik şair Percy Bysshe Shelley, içinde zamanın her şeyi, güçlülerin en büyük başarılarını bile yok eden gücünü ve sürekliliğini kutladığı ünlü sonesi *Ozymandias*'ı yazar. Ve bu şekilde mezarın yazıtı bizi kudretin geçiciliği üzerine düşünmeye hazırlar: "Başka hiç bir şey kalmaz. O devasa harabenin/Kalıntıları etrafında, çıplak ve sonsuz/Yalnız ve düz kumlar sınırsız uzanır gider." O dönemde ne hiyeroglifler ne de çiviyazısı henüz çözülmemişti ve Kadeş Barış Antlaşması'nın yayımlanmasına daha bir yüzyıl vardı. Ancak Büyük Ramses'in, galipsiz bir savaşı görkemli bir zafere dönüştüren hilesi, çoktan bir model oluşturmuştu ve yüzyıllar boyunca birçok güçlü kişi üzerinde de etkisi devam edecekti. Kuşkusuz, bu en başarılı hamlesiydi.

Okuma Önerileri

Kadeş Savaşı üzerine yapılan kaynakça oldukça kapsamlı olup farklı derinliklerde incelemelere değinir. Konuya yabancı olanlar için iyi bir başlangıç noktası, M.C. Guidotti ve F. Pecchioli (der.) *La battaglia di Qadesh. Ramesse II contro gli Ittiti per la conquista della Siria*, Sillabe, Livorno 2002 sergi kataloğu.

Savaş üzerine özel olarak odaklanan makaleler arasında, J.I İ. Breasted'in *The Battle of Kadesh. A Study in the Earliest Known Military Strategy*, The University of Chicago Press, Şikago 1903 ve J. Sturm'un, C. Vandersleyen tarafından Fransızcaya *La guerre de Ramsès II contre les Hittites, Connaissance de l'Égypte Ancienne*, Brüksel 1996 adıyla çevirdiği *Der Hettiterkrieg Ramses' II*, Ahnenerbe, Viyana 1939 gibi klasik eserlerinin yanı sıra, *Poema* metninden alıntılar içeren K.A. Kitchen, *Ramessides Inscriptions* (I-VII, Blackwell, Oxford-Cambridge [Mass.], 1975–2014) adlı derlemesi de temeldir.

Ramses'in mezarına dair Hekataios'un tasviri Diodoros Siculus, *Biblioteca storica* I, 46–49'da yer alır. Shelley'nin *Ozymandias* adlı sonesi, 11 Ocak 1818'de *Examiner* dergisinde yayımlanmış ve daha sonra *Rosalind and Helen, a modern eclogue with other poems*, Ollier, Londra 1819'da toplanmıştır.

Ramses dönemindeki Mısır hakkında genel bilgi edinmek isteyen okuyucular, P. Montet, *La vita quotidiana in Egitto ai tempi di Ramses*, BUR, Milano 2018 (ilk olarak *La vie quotidienne en Égypte au temps des Ramsès, XIIIe-XIIe siècles avant J.-C.*, *Hachette*, Paris 1946'da yayımlanmış ve birçok kez basılmış makalenin çevirisidir) adlı eserine başvurabilirler. Hitit İmparatorluğu için ise S. De Martino, *La civiltà degli Ittiti: XVII-XII secolo a.C.*, *Carocci*, Roma 2020 adlı eserini inceleyebilirler.

Ramses'in propagandası ve Mısırlılar ile Hititler arasındaki ilişkiler üzerine M. Liverani, *Guerra e diplomazia nell'antico Oriente. 1600-1100 a.C.*, Laterza, Roma-Bari 1994 adlı çalışması tavsiye edilir.

Ippolito Rosellini'nin renkli levhaları, onun üç bölüm ve sekiz ciltlik devasa eseri *I monumenti dell'Egitto e della Nubia, Niccolò Capurro ed.*, Pisa 1832–1844'ün ek kısmında görülebilir.

3

İSKAMBİL KULELERİNİN KRALİÇESİ
Dido'nun Hilesi

Bir şehir hiç yoktan nasıl kurulur ve tüm zamanların düşmanı edilir?

Klişeler zor ölür, hele ki bilge namlı kişilerin inançlarının verimli topraklarında bir zemin bulup zamana kök salmışlarsa. Kendimizi avutalım; bu günümüze özgü bir şey değil. Tam tersine, antikçağlarda insanlar temelsiz olsa bile, ikna edici ve huzur verici diye, geleneklere bizlerden de çok bağlıydı: Doğru olsun olmasın, inanmakta zarar yoktu.

Bu inançlar coğrafya ve antropoloji alanlarıyla ne denli ilişkiliyse o derece yaygınlardı. Dürüst olalım: Dünyanın ve insanların doğasına dair batıl inançları soruşturmaya daha henüz girişmiş atalarımızın elinden başka ne gelirdi ki? Bir şekilde dünyanın nasıl işlediğini ve belki aynı zamanda nasıl hükmedilebileceğini de anlamalarına yardımcı olan tek şey inançlarına düşkünlükleriydi.

Bu klişelerin en yaygınlarından biri yabancılara duyulan güvensizlik üzerine kuruluydu. Gerçekten de denizcilerin ve tüccarların iyi insanlar olmadıkları, tersine, kişisel çıkarları, özellikle de ekonomik çıkarları için aldatmaya ve kandırmaya yatkın olduklarına inanılıyordu. Ve bu inanç, kategorilerin yanı sıra, kendilerini gerek ticarete gerekse ticaret yollarına adamış, muhtemelen denizyoluyla seyahat eden tüm toplumlar için de geçerliydi. En ünlüleri? Fenikeliler.

Buna antik yazarların (ve neredeyse hepsinin erkek olduğunu unutmayalım) çok hoşuna giden başka güzel bir klişe daha ekleyelim; kadınların doğası gereği aldatmaya yatkın varlıklar oldukları

görüşü. Bu inançları az çok eşit olarak birleştirirsek Elissa-Dido'nun hikâyesini elde ederiz.

Mutsuz Dido'nun kara bahtı herkesin malumu: Kaderindeki Roma kuruculuğunun peşine düşen Aeneas'ın, önce baştan çıkarıp sonra terk ettiği Dido, kocası Sicharbas'ın anısına verilecek kurbanlar için kurulmuş odun yığını üzerinde kendine bir kılıç saplar ve intiharının hemen öncesinde Roma soyuna karşı sonsuz kin yemini eder. İyi de Dido'nun hikâyesi, Vergilius'un kalbimizin bam teline basarak *Aeneis* destanında derinlemesine anlattığı Aeneas ile kısacık karşılaşmasından çok daha eski ve karmaşık. Yunan ve Fenike efsanesinin Dido'su tamamen farklı niteliktedir: Doğru, erkeğine –ki öyle yoldan geçen bir sürgün değil, meşru kocasıdır– âşıktır, ama her şeyden önce halkına gelecek sunmak için enerjik ve kararlılıkla ön saflarda yer almış bir kadındır. Özellikle Yunan ve Fenike geleneğinde adı Dido değil Elissa'dır. Ve entrikalarla dolu hikâyesi, aldatmacayla doğmuş bir şehir olan Kartaca'nın kuruluşuyla ilintilidir.

Aslında Kartaca'nın kökenleri, Afrika'nın kuzey kıyısı olan günümüz Tunus Körfezi'nde değil, çok uzaklarda, Fenike'nin Sur şehrinin bulunduğu Doğu Akdeniz kıyısında, yani günümüz Lübnan'ındadır. Sur'da, antikçağda bile belirsiz ve kesin tanımlanmamış bir dönemde (Troya Savaşı zamanlarında ya da yaklaşık 11. veya 10. yüzyılda), Mutto (bazıları ona Belo, başkaları ise Methre de derdi) adlı bir kral hüküm sürüyordu. Mutto öldüğünde krallığını iki çocuğuna, genç Pygmalion (George Bernard Shaw sayesinde tanıdığımız, heykele âşık olan değil, başka bir Pygmalion) ve güzeller güzeli Elissa'ya (Yunan Theiosso, "kutsanmış kişi" isminin Kartacalı karşılığı) miras bıraktı. Sur halkının isteği üzerine, krallık Pygmalion'a gitti, Elissa ise dayısı Acherbas (Vergilius *Aeneis*'te Sicharbas ismini kullanır) ile evlenmeye zorlandı.

Kleopatra'nın hikâyesine geldiğimizde bu tür endogami evliliklerinin, yani akraba evliliğinin, Doğu halklarında ne denli yaygın olduğunu göreceğiz. Elissa'nın, dayısıyla evlenme nedenini açıklamak zor değil. Acherbas önemli bir adam, Herakles (ki Fenikecede Melkart denilirdi) rahibiydi, ama en önemlisi zengin, hatta çok zengindi. Bir de kuşkucu biriydi; servetini, Pygmalion elinden alır korkusuyla gizli

tutuyordu. Ve böyle yapmakta haklıydı. Gerçekten de Pygmalion, dayı-eniştesinin zengin olduğunu öğrendiği anda tüm mallarını kendi üstüne almak için Acherbas'ı öldürttü.

Kocasının, kardeşinin emriyle öldürüldüğünü gören Elissa'nın acısını hayal edelim, hem de sudan sebeplerle. Yine de gözünü bile kırpmadı ve kurnazlıkla hareket etti. Pygmalion'dan nefret eden bazı Surlu seçkinlerle gizlice anlaştı ve birlikte bir kaçış planı tasarladılar. Her şey hazır olduğunda kardeşine gitti. Tüm nefretini yüzüne haykırmak için mi? Kocasının ölümünün intikamını almak için mi? Hiçbiri, kardeşine onun evine taşınma ricasıyla gitmişti, çünkü kocasıyla yaşadığı evi kendisi için çok kasvetli ve üzücü bir yere dönüşmüştü: Çok fazla hatıra ile kocasının gölgesi her yerde onu izliyordu, geçmişin ağırlığı dayanılmazdı. Pygmalion bunu ikiletmeden kabul etti, vicdan azabı ya da kız kardeşine olan sevgisinden değil ama sadece merhum dayısının kimbilir nerede saklı olan zenginliklerini sonunda ele geçirme umuduyla.

Hesabı yanlıştı çünkü Elissa Pygmalion'un hizmetkârlarına gemilere çuvallar yüklemeleri ve yola çıkmak için hazırlanmaları emrini vererek herkesi bu çuvallarda Acherbas'ın servetinin olduğuna inandırmıştı. Yükleme tamamlanıp muhalif aristokratlar da gemiye toplandığında ise hizmetkârlara çuvalları denize atmalarını emretti çünkü içlerinde para ve servet değil, yalnızca kum vardı. Onları tehdit de etti: Eğer Pygmalion'a dönerlerse kral onları işkence ve cezalara maruz bırakacaktı. Bu şekilde onları kendisiyle birlikte ayrılmaya ikna ederek, hem yeni yuva hem de vatan arayışı için açıldığı macera ve sürgünlüğe başka yoldaşlar da ekledi.

Gemi Kıbrıs'ta demir attı. Burada Zeus'un rahibi beraberinde, tanrıların kutsamasını da getirerek, kendini keşif seferleri için müttefik olarak sundu. Dahası, Elissa halkına iyi bir soy sağladığından emin olmak için Kıbrıs'ta adamlarına deniz kıyısına fuhuş yapmaya giden en aşağı seksen genç kızı kaçırıp yanlarına almaları emretti.

Açıklayalım: Kıbrıs kötü şöhretli bir yer, sakinleri de hafifmeşrep kadınlar değillerdi. Basit bir şekilde, Ortadoğu'nun birçok diğer bölgesinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da bekâr kızların gelecekte eşlerine sunacakları çeyiz için para kazandıkları kutsal fahişelik geleneği

vardı. Kendilerini bir tür dini ayinle onlara mutlu ve bereketli bir evlilik bahşetmesini umdukları Tanrıça Afrodit'e (Romalıların Venüs'ü) adıyorlardı.

Elissa'nın bir araya getirdiği sürgün halk için alametler olumluydu, tanrılar onlara lütufkârdı. Elissa ayrılırken Sur'da öfkeyle çıldıran Pygmalion hemen bir sefer düzenleyip kız kardeşine savaş açmak istiyordu. Annesinin yalvarışları ve kâhinlerin yorumları onu durdurdu: Eğer tanrıların kutsamasıyla doğan bir şehre karşı çıkarsa bunun bedelini çok ağır ödeyecekti. Bu yüzden Pygmalion savaş niyetinden vazgeçti, sakin ve usluca Sur'da kaldı. Pek de iyi bir izlenim bırakmadığı (parantez içinde ve ısrar etmeden söylemiş olalım) tarih sahnesinden sessizce çekildi.

Sonunda Elissa ve yoldaşları Kuzey Afrika kıyılarına vardılar ve Elissa burada çabucak yerlilerin sevgisini ve desteğini kazandı. Yerel sakinler, ticari ilişkiler kurabilecekleri yabancıların gelişinden mutluydular. İşte tam bu sırada Elissa, Dido ismini aldı. Bazılarına göre Dido "gezgin", başkalarına göre "yiğit kadın" ya da "ölümünden sorumlu" anlamında düpedüz "koca katili" demektir. Biz ona Elissa demeye devam edeceğiz, çoktan ona Fenikeli ismiyle bağlandık.

Bu iyi niyetli muamele Elissa ve maiyetinin hoşuna gitse de yetmezdi. Elissa kazanç fırsatından çok, kendisi, sürgündekiler, onların aileleri ve gelecek nesiller için yaşayabilecekleri bir toprak arıyordu. Bu nedenle oranın yerlilerinden bir miktar toprak satın almayı talep etti. Bir dakika – durup düşünürler Afrikalılar – biz bu kraliçeyi ve beraberindekileri dostça karşıladık, onlara ticaret ve zenginlik fırsatı verdik, şimdi bir de toprak sahibi olup belki de şehir kurmayı mı istiyorlar? Böyle bir şey sözkonusu bile olamazdı. Ve bu noktada meşhur kurnazlıklarını devreye sokmaya çalıştılar. Toprak vermeyi reddetmediler ama sadece bir öküz derisinin kaplayabileceği kadar arazi vaat ettiler. Afrikalılar, kendilerinden çok daha kurnaz biriyle muhatap olduklarının farkında değillerdi. Elissa bu teklifi memnuniyetle kabul etti ama sonra öküz derisini incecik dilerek normal bir öküz derisinin kaplayabileceğinden çok daha geniş bir alana yaydı.

Söz, sözdür: Elissa anlaşmaya saygı duymuş ve sözünü yerine getirmişti, bunu yaparken kelimelerin anlamlarını zorlamış ve manaların

belirsizliğiyle oynamışsa da zararı yoktu. Çünkü Elissa, retorik araştırmacılarının müphemlik ya da iki anlamlılık diye isimlendirdikleri, iki farklı şekilde yorumlanabilecek belirsiz nutukların ustasıydı: Konuştuğu kişiye bir şeyi inandırırken, aslında ikili anlam içinde saklanmış başka bir şeyi kastederdi.

Şehrin kökensel ismi, bu hilenin hatırasını canlı tuttu. Bu isim, Yunancada "öküz derisi" anlamına gelen *Byrsa* idi. Aslında Fenikece *Bozra*, "eski şehir" isminin bozulmuş bir halinden kaynaklanıyordu. Ancak başka bir gerçek de şudur; özel isimleri anekdot ve öykülere bağlamak antik dönemlilerin hoşuna gidiyordu. Gerçek veya uydurma olsun, bu şekilde hikâyeler bölgenin, tarihi hafızasında yaşamaya devam ediyordu. Bu yüzden, eğer öküz derisi kandırmacası gerçekte, Yunancada kulağa tam da "öküz derisi" gibi gelen ama orijinal dilinde tamamen farklı bir anlama sahip o ismin sonradan işlenmiş bir rekonstrüksiyonü ise çok şaşırmayız.

Ama bu etimolojik ve rasyonel değerlendirmeleri bir kenara bırakalım ve yeniden hikâyeye dalalım. Kandırmaca sayesinde Elissa "yeni şehir" Kartaca'yı (Fenikecede *Qrthdšt*) kurdu, hem de en ümitvar şartlar altında: Temelleri kazarken ilkin bir öküz kurukafası bulundu, ki pek de olumlu bir alamet sayılmazdı, ardından ise savaşta güç ve kahramanlığın sembolü at kafatası ortaya çıktı. Ve gerçekten de Kartaca hemen zenginleşerek, Libya kıyısının önemli bir şehri haline geldi. Komşu bir toplum, Massitani'lerin kralı Iarba'nın Elissa'yı kendine eş olarak istemesi ve bunu açık bir küstahlıkla, eğer kraliçe onu reddederse savaş açma tehdidi ile öne sürmesi çok önemlidir. Büyük ihtimalle kraliçe bu teklifi pek de hoş karşılamadı. Zora başvurmadan nasıl ikna edilebilirdi? Hepsinin ötesinde, saldırgan erkek kardeşinden kaçmayı, yoldaşlarını Akdeniz'in diğer ucundan getirmeyi, hiç yoktan filizlenen ve güçlü bir şehir kurmayı başarmış bir çetin cevizdi; başkalarının isteklerine kolayca boyun eğemezdi, tehdit altında olsa bile.

Bu sorunu çözmek için Iarba'nın elçileri, kraliçenin kendi silahlarını – diyalektik ve belirsiz, yanıltıcı hitabeler silahlarını – kullanarak, Elissa'yı tuzağa düşürüp söz verdirmeyi planladılar. Elçiler Elissa'ya, kralın hem kendisine hem de Afrikalılara görgü kurallarını ve daha

rafine bir yaşam tarzını öğretecek birini aradığını söyleyerek yaklaştılar. Ama kim kendi ailesini bırakıp vahşi yaşamlı barbarlara katılmaya razı olabilirdi? Kraliçe böylesi kaba ve bencil bir konuşma karşısında dehşete düşerek elçileri azarladı. Nasıl yani? Vatanın kurtuluşu yerine rahat ve konforlu bir hayat mı tercih etmeliydi? Aksine, müşkülpesent olmaktansa vatan için ölmeye hazır olmak gerekirdi.

Bu sözlerle Elissa kaderini belirledi: Elçiler diş biliyordu. Eğer dediği gibi vatanını bu denli seviyorsa, o zaman kendini feda etmesi ve başkalarından beklediği davranışı kendisinin göstermesi gerekirdi. Elissa geri adım atamazdı, başka bir seçeneği yoktu. Ama belki de değil. Büyük olasılıkla aklında hâlâ biraz meydan okuma biraz da paradoks için söylenmiş kelimeler dönüyordu: Vatan için ölmek. Bu sefer de zor durum karşısında boyun eğmedi, oyuna gelmiş numarası yaptı. Ağlayarak ve kocası Acherbas'ın ismini yüksek sesle haykırarak, kendini vatanı için feda edeceği yanıtını verdi. Tam olarak o şekilde değil ama şu kelimeleri söyleyerek: "Benim ve şehrimin kaderinin beni çağırdığı yere gideceğim." Herkes Iarba ile evleneceğini zannetse de Elissa yine iki anlamlılık ve müphemliğe başvurmuş, evlilik teklifini kabul edeceğini ima ederken aslında bambaşka bir şeyi kastetmişti.

Elissa üç ay süre istedi, üç ay boyunca kocasının hatırasının onuruna yas tutmak için. Bu dönemin sonunda, şehrin en gizli yerinde yakılacak büyük bir odun yığını kurdurdu ve bunun kocasının anısına saygı göstermek ve yeni evliliğinden önce yas sürecini onurlandırmak için bir kurban sunmak amacıyla yapıldığına inandırdı. Kurban edilen hayvanlar odun yığınında yakılıp bittiğinde, sıra en son ve en önemli kurbana geldi. Elissa eline bir kılıç aldı, kor yığının üzerine çıkıp halkına bakarak, kendine emredilen şeyi yapmak üzere olduğunu haykırdı: Kocasına gidecekti. Ve kılıcı kendine saplamasıyla alevler tarafından sarmalanması bir oldu. Kartaca yenilmez bir şehir olduğu sürece, Elissa bir tanrıça gibi kutsal sayıldı.

Şimdi neden Kartacalıların kurnaz ve hilekâr bir toplum olarak ünlendiklerini ve neden Roma'da Kartacalı hainliği ifadesinin deyimleştiğini daha iyi açıklayalım. "Hainlik" tabiri yanıltmasın. Burada hainlik, kötülük değildir ama *fides*, güvenirliğin yoksunluğudur.

Kartacalı hainliği ile Romalılar, özellikle Kartaca halkının verdiği sözlerin tamamen güvenilmezliğini kastediyorlardı. Eğer Kartaca'nın en ünlü evladının, Romalılara çok zor anlar yaşatan o Hannibal olduğunu (yakında göreceğimiz gibi) ve Bilge Cato gibi nostaljik ve gelenekçi birinin *delenda Carthago*, "Kartaca yok edilmeli" teorisini savunduğunu göz önüne alırsak, Romalıların Kartacalılara neden bu kadar kızgın olduklarını, neden onlar hakkında pek de hayranlık uyandırmayan hikâye ve efsaneleri körüklediklerini anlayabiliriz. Kartaca ve Fenike gelenekleri ile alışverişler ve karışımlar da geri kalanını tamamlarlar.

İşte böyle, trajik sonu veya maceralarından çok, Elissa'yı gerek zekâsı gerekse söz sanatı sayesinde rakiplerini kandırma yeteneği, kılıç saplanmış ve alevlerle sarmalanmışken bile her zaman galip çıkmayı başarmasıyla hatırlamak hoşumuza gider. Kaba Iarba ile yaşamak, istediği hayat değil miydi? O zaman yenilmez kraliçe onuru yerine, hayatından vazgeçmek daha iyidir. Hoşa giden mutsuz bir gelin olmaktansa bir tanrıça gibi saygı görmek daha iyidir. Belki de, eğer Aeneas, Lazio'ya doğru ayrılmak yerine onunla Kartaca'da kalsaydı, Romalıların ve Vergilius'un Dido'sunun maruz kalmayacağı bir kader. Ama bu, has edebiyatçıların dediği gibi, başka bir hikâye. Vergilius'a, Aeneas'a ve Roma destanlarına tutkun olanlar, Elissa-Dido öyküsünün Kartaca versiyonunu anlatmayı tercih ettik diye bize kızmasınlar: Böylesi daha hoşumuza gidiyor.

Okuma Önerileri

Elissa-Dido'nun hikâyesinin Kartaca versiyonu için ana kaynak, Yunan tarihçisi Tauromenionlu Timaeus'tur (*FGrHist* 566 F82); hikâye ayrıca anonim *Tractatus de mulieribus*'in 6. bölümünde, Appianus'un *Libro Libico* 1.1–4'te ve Pompeius Trogus'un *Historiae Philippicae* adlı eserinin Justinus tarafından yapılan özetinde (XVIII, 4–6) de yer alır. Vergilius'un *Aeneis*'inde (I, 340–368) hikâyenin oldukça kısmi bir özeti bulunurken, Livius'un *Ab Urbe Condita*'sındaki bir bölümde (XXXIV, 62.11–12) sadece Kartaca'nın kuruluşu ve deri şeritleriyle yapılan hileye kısa bir atıf yapılır. Dionysios Periegetes'in *Guida al Mondo abitato* adlı eserinin 195–197. satırları, Servius ve Servius Danielino'nun *Aeneis*'in I. 367'ye yaptığı yorumu ve Selanikli Eustathius'un *Perieges*'i üzerine yaptığı yorum (195. bölüm), bu konuda daha fazla bilgi verir (metinler *Geographi Graeci Minores* II, s. 112, 250–251'de bulunur).

D. Gera, *Warrior Women: The Anonymous Tractatus de mulieribus*, Brill, Leiden-Boston-Köln 1997, s. 126–140'ta, Elissa hikâyesinin net ve kesin bir analizini sunar ve farklı versiyonlarını tartışır. Kartaca'nın kuruluşu hakkında daha fazla bilgi edinmek için, V. Krings'in *Carthage et les Grecs, c.* 580–480 *av. J.-C. Textes et histoire*, Brill, Leiden-Boston-Köln 1998 adlı eserinde tartışılan kaynakların derlemesi incelenebilir. J. Scheid ve J. Svenbro'nun "Byrsa. La ruse d'Élissa et la fondation de Carthage", *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 40, 1985, s. 328–342, dilbilimsel ve anlamsal konulara odaklanır. İtalyanca bibliyografya için S. Ribichini, *I Fenici*, S. Moscati (ed.) "Il mito di Didone", Bompiani, Milano 1988'de iyi bir özet sunulur. Dido figürü ve mitin farklı dönemlerdeki yorumlarına genel bir bakış için P. Bono ve M.V. Tessitore, *Il mito di Didone. Avventure di una regina tra secoli e culture*, Bruno Mondadori, Milano 1998 eseri önerilir.

4

KÖRLÜK
Gigis, Kandaules ve Lidya Tahtının Fethi

Küstah bir kocadan nasıl kurtulunur? Ve istemeden bir krallık nasıl fethedilir?

Mirsos'un oğlu Kandaules, araştırmacıların MÖ 7. yüzyıla tarihledikleri, efsanenin ve tarihin birbiriyle karışmış olduğu ve bizim de hâlâ kafamızı karıştıran bir dönemde, Küçük Asya'daki Lidya'nın kralıydı. Herodot'un bize aktardığı efsaneye göre, hükümdar, Lidya'da 505 yıl ve 22 nesil boyunca tahtı babadan oğula geçirerek hüküm sürmüş Heraklid hanedanından geliyordu. İsmi belki de özel isim değil, aksine bir unvan veya daha doğrusu hanedanlık ismiydi: Anadolu'nun antik dili Luvicede, *handawat(i)* aslında "kral, yüce otorite" anlamına gelir; aynen Likçedeki *xñtawat(i)* gibi. Üstelik Herodot Yunanların ona Mirsilos dediklerini de belirtir. Mirsilos, aynı zamanda şair Alcaeus'un ölümünü kutladığı Midillili ünlü bir tiranın da adı olup aslında Anadolu kökenli bir isimdir (ikinci binyılda Muršiliš adıyla üç Hitit kralı belgelenmiştir). Dahası, MÖ 1. yüzyılın sonlarında, tarihçi Şamlı Nikolaos, Kandaules'e Sadiatte de denildiğini iddia eder. Ama daha ilmi ve karmaşık soruları tartışmayı araştırmacılara bırakalım ve onun yerine, biz bu kişiliğin kesinlikle daha ilgi çekici olan hikâyesiyle ilgilenelim.

Kandaules, Sardis şehrindeki tahtında büyük ihtimalle herhangi bir sorunla karşılaşmadan yaşayıp hüküm sürüyordu; kendi kendinin ve krallığın başına dert açıncaya dek. Gerçekten de güzeller güzeli bir karısı vardı. Daha doğru söylemek istersek, Kandaules

için güzeller güzeliydi; ki nadir ve övgüye değer istisnalar dışında, kral ve imparator eşlerinin hepsi güzel olduğundan, bundan şüphe duymamıza gerek yok. Bu kadının ismi, belli ki onu pek de önemsemeyen antik efsanelerde meçhuldür. Takip eden destanlarda ise bazı isimler uydurulmuştur: Nysia, Clytia, Abro, Toudo. Nysia ismi, Roma döneminde âlim bir Yunan, Chennos (yani "bıldırcın") lakaplı, İskenderiyeli dilbilimci Ptolemaeus Hephaestion tarafından (günümüze sadece bazı parçalarının ulaştığı) *Yeni Tarih* adlı eserinde aktarılır. 19. yüzyıl Fransız yazarı Théophile Gautier, *Le roi Candaules* [Kral Kandaules] adlı uzun öyküsünde bu bilgiden yola çıkmıştır.

Her halükârda, ismi ne olursa olsun, kral ona dünyanın en güzel kadını olduğunu düşünecek kadar delice âşıktı. Karısının güzelliğine takıntısı öylesine büyüktü ki, onu övmekten başka bir şey yapmıyordu, özellikle de en sadık muhafızı Gigis'in önünde. Kimisinin ismini Anadolu kökenli, "büyükbaba" anlamına gelen bir sözcükle ilişkilendirdiği Gigis, kralın en önemli devlet sırlarını paylaştığı ve en hassas işlerini birlikte yürüttüğü kişiydi.

Hikâyenin versiyonlarından birine inanacak olursak, Kandaules muhatabını gerçekten kötü seçmişti, çünkü başına gelen kötülükler tam da Gigis'ten kaynaklanacaktı. Aslında Gigis'in bir suçu yoktu, sadece bir maşaydı. Ancak, geleceğinin geri dönüşü olmayan kanlı bir olayla şekilleneceğini, kendisinin önce tanığı sonra başkahramanı olduğu garip bir olay dolayısıyla sezmesi gerekirdi. Hikâyenin geri kalanı gibi, Gigis'in –herkesin anlatmadığı– geçmişi de efsane ve masal repertuvarına dayalı görünüyor ve bunlar çocuk masalları da değil; sonu mutlu bitmeyen ve dahası gayet korkunç öyküler. Açıkçası Lidya tarihinin kökenleri öyle efsanevi ve masalsı destanlara dayanır ki sonradan sembolik değerler için de kullanılan başka sihirli ayrıntıların eklenmesi zor gelmemiştir.

Kısacası, efsaneye göre Gigis Lidyalı bir çobandı. Bir gün, tarlada sürülerini otlatırken etkileyici bir manzaraya tanık oldu: Şiddetli bir fırtına yeryüzünü vurmuş ve tam gözlerinin önünde korkunç bir depremle toprak yarılmıştı. Zavallı adam dehşet içinde kalmıştı ama açılan uçurumun içinde, çatlaklar dolu ve içi oyuk bir bronz atın bulunduğunu fark etmeyecek kadar da değil. Gigis merakla

içeriye baktığında olağanüstü uzun boylu bir adamın cesedini fark etti. Cesedin parmağında bir yüzük takılıydı. Korkmuş olmasına rağmen aptal da olmayan Gigis, hemen yüzüğü çıkardı ve kendi parmağına taktı. Sonra yüzüğü üzerindeyken bir çoban toplantısına katıldığında –mucizeler mucizesi– yüzüğün sihirli olduğunu gördü. Yüzüğü tesadüfen içe doğru döndürürken, görünmez hale geldiğini fark etti; yanında oturanlar sanki kendisi orada yokmuş gibi konuşuyorlardı. Dışa doğru döndürdüğünde ise yeniden görünürlük kazanıyordu.

Gigis gözlerine inanamıyordu: Yüzük ona sihirli görünmezlik gücü veriyordu. Büyünün tekrarlandığından emin olmak için yüzüğü döndürme mekanizmasını birkaç sefer daha denedi. Her seferinde işe yarıyordu. Bundan yararlanmamak aptallık olurdu ve Gigis –ki hiç aptal değildi– kralın huzuruna çıkacak çobanlar heyetine katılmaya çalıştı. Rekabeti aşıp Kandaules muhafızlarının başı olmasını sağlayan şeyin de tam bu yüzüğün büyülü gücü olduğuna şaşırmamalı.

Ama Gigis sadece muhafızların başı değil, aynı zamanda kralın güvendiği, tüm kaprislerini hoş gören ancak konu özel meselelere geldiğinde belki de çok önem vermeyen biriydi, özellikle de Kandaules'in ısrarla kraliçenin güzelliğini övdüğü zamanlarda. Bir hayal edelim; hep aynı sözleri duymaktan biraz sıkılmış ve bunun yerine çok daha önemli devlet işleri, siyasi ve askeri sorunlarla uğraşmak için sabırsızlanan Gigis, aynı konunun bilmem kaçıncı kez ve ısrarla yeniden ele alınmasına, Kandaules'in hislerini rencide etmemek için dalgınca baş sallamaya devam etmişti: Samimiyet ayrı, krallık ayrıydı ne de olsa. Bu konuda özellikle hassaslaşmış Kandaules, büyük olasılıkla sadık muhafızının artık ona pek de dikkat kesilmediğini fark etti ve sonunda bir gün Gigis'e utandırıcı bir teklif yapacak raddeye geldi: Kraliçeyi çıplak görmeliydi; çünkü herkesin bildiği gibi, gözler kulaklardan daha güvenilirdi ve başkalarından duyduğu şeyi kendi gözüyle gören biri nihayet ona inanabilirdi.

Gigis, bu ilgi çekici teklifi kabul etmek şöyle dursun, kralın niyetinin hiç hayra alamet olmadığını öngörerek kızgınlıkla kendini savundu. Ardından efendisine fikrinin ne kadar münasebetsiz ve utanç verici olduğunu belirtti. "Nasıl yani? Kral belki de bir kadının

elbiselerini çıkardığında, aynı zamanda iffetini de çıkarıp attığını bilmiyor muydu?" Gigis'in, Kandaules'in inançlarını sınamaya hevesi yoktu. O yüzden kraliçenin güzelliğine tamamen ikna olduğunu söyledi, hatta kraliçenin dünyanın en güzel kadını olduğu üzerine yemin bile etti. Bu nedenle kendini daha da zor duruma sokmaması ve bu tür yakışıksız taleplerde bulunmaması için krala yalvardı. Kısacası, sarayda sakince kendi işine bakmak istediğini açıkça anlattı. Ama görünüşe göre sadece takıntılı değil, aynı zamanda biraz da kıt kafalı olan Kandaules, mantığın sesini dinlemek istemedi ve onu hemen yatıştırdı: Ne zararı olabilirdi ki? Elbette ki kendisinden korkacak bir şeyi yoktu, Gigis'i test etmek ya da sadakatini ölçmek istemiyordu. En önemlisi, hiçbir şeyden haberi olmayacak karısından da korkmasına gerek yoktu. Naifti: Gerçekler onu haksız çıkardı. Ama hikâyenin gidişatını açık etmeyelim ve sırasıyla devam edelim.

Kandaules, Gigis'e "kurnaz" planını açıkladı; lafın gelişi kurnaz, çünkü en saf biri bile hemencecik bu kandırmacayı fark edebilirdi. Plan şöyleydi: Gigis açık yatak odası kapısının arkasında saklanacak ve kraliçenin içeri girmesini bekleyecekti. Kraliçe genellikle kıyafetlerini giriş kapısının yanındaki bir koltuk üzerinde bırakırdı. Ona belirttiği bu konumdan, Gigis kraliçeyi ve güzelliklerini rahatlıkla ve güvenle seyredebilirdi. Sadece kadının, tüm kıyafetleri koltuğun üzerine koyduktan sonra, yatağa gitmek için ona sırtını döneceği anda dikkatli olmalıydı. Tam bu anda Gigis sinsice, görülmeden kapıdan dışarı tüymeliydi. Çocuk oyuncağı, değil mi? Tersine, hiç de kolay değil, çünkü lojistik düzen iyice, hatta hiç incelenmemişti. Gigis kralın danışmanı ve muhafızların başı olarak elbette hünerliydi, ama *voyeur* [dikizci] olarak değil; özellikle kraliçenin de hiç gafil avlanabilecek biri olmadığı düşünülürse. Kısacası, olaylar Kandaules'in tasarladığı gibi gelişmedi.

Gigis artık kralın emirlerinden kaçınamazdı; bu yüzden ona söylendiği, hatta emredildiği gibi davrandı. Kandaules yatmaya gittiğinde, Gigis yatak odasının kapısının arkasına saklanarak kraliçenin odaya girmesini bekledi. Ve kraliçe tam da kralın saydığı hareketleri bir bir yaptı. Yani soyundu, kıyafetlerini koltuğun üzerine bıraktı ve sırtını Gigis'in saklandığı yere dönerek yatağa doğru gitti. Gigis,

o anda, kralın emrettiği gibi sinsice dışarı süzüldü. Ama yolunda gitmeyen bir şey vardı. İkisi de kraliçenin sezgilerini hafife almışlardı; o hemen Gigis'in varlığını fark etmiş, hatta onu dışarı çıkarken besbelli görmüştü.

Kraliçe her şeyin farkına varmış, tüm sahneyi ve arkasındaki planı -ki bu planı saf olarak tanımlamak bile fazlasıyla cömert, ama ne yapalım, mitoloji dünyasındayız– ve hepsinden öte asıl suçlunun sadece emre uyan zavallı Gigis değil kocası olduğunu hemen anlamıştı.

Duruma çok öfkelenmişti; gerçekten de o dönemde (ve sadece o dönemle kısıtlı değil) Ortadoğu havzasındaki diğer halklar gibi, Lidyalılar için de, çıplak görülmek kolayca silinemeyecek bir utanç, büyük bir onursuzluk sebebiydi.

İşte o zaman kraliçe olağanüstü bir kurnazlık sergiledi. İstemeden üzerine bulaşan kara lekenin intikamını almak için, kocasınınkinden çok daha kurnaz (ki bunun için pek çabaya gerek yoktu) bir plan kurdu. Durduğu yerde bağırıp kocasını ve suç ortağını sonsuza kadar azarlayabilir, birini cüret ettiği hakaretle, diğerini ise küstahlığının tehlikeli ahmaklığıyla yüzleştirebilirdi. Ama onun yerine sessiz kalarak, o geceliğine hiçbir şey anlamamış numarası yaptı.

Gün doğduğu anda, kraliçe en sadık hizmetkârlarını hazır etti, –tanık ve yardakçıların mevcudiyeti ve yardımını garantilemek her zaman daha iyidir– sonra da Gigis'i çağırttı. Ve o da, hiçbir şeyden şüphelenmeden hemen kraliçenin huzuruna çıktı, her zaman yaptığı gibi. Fakat kraliçe bu sefer onu olağan bürokratik veya ailevi meseleler hakkında bilgilendirmek yerine, açık ve net bir konuşma yaptı; itiraza, başka bir seçim olanağına yer bırakmayan kesin bir dille. Kraliçe –açık ve direkt birkaç sözle– muhakemesinden emin, niyetinde kararlıydı. Gigis, görmemesi gereken bir şeyi gördüğünden, iki alternatiften birini seçmek zorundaydı: Kandaules'i öldürüp kraliçeyle evlenerek Lidya Krallığı'nı eline almak ya da oracıkta ölmek; çünkü tehlikeli biriydi, yapmaması gereken bir şeyi yapmıştı ve bunu kralın emirlerini körü körüne izleyerek gelecekte de yapabilirdi.

Gigis'in ilk tepkisi şaşkınlıktı: Kraliçenin her şeyi anladığına bir türlü inanamıyordu. Bunun üzerine kendisini bu trajik seçime

zorunlu bırakmaması için ona yalvarmaya çalışsa da belli ki kraliçeyi ikna etmenin bir yolu yoktu, karar verilmişti: Ya öldürmeli ya da öldürülmeliydi.

Gigis, o an seçeneğinin olmadığını anladı. Açıkçası: Hangi aklı başında adam, öldürmek ve bu sayede Lidya kralı olmak yerine ölmeyi tercih ederdi? Ve her şeyden önemlisi kendi gözleriyle onayladığı gibi güzeller güzeli bir kadını karısı yapmak yerine? Dürüst olmak gerekirse bunun, talihsiz adamın aklındaki en son düşünce olduğuna inanıyoruz ve bu ayrıntıyı antik masallardan hoşlananlara (ve belki de bunları tarihle karıştıranlara) göz kırpmak niyetinden çok, tüm hikâyenin anlaşılmasında temel ve gerekli bir unsuru vurgulamak için belirtiyoruz: Kraliçeyle evlilik, yeni kralın tahta geçmesi için gerek şarttı, çünkü o zamanlar Lidya'da ve Küçük Asya'nın diğer halkları arasında geçerli kurallar ve geleneklere göre, kral öldüğünde eğer doğrudan vârisi yoksa (bu durumdaki gibi) iktidar doğrudan kraliçenin eline değil, kraliçe aracılığıyla başka bir erkeğe geçiyordu. Temelde, kraliçe, iktidarı elinde tutma ihtimalinden yoksun, başkasına aktarıyordu.

Gigis, dolayısıyla, yaşamaya yani kralı öldürmeye karar verdi. Ve bu noktada kaynaklarımız biraz saflığını göz önüne seriyor; belki biraz da bu adamın tamamen başkalarının iradesine boyun eğen karakterini vurgulamak amacıyla. Gigis'in hükümdarın en gözde muhafızı olduğunu unutmayalım; yani kralı öldürmek için her türlü fırsatı ve silahı vardı. Fakat kraliçenin sarsılmaz iradesinin karşısında, kaderini kesin ve kaçınılmaz bir şekilde seçtikten sonra Gigis ne yaptı? Kocasını nasıl öldüreceğini kraliçeye sordu. Hakikaten de her şeyin kararını ona bırakıyordu. Kadın, belki intikamını tam anlamıyla almak için, belki kocasını, zayıf noktasının ne olduğunu bilecek kadar iyi tanıdığından, belki de kaynaklarımız bu "burjuva dramının" tümüyle evin duvarları arasında ve yatak odasında geçmesini istediğinden, saldırının tam olarak hakaretin işlendiği yerde, Gigis'in onu çıplak gördüğü yerde gerçekleşmesi gerektiğini söyledi: Kandaules'e uykusunda saldıracaklardı. Karanlık çöktüğünde, Gigis artık kaderine razı olmuş bir halde kraliçeyi yatak odasına takip etti. Kraliçe ona bir hançer verip önceki gece kocasının sakladığı aynı kapının

arkasına sakladı. Kandaules uyurken Gigis saklandığı yerden fırlayıp kralı öldürerek, kraliçeyi ve daha da önemlisi krallığı ele geçirdi.

Gigis ve Kandaules'in hikâyesinin diğer versiyonunda – sihirli yüzüklü olan – Gigis'in yüzüğü sarayda kralı öldürmek ve krallığa ele geçirmek için nasıl kullandığı açıklanmıyor. Büyük ihtimalle yüzüğün gücünü kullanıp istediği zaman görünür veya görünmez olarak başarıyor. Sonuçta kesin bir şekilde iki versiyonu uzlaştırmak pek kolay değil; özellikle bu varyantta Gigis'in, diğer versiyona göre kraliçenin elindeki bir kukla olan kişiye kıyasla daha akıllı ve kurnaz göründüğü gerçek. Ancak bir şey kesin: Tüm hile, görüp görmeme üzerine kuruludur. Sözkonusu olan çıplaklık ve dikizcilikse de epilog ne baştan çıkarıcıdır ne de sapkın; aksine düpedüz dramatiktir.

İşte (Lidya tahtına ünlü kral Kroisos'u veren) yeni Mermnad hanedanı bu şekilde, bir hile sayesinde Sardis tahtına çıkmıştır. Aslında iki hile: Biri saf ve başarısız, diğeri ise ince ve kurnaz, intikam ve öç alma isteği ile yoğrulmuş. Ve kimbilir, kibrinin kurbanı bu edepsiz Lidya kralı, 21. yüzyıl psikiyatristlerinin bu erotik eylemi "kandaulizm" olarak tanımladığını bilseydi ne yapardı. En azından, efsaneden tarihe geçmenin bir yolunu buldu.

Okuma Önerileri

Gigis ve Kandaules'in hikâyesi, Herodot *Tarih*'teki (I, 8–12) ilk novelladır; en uzun ve mantıklı versiyonu budur. Gigis ve yüzükle ilgili efsane, Platon'un *Devlet*'inde (*359D-360B*) anlatılır. Diğer kaynaklar arasında, Şamlı Nikolaos (*FGrHist* 90 F47) ve Ptolemaeus "Bıldırcın" Hephaiston (Fotius, *Bibliotheca* 190) yer alır. Hephaiston, *Yeni Tarih* adlı eserinde, kraliçenin gözlerinin farklı renkte olduğu, drakonit adlı sihirli bir taşa sahip olduğundan görüşünün keskin olduğu gibi masalsı ayrıntılar üzerinde durur. Kraliçenin adıyla ilgili varyantlar konusunda, Hephaiston'a göre, Herodot kraliçenin adını gizlemişti çünkü adı Nysia idi ve Herodot'un sevdiği Plesirous adında bir genç, Halikarnaslı Nysia adında heteroseksüel bir kadına âşık olmuş ancak reddedilince intihar etmişti. Bu nedenle Herodot, nefret ettiği bir ismi anmamayı tercih etmişti.

Gigis ve Kandaules ile ilgili bir hikâye, papirüse yazılı iambik trimetre düzeninde bir fragmanda bulunmuştur (*Pap. Oxy.* XIII 2382, MS 2.-3. yüzyıl). Lobel'in 1950 yılında yayımladığı bu metinde ("A Greek Historical Drama", *Proceedings of the British Academy*, 35, s. 207–216) üzerine yapılan çalışmalar, metnin tarihini, türünü (trajedi mi yoksa şiirsel novella mı?) ve Herodot anlatısıyla olan

ilişkisini tartışılır. Bu konuda, İtalyanca bir metne ulaşmak isteyen okuyucular, N. Marini'nin "Il *P. Oxy. 2382* e le 'femmes en noir' di Sofocle", *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*, 42, 1992, s. 37–44) adlı makalesine başvurabilirler.

Kandaules/Mirsilos ve Gigis'in isimleri hakkında bilgi edinmek isteyenler, A. Dale, "Alcaeus and the Career of Myrsilos: Greeks, Lydians and Luwians at the East Aegean-West Anatolian Interface", *The Journal of Hellenic Studies*, 131, 2011, s. 15–24 adlı eserini inceleyebilirler. Herodot'un metni için bir okuma kılavuzu, David Asheri'nin *Erodoto. Le storie, I, La Lidia e la Persia*, çev. V. Antelami [A. Fraschetti takma adıyla], Mondadori, Milano 1988 adlı eserindeki yorumlarda sunulmuştur. Novellanın edebi gelenekteki yeri ve ikonografideki yankıları üzerine daha az erişilebilir bir çalışma, D. Fausti, *La novella di Gige e Candaule. Tradizione letteraria e iconografia*, s.e., s.l., 1991 adlı eseridir.

5

BİR KAÇIRILMA ÖYKÜSÜ
Büyük Kiros'un Ḳaderi

Bir çocuk ölümden nasıl kurtarılır? Ve bir kral nasıl yetiştirilir?

İran'ı hâlâ ziyaret edebilen herkes, Sivand şehri yakınlarında bulunan Pasargad arkeolojik sit alanını görmelidir. Burada ziyaretçiyi, içinde yalnız başına göze çarpan bir mezar duran, geniş ve kurak bir ova karşılar; bu sarı toprak renginde kare anıt, sıkışık, alçak ve dar girişli, üç metreye iki metrelik odasına yol veren altı basamağın üzerinde yükselir. İki bin yıldan daha önceki bir dönemde, Kiros zamanındaki Perslerin pairidaēza [peyrideza], yani "cennet" adını verdiği bu yerde bereketli bir bahçe ve ağaçlığın bulunduğuna inanmak güç. Ama sahiden de öyle olduğundan emin olabiliriz, elimizde buna dair arkeolojik kanıtlar var. Büyük İskender'i fetihleri boyunca takip eden tarihçilerden biri olan Aristobulus'a göre, bu anıt MÖ 6. yüzyılda yaşamış Ahameniş hanedanının hükümdarı, Büyük Kiros diye anılan II. Kiros'un mezarıydı. Bugün tam da büyük Pers İmparatorluğu'nun kurucusunun mezarı olduğundan emin değiliz, ama MÖ 4. yüzyılın bitiminde, ölümünden iki yüzyıl sonraki bir dönemde Persler ve onlarla birlikte İskender de buna inanıyordu.

Makedon, mezara vardığında, içinde tamamen altın işlemeli bir yatak üzerinde Kiros'un bedenini muhafaza eden altın lahdi bulmuştu; etrafına mor halılar, kürkler, değerli tunik ve kıyafetler, mücevherler, hatta değerli taşlarla yapılmış bir dünya tasviri bile serpilmişti. Fetihlerine devam etmek için Ahameniş İmparatorluğu'ndan uzaklaşan İskender, bazı *magi*lerini, (Zerdüşt rahipleri) her ay bir at ve

beslenmeleri için her gün bir keçi alacaklarından emin olarak mezarı korumaları amacıyla orada bıraktı. Ama İskender'in yokluğunda ortaya çıkan, yıkım ve yağma dolu isyanlarda Pers İmparatorluğu'nun kurucusunun mezarı da zarar gördü. İskender Pasargad'a döndüğünde, yatak ve ağır lahit dışındaki her şeyin yağmalandığını keşfetti: Lahdi alıp götürmeye çalışırken, yağmacılar Kiros'un cesedine de hakaret etmişlerdi. İskender bunu hiç hoş karşılamadı: *Magi*lere işkence ettirip sonunda onların günahkâr hırsızlığa ortak olmadıklarını, asıl suçlunun bir Makedon soylusu olduğunu ortaya çıkardı. Elbette ki onu idam ettirdi. Son olarak, yoldaşı Aristobulus'a mezarı restore edip eski haline döndürmesi için, Kiros'un cesedinin hâlâ sağlam olan kalıntılarının lahdin içine geri konulup üstünün örtülmesi, lahdin düzenlenmesi, kalan tüm mücevher ve süslemenin yeniden yerleştirilmesi, kapının sökülerek girişin taşla kapatılması ve üzerine kraliyet mührü basılmış kil ile sıvanması talimatını verdi.

Kiros'un şahsiyeti İskender'i etkilemiş ve büyülemişti; kendisine de Kiros gibi "Büyük" unvanıyla hitap ettirmesi tesadüf değildi. MÖ 590'da doğan Kiros, MÖ 559'da, İran kabilelerini birleştirmesine; önce Babil, Lidya ve Frigya krallıklarını, son olarak Fenike-Filistin bölgesini fethetmesine imkân veren uzun bir fetih dönemi başlatmıştı. Bu büyük kral, Persleri sevmeyenler arasında bile saygı görüyordu: Atinalı Ksenofon'un iyi yönetim konusu üzerine yazdığı *Kiropedia* adlı eseri için, tam da Ahameniş hükümdarının eğitim ve fetihlerinden ilham aldığını düşünmek yeter. Ne var ki Kiros'un kaderinde yaşamak yoktu. Ya da, daha doğrusu, o doğduktan sonra, Harpagos adında birinin onun lehine düzenlediği bir hile, hatta bir hile zinciri olmasaydı yaşamaya devam edemeyecekti. Bakalım neymiş bunlar.

Doğduğunda ailesi ona, 7. yüzyılda Elam'daki Anşan'ın hâkimi ve Ahameniş hanedanının ilk hükümdarı, (baba tarafından) büyükbabası I. Kiros'un ismini vermişti. Annesi tarafından büyükbabası ise, Med imparatoru Astyages'ti. Geleneğe göre Medler, Medya bölgesinin yanı sıra, Ahameniş İmparatorluğu, Mezopotamya, Ermenistan ve Elam'ı da işgal etmiş İranlı bir ırktı.

Astyages'in bir kızı vardı, Mandane. Bir gece Astyages garip bir rüya gördü: Mandane tüm Asya'yı idrara boğmuştu. Rüyadan rahatsız

olup saray kâhinleri *magi*lere danıştığında ise pek iyi haberler almadı: Kendi soyundan gelen biri yüzünden krallığı kaybedecekti. O zaman kızını Med bir aristokrata değil, elbette ki soylu ama hüküm süren etnik gruplardan birine dahil olmayan bir Perse gelin vermeye karar verdi. Bu şekilde artık korkacak bir şey kalmadığını düşündü. Mandane'nin evliliğinden sonra da Astyages'in hayatı pek de sakinleşmedi, en azından geceleri. Nitekim, rüyasında kızının cinsel organından bir asma bitkisinin çıkıp yetişerek tüm Asya'yı kapladığını görmüştü. Hemen bu sahneyi de *magi*lerin yorumlaması için sunduğunda, onlar da rüyanın anlamını tasdik etti: Kızının oğlu onu tahttan indirecekti. O yüzden Mandane'yi gözetim altında tutmak için yanına çağırttı. Ama kadın hamile olduğundan, Astyages çocuğu öldürmek gibi şeytani bir fikre kapıldı.

Böylece Astyages, aynı zamanda sadık bir idarecisi de olan Harpagos isimli bir akrabasını çağırtıp ona yenidoğanı alarak öldürüp gömmesi gibi ağır ve kederli bir görevi emanet etti. Harpagos, kendisine en uygun gelen yöntemi seçebilecekti, yeter ki bu görevi gerçekten yerine getirsin ve onu kandırmasın; aksi halde çok ciddi cezalara çarpılacaktı. Astyages zaten beklenmedik aldatmacalardan korkuyordu. Harpagos, gözyaşları içinde, cenaze giysilerine bürünmüş kundakla evine döndü. Bu halde karısına danıştı. Gelecekte kendisine karşı da dönebilecek bu acımasız cinayeti işlemeye gönlü elvermiyordu. Eğer gerçekten de Astyages erkek vârissiz kalırsa ve tek vârisini de Harpagos kendi elleriyle öldürmüşse, hanedanına ne olurdu? Hem kendisi hem de ailesi, kralın yakın akrabası olduklarından ciddi tehlikelerle karşılaşabilirlerdi. Astyages ne kadar çaresiz kalsa ne kadar öfkeye kapılsa da, Harpagos böyle bir suçla onurunu lekeleyemezdi. Öte yandan, ona itaatsizlik de edemezdi, çünkü bu, kendisinin derhal cezalandırılması anlamına gelirdi. Birisinin bebeği öldürmesi lazımdı ama bu kişi ne kendisi ne de ailesinden biri olamazdı.

Harpagos küçük bebeği ortadan kaldıranın kendisi olmaması için bir plan tasarladı. Astyages'in çobanlarından ormanlık dağlarda yaşayan vahşi birini, Mitradate'yi çağırttı. Harpagos, çobana çocuğu alıp açlıktan ölmesi için dağların en ıssız yerinde terk etmesini emretti.

Emrinin derhal yerine getirildiğinden emin olmak için, Mitradate'yi kendisine söyleneni yapmaması halinde ölümle tehdit etti.

Ve böylece Mitradate de, yerine getirmeye hazırlandığı emir yüzünden üzgün ve endişeli bir halde kendi mütevazı evine geri döndü. Tesadüf eseri, karısı tam da o gün doğum yapmıştı. Çoban, Harpagos'un yanına gittiğinde nasıl bir ruh hali içinde olduğunu hayal edelim, hele bir yandan da aklında sürekli karısı varken. Ama kadın da bu alışılmadık çağrıdan dolayı alarma geçerek endişelenmişti. Döndüğünde Mitradate ona her şeyi anlattı: Astyages ona bebeği öldürmesi emrini vermişti, ama kim olduğunu bile söylemeden. Ama çoban, gördüğü zengin süslü kıyafetler ve evin her tarafından yükselen ağıtlar karşısında şüphelenmişti. Kendisine bebeği veren ve şehrin dışına kadar eşlik eden hizmetçi sayesinde şüphesinde haklı çıktı. Yenidoğan, Mandane'nin oğlu ve Astyages'in torunu; Medlerin hükümdar hanedanının meşru vârisiydi. İşte eve getirdiği kundakta bu bebek vardı. Bebeğin böyle güzel ve sağlıklı olduğunu gören kadın, gözyaşlarına boğularak kocasına, ne olursa olsun çocuğu öldürmemesi için yalvardı. Ama Mitradate kendi güvenlikleri için endişeleniyor ve kararından dönmüyordu. Eğer Harpagos onun çocuğu öldürmediğini öğrenirse, kendisini öldürtürdü, hem de en feci şekilde.

Tahmin etmiş olabileceğiniz gibi, Kiros'un mutlak ölümden kurtuluş hikâyesi, sadece en ünlü örnekleri vermek gerekirse, Yahudilerin atası Musa'nın veya Romulus ve Remus ikizlerinin öyküleriyle birçok ortak noktaya sahiptir. Hatta istersek, Grimm kardeşlerin derlediği Pamuk Prenses masalının farklı versiyonlarıyla da. Bu geleneğin üzerinde durmak istesek de, sizi karşılaştırmalı mitoloji üzerine her türlü tartışmalardan kurtarıp bunu uzmanlara bırakarak biz hikâyemize devam etmeliyiz.

O halde Mitradate'ye ve çocuğu kurtarmanın ayrıca kocasını cezadan korumanın yolunu bulan karısına dönelim. Karısı o gün doğum yapmıştı, ama (şansa bakın!) çocuk ölü doğmuştu. İki yenidoğanın yerini değiştirmekten daha iyi bir kandırmaca olabilir miydi? Mitradate ölü doğan oğlunu dağlara götürecek ve çift soylu çocuğu kendilerininmiş gibi büyüteceklerdi. Plan kusursuzdu;

uygulaması kolay, keşfi zordu. Dahası, yeni doğmuş bebeklerin hepsi biraz birbirine benzediğinden, kimse bu değişikliğin farkına varmazdı. Çoban, karısının önerdiği gibi yaptı. Kendi oğlunu diğer bebeğin cenaze giysileriyle donattıktan sonra doğaya terk edip üç gün sonra Harpagos'un muhafızlarına çocuğun cesedini gösterdi. Sonra da gömdürdü. Mandane'nin oğlu diğer çocuk ise, çoban ve karısı tarafından büyütüldü. Çocuğa verdikleri ismi bilmiyoruz.

Çobanın aile hayatı gayet normal ve huzurluca devam ediyordu; ta ki oğlan on yaşına gelinceye dek. O dönem durumu bozan bir olay meydana geldi. Genç çocuk, yaşıtlarıyla birlikte sokakta oynuyordu. Oyunda, arkadaşları onu kral seçmişlerdi. Geleceğin Kiros'u bunun üzerine, arkadaşlarının ona verdiği rolle tamamen bütünleşip emirler vermeye başladı. Birilerine evler inşa etmelerini; diğerlerine muhafız, başkalarına da muhbir olmalarını emretti ve sonunda aralarından elçiler bile seçti. Esasen herkese hükmediyordu. Arkadaşlarının arasından yüksek soylu bir Medin oğlu olan Artembares'i ise emirlere uymayı reddettiği için şiddetle cezalandırdı. "Kral" Kiros, onu yakalatıp kanlar içinde kırbaçlattı. Genç Artembares bu cezaya çok kızgındı, eti hâlâ yanıyordu ve her şeyden öte kendisine yapılan bu hakaret damarına basmıştı; bu yüzden Kiros'u babasına şikâyet etmek için evine koştu. Babası oğlunun anlattıklarını dinlediğinde, özellikle de kötü davranıştan sorumlu kişinin onun eşiti bile değil, bir çobanın oğlu olduğunu duyduğunda kan beynine sıçradı.

Tam da günümüzde ebeveynlerin okul müdürüne diğer çocukların kötü davranışlarını şikâyet etmeye gittiği bir sahneye benziyor. Artembares de bu şekilde oğlunu alıp saraya gitti. Burada Astyages, çocuğun omuzlarındaki izleri görüp Artembares'in şikâyetlerini duyduğunda biraz tedirginleşip sinirlendi. Bu yüzden hemen çobanı ve oğlunu yanına çağırttı. Huzuruna vardıklarında ise babaya değil, oğlana dönerek eyleminin hesabını sordu. Kiros ise soğukkanlılığını kaybetmeden ve asil bir tavırla yanıtladı; evet, gerçekten de böyle davranmıştı, ama onun bir suçu yoktu çünkü oyun sırasında arkadaşları onu kral seçmişlerdi. Ve o da bir kral gibi emirler verip ona karşı çıkanları cezalandırmıştı. Kral olarak seçilmiş, kral gibi davranmıştı. Ne yanlış vardı?

Oğlanın sadece sözleri değil, aynı zamanda yüzü ve tavrı da Astyages'in dikkatini çekti ve onun yüz hatlarında yavaş yavaş kendi ailesinin fizyonomisini; kelimelerinde ise bir çoban oğlunun değil, kendiyle eşit birinin yanıtını seçmeye başladı. Sonunda karşısında bulunduğu durumu kavradı. Oğlan on yaşındaydı, Mandane'nin oğlu doğalı da on yıl geçmişti: Zamanlama örtüşüyordu. Bunun üzerine Artembares ve oğlunu, onlara maruz kaldıkları hakarete layık bir tazminat vadederek uğurlayıp Kiros'u dışarı çıkarttı ve çobanla yalnız kaldı. Çobanı soru bombardımanına tuttu: Bu çocuk kimin oğluydu? Onun olmadığı belliydi. Çocuğu ona kim emanet etmişti? Nereden almıştı? Çoban, onun karısıyla kendi oğlu olduğu üzerine yemin ederek hikâyenin karısıyla on yıl önce anlaştıkları versiyonunu devam ettirmeye çalıştı. Ancak işkence anının yaklaştığını ve kaçma yolunun olmadığını anladığında tüm gerçeği baştan sona detaylarıyla anlatmaya karar verdi.

Astyages kızgınlıktan kendinden geçmişti, çobandan çok, adamlarının içinde en güvenilir olduğunu sandığı, ama kendisine itaatsizlik eden Harpagos'a hiddetliydi. Hemen Harpagos'u çağırtıp ona on yıl önce verdiği bebeği öldürüp öldürmediğini sordu. Sarayda zaten çobanı görmüş olan Harpagos, durumu hemen anladı ve yalan söylemenin faydası olmadığına karar verip bahaneler arayarak tüm gerçeği anlattı. Emri kendi başına yerine getirmediğinden yalan söylediği doğruydu ama kendi elleriyle yapması gereken işi, kendisinin da çobana aynı şekilde teslim etmesi yüzünden aslında emre karşı da çıkmamıştı. Bu şekilde kendisini çocuk öldürme yükünden kurtararak vicdanını rahatlatmış ama yine de Astyages'in emrini yerine getirmişti; çünkü çobana açıkça bu emrin kendinden değil, kraldan geldiğini söylemişti. İşin sonunda eğer bebek hayatta kalmışsa bunu nasıl bilebilirdi? Muhafızları aracılığıyla bebeğin öldüğünü temin edip gömdürerek görevini fazlasıyla yerine getirmişti.

Astyages bu darbeyi sineye çekti, hiçbir şey olmamış gibi davrandı ve bir yandan korkunç bir intikam planı yaparken tüm bu öfkesini dizginleyip iyice gizlemeyi başardı. Hatta çobanın hikâyesini Harpagos'a anlatarak olayın mutlu sonundan ve çocuğun kurtuluşundan memnunmuş gibi davrandı; öyle ki torununun bulunmasını

kutlamak için tanrılara bir şükran şöleni düzenlemeye karar vermişti. Onur konuğu elbette ki Harpagos olacaktı. Ama Harpagos'un önce kendi oğlunu, Kiros'a biraz arkadaşlık etmesi için göndermesi gerekiyordu. Hiçbir şeyden şüphelenmeyen Harpagos, mutlu ve rahatlamış bir halde evine döndü ve karısına nasıl her şeyin en iyi şekilde sonuçlandığını, şölenin de bu önemli ve ciddi anı mühürleyeceğini anlattı. İlk iş olarak kendisine karşı bu kadar cömert davranmış kralın isteğini yerine getirmek için, ona on üç yaşındaki tek oğlunu, kral ne buyurursa buyursun yerine getirmesini öğütleyerek gönderdi.

Onu acıklı bir kader bekliyordu. Saraya ulaşır ulaşmaz, Astyages oğlanın öldürülmesi ve parçalara ayrılmasını emretti; vücut parçalarının bir kısmı haşlandı, bir kısmı fırınlandı. Ziyafet anı geldiğinde, herkes leziz koyun etinin tadını çıkardı; bilmeden kendi oğlunun etini yiyen bahtsız Harpagos dışındaki herkes. Elleri, ayakları ve kafası bir sepetin içinde kenara konulmuştu. Böylece şölen bittiğinde Astyages Harpagos'a yemeği beğenip beğenmediğini sordu. Harpagos binlerce iltifat ile, çok hoşlandığını söyleyerek yanıtladı. O anda oğlunun kalıntılarının bulunduğu sepet getirildi. Harpagos, eğer isterse, kendisine biraz daha yemek almaya buyur edildi. Sepeti kapağını açıp oğlunun kalıntılarını gören Harpagos istifini bozmayıp gözünü bile kırpmadan kendisine sorulan hain, "Yediğin hayvanı tanıyor musun?" sorusunu "Elbette, tanıyorum." diye yanıtladı, şöyle de ekledi: "Kralın her isteği kabulümdür." Böyle soğukkanlılığa şapka çıkartılır. Harpagos evladından arda kalanları toplayıp onurlu bir şekilde gömmek için, bu sefer acı içinde evine döndü.

Kızgınlığının acısını çıkarmakla yetinmeyen Astyages, her şeyden çok on yıl önce gördüğü rüyası yüzünden kaygılıydı. Çocuk yaşıyordu ve kendisi için ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Bu yüzden şüphelerini dile getirmek için yeniden *magi*leri çağırttı –görünüşe göre on yıl önceki aynı kişiler– ve özellikle de çocukların oyunu üzerine fikirlerini sormak istedi. Bu, onlara göre ne anlama geliyordu? *Magi*ler, Astyages'in en iyimser beklentilerini doğruladı. Kiros sırf oyun için olsa bile, zaten kral olmuştu ve daha da hüküm sürmeyecekti. Dahası eskiden de böyle kıyamet sahnesi ve talihsizlik işaretlerinin aslında önemsiz olayların belirsiz sinyalleri olduğu ortaya

çıktığı olmuştu. Kısacası, içini ferah tutmalıydı: Medler ve dolayısıyla *magi*ler de, imparatorluklarının kaderini gönülden önemsiyorlardı; çünkü gücün bir Persin eline geçmesi, aynı zamanda onların da köle durumuna düşmeleri anlamına geliyordu. Onun yerine Astyages kral olarak kalırsa, kazanacakları çok şey vardı ama kaybedecekleri hiçbir şey yoktu.

*Magi*ler, Kiros'u Anşan'daki gerçek ebeveynlerine geri göndermeyi önerdiler: Zaten hiçbir şey olmayacaktı. Beklendiği gibi, Mandane ve kocası Kral Kambises, oğullarını sevinçle karşıladılar. Öldüğünü sandıkları çocuk şimdi genç ve güzel, karşılarında duruyordu.

Kiros, erdemi ve cana yakınlığı nedeniyle herkesin saygısını ve takdirini kazanarak büyüdü. Bu arada Harpagos, Astyages'in kendine verdiği zalim cezayı unutmamıştı, intikam almayı düşünmediği bir gün bile geçmiyordu. Ancak tek başına, sadece bir vatandaş olarak harekete geçemeyeceğini biliyordu. Bir yandan müttefikler araması, Kiros'un güvenini kazanıp Astyages'in krallığını fethetmeye teşvik etmesi, diğer yandan ise en etkili Medleri kışkırtıp Kiros'un tarafına geçmeye ikna etmesi gerekliydi. Med aristokrasinin pek çok üyesini, Kiros'u destekleme, yani kendi davasını benimsemeye ikna ettiğine inandığında, açığa çıkma ve Kiros'la birlikte ilerleme zamanının geldiğine karar verdi. Ama bu nasıl yapılabilirdi? Pers topraklarındaki Kiros'a nasıl ulaşabilirdi? Ona amaçlarını ve planını nasıl iletebilirdi? Tüm sokaklar "kralın gözleri" denilen, çok dikkatli ve acımasız nöbetçiler tarafından kontrol ediliyordu. Eğer bağlantılarından birini bile ele geçirirlerse, plan bozulur ve kendi hayatı da tehlikeye girerdi. Çözüm bir kez daha kurnaz bir hilede yatıyordu.

Harpagos, bir yabantavşanı alıp karın boşluğuna mesaj yerleştirdi. Sonra tavşanın karnını yeniden dikip bir fileye koydu ve en sadık hizmetçisine, onu Anşan'a götürüp bizzat Kiros'a teslim etmesi görevini verdi. Ayrıca Kiros'a tavşanı kendi elleriyle ve yalnız başına açmasını söylemeliydi. İşte tam böyle oldu, plan işledi. Kiros tavşanın karnını açtı, mektubu buldu; mektupta Harpagos'un içten ricası vardı: "Sen, Kiros, benim sayemde sağsın. Astyages'ten intikamını al, sana da, bana da yaptıklarını biliyorsun. Eğer beni dinlersen Medlerin kralı olacaksın. Persleri onlara karşı savaşa girmeye ikna

et. Eğer Astyages beni bu savaşta komutan olarak atarsa, her şey yolunda gidecektir; ama eğer Medlerin en önde gelen kişilerinden başka herhangi birini seçse bile sonuç fark etmeyecektir. Biz hepimiz aynı fikirdeyiz ve hep birlikte Astyages'i bir şekilde yıkmanın yolunu bulup senin tarafına geçeceğiz. Burada her şey hazır, çabuk ol."

Kiros bu mesajla ikna oldu; bu, onun gibi hem genç hem de hırslı birisi için çok cazip bir teklifti ve zaten küçüklüğünden beri kral olmayı bildiğini göstermiş, hatta sanki bu rol için doğmuştu. Ancak önemli bir sorunu çözmesi gerekiyordu: Persleri Medlere karşı isyana ikna etmek.

Konu kurnazlığa gelince Kiros, Harpagos'tan aşağı kalmadı. Bir toplantı derleyip herkesin önünde sahte bir mektup okudu: Astyages, onu Perslerin komutanı olarak atanıştı. Bu (sahte) yetkilendirmeyle güçlenen Kiros, herkesin tırpanlarla silahlanmış bir şekilde gelmesini emretti. Tüm Persler Kiros'un kendilerine emrettiği gibi tırpanlarla donanıp geldiler ve bir gün içinde dikenli çalılarla kaplı kocaman bir tarlayı işlemek zorunda kaldılar. İyi ve özenli çalıştılar, hiçbir şikâyette bulunmadan emre itaat ettiler. Kiros bunun üzerine onlara bir emir daha verdi: Ertesi gün hepsi temiz ve düzgün hazırlanmış bir halde gelmeliydiler. Persler bu sefer de Kiros'un arzusunu yerine getirdiklerinde, kendilerini et, şarap ve her çeşit yiyecekten ikram edildiği görkemli bir ziyafetin karşısında buldular. Yeme içme faslı bitip herkes doyduğunda, Kiros onlara hemen önceki günkü koşulları mı, yoksa o günkü koşulları mı tercih ettiklerini sordu. "Nasıl sorular bunlar! Kıyası bile olmaz, fark dağlar kadar. Dün korkunç bir gündü, bugün ise müthiş." Kiros, bunun üzerine davranışının nedenini açıkladı; eğer kendisini takip ederlerse durumlarının, sonsuz bir ziyafetin keyfini süren özgür insanlarla eşit olacağını açıkladı. Şimdi ise halleri, ırgattan farksızdı. Onu takip etmezlerse hayatları bu şekilde çok zorluk, mahrumiyet ve fedakârlık içinde devam ederdi.

Bu arada Astyages, Kiros'un niyetlerine dair haberler almıştı ve ayaklanmayı engellemeye çalışıyordu. Ama bundan da önce, rüyalarını yanlış yorumlayan ve onu Kiros'un Pers topraklarına gitmesine izin vermesi için ikna eden *magi*leri kazığa vurmaya karar verdi.

Sonra tüm Medleri silah başına çağırdı ve üstüne üstlük, ona daha önce yaptığı her şeyi unutarak Harpagos'u, dahası da safça "sadık" namıyla, komutan atadı. Sonuçta birçok Med, savaşmayı reddederek hemen Perslerin tarafına geçti. Harpagos gerçekten iyi bir zemin hazırlamıştı. Sadık Ermeni prens Tigran'ın yardımıyla, Kiros Astyages'e savaş açtı, mağlup etti ve esir aldı.

Ve Harpagos? Harpagos, Astyages'in esareti sırasında onunla alay etme hazzını yaşıyordu. "Kral yerine köle olmak nasıl bir duygu?" Ama Harpagos'un kendisi de, adaletsiz olduğu kadar ahmakça davranmıştı: Astyages böyle iddia ederek karşılık vermeye çalıştı. Ahmaktı, çünkü kendi çıkarı için değil, başka birinin iyiliği ve çıkarları için hareket etmişti. Oysa bunun yerine gücü kendisi ele geçirip Medya'nın kralı o olabilirdi. Adaletsizdi çünkü Medlerin gücünü Perslere teslim etmişti. Şimdi Medler efendiden köleye, Persler de köleden efendiye dönüşmüşlerdi.

Belli ki Pers diyarının kralı ve Ahameniş İmparatorluğu'nun kurucusu olmak Kiros'un kaderinde yazılıydı; bu imparatorluk iki yüzyıl sürecek ve III. Darius'un Büyük İskender'in ordusu tarafından yenilgiye uğratılmasıyla sona erecekti. Büyük Makedonyalı'nın Kiros'un saklı hikâyesini duyup duymadığını bilmiyoruz ancak bir şey kesin: Kiros'un mezarında bulduğu yazının karşısında o kadar etkilenip tedirgin olmuştu ki, yazıyı herkesin anlayabilmesi için altında Yunanca çevirisinin de yazılmasını emretmişti, böylece herkes kendisi gibi insan hayatının sırları ve istikrarsızlığı üzerinde düşünebilirdi: "Ey insan, kim olursan ol, nereden gelirsen gel (ama bilirim ki geleceksin), ben Kiros'um, Ahameniş İmparatorluğu'nu kuran kişi. Bedenimi örten şuncağız toprağı çok görme." Fiil burada muğlak: Kıskanma mı, zarar verme mi? Bırakalım uzmanlar karar versin. Pasargad'ın turistleri yine de dikkatli olsunlar.

Okuma Önerileri

Gençlik döneminde Kiros'un maceraları ve Harpagos'un stratejileri, Herodot'un *Tarih* adlı eserinde (1, 107–129) ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Bu anlatım, Pers kökenli masalsı bir geleneğe dayansa da Kiros'un yükselişinin, soylu Medler ile Kiros'un Persleri arasındaki ittifakın bir sonucu olduğunu gösteren tarihsel

bir gerçeği kọrur. Bu olay, elimizde bulunan Doğu kaynaklarıyla da doğrulanmaktadır; özellikle *Cronaca di Nabonedo* (col. II, ll. 1–4), bu gerçeği teyit eder (İngilizce çeviri A.K. Grayson tarafından yapılmıştır ve www.livius.org adresinde mevcuttur).

Şamlı Nikolaos *FGrHist* 90 F66, 1–10'da (bu bilgiyi Knidoslu Ktesias'tan alır) farklı bir versiyon sunar. Bu versiyona göre, Kiros bir çoban kadınının ve Mard bir haydutunun oğluydu. (Mardlar, muhtemelen günümüz Kürtlerinin ataları olan Batı İranlı göçebelerdi.) Med kralı Astyages'in sarayında basit bir hizmetçi ve saki olan Kiros, kısa sürede kralın en güvendiği adamı haline geldi.

Kiros'un mezarı ve üzerindeki yazıt hakkındaki bilgiler Strabon'un *Geographika* (XV, 3.7), Plutarkhos'un *Aleksandros* (69) ve Arrianus'un *Anabasis* (VI, 29.4–10) eserlerinden gelmektedir.

Bu farklı versiyonlar arasında bir karşılaştırma yapan çalışmalar için: D. Lenfant "Ctésias et Hérodote", *Revue des Études Grecques*, 109, 1996, s. 348–380; A. Cizek, "From the Historical Truth to the Literary Convention: The Life of Cyrus the Great viewed by Herodotus, Ctesias and Xenophon", *L'Antiquité classique*, 44, 1975, s. 531–552 makalelerine başvurulabilir. D. Asheri, *Erodoto. Le Storie, I, La Lidia e la Persia*, çev. V. Antelami [takma adıyla A. Fraschetti], Mondadori, Milano 1988 eserindeki yorumu da faydalıdır. Ayrıca, S. Saïd, "Guerre, intelligence et courage dans les Histoires d'Hérodote", *Ancient Society*, 11/12, 1980/81, s. 83–117 ve M. Dorati, "Μῆτις e conquista del potere nelle Storie di Erodoto", *Acme*, 51, 1998, s. 203–211 makaleleri okunmasını tavsiye ederim.

Kiros'un biyografisiyle ilgili daha genel bir bilgi için: T. Daryaee, *Cyrus the Great: An Ancient Iranian King*, Afshar, Santa Monica 2013. Bu dönemdeki Pers tarihine dair bilgi için ise: P. Briant, *Histoire de l'Empire perse: de Cyrus à Alexandre*, Fayard, Paris 1996 (İngilizce çevirisi: *From Cyrus to Alexander: A History of Persian Empire*, Eisenbrauns, Winona Lake 2002).

II

YARIN SAVAŞTA BENİ DÜŞÜN

Yunan Şehir Devletlerinden Büyük İskender'e, Bağımsızlık ve Egemenlik Mücadeleleri

Atina ve Megara, daima rekabet içindeydi. Deniz ticaretinin kontrolü için yarışan bu iki şehir devleti, birbirine çok yakındı: Aralarında sadece yirmi kilometre kadar mesafe bulunan şehirler, birbirlerini engellemekten başka bir işe yaramıyor, bizzat kendi bölgesel hedeflerini sınırlıyorlardı. Anlaşmazlığın merkezinde, Attika ve Megara'dan eşit uzaklıktaki Saron Körfezi'ndeki küçük Salamis Adası vardı. Salamis Atina limanı Pire'den sadece birkaç kilometreyle ayrılıyordu: Atina için adanın mülkiyeti, gelecekte ticaret ve denizciliğin gelişebilmesinin önkoşulu olmanın yanı sıra, güç bir iç ve dış dengenin de sağlanıp sürdürülmesi anlamına geliyordu.

MÖ 600 yılı civarlarında Atina ve Megara arasında Salamis'in egemenliği konusunda oluşan gerginlik en yüksek noktasına varmıştı. Megara tarafından defalarca mağlup edilen Atina, bu durumdan oldukça zararlı çıkmıştı. Salamis ismi böylece Atinalılar için neredeyse bir tabu halini almıştı; öyle ki şehir meclisi Bule, Salamis'i işgal etmek amacıyla eline silah alma konusunu savunmaya bile cesaret edecek herkesin idam edileceğini öngören bir yasa çıkarmıştı.

Atina'da, Salamis davasına özellikle önem veren ve soylu bir aileye mensup Atinalı Solon adında biri yaşıyordu. Solon, belki o adada doğduğundan, belki de sadece şehrinin kaderi için endişelendiğinden bu konuyu çok önemsiyordu. Solon gerçekten de bu yasanın tüm Atinalılara yaşattığı onursuzluğa katlanamıyordu. Ayrıca, pek çok gencin silahlanıp savaşmaya hazır olduğunun ama yasadan

korktukları için girişimde bulunmaktan kaçındıklarının, bir lider ve rehber aradıklarının da farkındaydı.

Yasada öngörülen cezadan kaçınmak için, Solon bir yol tasarladı: Deli numarası yaptı. Bu sırada, bir yandan da gizlice, en cesur gençlerin ruhlarını alevlendiren ve savaş çığırtkanlığı yapan ağıtlar besteleyip ezberliyordu. Sonunda doğru anın geldiğini düşündüğünde, başına bir bere takıp o sırada zaten pek çok kişinin toplanmış olduğu Atina'nın siyasi hayatının merkezi, agoraya koştu. Ardından Solon ilan kürsüsüne çıkarak 100 dizelik içli, acıklı yakarışını döktürmeye başladı. Şiirinin ismi, elbette ki *Salamis* idi.

Solon oyununu iyi tasarlamıştı. Taktığı bere, akıl hastalarına takılan cinsten bir başlıktı ki akıl hastalarının da anlama ve isteme yetileri olmadığından cezai ehliyetleri yoktu, bu nedenle yasalara aykırı olsa bile istedikleri her şeyi söyleyebilirlerdi. Benzer şekilde, Solon'un şiirini okumak için kurulduğu agora merkezindeki ilan kürsüsü, orada konuşan herkese dokunulmazlık sağlıyordu. Okuduğu dizeler vatanseverlik tutkusuyla dolup taşıyor, cesurları yüreklendiriyor, korkakları ise rezil ediyordu. Sonunda Solon bu sözlerle umduğu sonuca ulaştı. Yasa yürürlükten kaldırıldı ve Atinalılar, Salamis hâkimiyeti için savaşa devam etmeye karar verdiler.

Harekâtlar için en iyi komutan Solon'dan başka kim olabilirdi? Solon'un yanına, Atina'nın gelecekteki tiranı, gencecik Pisistratus seçildi. Solon'un yeteneği sayesinde, Salamis fethedildi. Ancak Salamis'in ardından, adayı anakaradan ayıran dar kanalda antik dünyanın en büyük deniz savaşlarından biri meydana geldi. Bu, Yunan şehir devletleri ile Pers İmparatorluğu arasındaki çatışmanın kritik anlarından biriydi. Sonunda, Yunanlar galip geldi. Yunanlar savaşın ne olduğunu, MÖ 499 ile 479 yılları arasında birkaç seferde, parça parça süren işte bu savaş sırasında gördü. Bir grup silahlı adamı bir orduya çeviren taktik ve strateji kurallarını öğrenmişlerdi. Bu kuralları uygulamayı bilenler zafere ulaşırken, beceremeyenleri ise imha edilmek bekliyordu, çünkü taktik ile strateji, sadece askeri deneyim ve bilgi değil, her şeyden önce zekâ gerektiriyordu: hazır, canlı; öngörmeyi, planlamayı, koordinasyonu ve mükâlemeyi bilen bir zekâ. Rakibin koşullarını bilmek, bilgi toplamak, artı ve eksileri

tartmak ve ardından mantıklı bir şekilde düşünmek, tartışmak ve ikna etmek gerekirdi.

Yunanlar Perslere karşı bunu denemiş, kısmen de başarmışlardı. Elbette, taktik kurallarının yanı sıra mantığa ve sağduyuya da aykırı bazı gelenekler zor siliniyordu. Örneğin, MÖ 490'daki (Yunanlar için bir diğer dönüm noktası) zafer dolu Maraton Muharebesi'nde böyle olmuştu. Bu çatışma yüzyıllar boyunca Atinalılar ve tüm Yunanlar arasında bir efsane olarak yaşadı, özellikle de savaş alanındaki iki kuvvet arasındaki açık sayısal eşitsizlik yüzünden: binlerce Pers savaşçısına karşı sadece birkaç yüz Yunan vardı. En azından, Yunanlar böyle olduğunu iddia ediyordu. O savaşı kazandılar ve hiç unutmadılar. Daha doğrusu, Pers komutanları Datis ve Artaphernes'e karşı, sadece komutan Arimnestos'un liderliğindeki Platealı birliği kullanarak zafere ulaşan Kallimakhos, Miltiades, Themistokles ve Aristides komutasındaki Atinalılar bunu unutmadılar. Diğer Yunanlara hava atarak belirtmeyi de ihmal etmedikleri gibi.

Atinalılar Maraton'da hoplit savaşının "geleneksel" kurallarını takip etmişlerdi. Bu tip savaş taktiği uyarınca askerler çok sıkı bir düzen içinde dizilir, her asker kalkanıyla yanındaki arkadaşını korurdu. Her savaşçının diğerine eşit olduğu, askere alınan vatandaşlardan kurulu bir ordu geleneğine bağlı bu düzen, taktiksel açıdan hiç de uygun değildi: Belirli bir duruma özel planlanmamış, katı ve sabit taktikli bir düzendi. Düşman komutanı Mardonius'un gözüne biraz tuhaf görünen bir gelenekti: "Yunanlar hem aptal hem cahiller ve saçma sapan savaşıyorlar. Birbirlerine savaş ilan ettiklerinde, karşılaşma için kazananların ağır kayıplar verdiği, yenilenlerin ise tamamen yok edildiği en güzel ve en düz alanı arıyorlar."

Maraton'da sağ kanatta (savaşta ölen) Orgeneral Kallimakhos konuşlanmıştı: Bu bir Atina normu, daha doğrusu bir geleneği gereği böyleydi; Platealılar ise, ordunun temel kuvveti değil, destek ve dayanak birimleri olduklarından, sol kanatta, mevzii bir pozisyonunda konuşlandırıldılar. Yunan düzeninin taktik planı zayıf ve mağlubiyete mahkûmdu; zira düzen, rakiplerininkine benzer şekilde, merkezin hafifletilmiş ve çok zayıf olduğu, kanatlarınsa daha güçlü olduğu bir düzeni tekrarlıyordu. Sonrasında neler yaşandığı – hücum

ve şiddetli çarpışma ya da belki kıskaç manevrası – tarihten daha çok efsanevidir. Ama gerçek şu ki bu savaş ile Atinalı kahramanların cesareti, yürekliliği ve vatansever ruhu kutlandı.

Sadece on yıl sonra Yunanlar cesaretin tek başına yetmediğinin kanıtını Thermopylai'de anladılar. Durum, geçidi savunmak için konuşlanmış Spartalılar için pek de elverişsiz görünmüyordu. Kâğıt üzerinde, sayıca daha az olmalarına rağmen, arazi lehlerine olduğu için Perslere üstün gelebilirlerdi: Thermopylai Geçidi, daracık bir patikadan başka bir şey değildi, neredeyse bir savaş arabası bile zor geçiyordu. Sürpriz etkisini hafife almışlardı: Thermopylai'ye paralel başka bir küçük dağ geçidi sayesinde, Perslerin arkalarından saldırabileceklerdi. Özellikle kendisine cömert bir ödül vaadi üzerine Serhas'ı geçidin varlığından haberdar eden ve Pers ordusuna bizzat komuta eden Yunan Efialtes'in ihanetini beklemiyorlardı. Thermopylai Savaşı, kurnazlığın ve bilgeliğin güç ve cesaret karşısında zaferiydi.

Bu, münferit bir hadise değildi. Ortak bir düşmana karşı koalisyon kurmuş olsalar bile, Yunan şehir devletleri kendi aralarında rekabet ve gerginlikler besliyorlardı. Bunlardan biri Tebaililer ve Fokidalılar [Foçalılar] arasında uzun süredir devam eden savaştı. Fokidalılar üstünlüğe sahiplerdi ve onlara karşı güçlü intikam duyguları besleyen rakiplerinde öfke uyandırıyorlardı. Fokidalılar, Tebailileri iki ayrı durumda kandırarak üstünlüğü ele geçirmişlerdi. İlk olayda kâhin Tellia bir hile tasarlamıştı: En cesur altı yüz Fokidalıyı, yüzlerini, vücutlarını ve silahlarını beyaza boyayarak, geceleyin Teselya'ya gönderdi. Teselyalı muhafızlar, onları görür görmez, hayalet olduklarına inanarak dehşete düştüler. Muhafızların ardından bütün ordu da onlardan bu şekilde etkilenmişti. Fokidalılar bu yolla zafer kazandı. Sonra Teselyalı süvari birliği onları kuşattığında, Fokidalılar büyük bir çukur kazıp çukurun dibine boş amforalar yerleştirdiler ve üstünü toprakla örterek, yeniden arazi seviyesine getirdiler. Böylece Teselyalılar amforaların üstüne düştü ve atları sakatlandı. İki kez kandırılmaya tahammül edemeyen Teselyalıların tepkisini hayal edebilirsiniz; öfkelerini saklamadılar. Aksine, rakiplerini tehdit etmek için bir haberci gönderdiler: "Fokidalılar, bunu hemen anlamanız hayrınıza: Biz sizle aynı değiliz."

Birkaç yıl sonra Peloponez Savaşı'nın ilk yılında hayatını kaybedenlerin anısına yapılan konuşmada Perikles "Biz Atinalılar, kendileri de Yunan olan rakiplerimizle aynı değiliz" diye gürlüyordu: "Kentimizi, haz alınacak bir ihsan olarak herkese açıyoruz ve varlıkları bize zarar verebilecek ve düşmana fayda getirebilecek olsa da yabancıları uzaklaştırmıyoruz; çünkü biz savaşta hazırlıklara ve hilelere değil, kahramanlığımıza güveniyoruz." Perikles'in sözleri aşağı yukarı böyleydi. Kuşkusuz güzel sözler, ancak ne yazık ki Yunanistan'da savaşın ileri bir uzmanlık seviyesine ulaşmaya başladığı bir dönemde söylenmişlerdi; savaşlarsa kabiliyet, deneyim ve neden olmasın, aldatmaca ve hile darbeleriyle veriliyordu. Nikias, Siraküza filosuna karşı gizli silahını mı kullanmak istiyordu? Düşman gemilerini zıpkınlamak için tasarlanmış demir kazıkları? Madem öyle, karşı tarafta da Spartalı Gylippus'un kazıklar kaysın diye derileri hazırdı; Perikles'in retoriğine saygılarla.

Toplum ve kültürün evriminin aynası ve ifadesi olarak dil de, Yunanların düşünce tarzına sızan bu gizli veya açık rekabet dinamiğini yansıtır. Gerçekten de, Yunanca'da *strategema*, yani "hile" kelimesi, "komutan", "kumandan", "askeri stratejist" anlamına gelen *strategos* kelimesinden türetilmiştir ve temelde zekâ, kurnazlık ve aldatma ile uygulanan savaş eylemlerine atıfta bulunur; akınlar, sürpriz saldırılar, pusular, her bakımdan stratejik operasyonlar gibi. Tüm bunlar hiçbir kısıtlama veya önyargı olmaksızın yapılır, çünkü savaşta düşmanı kandırmak dahil her şey mubahtır; yeter ki kazanılsın. Hatta daha da iyi bir şeydir: Bunu yapabilen komutan –ki bu önemli bir beceridir– gereksiz kan dökülmesinden kaçınır ve zaferin en güzel ödülünü kazanır. Öyle ki, daha sonraki yazarların benimsediği bir geleneğe göre, tam da silahla savaşçılığa en fazla adanmış şehir olan savaşçı Sparta'da bile, savaşı aldatma ve hile ile kazanan komutan, ödül olarak bir öküz alırken, düşmanları silah gücüyle yenen komutan bir horoz alırdı. Bu, güçle değil kurnazlıkla galip gelmenin ne kadar daha yararlı ve uygun olduğunun göstergesiydi.

Bu gelenekten güç alan, sonradan Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un zamanlarında Yunan bir retorikçi olarak ortaya çıkacak olan Polienus, *Stratagemmi* adlı eserinde geniş bir bölümü Büyük

İskender'e adadı. Bu bölümde her türden anekdotlarla, İskender'i hepimizin bildiği gibi "Büyük" yapan meziyetler vurgulanıp açıklanır. Makedonyalı; Hintlileri, Trakları, Persleri aldatmış, Poro'yu ve Teselyalıları gafil avlamış ve askerlerinin koşulsuz sadakatini, her gün onların batıl inançları, safiyetleri ve naifliklerinden yararlanarak kazanmıştı. Doğrudan onları aldatarak kendisine sadık kılıp her türlü girişimi yerine getirmelerini sağlıyordu. Böylece İskender, Yunan siyasi coğrafyasını değiştirerek farklı halkları bir araya getirdi ve en büyük hırsları bile gerçekleştirebilen olağanüstü bir zekâ ile dünyayı fethetti. Onun büyüklüğü tamamen buradaydı.

Okuma Önerileri

Solon'un delilik numarası yapması ve Salamis fethi hikâyeleri, Plutarkhos'un *Solon* adlı biyografisinin 8–9. bölümlerinde anlatılır. Bu olaya ayrıca Polyainos, *Stratagemmata* I, 20.1–2 ve Justinus, *Historiae Philippicae* II, 7.6–12'de de değinilir. Diogenes Laertios, *Vite dei filosofi* [Felsefecilerin Hayatları] I, 46'da, Solon'un ağıtını bir aracının okuduğunu ve Solon'un başlık değil, taç taktığını öne sürer. Başlığın türü belirsizdir: Bir ulak başlığı mı yoksa hastaların taktığı bir tür "pilidion" mu olduğu kesin değildir çünkü Plutarkhos'un metnindeki terim bozulmuş durumdadır. Ancak şapkanın Solon'un delilik gösterisinin bir sembolü olduğu açıktır. Bu konu R. Flacelière, "Le bonnet de Solon", *Revue des Études Anciennes*, 49, 1947, s. 235–247'de detaylı olarak ele alınmıştır.

Mardonius'un hoplit ordusunun yapısına dair yorumları Herodot, *Tarih* VII,9.2; Maraton Savaşı'nın anlatımı ise VI,111–114 bölümlerinde yer alır. Thermopylai VII,219–22; Tebaililer ve Fokidalılar ise VIII, 27–30'da anlatılır.

Perikles'in Peloponez Savaşı'nın ilk yılında ölenler için yaptığı mezar konuşmasından alıntı Thukydides, *Tarih* II, 39.1'de bulunur. Siraküza Savaşı ise VII, 60–68'de anlatılır. Sparta'da kurnaz komutana verilen ödül hakkındaki bilgi Plutarkhos, *Marcellus* 22.9–10'da geçer. Büyük İskender'e adanan bölüm ise Polyainos'un *Stratagemmata* IV, bölüm 3'tedir.

Salamis ağıtının (frr. 1–3 West² = fr. 2 Gentili-Prato²) hayatta kalan dizeleri O. Vox, *Solone. Autoritratto*, Antenore, Padova 1984, s. 17–48; E. Irwin, *Solon and Early Greek Poetry. The Politics of Exhortation*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 134–146 ve 267–272; D.T. Steiner, "Solon fr. 1–3 W. The poetics and politics of a gesture", *Cahiers "Mondes anciens*, 5, 2014, (çevrimiçi) yorumlanmıştır.

Salamis'in ele geçirilmesiyle ilgili olarak A. Masaracchia, *Solone*, La Nuova Italia, Floransa 1958 kitabı, ayrıca daha güncel bir kaynak, M. Manfredini ve L. Piccirilli, *Plutarco. La vita di Solone*, Mondadori, Milano 1990³ eserindeki

yorumlar tavsiye edilir. Salamis Savaşı'nın kronolojisine ilişkin sorunlar L. Piccirilli "Solone e la guerra di Salamina", *Annali della Scuola Normale di Pisa*, seri III, 8, 1978, s. 1–13 tartışılmıştır.

Pers savaşları ve Maraton Savaşı birçok çalışmaya konu olmuştur. Ulaşılması en kolay olanlar şunlardır: R.A. Billows, *Maratona. Il giorno in cui Atene sconfisse l'Impero*, Il Saggiatore, Milano 2013 (orj: M*arathon: How One Battle Changed Western Civilisation*, Duckworth, New York 2010); W. Will, *Le guerre persiane*, il Mulino, Bologna 2012 (orj: *Die Perserkriege*, Beck, Münih 2010) ve L. Braccesi, *Arrivano i barbari. Le guerre persiane tra poesia e memoria*, Laterza, Bari-Roma 2020. Maraton'un kaderi ve Pers savaşlarının anısı üzerine: G. Proietti, *Prima di Erodoto. Aspetti della memoria delle Guerre persiane*, Steiner, Stuttgart 2021. Lorenzo Valla kolleksiyonunun çevirilmiş ve yorumlanmış çeşitli baskıları da her zaman faydalıdır, özellikle: *Erodoto. Le Storie*, VI, *La battaglia di Maratona*, G. Nenci, Mondadori, Milano 1998; VII

Serse e Leonida, P. Vannicelli ve A. Corcella, (çeviri: G. Nenci), 2017; VIII, La vittoria di Temistocle, D. Asheri ve A. Corcella, (çeviri: A. Fraschetti), 2003.

Perikles'in mezar konuşmasının modern kültürdeki etkisi Paolo Rossi'nin ünlü "Noi, qui, ad Atene facciamo così" [Biz Atina'da böyle yaparız] monoloğunda görülür. O kadar ki, kimisi bunu Thukydides'in büyük Atenalı strateji ustasına söylettiği uzun ve karmaşık konuşma ile karıştırma riski bile yaşamıştır. Bu konu G. Traina, *I Greci e i Romani ci salveranno dalla barbarie*, Laterza, Bari-Roma 2023, s. 21 ve 99'de açıklığa kavuşturulmuştur.

Antik dünyada savaş, muharebe yöntemleri ve orduların yapısına dair genel temalar: M. Bettalli ve G. Brizzi (der.), *Guerre ed eserciti nell'antichità*, il Mulino, Bolonya 2019; Ph. Sabin, H. van Wees, M. Whitby, *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, I-II, Cambridge University Press, Cambridge 2008 adlı eserlerinde özetlenmiştir. Ayrıca, G. Brizzi', *Il guerriero, l'oplita, il legionario. Gli eserciti nel mondo classico*, il Mulino, Bolonya 2008[2] eseri de yararlıdır.

6

KIZIL DAMGA
Demaratos ve Sparta Karşı Casusluğu

Gizli bir mesaj nasıl çözülür ve vatan işgalden nasıl kurtarılır?

İletişim, etkili olabilmek için açık, basit ve zamanında yapılmalıdır. Günümüzde, dünyanın dört bir yanından her şeyi bilmeye alıştığımızdan bu bize doğal görünebilir. Ancak MÖ 5. yüzyılda Yunanistan'da neler olabileceğini düşünelim; bilgileşin insanlar ile birlikte seyahat ettiği, genellikle polislerin sınırlı kapsamında kaldığı, sözel bir toplumda yüz yüze söylenen ve dinlenen sözün bilgi ve hukuk sayıldığı zamanlarda.

Öte yandan, yazılı iletişim bir gizem halesiyle çevriliydi. Okuryazarlığın toplumun tüm katmanlarında düşük olması ve yazı malzemelerini gerek bulma gerekse kullanmanın nesnel zorluğu, yazıyı zor, güvenilmez ve istisnai bir iletişim kanalı haline getiriyordu. Ancak Yunanlar zamanla yazının iletişimi verimlileştirip istikrara kavuşturduğunu fark etmişti. Bu nedenle, mesajın günlerce yürüyüş veya seyahat mesafesindeki bir alıcıya ulaşırken değişmeden kalmasının istendiği durumlarda yazı kullanışlı, hatta gerekliydi.

Mesajın işlev görmesi için net olması ve gönderici ile alıcının aynı iletişim sistemini paylaşması gerekiyordu çünkü sözlü iletişimin aksine, açıklama veya ek bilgiler talep etmek mümkün değildi.

Dilsiz, muğlak veya belirsiz bir iletişim, iletişim değildir. Evet ama belirli tehlike veya risk durumlarında, mesajın yalnızca bazı kişilere, ondan yararlanması gerekenlere açık olması ve diğerlerine, belki de onu yollayanın aleyhine kullanabilecek kişilere ise anlamsız gelmesi

için belirsiz bir iletişime ihtiyaç vardır. Bu prensip, en eski zamanlardan beri savaşta en sık kullanılan araçlardan biri olan gizli iletişim mekanizmasının temelini oluşturur (Alan Turing'i ve "Enigma Şifresi"ni düşünelim). Gizli mesaj tasarlamak herkese göre bir iş değildir, onu çözmek de. Bunu, Yunanların Perslere karşı verdiği savaşların tarihinden öğreniyoruz.

Yunanlar, Persleri Maraton'da, gördüğümüz gibi, özgürlük düşmanı devlere karşı galip gelen küçük özgür şehirler efsanesini körükleyen bir savaşta yenmişti.

MÖ 490 yazının sonunda Maraton haberini alan I. Darius çok öfkelenmişti: Yunanlar cezalandırılmalıydı. Bu nedenle, ortak özgürlükleri için kendisine meydan okumaya cesaret etmiş bu küçük bağımsız şehirlere karşı yeni bir sefer planladı, ama Mısırlıların isyanı onu girişimini ertelemeye zorladı. Yaşlı kral birkaç yıl sonra, 486 yılında öldü. Durumu eline alan ve intikam projesini somutlaştıran kişi, onun yerine geçen oğlu I. Serhas oldu.

Yunanlar hazırlıksız yakalanmamıştı; Serhas'ın bir süredir hazırladığı seferden haberleri vardı. Bunu ilk öğrenenler, haberi doğrulamak için kâhine danışmak üzere Delfi'ye elçiler gönderen Spartalılardı. Pythia (Delfi rahibesi) Spartalılara âdeti olduğu gibi belirsiz bir şekilde cevap verdi: Ya Sparta istilacı barbarlar tarafından yok edilecek ya da kralı hayatını kaybedecekti.

Ama Spartalılar bu seferin varlığından nasıl haberdar olmuşlardı? Sparta'yı kötü bir iftira kampanyası sonucu terk etmiş ve o sırada Susa'da bulunan yurttaşları Demaratos'un sayesinde. Aslında Demaratos, Sparta krallarındandı ve Eurypontid hanedanından geliyordu (Sparta'nın en yüksek yöneticileri iki kraldan oluşuyordu: Biri Agiad soyundan gelirken diğeri Eurypontid soyundandı).

Demaratos'un babası Aristone, üçüncü evliliğini Sparta'nın en güzel kadınıyla yapmıştı ve bu karısından bir erkek çocuğu olmuştu. Her ne kadar daha sonradan karısının sadakatine ikna olsa da, erken doğan çocuk babasında zaten şüphe uyandırmıştı. Ama hepsinden önemlisi bu olay Demaratos'un rakiplerine onun saygınlığını sarsmak ve tahttan indirmek için mükemmel bir bahane vermişti. Gerçekten de Demaratos, şüpheyi gidermek için Delfi Tapınağı'na

gittiğinde, Pythia kesin bir yanıt verdi: Demaratos, Aristone'nin oğlu değildi, tersine, taht gaspçısıydı. Ne ki Delfi rahibesi, Agiad hanedanından gelen Kral I. Kleomenes tarafından ayartılmıştı.

Demaratos'un kaderi çizilmişti. Tahttan indirildiğinde, Pers İmparatorluğu'na sığınmaya karar verdi ve orada Darius tarafından onurla karşılandı. Sürgün kendi şehrine gücenmek için yeterince haklı nedene sahipse de Serhas'ın planını Sparta'ya bildirmeye karar verdi. Ama bunu, muhtemelen kendisine onca sorun çıkaran o Spartalılarla alay etmek için, kurnazca bir yolla yaptı. Haksız da sayılmazdı.

Spartalıları nasıl haberdar edebilirdi? Gönderilecek her mesajı Büyük Kral'ın yaman *istihbarat* servisi tarafından ele geçirilebilirdi. Kuşkusuz, elçisi bulunacak ve durumu cezasız atlatamayacaktı; onunla birlikte Demaratos da büyük risk altında kalacaktı. Demaratos bunun üzerine bir hile tasarladı. Ahşap bir tablet aldı, üzerindeki balmumunu kazıdı, yaklaşan sefer haberini ahşaba işletti ve üzerine yeniden mum döktü; böylece soğuduktan sonra tablet hiç el değmemiş gibi görünecekti.

Balmumu kaplı tablet antik Yunan'da yaygın bir yazı aracıydı. Bu, bir tarafı düz ve diğer tarafı çukur dikdörtgen ve ahşap bir tabletti. Çerçevelenmiş alana balmumu dökülür ve üzeri, bir tarafı sivri diğer tarafı spatula gibi düz bir alet olan *stylus*'la kazılırdı. Kazınan yüzeyin daha iyi görünmesi için koyu veya kırmızı renkli balmumu kullanılır, böylece altındaki açık renkli ahşap yüzeyle oluşan kontrast, metni okunaklı hale getirirdi. İki tablet her ikisinin de oyulmuş ve kazınmış tarafı içeriye bakacak şekilde, ortasından menteşe veya ip yardımıyla birleştirilebilirdi. İşte Demaratos'un tableti, bir *diptychon deltion*, yani ikiye katlanmış cinstendi. Ama bu tablet daha da özeldi: Üzerine hiçbir şey yazılmamış veya daha doğrusu kazınmamıştı. Demaratos'un kurnaz buluşu buydu.

Tablet bir elçiye emanet edildi. Bu haberci, Pers yollarının gözcüleri, tehlikeli *odophylakes*'e görünmeden Sparta'ya ulaştığında, Spartalılar dilsiz bir tablet ile karşı karşıya kaldılar. Görünüşe göre üzerine hiçbir şey yazılmamış bu tabletin ne olduğunu kimse anlayamadı, kimse gizemini çözemedi, Demaratos'un bu nesneyi neden gönderdiğini kimse bilmiyordu. Kral Kleomenes'in kızı ve Thermopylai'nin

kahramanı Leonidas'ın karısı Gorgo dışında kimse. Herkes hayret ve şaşkınlık içindeyken, Gorgo'nun aklına bir fikir geldi: Balmumunu kazımak. Spartalılar onun tavsiyesini dinleyip en sonunda tabletin üzerinde Demaratos'un mesajını okuyabildiler.

Demaratos, eski yurttaşlarıyla iletişim kurmak ve belki onlarla dalga da geçmek için bir hile geliştirmişti. Spartalıların onun mesajını çözebilecekleri kesin değildi. Yalnızca üstün bir sezgi sayesinde bu mesaj açık ve anlaşılır hale geldi. Bu sezgiye sahip kişinin, diğer tüm Spartalılardan daha yetenekli ve akıllı bir kadın olması, onu daha da olağanüstü kılıyordu.

Bilindiği üzere, sık sık sefere giden kocalarının yokluğunda, diğer Yunan şehirlerine göre daha bağımsız olan Sparta'daki kadınlar aile işlerini yönetmeye alışkınlardı. Ancak Sparta, hâlâ savaş aristokrasisinin egemen olduğu bir toplumdu ve burada kadın sadece ailenin erkek üyeleri, baba, koca, erkek kardeş ile ilişkili bir işleve sahipti. Ama bu sefer Gorgo, kabullenilmiş örnek eş ve annelik görevinin ötesine geçip karmaşık sorunu çözen kişi rolünü üstlenerek, geleneksel olarak erkeklere ayrılmış kamusal alana girmişti. Söyleyecek sözü var; görüş belirtiyor ve hatta kendini dinletiyor.

Ancak Gorgo sıradan bir kadın değildi, sadece kral kızı ve karısı olduğundan da değil. Zekâsını ve bilgeliğini daha önceden de göstermişti, örneğin henüz çocukken babası Kleomenes'e, hiç de kolay olmayan bir diplomatik durumda alınması gereken en iyi karar konusunda tavsiyede bulunmuştu. Gerçekten de Milet tiranı Aristagoras, İyon kolonilerinin Pers İmparatorluğu'na karşı ayaklanması yüzünden Kleomenes'ten yardım dilemeye geldiğinde, daha ikna edici olabilmek için Kleomenes'e, meskûn toprakların temsili, bronz üzerine kazınmış bir tür harita gösterdi; bunu kullanarak Yunanlar ve İyonyalılar arasındaki soy birliğine çağrı yapmaya çalışıyordu. Sparta kralı, bunun üzerine ona Pers İmparatorluğu'nun İyonya'ya kaç günlük mesafede olduğunu sordu. Aristagoras, safça gerçeği söyledi: üç ay. Daha önce hiç bu kadar uzaklara denizyoluyla sefer düzenlememiş Spartalılar için çok uzun bir süreydi. Kleomenes başlangıçta her türlü yardımı reddetti ancak Aristagoras pes etmedi ve dilenci gibi Sparta sarayını ziyaret etmeye devam etti, krala her geçen gün

artan rakamlarla rüşvet vermeye de çalışarak. Görüşmeler sırasında küçük Gorgo oradaydı ve belli bir noktada artık onun uzaklaştırılmasını isteyen Aristagoras'ı açıkça rahatsız ediyordu. Gorgo orada kalıp dinlemeye devam etti, babasına dönerek tartışmaya müdahale edene kadar: "Baba, buradan gitmezsen, yabancı seni doğru yoldan saptıracak." Haklıydı.

Öyleyse, Spartalıların o canlı ve olağanüstü zekâya sahip kadına kulak vermeleri doğaldı. Pişman da olmadılar: Tablette yazılı mesaj, Büyük Kral'ın yaklaşan seferini haber veriyordu. Spartalılar bunu okudu ve diğer Yunanlara yaydı. Serhas'in gizli planı artık gizli değildi. Yunan şehirleri karşılaşmaya hazırlık yapabilirdi. Ve onu yenebilirdi.

Okuma Önerileri

Demaratos'un balmumu tablet hikâyesi Herodot'un *Tarih* adlı eserinin VII. kitabının 239. bölümünde anlatılır. Genç dâhi Gorgo'nun hikâyesi ise V, 51'de geçer. Balmumu tableti kullanma hilesi farklı versiyonlarıyla diğer kaynaklarda da yer alır; bunlar arasında Aeneas Tacticus'un *Poliorcetica* (Bir Kuşatma Altındaki Şehri Savunma) 31.14 adlı eseri de bulunur.

Bazı akademisyenler Herodot'taki bu bölümün bir ekleme olduğunu iddia eder. Ancak A. Corcella, "Erodoto VII, 239: una interpolazione d'autore?", *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, seri III, 15, 1985, s. 313–490'da bu iddianın geçerliliğini tartışır ve açıklığa kavuşturur. Gorgo figürü üzerine yapılan çalışmalar arasında A. Paradiso, "Gorgo, la Spartana", *Grecia al femminile*, N. Loraux (ed.), Laterza, Roma-Bari 1993, s. 107–122 önemli bir referanstır.

Antik Yunan'da iletişim teknikleri hakkında net bir bakış açısı sunan eserlerden biri O. Longo, *Tecniche della comunicazione nella Grecia antica,* Liguori, Napoli 1981 adlı çalışmasıdır. Herodot'ta yazılı iletişimle ilgili olarak P. Ceccarelli, *Ancient Greek Letter Writing. A Cultural History (600 BC–150 BC)*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 103–130'a bakılabilir. Yazı araçları ve malzemeleri hakkında ise H. Blanck, *Il libro nel mondo antico,* güncellenmiş baskı, gözden geçiren R. Otranto, L. Canfora'nın önsözüyle, Dedalo, Bari 1992 kaynağına bakılabilir.

7

GELECEĞİ DEĞİŞTİREN ADAM
Themistokles'in Dolaylı Stratejisi

Savaş kurnazlıkla nasıl kazanılır ve vatanın kurtarıcısı nasıl olunur?

Ezelden beri biraz tuhaftı, ne idüğü belirsiz Atinalı Neocles'in ve Trakyalı bir kadın olan Abrotonon'un oğlu. Adı Themistokles idi, yani "kanunun şanı". Küçüklüğünden beri hırçın, son derece zeki, hırslı, haliyle siyasete yatkındı. Delikanlıları kültürlendiren ve yetişkin hayata hazırlayan özgür sanatlarla pek ilgilenmiyordu; onun yerine haliyle söz sanatıyla tamamlanan, doğuştan yeteneklerine, sosyal becerisi ve pratik zekâsına güveniyordu. Nezaketsizliği ve kabalığıyla alay edenlere, belki bir liri akort etmeyi veya elinde bir kitarayı tutmayı bilmese bile küçük ve tanınmayan bir şehri alıp büyük ve görkemli hale getirebileceğini söylerdi. Haklıydı.

Böylece, gençliğinden itibaren Themistokles kendini kamusal hayata adamış ve bu alanda doğuştan gelen hırsını göstermişti. Hatta Maraton'da (MÖ 490) Yunanların Pers zaferinden sonra, Atinalılar kutlamalar yapıp barbarları püskürten büyük komutan Miltiades'i överken, Themistokles kaşlarını çatmış, etrafta düşünceli düşünceli dolaşıyordu; geceleri uyumadığı, her türlü sosyal yaşamdan kaçtığı söyleniyordu çünkü diğerleri Maraton'la savaşın sonunun geldiğini düşünürken Themistokles, savaşın daha yeni başladığına ve Yunanistan'ın çok daha büyük bir savaşa hazırlanması gerektiğine inanıyordu. Bunda da haklıydı. Gerçekten de Themistokles'in adı gerek antik tarihteki gerek dünya tarihindeki en unutulmaz olaylardan birine, Yunanların Perslere karşı zaferine damga vurmuştur.

Sabırlı, kurnaz, bilge ve ileri görüşlüydü: Her şeyi planlayan Themistokles'ti. Nasıl? Antik dönemdekilerin onu Odysseus'un halefi gibi görmesini sağlayan bitmez pratik zekâsıyla; yani [Odysseus gibi] kurnazlık, kandırmaca ve ustalıklı hitabet yeteneğiyle. Themistokles gerçekten deneyimli bir politikacıydı; etkili fikirleriyle herkesi, hatta en inatçıları bile ikna etmeyi başarıyordu ve bunu yaparken yalanlara, imalara, yanlış anlamalara başvurması pek de önemli değildi. Aslolan sonuçtu; nitekim öyle olduğu da ortaya çıktı. Sonunda Themistokles vatana ihanetle suçlanıp Atina'dan sürüldü ancak kişiliği ve başarıları hakkında yazan herkes, hatta ona karşı en sert ve eleştirel kişiler için bile, Themistokles Yunanistan'ın kurtarıcısıydı.

Themistokles, bu olağanüstü yeteneklerinin kanıtını hemen 491'de, Maraton'dan daha önceki bir dönemde, Atina'nın Aigina'ya karşı sürdürdüğü savaşta göstermeye başlamıştı; Aigina halkı, diğer Yunan şehirlerinin aksine, Pers Kralı Darius'a boyun eğmeyi seçmişti. O zamanlar Atina, Laurium Dağı'ndaki gümüş madenlerinden güzel bir servet elde ediyordu ve bu kazancı tüm vatandaşlarına paylaştırıyordu. Themistokles, mecliste ortaya çıkarak yurttaşları, aklında Aigina'ya karşı savaş olduğuna inandırmış, Atinalıları bu paradan feragat edip, 200 (bazı kaynaklara göre 100 ancak her halükârda hatırı sayılır bir miktar) savaş gemisinin inşasına adamaya ikna etmeyi başarmıştı. Ama aslında geleceği, daha önemli bir savaşı düşünüyordu ve böylece Atina deniz gücünün temellerini atmıştı.

Maraton'dan on yıl sonra, Persler yeniden Yunan şehirlerine yönelerek bir çatışma daha denemişlerdi. Bu kez seferin başında bizzat Kral Serhas vardı. Herkes Büyük Kral'ın Yunanistan'a, Maraton'da Persleri küçük düşüren Atina'yı cezalandırmak için geri döndüğünü; aynı zamanda Yunanların özgürlüğünün ve onunla birlikte 5. yüzyılda Yunanistan'ın siyasi kimliğini oluşturan bağımsız *poleis*, yani şehir devletlerinin bağımsızlığının da tehlikede olduğunu biliyorlardı.

Yunanlar, Pers tehdidine korku ve endişeyle bakıyorlardı. Ancak hepsi değil; çünkü aralarında daha kötü sonuçlarından korkarak, barış içinde yaşamak için Pers kralına boyun eğmeye karar verenler vardı. Sarsılmaz direniş gösterenler arasındaysa, barbar istilasına karşı savaşın önderliği için çekişen, Yunanistan'ın simgesi rakip

Atina ve Sparta şehirleri vardı. Bu esnada askeri organizasyonun kontrolü, özellikle Maraton'un başkahramanı Atina'nın elindeydi. Bu sorumlulukla güçlenmiş Atinalılar, Delfi kâhinine danışmaları için elçiler göndermişti: Yunanlar burada, Apollon'un rahibeleri aracılığıyla kehanetlerini ilettiğine inanıyorlardı.

Tanrıların kâhinleri sadece gerçeği söyleyebilirdi ama sorun, bunu çoğunlukla gizemli ve yanıltıcı bir şekilde söylemeleriydi; ardından kehaneti çözmek, yorumcuların ve falcıların işiydi. Şimdi yorumcuların kendilerine ne kadar yorum özgürlüğü tanıdığını bir düşünelim; pratikte tanrıya her şeyi ve her şeyin tam tersini söyleterek, halkın ruh halini veya o dönemin iktidar sahiplerinin planlarını destekleyebiliyorlardı. Bu sefer Apollon'un rahibe Aristonice aracılığıyla verdiği yanıt, son derece korkunç olmanın ötesinde düpedüz uğursuzdu. Felaket üstüne felaket kehanetinde bulunuyordu: "Siz talihsizler, neden burada duruyorsunuz? Evleri terk edin, şehirleri terk edin, dünyanın öte ucuna kaçın. Sağlam hiçbir şey kalmayacak, ne baş ne vücut ne ayaklar ne de eller. Taş taş üstünde kalmayacak. Savaş tanrısı Ares, Asya'dan gelen bir atlı arabayı sürerek şehri yok edecek ve başka şehirleri de kor edip küle çevirecek."

Elçiler bu kehanetten oldukça etkilenmiş, hatta gerçekten dehşete kapılıp kederlenmişlerdi bile. Ancak Timon adında çok saygıdeğer bir Delfi vatandaşı, onlara tanrıya daha yumuşak yaklaşmalarını, yani ellerine zeytin dalları alıp kendilerini Apollon'un rahibelerine yakaranlar gibi görünmelerini önerdi. Atinalılar bu öneriyi memnuniyetle kabul edip şanslarını bir kez daha denedi.

Bu sefer rahibe daha açık ve biraz daha hoşgörülüydü ve şöyle bir kehanette bulundu: "Kekrops Tepesi ile kutsal Kithairon Mağarası arasındaki alan tamamen alındığında, Zeus Atina'ya aşılmaz bir ahşap sur bahşedecek, sizi ve çocuklarınızı koruyacak. Öylece karadan gelecek süvari ve piyade birliklerini beklemeyin, sırtınızı dönüp geri çekilin. Ey kutsal Salamis, sen kadınların çocuklarına ölüm getireceksin, Demeter'in armağanı ya yayıldığında ya da toplandığında." Elçilere bu sözler daha anlaşılır, daha az karanlık görünse de tam anlamıyla iç rahatlatıcı da sayılmazlardı. Kesinlikle Atina'dan, Kekrops Tepesi ile Kithairon Dağı arasındaki Attika bölgesinden, kurtuluş

getirecek bir ahşap duvardan, kara güçlerini beklemeden yapılacak bir geri çekilmeden, Atina'ya çok yakın olan Salamis Adası'ndan ve Salamis'in ilkbahar, yani hasat zamanında veya sonbahar, yani ekim zamanında birisi için ayırdığı esrarengiz bir ölüm kaderinden bahsediliyordu -ama kim için?

Elçiler şüphe ve telaşla kâhinin sözlerini dikkatlice yazdılar ve Atina'daki meclise götürdüler. Burada, özellikle de gizemli kehanetin en sorunlu ve şifreli kısımlarını yorumlamak konusunda diğerlerinden daha iyi olduklarına inananlar arasında büyük bir karmaşa ortaya çıktı: Ahşap duvar neydi? Ve Salamis'le ne ilgisi vardı? Geçmişin geleneklerine daha bağlı olan yaşlılar, tanrının Atina Akropolisi'nin kurtuluşunu vaat ettiğinden emindiler çünkü antik dönemde burası ahşap bir kazıklı çitle korunuyordu. Diğerlerine göre, ahşap duvar, deniz filosunu temsil ediyordu: Ahşap gemiler Atinalıları koruyacaktı, bu nedenle filoyu hazırlamak ve diğer her şeyi bir kenara bırakmak lazımdı. Evet ama Salamis'in gemilerle ne ilgisi vardı? Eğer ahşap duvar, gemiler için bir metafor olarak yorumlanırsa, o zaman kesin bu gemilerin Salamis'te mağlup olacağı sonucunu çıkarmak gerekiyordu.

Bu noktada, tartışmaya savaş ve deniz savunmasının öncüsü olarak tanıdığımız Themistokles müdahale etti. Themistokles söz alarak yorumcuların büyük hata yaptıklarını açıkladı; çünkü eğer kâhin mağlubiyeti öngörmek isteseydi, "kutsal Salamis" ifadesini kullanmaz, en fazla "zalim Salamis" derdi. Kâhin mağlubiyet haberi vermişti evet, ama Atinalılar için değil, tersine düşmanları Persler için. Bu nedenle Themistokles, yurttaşlarını hızlıca deniz savaşına hazırlanmaya teşvik etti çünkü kâhinin tahta surları kesinlikle gemilere işaret ediyordu.

Atinalıların duymak istedikleri tam da bu sözlerdi; gerçekten de kâhinlerin yorumunu küçümseyerek hemen Themistokles'in yorumuna inanmışlardı; sahiden de kâhinler gelecekte korkakça bir kaçış görmüşlerdi, kahramanca bir direniş değil: İşte Themistokles'in sözlerinde direniş, güzel bir vaat gibi parlıyordu! Sonuç olarak, Atinalılar Themistokles'e, ya ona inanmak istediklerinden ya da Themistokles onları ikna edecek kadar usta olduğundan inandılar.

Themistokles yaklaşan Pers istilasına karşı benimsenecek savunma stratejisi üzerine diğer Yunan komutanlarıyla yapılan tartışmada da üstünlüğü ele geçirdi. Tartışma Korint Kıstağı'nda gerçekleşti. Önerisi üzerine, Spartalılar önderliğindeki kara kuvvetlerinin Persleri kuzeyde durdurmaya çalışmasına karar verildi; eğer başaramazlarsa, Atinalılar şehri tahliye edecek ve Salamis'e taşınacaktı.

Themistokles'in önsezileri gayet isabetliydi. Yunanlar, ne karada ne de denizde Perslerin ilerlemesini engelleyebildi. Karada tamamen yetersiz Yunan kuvvetinin kaçışa geçmesi pek uzun sürmedi. Geriye sadece Leonidas'ın korkusuz 300 Spartalısı kaldı ve hepimizin bildiği sona ulaştılar: Zack Snyder'ın ünlü filminden alıntılayacak olursak, o gece hepsi bir arada Hades'te [ölüler diyarında], akşam yemeği yediler. Deniz kuvvetleri gelince, Eubea'nın [Eğriboz] kuzey ucu, Artemision Burnu açıklarında bir deniz savaşı meydana geldi. Ancak çatışma, açık bir sonuca varılmadan bitti ve en önemlisi, Perslerin Yunanistan'a sızmaları engellenemedi.

Atina başarısızlığa mahkûmdu, Persler şehre, doğrudan Yunanistan'ın kalbine ilerliyorlardı. İşte bu noktada bir kez daha Themistokles ve stratejik düşünme yeteneği devreye girmişti. Artemision'dan gazi dönen deniz kuvvetleri Salamis Adası'na yönelirken; Atinalılar, çoluk çocuk her şeylerini toplayıp yakınlardaki Troizen, Aigina veya Salamis'e taşınmak için şehri boşaltma kararı aldılar. Bir kez daha mucizevi bir olay, onları Themistokles'in stratejisinin güvenlikleri için (tabiri caizse) tek cankurtaran olduğuna ikna etti. Atina Akropolisi'ndeki Erektheion Tapınağı'nda, (şu anda Erektheion olarak bilinen kutsal yapı daha sonra inşa edilmiştir), Tanrıça Athena'ya adanmış kutsal bir yılan vardı. Her ay bu yılana adak olarak ballı kek sunulurdu ve sonra yılan bu yiyeceği yerdi (en azından Atinalılar böyle inanıyordu). Bu olay düzenli tekrarlanıyordu. Gelin görün ki o günlerde bu ballı keke hiç dokunan olmadı. Atinalılar için bu son derece açık bir işaretti: Athena bile kendi şehrini terk etmek istemişti, dolayısıyla tüm Atinalıların da oradan en kısa sürede ayrılmaları gerekiyordu.

Ama gerçekten bu mucizenin içinde de Themistokles'in parmağı olmadığından emin miyiz? Bazılarına göre, bu durumda tam

da o, yılanın ortadan kaybolmasından (nereye gitmiş olabilirdi ki? Böyle, özgürce dolaşabilme seçeneği var mıydı?) ve adak kekin tüketilmemiş olması gerçeğinden yararlanarak bir entrika düzenleyip gerçekten etkili bir gösteriye başvurmuştu; rahipleri Atinalılara, Athena'nın kendisinin bile şehri terk edip halkıyla birlikte başka bir yere taşınmaya karar verdiğini söylemeye ikna edecek kadar etkili. Kahramanımızı tanıdığımızdan hâlâ bazı şüphelerimiz yerinde dursa da gerçeklerin bu versiyonuna inanmakta zorlanmıyoruz: Yılanın tam da o sırada kaybolması, rastlantı olamayacak kadar şanslı bir tesadüf gibi görünüyor. Bu da mı Themistokles'in eseriydi? Antik dönemdeki insanlar bunu kabul edemeyecek kadar batıl inançlıydılar ama biz o kadar değiliz; yorumlama lüksünü ya da en azından şüphe ihtimalini saklıyoruz.

Salamis'te Yunan kuvvetlerini yoğunlaştırmak için Themistokles'in uyguladığı tüm yöntemler hakkında başka bir söylenti daha dolaşıyordu. Resmi olarak Atinalı kuvvetlerin teçhizatı, o zamanlar Atina'nın en üst düzey karar organı olan yaşlılar konseyi Areopagos tarafından kararlaştırılan bir finansman sayesinde mümkündü. Görünüşe göre, gerçekten Atinalılar göçe başladığında, Erektheion'daki Athena heykelinin kalkanını süsleyen Gorgon'un başı ortadan kaybolmuştu. Themistokles, onu arama bahanesiyle herkesin yüklerini karıştırttı, böylece gizlenmiş büyük miktarda altını ortaya çıkardı. Bu altına el koymak ve onu, filonun finansmanına devretmek pek de zor olmadı.

Bunun üzerine çeşitli Yunan şehirlerinden tüm komutanlar, Persler ile deniz savaşında nerede karşılaşmaları gerektiğine karar vermek üzere Salamis'te toplandı. Gemilerin hepsi orada, Salamis'teydi ancak komutanlar, Attika artık fethedilmek üzere olduğundan Peloponez önündeki Korint Kıstağı'na gitmek istiyordu. Tam bu toplantı devam ederken Perslerin Attika'yı kılıçtan geçirdiği haberi geldi: Atina düşmanın elindeydi; kuşatılmış, ateşe verilmiş ve yok edilmişti. Bu haberin nasıl bir ruh haliyle karşılandığını tahmin edebiliriz. Komutanlar o kadar tedirginliğe kapıldı ki, bir kısmı yelken açıp kaçarken diğerleri hızla kıstağa gitmeye karar verdi.

Bu arada gün bitmişti; herkes o gün oldukça kesin bir şekilde verildiğini söyleyebileceğim kararları uygulamak için ertesi günü

bekliyordu. Ancak, bildiğimiz gibi, gece öğüt getirir. MÖ 480 Eylül ayındaki o gece Atinalı Mnesifilos meclisi Themistokles'in gemisine, öğütlerini dinlemeye getirdi: "Hepimiz yelken açıp Salamis'ten gidersek, kimse Yunanistan için savaşmayacak, herkes evine dönecek ve filo dağılacak. Bu delice bir karar, Yunanistan'ın sonu olacak." Aşağı yukarı böyle bir konuşmayla, Mnesifilos, Themistokles'i toplantıya dönmeye, Yunan koalisyon kuvvetlerinin büyükamirali Spartalı Eurybiades'i de aldığı kararları gözden geçirmeye iknaya çalışıyordu. Themistokles'e birkaç kelime yetmişti; zaten gerekli olduğuna inandığı bir stratejiye ikna olmak için Mnesifilos'a ihtiyacı yoktu. Dürüst olalım, işler gerçekten böyle mi gitti, yoksa Themistokles –veya onun hikâyesini anlatanlar– bu diğer Atinalıyı fırsattan istifade basitçe kendi fikrini güçlendirmek için mi devreye soktu meçhul.

Olaylar her nasıl gelişmiş olursa olsun, Themistokles gece yarısı Eurybiades'in gemisine koştu ve ondan görüşme talep etti; mesele acildi, ertesi günü bekleyemezdi. Themistokles, Spartalı büyükamirale, Mnesifilos ile yaptığı tartışmayı detaylıca aktardı, ayrıca kendi cephesinden yeni unsurlar da ekleyerek sonunda komutanları yeniden mecliste toplamaya ikna etti. Toplantı sırasında Atinalı, ustaca hitabet sanatından ve üstün strateji bilgisinden sonuna kadar faydalandı. Diğer komutanların önünde Eurybiades'e tüm operasyonların lideri unvanıyla hitap ediyor, komutanların ayrı ayrı hırslarından bahsettiği az önceki kişisel konuşmalarına değinmekten dikkatlice kaçınıyordu. Bunun yerineyse daha çok, şimdi savaş uzmanlarını alınabilecek en iyi kararı vermeye yönlendireceğini bildiği, taktik ve stratejik konulardaki sorulara odaklanıyordu. Themistokles konuştu, durmaksızın konuştu o toplantıda, neredeyse sahneye tamamen ele geçirecek kadar, en sinsi meslektaşlarından Korintli Adeimantus dikkatini şuna çekiyordu: "Bak, yarışlarda işaretten önce başlayan daima cezalandırılır", Themistokles ise hemen şöyle cevap vermişti: "Haklısın, ama geride kalanlar da hiçbir zaman kazanmaz." Meslektaşlar arasındaki çarpışmalar, daha çok kıskanç kişilerin atışmaları gibiydi.

Themistokles'in diğer komutanlara sunduğu stratejik planın özü, açık olduğu kadar da basitti: Eğer deniz savaşı Korint Kıstağı'nda

yapılırsa, açık denizde savaşılacak ve bu da düşman gemilerine kıyasla daha ağır ve daha az sayıdaki Yunan gemileri için elverişli olmayacaktı. Ardından da Pers ordusu gelip tüm Peloponez'i istila edecekti ki bu da hafife alınmayacak bir durumdu. Öte yandan Salamis'te yapılacak deniz savaşı, dar bir alanda çarpışılacağından, Yunanların avantajınaydı. Çünkü bu durumda, daha fazla sayıda ve daha hızlı Pers gemilerinin manevra ve denizi kontrol etme şansı olamayacaktı. Dolayısıyla, mağlup olduktan sonra barbarlar ne Peloponez'e gelir ne de Attika'ya doğru ilerler, tersine hemen geri çekilirlerdi. "Yani, dar bir su alanı bizim avantajımıza, geniş bir alan ise onların. Başka seçenek yok."

Themistokles'in konuşması dinleyicileri sarsıp etkiledi ancak kendisine pek de güvenilmediğinden hemen ikna edemedi. Aynı Korintli Adeimantus –belli ki Themistokles'e pek sempati duymuyordu– hemen herkesin önünde onu vatan hainliğiyle suçladı: Atina alınmış ve işgal edilmiş, artık yok olmuştu; kimin adına konuşuyordu?

Themistokles sinirden kudurmuştu: Nasıl? Korintli biri, tek başına teçhizatlı 300 gemiye sahip ve her an herkese saldırabilecek, hem de başarılı olabilecek yetenekteki Atinalılara karşı, nasıl bu şekilde konuşmaya cüret edebilirdi? Themistokles açısından tartışmanın sonucunu belirleyecek kişinin Eurybiades olduğu açıktı; büyükamiral sıfatıyla onun kararı geçerliydi. Bu nedenle, her kelimesini ve sesindeki her duraklama veya tona ayrı bir özellik veren o söz sanatı yeteneğiyle, bilhassa ona, Eurybiades'e hitap etti. Ona Salamis'te sözkonusu bahsin sadece Atina'nın değil, Yunanistan'daki tüm şehirlerin kaderi olduğunu hatırlattı. Eğer şehri terk etmeye karar vermiş olsalardı, Atinalılar hemen zaten Atina toprağı olan Güney İtalya'daki Siris'e yönelirlerdi. Ama o zaman diğer Yunanları desteklerinden mahrum bırakmış olurlardı ve bu da herkesin kolayca hayal edebileceği sonuçlara yol açacaktı.

Eurybiades için Themistokles'in argümanları gayet ikna ediciydi: Komutan, gerçekten de Atinalıların gitmeye karar vermesi durumunda diğerlerinin Perslere karşı ne kıstakta, ne Salamis'te ne de başka bir yerde savaşamaya gücünün yetmeyeceğini çok iyi biliyordu. Salamis'e odaklanma kararı alındı.

Ancak Peloponezli mürettebat memnun değildi, bu en korktukları durumdu; Salamis'te sadece Atina'yı kurtarmak için savaşacaklarını, mağlup olunduktan sonra orada sıkışıp kalarak, topraklarını savunmasız bırakacaklarını düşünüyorlardı. İyimserlik ve ileri görüşlülük konusunda pek de parlak değillermiş diyelim. Zaman geçtikçe, Eurybiades'i Themistokles'in sözlerine kanmakla suçlayarak yyakınıp söylenmeye devam ettiler. Genel homurtu, herkesin tarafını belli ettiği açık bir toplantıya yol açtı; bir tarafta Peloponez'e çekilme ihtiyacını savunan ve zaten düşman işgali altında gördükleri bir toprakta kalmamayı isteyenler, diğer tarafta ise orada kalmak ve sonuna kadar savaşmakta ısrar eden Atinalılar ve sadık müttefikleri, Aiginalılar ve Megara sakinleri vardı.

Durum çıkmaza girmiş gibiydi, hatta Peloponezlilerin görüşünün hâkim olacağı bir noktaya gelmişti ancak Themistokles, her zamanki gibi dâhiyane oyunlarından biriyle durumu tersine çevirmeyi başardı. Toplantıdan gizlice çıkarak, kölesi ve çocuklarının öğretmeni olan Sicinnos'u bir gemiyle Pers komutanlarına gönderdi. Themistokles, Sicinnos'a kesin talimatlar vermiş, o da görevini takdire şayan bir şekilde yerine getirmişti. Sicinnos, Pers komutanlarına kendilerine bir istihbarat iletmek üzere diğer Atinalılardan gizlice başkomutan Themistokles'in talimatıyla geldiğini iletti: Yunanlar korku içindeydi ve kaçmayı düşünüyorlardı, üstelik kendi aralarında da anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Dolayısıyla eğer Persler, Yunanların Salamis'ten kaçışını derhal engelleyebilirlerse anında kolay ve acısız bir zafer elde edeceklerdi.

Persler, Sicinnos'un sözlerini bir an bile tereddüt etmeden doğru kabul ettiler zira Sicinnos, Themistokles'in içten içe Perslerden yana olduğunu ve onların zaferini desteklediğinin altını güzelce çizmişti. Perslerin bir elçinin yalan sözlerine hemen kulak verip güvenmeleri pek akla yatkın değil, hepsinden önce Yunanların en büyük ve önemli filosunun komutanının aslında onların lehlerine ikili oynadığına körü körüne inanmaları. İşin aslı gerek istediklerine inanmak konusunda bu kadar safça davrandıkları gerekse zaferin ellerinin altında olduğu kibrinden olsun, sonunda hemen gemilerini Psittalia Adası'na doğru yönlendirdiler. Psittalia, Salamis ve anakara

arasında bulunan küçük bir adaydı; gece yarısı buradan Yunanları tamamen önünü kesecek, her türlü kaçış yollarını engelleyecek şekilde Salamis'e ilerlediler.

Yunanlar hiçbir şey fark etmemişti: Hâlâ Perslerin, bir gün önce bıraktıkları yerde durduklarını düşünerek tartışmaya devam ediyorlardı. İşler tam yolunda giderken sanki Themistokles önceden hünerle planlamış gibi görünen, hiç beklenmedik ama bir o kadar yerinde ve zamanında bir olay meydana geldi. İşte, kaderin cilvesiyle (inansak mı?) bu hadisenin başkahramanı ise Themistokles'in politik muhalifi, Atinalı Aristides'ti; dürüst ve namuslu olan bu kişi, Themistokles'in aksine, tüm vatandaşlar tarafından seviliyor, saygı görüyor, hatta "adil" lakabıyla anılıyordu. Aristides, Themistokles'e koşmuş ve büyük yüreklilikle, eski düşmanlıklarını, ülkelerinin daha üstün çıkarları için bir kenara bırakmayı teklif etmişti. Bunun üzerine Themistokles'e beklenen haberini verdi: Yunan komutanları, isteseler bile Salamis'ten çıkamazlardı çünkü Persler her taraflarını sarmış, tüm yolları kapatmıştı. Bu, tam da Themistokles'in beklediği şeydi çünkü Perslere bu hamleyi kendisi –ki açıkça Aristides'e de itiraf etti– önermişti. Yunanlar savaşmaya iyilikle ikna olmadıklarına göre, istemeseler de zorunlu kaldıklarından savaşacaklardı. Eğer savaşı reddetmeye devam ederlerse, çevreleri sarılı olduğundan hiçbir yere kaçamazlardı. Bu kritik anda Themistokles, bir başka üstün psikolojik kurnazlığı oyuna koydu: "Yunan komutanlarına sen gidip söyle –diye önerdi Aristides– çünkü eğer ben gidersem, kesinlikle bana inanmayacak ve onları savaşa ikna etmek için yalan söylediğimi düşünecekler."

Themistokles, meslektaşlarının doğasını iyi bilse de bu kadar kıt kafalı ve inatçı çıkacaklarını beklemiyordu. Aristides'in detaylıca anlattığı hikâyesi –Aigina'dan kaçarak Perslerin kuşatmasından zorlukla kurtulabilmişti çünkü tüm Yunan filosu Pers gemileri tarafından çevrilmişti– hepsini ve tamamen ikna etmeye yetmedi. Ancak (başka bir sürpriz gelişmeyle!) Delos'un kuzeyindeki Ege adacığı Tenos'tan gelen firarilerin gemisi onlara ulaştığında ikna oldular. Bu firariler, Thermopylai ve Artemision'dan sonra, ilk düşman tarafına geçmişlerse de şimdi ortak amaç uğruna işbirliğine ikna olmuşlardı.

Yunanlar, Serhas'ın gemileriyle karşılaşmaya hazırlardı. Neredeyse hazır: Themistokles'in mürettebatı toplayıp gemilere binmeden ve savaşa başlamadan önce yapacağı konuşma eksik kalabilir miydi? Themistokles hangi ikna edici ve cesaret verici sözleri kullandı kimbilir; ancak insan doğasının iyilik ve kötülüğünden bahsettiğini ve adamlarını iyiyi seçmeye çağırdığını biliyoruz. Kuşkusuz ki sözleri etkili, ölçülü ve keskindi, vatansever gurur, şan ve onur ile özgürlük ruhu arzusuyla yankılanıyorlardı zira burada her şeyden önce asıl sözkonusu olan bunlardı: Ebediyen Perslere tabi (veya köle) kalmak ya da silahların (ve küreklerin!) gücüyle Yunan varlığının üstünlüğünü onaylayarak istilacıyı sonsuza dek kovup kendi bağımsızlığının tadını çıkarmak. Yetmediyse, özür.

MÖ 480'nin 25 Eylül şafak saati, Yunan şehirleri ve insanlık tarihi için büyük bir günün başlangıcı oldu. Themistokles'in önceden isabetlice tahmin ettiği ve hatta detaylıca planladığı gibi, dar geçit taktiği galip geldi: Az sayıda ve ağır gemileri denizin dar bir bölgesinde kullanarak, çok sayıdaki hafif gemilere karşı savaşmak. Yunanlar Persleri ezip geçti. Salamis zaferi, Themistokles'in zaferiydi.

Kimse Salamis zaferiyle Themistokles'in hileleri bitti sanmasın. Tam tersine çünkü Themistokles'in zihni her zaman geleceğe odaklı olduğundan, önceki planları bitirmeden bile yenilerini geliştiriyordu.

Ertesi günün şafak vaktinde Yunanlar, savaştan sağ çıkan Pers gemilerinin artık yerlerinde olmadıklarını fark etti. Hemen onları takibe başladılar ve sonunda Kiklad ada grubunun içinde başka bir küçük ada, Andros'a vardılar. Burada komutanlar bir kez daha toplandı. Yunan komutanlarının ne yapılacağına karar vermek için kaç kere bir araya geldiklerinin sayısını şaşırdık artık, ama bunun arkasındaki nedeni anlamalıyız: MÖ 5. yüzyıl Yunanistan'ında kimse "tam yetkili" değildi, herkes bir meclis diyalektiği içinde kendi akranlarıyla rekabet etmek zorundaydı; ki burada her zaman en iyi parti değil, en ikna edici olan üstün gelirdi.

Themistokles toplantıda görüşünü ortaya koydu. Ona göre, Persleri adalar boyunca kovalamak ve ardından doğrudan Abidos'a ilerleyip oradaki gemi köprüsünü yok etmek gerekiyordu. Bunun nasıl başka bir şeytanlık olduğunu merak edenler hemen tatmin olacaklardır.

Yunanistan'a geçişi daha kolay ve hızlı hale getirmek için Serhas, Çanakkale Boğazı'nda, Abidos şehri civarlarında, deniz genişliğinin neredeyse bir kilometreye kadar daraldığı bir noktaya bir köprü kurdurmuştu. Bu, farklı boyutlardaki gemilerin keten ve papirüs halatlarla birbirine bağlanmasıyla oluşturulmuş, stabilitesini garantilemek için boğazın akıntısına paralel bir şekilde yerleştirilip ahşap kütüklerle desteklenmiş bir gemi köprüsüydü.

Themistokles'in planı diğer komutanları hiç de ikna etmemişti. Eurybiades tam tersi görüşteydi: Eğer Hellespontos üzerindeki köprüyü keserlerse, Persler Yunanistan'da kalmış olacaklardı ve o zaman burada Avrupa'nın tamamını fethedinceye kadar her şeyi denerlerdi, üstelik Yunan toprakları pahasına beslenip destekleneceklerdi. Hayır, Perslerin hızlıca ayrılmalarını sağlamaları ve bu yüzden her birinin kendi topraklarını savunmak için hazırlanması gerekiyordu. Toplantıdaki her üye bu kararı memnuniyetle karşıladı.

Bu noktada Themistokles, önerdiği planı onaylatmasının imkânsızlığını fark ettiğinde, ilk stratejik varsayımını değiştirmeye karar verdi. Bu nedenle dikkatini yalnızca Atinalılara çevirdi çünkü Abidos'a koşmak için en sabırsızı onlardı. Eurybiades'in argümanlarını yeniden özetleyip anlayışına uygun şekilde kendine mal etti. Tecrübeyle sabitti –vatandaşlarına böyle net bir şekilde açıkladı– mağlup taraf artık kaybedecek hiçbir şeyi olmadığından, başarısızlığını telafi etmek için can havliyle intikam arayışına girerdi. Yani, işi çok abartmamalı ve zaten kazandıkları zaferle onlara böylesine cömert davranmış kadere meydan okumamalılardı; içinde bulundukları durumdan uzaktan bile hayal edemeyecekleri kadar büyük bir başarıyla çıkmışlardı. Evet çünkü kâfir ve zalim bir adamın, tek başına acımasızca evleri, tapınakları yıkıp yakmış, tanrılara ve insanlara hem merhametsizlik hem de saygısızlık göstermiş, denize meydan okuyarak gemi köprüsüyle zincirlemeye cüret etmiş birinin asla Asya ve Avrupa'ya birlikte hükmetmeyeceğine dair kararı kendileri, mütevazı ölümlüler değil, tanrılar vermişti. Themistokles, sonra fırsatın nedenlerinin yanı sıra bunun uygunluğunu da ekledi: Persleri kesin olarak kovduktan sonra Yunanistan'da kalıp yıkılan her şeyi, evleri ve tarlaları yeniden inşa etmek gerekirdi.

Themistokles boşuna konuşuyor olabilir miydi? Kesinlikle hayır; artık onun nasıl davrandığını biliyoruz. Aslında bu durumda da Atinalıları ikna etmeyi başarmıştı. Zaten zekâsı ve konuşma yeteneği herkesin malumuydu; şimdiyse önceki yeteneklerinin yanı sıra bir de bilge biri izlenimi veriyordu. Bilge, yetenekli ancak en önemlisi kurnazdı ve ustaca ikili oynayarak dolap çevirmeyi başarmıştı. Çünkü Themistokles, önceden söylediğimiz gibi, geleceğe yönelik düşünen ve hiçbir zaman olayların onu ezmesine izin vermeyen, hatta onları önceden sezerek yöneten bir adamdı. Bu durumda da aynı şekilde davrandı, hem de bizim gibi normal, ortalama bir mantık içinde düşünen insanlara delilik gibi görünebilecek bir yaklaşımla. Ama nasıl? Yunanların en şanlı galibiyetinin, Perslere karşı kazanılan zaferin stratejisti, o günlerin en hayranlık uyandıran ve kıskanılan adamı –her ne kadar en sevileni olmasa da, ama bu zaten artık açık– başarılı planıyla garantilediği şan ve ünün tadını çıkarmak yerine, hâlâ kurnazlık oyunlarıyla mı meşguldü? Hayır, Themistokles bir kez daha kurnazlıkla iş kurdu. Toplantıda Atinalıları yönlendirmeye çalışıp sonunda Perslerin öylece gitmesine izin vermelerine ikna etti. Aslında bir gözü Pers İmparatorluğu üzerindeydi; Atinalılar tarafından haksızlığa uğraması gibi talihsiz bir durumda kalma riskine karşı Büyük Kral'ın lütfunu kazanmaya çalışıyordu. Bu konuda da yanılmadı.

Atinalıları ikna ettikten hemen sonra, Themistokles, Serhas'a elçi dolu bir tekne gönderdi; aralarında, zaten eskiden Persleri onun adına bir kere kandırmış olan sadık Sicinnos da bulunuyordu. Sicinnos, efendisinin adına Büyük Kral'a önemli bir mesaj taşıyan bir haberci olarak ortaya çıktı: "Tüm Yunanlar arasında en cesur ve en yeteneklisi, Neocles'in oğlu, Atinalı Themistokles, Pers kralına büyük bir hizmette bulundu çünkü Pers filosunu takip etmek ve Çanakkale Boğazı üzerindeki köprüleri kesmek isteyen Yunanları durdurdu. Şimdi ise kral harekete geçebilir, ayrılmaya hazırlanabilir ve ilk fırsat bulduğu anda bunu yerine getirebilir."

Gerçekten de açıkça öngördüğü gibi, Themistokles on yıl kadar sonra sürgüne yollandığında Serhas'ın oğlu, Pers Kralı Artaserhas'a (tam olarak I. Artaserhas Longimanus) sığınmak zorunda kaldı. Bu

sürgün yöntemi, Atinalıların devlet güvenliği açısından tehlikeli görülen vatandaşları uzaklaştırmak istediklerinde uyguladıkları ünlü bir prosedürdü. Temelde, rahatsız edici siyasi figürler ve hoş karşılanmayan, demokratik rejimle uyumsuz görülen kişiler için uygulanan bir yöntemdi çünkü tam da Themistokles'in davasından bahseden antik kaynaklara göre, sürgün, gerçek bir ceza değil, göze çarpan, önemli konumlardaki kişileri hedef alıp aşağılayan kıskançlığı hafifletmenin bir yoluydu. Themistokles; kibri, popülist tutumu, hırsı, cüreti, ama aynı zamanda açgözlülüğü ve hürmetsizce davranışlarıyla üzerine birçok yurttaşının hem nefret hem de kıskançlığını çekmekten başka bir şey yapmamıştı. Bu nedenle, hemen Salamis sonrasında Pers kralı ile yaptığı önlem amaçlı temaslar, gelecekte onun için güvenli bir sığınak garantisi oldu. İkili oynamak işe yaradı.

İyi de sonuçta Themistokles kimi kandırdı? Sıkı durun; durum biraz kafa karıştırıcı, özellikle de bilgi kaynaklarımız olayları aynı şekilde ya da daha doğrusu aynı bakış açısı ile anlatmayıp aksine, bazıları olayların parçalarını vurgulayarak, diğerleri gölgeleyerek ya da kaynaklarına ve kendi görüşlerine göre değiştirerek öne sürdüğünden. Themistokles konusuna dönersek; bazılarına göre Atinalıları kandırdı, bazılarına göre Yunanları, diğerlerine göre ise Serhas'ı. Peki, metinsel tefsirler ve zorlu yorumlamalara karışmadan, biz asıl yanıta geçelim. Themistokles herkesi kandırdı: Başlangıçta düşündüğü stratejiden farklı bir eylem planı izlemelerini önererek kendi yurttaşlarını kandırdı; Yunanları kandırdı çünkü onların stratejisini değiştiremediğinden, Pers kuvvetlerini yok etme şanslarını ellerinden alarak stratejilerini etkisiz hale getirdi; Serhas'ı kandırdı çünkü Sicinnos aracılığıyla ona Yunanları strateji değişikliğine kendisinin ikna ettiğini bildirdi, ama gerçekte sadece Atinalılarla konuşmuştu; hatta onu iki kat kandırdı çünkü Yunanların Abidos üzerindeki köprüyü yıkmamalarını onun lehine teşvik ettiğini düşündürttü ama aslında düşmanların mümkün olan en kısa sürede uzaklaşmaları Yunanistan'ın çıkarınaydı.

Tüm bu güzel aldatmaca senaryosunu Pers İmparatorluğu'nda kendine güvenli bir sığınak sağlamak için mi kurdu? Yoksa Yunan şehirlerini Pers istilasından kurtarmak için mi? Ya da Yunan şehirlerinden

tehditlerle rüşvet toplamak için mi ki bazılarına göre aslında yapmıştı? Belki tüm bu nedenlerden ve belki aynı zamanda başka nedenlerden de dolayı; çünkü Themistokles bize, düşünsel açıdan -ahlaki açıdan değil ama bilindiği gibi, bu iki nitelik nadiren birlikte ilerler- üstün varlıkların; doğal olarak bir şeyi yaparken, aynı anda yüz farklı şeyi de düşünebilen kişilerin var olduğuna inanmaya alıştırdı. Odysseus ve herkesin "Odysseus" dediği, binbir kusuru arasında da olsa Yunanistan'ın kurtuluşunun ana mimarı olan ve Atinalıları zaferin zirvesine taşıyan, Themistokles gibi kişiler. Ne mutlu onlara.

Okuma Önerileri

Themistokles, hileleri ve Salamis hakkındaki ana kaynaklarımız şunlardır: Herodot, *Tarih,* VII (özellikle 8–10, 25–36, 138–144. bölümler) ve VIII (41–64, 75–82, 108–110. bölümler) ve Plutarkhos, *Themistokles* 1–31. Aiskhylos'un *Persler* adlı tragedyasının büyük bir kısmı Salamis Savaşı'na ve sonuçlarına ayrılmıştır; özellikle Kraliçe Atossa'ya gönderilen habercinin anlatıldığı 260–514. bölümlere bakınız. Herodot'un anlatımıyla her zaman uyuşmayan bir versiyon sunulan olayların bir özeti de Diodoros Siculus, *Bibliotheke Historike* [Tarih Kitaplığı] XI, 12–19'da yer alır.

Herodot kahramanımızı pek sevmezdi, daha doğrusu ona pek de iyi yaklaşmayan kaynakları takip ederdi. Plutarkhos onun daha dengeli ve nihayetinde cömert bir portresini çizmeye çalışmıştır ayrıca Herodot'un kavgacı tavrını da vurgular. Bunu *La malignità di Erodoto* [Herodot'un Kötücüllüğü] adlı eserinde Mnesifilos olayına (869DEF) ya da Atinalıların savaştaki rolüne (871C) atıfta bulunarak yapar. Themistokles'in dışlanmasını ve hayatının son yıllarındaki olayları, Herodot'un aksine bize tamamen gurur verici bir portre şeklinde çizen, hatta dolaylı olarak onu öven (Atinalıların Konuşması 1, 74) Thukydides, *Tarih,* 1,135–138 sayesinde de biliyoruz.

Herodot'un "Lorenzo Valla" serisi İtalyan okurlar güvenli ve kapsamlı bir rehber sayılabilir. *Tarih,* VIII, *Themistokles'in Zaferi*, editör D. Asheri, güncellenmiş yorum P. Vannicelli, eleştirel metin A. Corcella, çev. A. Fraschetti, Mondadori, Milano 2003, VIII. kitabın ilk "Lorenzo Valla" serisini de unutmamak gerekir: Erodoto, *Le Storie* [Tarih], VIII; *La battaglia di Salamina* [Salamis Savaşı], editör A. Masaracchia, Mondadori, Milano 1977.

Plutarkhos için geçerli bir referans eser önceden beri C. Carena, M. Manfredini ve L. Piccirilli'nin editörlüğünü yaptığı "Lorenzo Valla" serisidir: Plutarkhos, *Le vite di Temistocle e Camillo, Mondadori*, Milano 1996. Tek tek konuların incelemesi ve zengin bilgi için: *Plutarco, Temistocle e Camillo*, önsöz M. Moggi, çeviri ve notlar F. Muccioli, makaleler C. Pelling, B. Scardigli ve M. Manfredini, BUR, Milano 2013.

Themistokles ve Salamis üzerine literatürde her dilde yüzlerce cilt deneme ve makale bulunuyor. Makaleler arasında sadece B. Strauss'un kitabına dikkat çekmek istiyorum: *La forza e l'astuzia. I Greci, i Persiani, la battaglia di Salamina*, Roma-Bari 2005 (orijinal: *The Battle of Salamis: The Naval Encounter That Saved Greece - and Western Civilization*, Simon & Schuster, New York 2004): kaynakların yorumlanmasındaki bazı kusurlara rağmen okuyucuya savaşın dinamiklerini anlamada rehberlik eden diğer şeylerin yanı sıra ilginç ve son derece keyifli bir okuma sunuyor. İtalyancada P. Tuci'nin çalışmaları okunabilir: *Temistocle e la manipolazione della volontà popolare: gli oracoli delfici e la scomparsa del serpente sacro*, "Aevum", 80, 2006, s. 37–61; *Il taglio del ponte di barche sull'espletamento e l'inganno di Temistocle*, "Aevum", 81, 2007, s. 49–64; L. Piccirilli, *Temistocle, Aristide, Cimone, Tucidide di Melesia fra politica e propaganda*, Il Melangolo, Cenova 1987. Themistokles'in talihi üzerine: F. Muccioli, "L'eroe necessario. Appunti sulla fortuna di Temistocle dal V secolo a.C. all'età imperiale", *Moneta e identità territoriale: dalla polis antica alla* civitas *medievale, Lexicon Iconographicum Numismaticae* 3. Uluslararası Çalışma Toplantısı Bildirileri (Bolonya, 12–13 Eylül 2013), editörler A.L. Morelli, E. Filippini, Falzea, Reggio Calabria 2016, s. 173–184.

8

NEŞE ŞEHRİ
Perikles'in Atinalıları İkna Etmesi

Vergi gelirleri nasıl değerlendirilir ve tarihe tüm zamanların en büyük devlet adamı olarak geçilir?

MÖ 5. yüzyılın ilk yirmi yılındayız. Yunanlar Persleri yenmiş ancak savaştan yorgun çıkmışlardı. Attika bölgesi tamamen tahrip edilmiş; tapınaklar, kamu binaları ve surlar yıkılmış; Atina Akropolisi ateşe verilmişti. Yunanlar, Doğu güçleriyle yeni bir çatışma çıkması korkusu içindeydi, bırakın çatışmada galip gelmeyi, hasarsız çıkabilecekleri bile kesin değildi. Birkaç kişinin saldırgan barbarlara –Yunanlar sonradan böyle demişlerdi– karşı özgürlük ve özerkliklerini savunduğu Salamis ya da Maraton mucizeleri bir daha olmayacaktı. Artık bu zaferler tarih değil, efsaneye dönmüştü.

Pers Savaşları sırasında, hepsinin arasında özellikle bir şehir üstünlük göstermişti: Atina, en kalabalık ve en sağlam birlikleri sağlamıştı, en yetenekli ve deneyimli komutanlar da Atinalılardı: Miltiades, Themistokles, Pausanias, Kimon gibi nice lider. Atina'nın savaşın hemen ardından *poleis*, yani Yunan şehir devletlerinin durumuna el atması kaçınılmazdı. Buna sebep, savaşın yönetimini büyük ölçüde Atina ile paylaşmış olan Sparta'nın, belirli bir noktada, tam olarak 479'da, Sestos ve Bizantion zaferinden sonra geri çekilmeye karar vermesiydi: Sparta, Pers tehdidine karşı savunmasız kalan İyonik Yunan şehirlerinin güvenliğini tehlikede görüyordu. Bütün bunlar üzerine Atina, resmen Yunan şehirleri koalisyonunun lideri haline geldi (açıkçası, bu rolü önceden de üstlenmişti ancak daha

mütevazı bir şekilde); Ege adaları ve Küçük Asya kıyılarındaki İyonik şehirler ile olası bir Pers saldırısına karşı bir savunma ittifakı kurdu (MÖ 478/477 yıllarındayız).

Modern tarihçilerin Delos Birliği veya Attika-Delos Birliği diye adlandırdığı bu *poleis* konfederasyonunun merkezi, Ege Denizi'nin ortasında, Delos adacığındaydı. Birliğin, bir ordu ve donanma kurup donatımında kullanılmak üzere her şehirden yıllık talep ettiği katkı paylarıyla finanse edilen mali fon buradaki Apollon Tapınağı'nda muhafaza ediliyordu. Bu katkı payı şehirlerin tümünden değil, yalnızca kendi başlarına ordu ve donanma kuramayan, silahlandırma gücü olmayan şehirlerden tahsil ediliyordu. Örneğin Atina, savaşta gemi temin etmekten sorumlu olduğundan bu vergiden muaftı. Ancak bu durum yaklaşık yirmi yıl sonra, 454'te, Birlik hazinesinin Delos'tan Atina'ya taşınması kararıyla değişti. Peki, ne olmuştu? Atina ve müttefikleri Mısır'da yenilgiye uğramışlardı ve –"Büyük Savaş" sırasında Perslerin tarafındaki– Fenike filosunun Yunan şehirlerine saldırabileceği ve dolayısıyla daha büyük çaplı, Pers İmparatorluğu'nun da dahil olacağı bir çatışmayı tetikleyebileceği korkusu vardı.

Yunan şehirlerinin, başta Atina'nın bildiği gibi Yunanların korkusu tamamen yersizdi zira Pers İmparatorluğu'yla yapılan barış antlaşmasıyla, Yunanların zahmetli komşularından tam özerklik ve özgürlükleri güvence altına alınmıştı. Ne onu imzalayan Atinalı elçi Kallias'ın adıyla "Kallias Barışı" diye bilinen antlaşmanın koşullarından ve maddelerinden bahse, ne de antlaşmanın ne zaman yapıldığına dair konulara girmeye gerek var: Tarih, kaynaklarda farklı farklı aktarılıyor (470 mi? 465 mi? 449 mu?). Bu sorunları tarihçilere bırakalım. Asıl konumuz Atina'nın Birlik içinde, Birlik'in hazinesini doğrudan Atina Akropolisi'ne taşımaya karar verecek kadar mutlak egemenlik elde etmesi.

Bu becerikli manevranın tasarımından Atina'nın en önemli ve etkili politikacısı Perikles sorumludur. Perikles, yirmi yıl boyunca kesintisizce strateji yürütmüştü; askeri gibi görünse de aslında politik bir görevi vardı: Şehri yönetiyor ve halk meclisinin kararlarını yönlendiriyordu. Liderliğinin boyutu hakkında bir fikir edinmek için, o yıllardaki olayları keskin ve aynı zamanda eleştirel bir şekilde

anlatan tarihçi Thukydides'in değerlendirmesini hatırlamak yeterli: "İsmen demokrasi olsa da, aslında güç ilk vatandaşın elindeydi." O ilk vatandaş, Perikles'ti.

Perikles esasen askerlikle görevliydi ancak komutanlıkta o kadar da marifetli değildi. Hocası ünlü Sokrates'ti ve Sokrates, Perikles'in birlikleri yönetme beceriksizliği, hatta tam da strateji konularındaki bilgisizliğiyle sık sık dalga geçerdi. Ne var ki Perikles siyasette emsalsizdi. Özellikle Atina Meclis'inde kararları alan vatandaşlarından oluşan sivil topluluğu bir arada tutmaya dikkat ediyordu. Tüm Atina halkından değil, sadece vatandaşlardan, daha doğrusu gayet ayrıcalıklı kimi kişilerden bahsettiğimize dikkatinizi çekmek isterim: Atinalı ana babadan, özgür doğmuş, yetişkin (askerlik yaşına varmış) erkekler; ki, bunlar sonuçta tüm halkı pek de temsil etmeyen bir kısımdı. Yani kadınlar, köleler ve *metoikos*'lar (Atina'da ikamet eden yabancılar) ve gençler bu gruba dahil değildi. Özgür bireyler ve köleler arasındaki oranın yaklaşık bire dört olduğunu düşünsek yeter. Bu sayısal veri, 5. yüzyılın ünlü Atina "demokrasisinin" kapsamı üzerine bize zaten çok şey anlatıyor.

Perikles, halkın çıkarlarına ve isteklerine çok özen gösteriyordu. Bu nedenle, görkemli bir kamu çalışma seferberliğinin hamiliğine soyunmuştu: Atina şehrinin güzelleşmesi ve daha da önemlisi yıkıcı Pers istilasının acı hatırasını tamamen silmeye yönelik muazzam ve muhteşem anıtların yapımı. Ancak hangi parayla? Doğrudan Attika-Delos Birliği'nin parasıyla; Delos'tan Atina'ya taşınan hazineyle. Bu, kolay bir girişim sayılmazdı. İlk olarak bir tabu devrilmeliydi; Atinalıların 479'da anıtlarının düşmanın gazabıyla tahrip edilmesi üzerine, Plataia Muharebesi alanında ettikleri ciddi bir yemini bozmak gerekiyordu: "Yakıp yıkılan tapınakların hiçbirini yeniden inşa etmeyecek ve gelecek nesillerin, tanrıtanımaz barbarları unutmamaları için anıt olsun diye bırakacağım."

Otuz yılın ardından, Perikles büyük ölçekli imar politikasını başlatmaya karar verdiğinde, Pers yıkımının dehşet verici etkisi belli ki hafiflemişti. Sonuçta, Atina ve tüm Yunanistan için zorlu ve acı dolu bir döneminin anısını canlı tutmanın, özellikle de Atina'nın tam da o deneyimle güçlenerek, tarihinin en görkemli dönemini yaşadığı

bir anda ne anlamı vardı? Daha ziyade, yakın geçmiş, Perslere karşı kazanılan zafer ve mevcut durum kutlanmalıydı; savaş değil. Ve bu, refah ve büyüme döneminin ebedi bir hatırası olarak ihtişamla yapılmalıydı. Aynen öyle oldu. İşte nihayet Birlik hazinesi bir işe yarıyordu. Perikles'in yalnızca bu fonları mı, yoksa aynı zamanda Atina'nın kendi gelirlerini de mi kullandığı hâlâ araştırma ve tartışma konusudur. Biriken gelirler ve Laurion'daki gümüş madenlerinin sömürüsü, Atina'yı bu inşaat programının devasa masraflarını karşılamaya yetecek kadar zenginleştiriyordu. Ancak bu, ikincil bir ayrıntı; masrafın kendi toplam miktarı gibi. Tahmin edebileceğimiz gibi kaynaklar olaylara dair lehte veya aleyhte tutum alışlarına göre bize birbirinden farklı sayılar sunuyor. Toplamda 3.700 ile 4.000 talent arasında bir miktar, yani bin ton altın civarında bir yatırımdan bahsedilir; sadece Parthenon için 300 ila 500 talent olmak üzere (120 tondan fazla altın, yani 200'den fazla gemili bir filonun bedeli). Sonuçta, masraf ne kadar tutmuş olursa olsun, bu girişim Perikles karşıtları ve ona muhalif aristokratların partisi tarafından şiddetli eleştirilere maruz kalmıştı.

Perikles hiç de deneyimsiz sayılmazdı, bu yüzden her türlü itiraza karşı önceden tedbir almıştı. İtirazlar arasında, Birlik'e bağlı şehirlerinkiler de vardı: "Ama nasıl? Bizim her yıl, büyük bir savaş ya da olası saldırılara karşı bir ordu donatmak amacıyla ödediğimiz vergiyi, egemen şehir (ya da tiran şehir) kendini zenginleştirip hafifmeşrep kadın gibi değerli taşlar, tapınaklar ve anıtlarla süslemeye mi kullanıyor?" Perikles, müttefik şehirlerden taşınan rezervlerden böyle bahsediyordu. Elbette, biraz aşırıya kaçmıştı, konuşma tonunu şiddetlendirip abartılı betimlemeler kullanmıştı (kendi şehrini kötü şöhretli bir kadına benzetmesi gibi!) ve bunu tam da tartışma zeminini kendi inkâr edilemez gerekçelerine hazırlamak için yapmıştı. Neticede Perikles sadece çok yetenekli bir hatip değil, Atinalıların mizacını da iyi tanıyan biriydi ve desteklerini kazanmak için nerelere dokunması gerektiğini biliyordu: Hepsinden öte, "dünyanın en önemli" şehrinde yaşamanın gururu ve Yunanistan'ı kurtaranlar arasında kendilerinin ilk, hatta tek olduklarının bilincindeydi. Perikles sonra Atinalıların, Yunan şehirlerinin barbarlara

karşı savunulmasında tüm müttefikler için savaştığını açıkladı; zaten Birlik'in tüm tarafları için önemli bir rol oynuyorlardı ve bu nedenle bu özel ilgiyi hak ediyorlardı. Ne yazık ki Perikles'in konuştuğu dönemde savaşın esamisi okunmuyordu, ortada bir tehdit bile yoktu.

Perikles ayrıca Atina'nın ortak amaca en çok katkı yapan şehir olduğunu vurguluyordu çünkü gemiler, piyadeler ve süvariler temin ediyordu. Bu durumda da, geri dönüp baktığımızda, rahatlıkla söyleyebiliriz ki iddiaları biraz yanıltıcı, nihayetinde de ikna edicilikten uzaktı. Tam da gerek şart eksikti: Savaş. Küçümsenecek bir ayrıntı değil. Atina vatandaşlarının istek, beklenti, korku ve ruh hallerine hitap eden, gösterişli ve iyi planlanmış bir söylev karşısında mantıklı ve sağlam bir argümanın ne önemi vardı ki? Ve sonra–yine Perikles'in sözlerini ödünç alalım– bir kez ortak kasaya geçtikten sonra, ödenen para artık onu yatıran şehre değil, bu para karşılığında aldığı hizmetleri sağlayan şehre, yani Atina'ya ait demekti. Bu cümleyi dilek şart kipinde yazmak gerekirdi gerçi ama şimdi detaya girmeyelim: Burada Atina'nın ebedi bir görkeme kavuşturulması kararlaştırılıyordu. Bu manzara karşısında her türlü suçlama önemsizleşiyordu, her itiraz iftira sayılıyordu. Sonuçta, şehir, Birlik içinde üstlendiği her sorumluluğu yerine getiriyorsa, müttefiklerin parasını kendini süslemek için kullanmasında ne sakınca vardı? Üstelik, burada şehrin kendisi için yapılacak bir güzelleştirme planından değil, şehrin ve halkının büyüklüğünün ve şehrin o zamanlarının "uluslararası" satranç tahtasındaki liderliğinin ölümsüz bir ifadesi sözkonusuydu. Herkes Atina'yı Yunanistan'ın ve dünyanın ışık kaynağı olarak kutlayacak ve onun anıtlarını, tapınaklarını, güzelliklerini hayranlıkla karşılayacaktı. Yüzyıllar sonrasında, haksızdı diyemeyiz.

Ayrıca göz önünde tutulması gereken başka önemli bir unsur daha vardı; Perikles, şehrin çıkarlarıyla yakından ilginmesi gerektiğinin farkındaydı. Harcanan kamu parasıyla istihdam artacak, bu da sosyal dengeyi sağlayacak; isyan, hoşnutsuzluk ve karşıtlık odakları devre dışı kalacaktı. Perikles'in şiddetle savunduğu anıtsal politika, her türden insan gücünün işe alımını gerektirecek böylece servet daha adil dağıltılacaktı. Sonuç olarak, Perikles tarihin ilk büyük ekonomik yeniden dağıtım politikasını başlattı. Gerçekten de onun

planına göre, kamudan maaş alan, savaşa katılan vatandaşlar gibi, orduda görevli olmayan kişiler de işçi olarak, başlayacak inşaat operasyonuna dahil edileceklerdi: Marangozlar, heykeltıraşlar, dökümcüler, taş ustaları, yaldızcılar, fildişi ustaları, ressamlar, mozaik ustaları, oymacılar. Sadece onlar da değil, başka meslek grupları da dahil edilecekti: Tüccarlar, denizciler, gemi kaptanları, deniz taşımacılığı için arabacılar, faytoncular, halatçılar, keten dokumacıları, deri işçileri, yol bakım görevlileri, madenciler. Kaynaklara göre, savaşta her komutanın yalnızca piyadelerin değil; hafif silahlı askerlerin, emir erlerinin, okçuların, sapancıların ve türlü türlü hizmetçilerin, aşçıların, nakliyecilerin, doktorların da görev aldığı orduları yönetmesi gibi; bu işteki her uzman da kayda değer bir işçi kitlesini, zanaatkârları, her yaş ve sosyal sınıftan insanları devreye sokacaktı. Kısacası işgücü piyasası hareketlendirilecek ve böylece kârın adil dağıtımı garanti altına alınacaktı.

Bu sayede Odeion (bir tür konser salonu), Propylaion (akropolisin anıtsal girişi), Eleusis'in Telesterion'u (Eleusis Gizemleri'ne başlanılan bina), "Uzun Sur" denilen duvarlar (şehri Pire Limanı'na bağlama amaçlı bir savunma kompleksi) ve en önemlisi Tanrıça Athena *Parthenos*'a ("Bakire") adanmış büyük tapınak inşa edildi: Parthenon. Ya da daha doğrusu, *Hecatompedon*, "Yüz ayak uzunluğunda" diye adlandırılmış, Perslerin 480'de ateşe verdiği önceki tapınağın yerine geçen yeni Parthenon. Perikles'in yeni Parthenon'u, Yunanların –ve özellikle Atina'nın– barbarlara karşı ve Yunanların Asya'ya karşı zaferinin en önde gelen sembolüydü; esasen, medeniyetin barbarlık üzerindeki üstünlüğünün simgesiydi (antik Yunanlar son derece milliyetçi ve kimlikçilerdi, bu gerçeği kabullenelim). Parthenon frizlerinde de gerçekten Atinalılar ve Amazonlar; insanlar, canavarlar ve Yunanlar ile Troyalılar arasındaki savaşlar tasvir edilmişti: Bazı modern tarihçilerin görkemli ve geniş kapsamlı bir "yurttaşlık eğitimi çabası" diye tanımladığı Parthenon gerek toplumsal düzenlemeleri gerekse Atina'nın yasalarıyla birlikte Perikles'in tasarladığı siyasi fikirlerin hem ikonik hem de kalıcı bir şekilde cisimleşmesidir.

Atinalılar tapınağın içinde Athena'nın muhteşem "krizelefantin" heykelini hayranlıkla izleyebilirlerdi. "Krizelefantin heykel" ifadesi,

muhtemelen değerli ve biraz gizemli, sıradışı hatta görkemli bir anıtı çağrıştırdığından tarih kitaplarının sayfalarında ve ünlü sosyal fenomenlerin anlatımlarında bile sıkça geçer; maalesef beklentileri boşa çıkaracağım, "Krizelefantin", heykelin altın ve fildişinden yapıldığını belirten süslü bir sıfattan daha fazlası değil. Her ne kadar daha basitçe ifade etsek de altın ve fildişi kaplı devasa ahşap bir simulakrumun ne anlama geldiği hepimizin malumu. Hiç de az bir iş sayılmaz!

Bu büyüleyici heykeli bugün artık biz hayranlıkla izleyemesek de, onu kendi gözleriyle görenlerin coşku ve hayranlık dolu sözlerine yüzyıllar sonra bile güveniyoruz. Ms 2. yüzyılda, *Periegesi*'nin (ya da *Yunanistan Rehberi*) yazarı Pausanias'ın sözlerinde anlatıldığı gibi: neredeyse tüm Yunanistan'ı kapsayan, klasik ve Helenistik Atina'yı aklımızda canlandırmak için çok değerli bir kaynak olan bu rehberde, Pausanias, Parthenon için neredeyse sadece bu heykeli betimlemekle yetiniyor. Gerçekten de, Fidias krizelefantin Athena heykeli Atina'nın en büyük övünç kaynaklarından biriydi. Tanrıça, ayaklarına kadar uzanan bir tunik içinde dik duruyordu; göğsünde, fildişi Medusa başı ve zaferin sembolü, kanatlı Nike'nin imgesi bulunuyordu. Miğferin üzerinde, yanlarında griffonlar ile birlikte bir Sfenks tasvir edilmişti. Bir elinde mızrak tutuyordu ve yanında bir yılan vardı, diğer elinde ise tamamen kabartmalarla süslenmiş bir kalkan bulunuyordu; aynı şekilde, sandalları da mitolojik Teselya'nın sakinleri Lapith'lerin kentaurlarla çarpıştığı savaşın sahneleriyle süslenmişti. Kaideye "ilk kadın" Pandora'nın doğumu kazınmıştı.

Çalışmalar, kolektif coşku ve heyecan arasında, aynı zamanda tanrıların lütfuyla da hızla ilerledi. Tıpkı inşaatta çalışan işçiler arasında en becerikli ve zekisinin kurban gittiği kazada olduğu gibi: Perikles'in kölelerinden biri, Atinalı liderin çok sevdiği bu işçi, kurbanların içorganlarını kızartmakla görevli olduğundan *Splanchnoptes* diye isimlendirilmişti. Yüksek bir alınlığa tırmanan genç adam, oradan vahim bir şekilde düşerek yarı ölü hale gelmişti, durumu öylesine kötüydü ki doktorlar tedaviyi bırakmışlardı. Perikles –ki her şeyle ilgilenerek çalışmalara bizzat aktif bir şekilde katılıyordu– bu olayın üzerine büyük umutsuzluğa düşmüştü. Ancak Athena, Perikles'e rüyasında görünerek (adına sonradan Athena *Parthenos*'a hürmeten "partenio"

denilen), bir şifalı bitkiyle tedavi önerdi ki doktorlar, bu sayede talihsiz işçiyi iyileştirmeyi başardılar. O günlerde inşaatlarda güvenlik önlemlerinin henüz mevcut olmayışının sebebi işte tam da buydu: Tanrılar hızlı ve etkili bir şekilde müdahale ediyordu. Kurtarıcı müdahalesi için Athena'ya teşekkür etmek üzere Perikles, akropolis'te tanrıçaya adanmış bir heykel diktirdi: görünüşe göre, bu heykel şimdi kaybolmuştur, MÖ 438'de mucizevi köle ise bronz bir heykelle ölümsüzleştirilmiştir: *Splanchnoptes* heykeli.

Parthenon inşaatı için dönemin en büyük mimarları ve sanatçıları işe alınmıştı: Parthenon ve Uzun Sur için Kallikrates ve İktinos; Telesterion için Korebos, Xipeto'lu Metagenes ve Colorge'lu Senokles; Propylaion için Mnesikles. Elbette, bize göre addan ibaretler ancak dönemin en iyileri olduklarına sizi temin ederim. Sonra hepsinin en büyüğü, Fidias vardı: Şöhret peşindeki kimi tarih anlatıcıları Fidias'ın Renzo Piano ve Massimiliano Fuksas'ın 5. yüzyılda bir araya gelmiş hali olduğunu iddia edebilir. Tüm işler boyunca, bu girişimin tamamının gözetmeni ve Perikles'in sağ kolu oydu. Athena heykelinin sorumluluğunu da bizzat o üstlenmişti.

Gerek o dönemde gerek sonrasında herkesi en etkileyen şey, hem büyüleyici hem de uzun ömürlü sonuçlarına kıyasla, bu eserlerin inanılmaz hızlı tamamlanma süreleriydi. Buna yüzyıllar sonra biz de tanığız: Kalıntılardan yola çıkarak hayal edebileceğimiz orijinal güzellik ve ihtişamının yanı sıra, aradan geçmiş zaman ve bu anıtların yüzyıllar boyunca yaşadığı maceralara rağmen gösterdikleri dayanıklılığa da. İnşaatlardan birkaç yüzyıl sonra, Perikles'in biyografisini yazan Khaironeia'lı Plutarkhos, "Tamamlandığı anda zaten klasikleşmiş bu eserlerin her biri, güzellikleri sayesinde bugüne dek taze ve yeni kalmışlardır; bunlarda zaman geçtikçe niteliklerini değişimden koruyan bir gençlik doğar, sanki bu eserler yaşam enerjisi ve ölümsüz bir ruhla yaşar gibidirler," diyordu. Aradan yüzyıllar geçtikten sonra dahi onaylamaktan başka seçeneğimiz olmayan sözler.

Plutarkhos'un her zaman belirttiği gibi: Bunlar, kısacık bir zamanda –Perikles'in siyasi kariyeri boyunca– tamamlanan eserlerdi; normalde böyle bir işçilikle yapılmış eserler, bir değil, birkaç neslin çabalarıyla zorlukla tamamlanabilirdi. Eşsiz benzersiz bir kolektif

çaba ve o zamanların Yunanistan'ında daha önce hiç görülmemiş bir insan ve sermaye hareketiydi.

Perikles'in eylemleri, önceden söylediğimiz gibi kaçınılmaz olarak, sadece kamusal ve siyasi alanda değil, kişisel suçlamalardan ve eleştirilerden de muaf değildi. Bu son suçlamalar, hem onu hem de Fidias'ı sarsmıştı. Fidias, muhasebe defterlerinde sahtekârlık yapmak ve heykele ayrılan altını çalmakla suçlandı ancak Perikles'in tavsiyesiyle altını heykele kolayca çıkarılabilecek şekilde uyguladığından kendini hemen temize çıkarılabildi. Gerçekten de, zorunluluk durumunda, yani nakit ihtiyacı olursa bu hazineye başvurulabilirdi, kesinlikle göz ardı edilemeyecek bir miktar: 1.200 kilo som altın. Heykeltıraşa yöneltilen suçlama üzerine, altının heykelden alınarak gerçekten de kayıtlardaki ağırlıkla aynı olduğunu doğrulamak için tartılması gerekti: Miktarlar örtüşüyordu, Fidias hırsızlık yapmamıştı. O zaman da iki ölümlüyü tanrılarla denk betimlediğinden dinsizlikle, yani tanrılara saygısızlıkla suçlandı. Gerçekten de kendisini, heykelin kalkanının üstündeki Amazonların mücadelesini tasvir eden kabartmada iki eliyle taş kaldıran kel bir yaşlı adam kılığında; aynı kalkanın üstünde Perikles'i de bir Amazona karşı mücadele ederken resmetmişti; her ne kadar Perikles'in yüzünün önüne mızrak tutan bir el kazıyıp kamufle ederek çok akıllılık etmişse de, benzerlik yine de açıktı. Ayrıca Fidias'ın Perikles'e eğlenmesi için hafifmeşrep kadınlar ayarladığına dair bir söylenti de yayılmıştı. Tüm bu suçlamaların ardından –tam olarak hangisinin yüzünden olduğunu bilmiyoruz– Fidias hapsedildi ve bazılarına göre hastalıktan, başkalarına göre Perikles'in düşmanları tarafından zehirlenerek hapiste öldü. Perikles'e daha da utanç verici ve ağır suçlamalar yöneltildi: Meslektaşı Menippos'un karısıyla ilişkisi olduğu ve sadece metreslerine düzenli olarak hediye tavus kuşu göndermesinden kaynaklansa da kuş yetiştiricisi Pirilampos adlı biriyle ticari çıkar uğruna anlaştığı gibi. Halk arasında çok popüler filozoflardan biri, sofist Thasoslu Stesimbrotos, Perikles'i gelinine karşı saplantılı ilgiler beslemekle suçluyordu.

Kısacası tüm dönemlerde göz önündeki siyasetçilerin başına sık sık geldiği gibi, o zaman da en aşağılayıcı iftiraları hiçbir taviz vermeden

savuran çamur atma makinesi hareketlendi. Ancak daha ağır suçlamaların niteliği farklıydı; bunlar, büyük oranda inşaat sektörü üzerine kurulu ve neticede bununla bağlantılı olarak tek adam iktidarı ile halk rızası arasındaki zorlu ve istikrarsız ekonomik alana dairdi. Bu suçlamaların sözcüsü, Melesias'lı Thukydides (*Tarih*'in yazarı Thukydides'ten bahsetmiyoruz), aristokratik partinin lideri ve Perikles'in amansız bir siyasi düşmanıydı. (Kayda geçsin diye söylemek gerekirse, bu adam daha sonra suçlamalarının bedelini ağır ödedi: hakkında *ostrakismos* kararı verildi, yani dışlandı ve neredeyse Atina'dan kovuldu ve partisi hemen dağıtıldı.)

Suçlamalar tam olarak kamu kaynaklarının yönetimiyle ilgiliydi. Thukydides liderliğindeki Aristokratik parti, Perikles'in ortak kasayı –ve bunlar arasında Birlik'teki müttefiklerinin katkısını da unutmamalıyız– gerek o zamanlar gerekse sonradan herkesin tam da Perikles'in *erga*sı, yani "işleri" diye adlandırdığı tapınak ve anıtlar ile kendi inşaat politikasını yürütmek için savurganlıkla harcadığı iddiasındaydı. Tüm Attika'yı kapsayan bu büyük inşaat ve süsleme operasyonunda rollerden sadece birinin o olduğu gerçeği önemsizdi. Artık böyle ünlenmişti; hatta Perikles'e hiçbir zaman üstlenmediği veya bunu hayal bile etmeyeceği girişimler de atfediliyordu.

Bu noktada, birçoğunuz "e hile nerede ki?" diye merak ediyorsunuzdur. Biraz sabır, hile olayın tam da bu noktasında ortaya çıkıyor; Perikles'in kendisini şehir meclisi karşısında, yapılan büyük harcamayı haklı çıkarmak zorunda bulduğu anda. Bu, eski kaynaklardan bazılarının ve birçok modern tarihçinin dikkatinden kaçıp farkına bile varmadan geçeceği kadar sinsi bir hile. Bu son derece incelikli, retorik hileyle Perikles öncelikle Atina halkının ruh halini yokladı, ardından da onların tam, koşulsuz ve coşkulu onayını almak amacıyla karşısındaki kitleyi açıkça kışkırttı.

Perikles, zimmetine para geçirme suçlamalarını alenen halkın önünde yanıtladı. Konuşmasının vurgusu mükemmeldi. Öncelikle halka, kendisinin bu işler için çok para harcadığını düşünüp düşünmediklerini sordu. Halkın yanıtı, belki de beklenmedik bir şekilde, evet, gerçekten de bir servetin boşa harcanmış olduğuydu. İşte burada ustalıklı hamlesi ortaya çıktı. Perikles halkın harcanan paralar

konusundaki itirazını şöyle yanıtladı: "Mükemmel, bunu not alıyorum. Bu, tüm masrafları tamamen ben üstleneceğim ve bu da anıtların üzerinde de benim adımın kazılacağı anlamına geliyor."

Bu, cevapsız bırakılmayacak kadar güçlü ve doğrudan bir meydan okumaydı. Gerçekten de halk bu sözlere hemen yüksek sesle ve alkışlar arasında cevap vererek onu tüm parayı kamu fonlarından çekmeye, harcamalaraysa aldırmamaya davet etti. Atinalı vatandaşlar böylesi büyük bir cömertlik gösterisinden etkilendikleri için mi böyle tepki verdiler? Yoksa o muhteşem girişimin tek ve mutlak kahramanları kendileri olmak istediklerinden mi? Her ikisi de. Halkın Perikles'i desteklediği bilinen bir gerçek.

Öte yandan Atina halkı, topluluğun tamanına ait ayrıcalıkların asla tek bir adama geçmesine izin vermezdi, bu adam Perikles olsa bile; şehrin en güzel ve simgesel anıtlarına kendi adını kazıtmak hiç de küçümsenesi bir ayrıcalık değildi. Muazzam işler, şehrin kendisini büyütmek ve tüm topluluğu yüceltmek için yapılmıştı, tek adamlar çıksın diye değil (ki açık olalım, bu kişilikler zaten ortaya çıkmıştı).

Perikles, Atinalıların bu tepkisine hazırlıklıydı. Blöf yapmış ve kazanmıştı. Kaldı ki zengindiyse bile –Atina'nın önde gelen siyasi figürleri, örneğin eski rakibi Kimon kadar olmasa da– tüm bu yatırımın altından tek başına kalkacak kadar zengin olamayacağı açık.

Atina'nın bu inşaat hikâyesi, Atina ve Yunanistan için hem en çarpıcı hem de en önemli olsa da hiç münferit değildir. Perikles'in yaşamından bir başka kesit, bireysel girişim ile toplu karar arasındaki dinamiğin işleyişini gösterir. Gerçekten de MÖ 440 ile 430 arasındaki belirsiz bir zamanda (yani Atina'nın büyük kamu eserlerinden sonra), Perikles ve oğulları Paralus ile Xanthippus'un, Eleusis'te bir çeşme yapımını finanse etmeyi teklif ettiklerini biliyoruz. Parthenon veya Propylaion'a kıyasla küçük ölçekli olsa da yine de övgüye değer bir evergetizm çalışmasıydı (bir toplum için *eurgetes*, yani "hayırsever" davranışlar göstermek üzerine kurulu politika anlamına gelen modern terim: örneğin kamu binalarının inşasına veya gösterilerin düzenlenmesine katkıda bulunmak gibi kamu yararına davranışlar). Halk böyle bir teklifi bu sefer de reddetti ve proje tamamen kamu fonlarıyla finanse edildi, yani bir kez daha müttefiklerin parasıyla.

Tek bir kişinin bu kadar büyük bir harcamayı cebinden karşılayamayacağı fikri bile, Atinalıların Perikles'in sözlerinin samimiyetinden şüphelenmelerine ve konuşmasını olduğu gibi değerlendirmelerine yetmişti: Düşmanlık uyandırmadan, aksine halkın desteğini kazanarak ortak kaynaklardan serbestçe yararlanmak için düzenlenmiş ustaca bir kışkırtma.

Perikles'in siyasi kariyeri düşünüldüğünde, Parthenon hikâyesindeki hilesi pek de şaşırtıcı değil. Perikles, en azından 5. yüzyıl Atinası standartlarına göre ideal politikacının mükemmel bir örneğiydi: Gösterişli, ortalamaya göre zeki ve emsalsiz bir hatip. Giyiminde ve yürüyüşünde zarif, incelikli, dengeli ve mütevazı, konuşurken veya gülerken hiçbir zaman ne telaşlı ne dağınık, ses tonunda asla sinir yansıtmayan, gerek hareket gerekse tepkilerinde her zaman sakin ve ölçülü biriydi. Özellikle öyle usta bir hatipti ki kendisi ve söylev yetenekleri hakkında rakip partinin yaydığı bir fıkraya bile konu olmuştu. Bir gün, Sparta kralı Arkhidamos, Melesias'lı Thukydides'e (ki Perikles'in siyasi rakibiydi) onun mu yoksa Perikles'in mi daha güçlü olduğunu sormuş. Thukydides şöyle cevaplamış: "Onu yere yıkıyorum, Perikles hiç düşmediğini iddia ediyor; düştüğünü gözleriyle görenleri de buna ikna ediyor." Perikles'i sertçe eleştirip saldırmaktan çekinmeyen mizah şairleri de, onun dudaklarında zarafetin yattığını, konuşma sanatının dinleyicilerin ruhuna oklar saplamış sanılacak kadar etkili olduğunu söylerlerdi. Dahası, Atinalıların hoş karşılamadığı konuları sert bir tonda konuşurken bile, onları ikna edebiliyordu; tıpkı halkın sevdiği siyasetçilere saldırdığındaki gibi.

Ünlü Epitafios (daha önce bahsettiğimiz) sayesinde Perikles'in 430 yılında Kerameikos Nekropol'ünde Peloponez Savaşı'nın ilk yılında ölenlerin anısına yaptığı konuşması, onun etkili hitabet yeteneğinin bir örneği elimizde. Hemen yanlış anlaşılmalara yer vermemek için açıklayalım: Thukydides'in *Tarih*'inde okuduğumuz, Perikles'in kendi yaptığı konuşma değil, Thukydides'in o olay sırasında Perikles'in söylediğini düşündüğü sözleri kendisi ifade ederek aktardığı bir konuşmadır; kısacası Thukydides'in yazdığı bir Perikles konuşmasıdır. Detaylara takılmayalım ve herkes gibi, bunun Perikles için bile dâhice bir nutuk olduğunun hakkını teslim edelim:

> Güzelliği severiz fakat gösterişsizce ve entelektüel zevkleri geliştiririz ancak bezginlik göstermeden [...]. Bireysel çıkarların bakımı, bizim için siyasi faaliyetle birlikte ilerler ve her birimiz farklı işlerle uğraşsa da kamu işlerini iyi bilmeyi hepimiz başarırız [...]. Kararlar alınırken katılım yapanlar veya devlet işlerini derince düşünenler de biziz çünkü tartışmanın eyleme zarar verdiğini düşünmüyoruz.

Bunlar bugün bile yüksek sesle ve güçlü yankılanan sözler: Ne yazık ki aynı zamanda bazı siyasetçilerimizin mitinglerinde çarpıtılmışlar ve daha açıkça ortaya çıkan Atina emperyalizminin esasının göstergesi yerine, hâlâ yaygın olarak antik Yunan demokrasisinin, hatta tüm zamanlar için demokrasinin en parlak ifadesi olarak algılanırlar. Bunu, tarihçinin ustalığının yanı sıra, siyasetçinin insanları ikna etmeyi, yüceltmeyi ve kendi istediğini yapmaları için yönlendirmeyi başaran psikoloji yetisine, hatta aldatmaya başvuracak kadar kelimeleri kitlesel baskı aracı olarak kullanma becerisine de borçluyuz.

Atina Akropolisi'ndeki Parthenon'un harabelerini veya Londra'daki British Museum'da ışıldayan gözlerle ağzımız açık izlediğimiz aynı Parthenon'un mermer bloklarını düşünürsek, hilenin en azından bu sefer faydalı, muhteşem ve kalıcı bir etki yarattığından eminiz; tam da Perikles'in hayal ettiği ve şiddetle istediği gibi. Ne yazık ki, Atinalılara kurulan bu tuzağın hikâyesi akropolis kalıntıları üzerinde okunamaz ve dünya çapında milyonlarca turistin her gün bu tepeden çektiği *selfie*lerin jpg dosyalarına basılmaz. Eğer öyle olsaydı, Yunanları farklı gözlerle görür, onları daha da çok severdik. Belki de.

Okuma Önerileri

Perikles'in üstlendiği imar politikasının ana kaynağı Plutarkhos, *Perikles*, özellikle 12–13. bölümlerdir; Fidias'a yönelik suçlamaları da aynı biyografiye borçluyuz (bölüm 31). Plutarkhos ayrıca Atinalı devlet adamının bir portresini çizer, özellikle 5. ve 8. bölümler. Retorik yetenekleriyle ilgili anekdot da Plutarkhos'un *Consigli politici*'de [Siyasi Öğütler] 802C paragrafında aktarılır; mizahçıların yargıları Cicero tarafından aktarılır, *Sull'oratore* [Hatiplik Üzerine] III,138.

Athena'nın krizelefantin heykelinin tasviri Pausanias, *Guida della Grecia* [Yunanistan Rehberi], I,24.5–7'de yer alır, bu pasaj L. Beschi ve D. Musti'nin yorumuyla birlikte okunmalıdır: *Pausanias. Musti: Pausanias. Guida della Grecia*, I, *L'Attica*, Mondadori, Milano 1982. Heykelin ne kadar altınla kaplandığına dair bilgi Thukydides, *Storie* [Tarih] II,13.5 eserinde yazar. Çalışma sırasında düşen

köle anekdotunu Plutarkhos, *Perikles* 13.13 ve Yaşlı Plinius, *Storia naturale* [Doğa Tarihi] XXII, 44 sayesinde biliyoruz; Perikles'in askeri konulardaki cehaletiyle ilgili olanı ise Ksenofon, *Memorabili* III,5.22'de aktarılır.

Thukydides'in Perikles'in Atina'sı hakkındaki ünlü yargısını *Tarihler* II, 65.9'da okuyoruz. *Plataia Andı*'nı Lycurgus yazmıştır: *Contro Leocrate* [Leocrates'e Karşı] 81. Epitaftan (Thukydides, *Tarih* II,40.1–2) alınan pasajın çevirisi M. Cagnetta'ya aittir: *Tucidide. La Guerra del Peloponneso*, ed. L. Canfora, Einaudi-Gallimard, Torino 1996.

Parthenon üzerine kaynakça çok geniştir. Ben, M. Beard'ın *Il Parthenone*, Laterza, Roma-Bari 2004 (orj: *The Parthenon*, Profile Books, Londra 2002) adlı kitabını anmakla yetineceğim; okuması oldukça keyifli olan bu kitapta gayet yetkin bir genel çerçeve çizilmiştir. Mükemmel bir giriş, biraz eskimişse de yine de faydalı bir diğer eser: L. Beschi, *L'Atene periclea*, R. Bianchi Bandinelli (der.), *Storia e civiltà dei Greci*, IV, *La Grecia nell'età di Pericle. Le arti figurative*, Bompiani, Milano 1979, s. 557–630, ayrıca E. La Rocca, "Introduzione", *L'esperimento della perfezione. Arte e società nell'Atene di Pericle*, Electa, Milano 1988, s. 7–36. Perikles'in yatırım politikasını daha iyi anlamak için: D. Musti, *L'economia in Grecia*, Laterza, Roma-Bari 1981, ve G. Marginesu, *Il costo del Partenone. Appalti e affari dell'arte greca*, Salerno editrice, Roma 2020. Son olarak, Perikles figürü ve 5. yüzyıl Atinası üzerine çok sayıda eser bulunmaktadır. En ufuk açıcı olanlar arasında şunlar sayılabilir: D. Kagan, *Pericle di Atene e la nascita della democrazia*, Mondadori, Milano 1991 (orj: *Pericles of Athens and the Birth of Democracy*, Secker & Warburg, Londra 1990); C. Mossé, *Pericles. L'inventore della democrazia*, Laterza, Roma-Bari 2006 (orj: *Périclès. L'inventeur de la démocratie*, Payot & Rivages, Paris 2005); P. Azoulay, *Pericle. La democrazia ateniese alla prova di un grand'uomo*, Einaudi, Torino 2017 (orj:, *Périclès: la démocratie athénienne à l'épreuve du grand homme*, Colin, Paris 2010); R. Vattuone, *Pericles. Storia, tradizione, mito*, il Mulino, Bolonya 2017.

Atina demokrasisi mitinin "tuzağı" üzerine L. Canfora, *La democrazia. Storia di un'ideologia*, Laterza, Roma-Bari 2004; toplumsal savrulmalarla ilgili olarak: G. Traina, *I Greci e i Romani ci salveranno dalla barbarie*, Laterza, Bari-Roma 2023. Daha sonra çeşitli konular hakkında eksiksiz ve güncel bir görüş edinmek isteyenler L.J. Samons II'ye (ed.) başvurabilir, *The Cambridge Companion to the Age of Pericles*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.

9

KRAL OLACAK ADAM
Gordion Düğümü

Tanrıların yardımseverliği nasıl kazanılır ve nasıl otuz yaşında dünya fethedilir?

Ondan büyük kim vardı? Önemli fetihleri, hızlı icraatleri, gerçekleştirdiği azametli hayalleriyle İskender herkes için her zaman "Büyük"tü.

İktidara aday olup da onu kendine örnek almayan, rekabet etmek istemeyen tek bir kişi bile yoktur: Pompey, kendisine "Büyük" dedirtiyor hatta fiziksel olarak bile İskender'e benzemeye çalışıyordu. Livius, Efes'te, Zama'da zafer kazanmış Scipio Cornelius'un Hannibal ile karşılaştığı ve tüm zamanların en büyük komutanının kim olduğunu sorduğu bir olayı anlatır. Hannibal bu soruyu tereddütsüz cevaplar: İskender. Nedeni? Çünkü az sayıda askerle büyük orduları yenerek dünyanın öbür ucuna dek gezmişti; ki bunu sadece görmek bile hayallerin ötesindeydi. Doğru olsun olmasın, bu anekdot, Hannibal gibi galibiyet için kesinlikle örneğe ihtiyaç duymayan kişiler arasında bile Büyük İskender'in ne denli ünlü olduğu hakkında çok şey söylüyor. Sezar'a gelince; İskender'in kahramanlıklarını okuduğunda, İspanya'da gözyaşlarına boğulduğunu biliyoruz. Hayretle nedenini soranlara şöyle cevap vermiştir: "Çünkü İskender, kendi döneminde birçok halkı yönetiyordu, oysa ben hâlâ unutulmaz başarılar kazanamadım." Modern çağda bile ona öykünenler eksik değildir. En ünlüsü? Sürekli onun kahramanlık hikâyelerini okuyan Napolyon, kendi kimliğini onunla özdeşleştirme derecesine varmış ya da daha doğru bir ifadeyle böyle numara yapmıştı;

öyle ki Napolyon'un –bu haber doğru olmasa da öykünme ilişkisini iyi özetler– her gün Makedonyalı'nın savaşlarından birinin resmedildiği bir tablonun önünde giyindiği anlatılır.

Doğal yetenekleri ve yıllar içinde kazanıp geliştirdiği becerileri İskender'in figürünü yüzyıllardır neredeyse hiç bozulmadan kalmış bir efsane haline getirdi. Fiziksel bakımdan etkileyici, hatta yakışıklı, ayrıca biri mavi diğeri kahverengi olmak üzere farklı renkte gözlere sahip olmasıyla da bilinen İskender, talihin kutsadığı seçkin ruhların ve erdemlerin timsaliydi. Cesaret, azim, kendine hâkimiyet, sınırsız hırs, cömertlik, iyilik, sağduyu, bilim ve bilgi sevgisi herkesin onda bulduğu erdemlerdi.

Cömertliği, askeri erdemlerine denkti. Gerçekten de düşmanıyla her zaman ve her durumda dürüstçe, yüz yüze savaşmakla, hiçbir şekilde aldatmacaya başvurmamakla övünürdü. Bu yüzden, komutanlarından Parmenion, Gaugamela'da gece saldırıp düşmanları hazırlıksız yakalamayı önerdiğinde, gurur ve ciddiyetle herkesin görüşünün aksine yanıtını verdi: "Ben zafer çalmam." Ayrıca, astlarına niçin açıkça savaşmayı tercih ettiğini de açıkladı: Hileye başvurmanın, hırsız ve haydutlara göre bir iş olduğunu düşünüyordu; kendi görkeminin bu şekilde gölgelenmesine, yani zaferinin onursuzca lekelenmesine asla izin vermeyecekti.

Cesur, kahraman, atılgan, hırslı ama aynı zamanda sadık ve dürüst. Nostaljikler, onu tarihe yön veren karakterlerin Olimpos'una hakkıyla giren, başka zamanlardan kalma bir kahraman diye tanımlayabilir. Doğru da her zaman değil; daha doğrusu olaylar her zaman tam olarak böyle gelişmiyor.

MÖ 334/333 kışında, Granikos'ta Perslere karşı kazandığı zaferin ardından Büyük İskender, Asya'yı fethe yönelerek Anadolu'nun içlerine, Büyük Frigya'ya ilerledi. Böylece, Makedonya'dan gelen takviyeleri ve Parmenion'un komutasındaki birlikleri beklediği Gordion şehrine ulaştı. Hayatındaki en olağanüstü olaylardan birinin başına geldiği yer işte tam da bu küçük Frigya şehriydi; burada yaşadıklarında kaderinde dünya fatihliğinin yazılı olduğunu, özellikle de adamlarının tanrıların koşulsuz himayesi altında olduğunun işaretini buldu.

Gordion Akropolü'nde, Zeus'a adalı tapınakta, basit olsa da bir efsaneye konu olduğundan sembolik değeri epey yüksek bir çiftlik arabası vardı. Arabanın çeki demiri, kızılcık kabuğu ipinden bir düğümle boyunduruğa sıkıca bağlanmıştı, bu düğüm o denli karışık o denli düğüm düğümdü ki sonunu da başını da ne görmek ne anlamak ne de çözmek mümkündü. Antik dönemde bir kâhine göre, bu düğümü çözebilen kişi Asya'ya hâkim olacaktı.

Kehanet açık, hatta fazla açıksa da tanrıların hiç de belirgin olmayan ve kolay anlaşılamayacak işaretlerine aldanmayalım. Kâhin aslında bunu çifte yoruma açık bırakıyordu: Bazıları, düğümü çözebilen kişinin "Asya" hükümdarı olacağını, yani günümüzdeki kıtadan çok daha küçük, yaklaşık Asya Kıtası'nın Akdeniz bölgelerine denk düşen bir toprak parçasına hükmedeceğini kastettiğini düşündü; muhtemelen ilk yorumdan ileri bir tarihte, sonradan ortaya çıkan diğer yoruma göre ise düğümü çözen dünyayı fethedecekti. Kesin olan tek şey, kâhinin becerikli çözücü için gelecekte bir iktidar ve fetih öngördüğü gerçeği.

Belli ki İskender, zaten Gordion'dayken kehanetten haberdardı. Hırslı kişiliğinin etkisiyle akropolise çıkıp arabayı ve düğümü görmeyi, özellikle de bu zorlu sınavı denemeyi iple çekiyordu; böylece Asya'yı (veya dünyayı) fethe, tanrıların yardımseverliğinin onunla olduğunu bilerek gitmek istiyordu. İskender zorlu düğüm işinin üstesinden gelerek özgüven ve cesaretini tazeleyecekti. Aslında egosunun teşvike ihtiyacı kesinlikle yoksa da derin dini duygusu veya daha doğrusu batıl inancı, onu her eyleminde ilahi işaretleri aramaya ve doğal olarak, bu işaretleri her başarılı girişimiyle doğrulamaya alıştırmıştı. Düğümün çözülmesi, sadece kendisi için değil, her şeyden önce, korkulan Perslere karşı kanlı savaşlara girmeye doğru uzun bir seferde endişe içinde ilerleyen birlikleri için de özel derecede önemli bir işaretti. Eğer İskender başaramasaydı, gelecek onlara hiç iyi bir şey vadetmeyecek; başarırsa sonraki harekâtlara tanrıların kendilerinden yana olduğundan emin ve gelecek zaferin bilgisiyle devam edeceklerdi.

Ama bu basit köylü arabası neden bu denli büyük bir efsanenin kaynağı olacak kadar önemli hale gelmişti? Bunu anlamak için birkaç

yıl geriye gitmek gerekiyor. Dört yüzyıl önce, Gordias isimli Frigyalı bir köylünün küçücük bir arazisi ve iki çift öküzü vardı: Bunlardan biriyle tarla sürer, diğerini de arabaya koşardı. Bir gün Gordias toprağı sürerken, bir kartal arabasının boyunduruğuna kondu ve köylü, öküzleri çözünceye dek orada kaldı. Olaya şaşakalan ve bunun tanrıların bir işaret olduğunu tahmin etmesinden dolayı biraz da tedirginleşen Gordias, Frigya'nın başka bir şehri, Telmessos'a [Fethiye] yola çıktı. Bu şehrin sakinleri, kadınlar ve çocuklar dahil, isabetli kehanetlerde bulunmalarıyla ünlüydü. Telmessos'un bir köyüne vardığında, çeşmeden su dolduran bir genç kızla karşılaştı. Ona kartal hikâyesini anlattı ve şüphesinde haklı çıktı: Kesinlikle ilahi bir işaretti. Ne yapması gerektiği konusunda da tavsiye aldı. Genç kız gerçekten de falcıydı ve ona hemen kartalın göründüğü yerde Zeus'a kurbanlar adamasını önerdi. Bunun üzerine Gordias, ritüellerde uzman bu kıza, kurban törenini hakkıyla yerine getirebilmesine yardımcı olması amacıyla kendisine eşlik etmesi için yalvardı. Kız bunu kabul ederek Gordias'a gereken yardımda bulundu. Bununla da kalmadı; olaylar birbirini izledi ve işin sonunda bu ikisi evlendiler. Kısacası, masallarda dendiği gibi, onlar erdi muradına. Ama hikâye burada bitmedi. Midas ismini verdikleri bir oğulları olmuştu; güçlü ve yakışıklı bir gençti (tıpkı masallardaki, efsanelerdeki gibi).

Midas büyüdüğünde, o zamanlar şiddetli iç çatışmalarla bölünmüş olan Frigler arasında bir kehanet yayılmıştı; buna göre, çekişmeler bir arabanın onlara krallarını getirmesiyle sona erecekti. Tesadüf ya, (ya da tanrıların iradesi mi, kimbilir?) tam da Frigler kehanet hakkında tartışırlarken, meclislerinin önünden anne ve babasıyla birlikte Midas geçti arabasıyla. Bunu gören Frigler kehanetin gerçekleştiğine, bu adamın anlaşmazlığı çözmek ve kral olmak için tanrıların gönderdiği kişi olduğuna inandılar. Böylece Midas tahta çıktı ve anlaşmazlıklar sona erdi. Efsanenin gücü. Ancak, genç ve yakışıklı olmasının yanı sıra dindar ve tanrılara bağlı biri olan Midas arabayı Zeus'a adamak istedi, bu yüzden onu akropolise yerleştirerek, karmaşık ve çözülmesi imkânsız değilse de çok zor bir düğümle sabitledi.

İskender'in bu ilave efsaneden haberi olup olmadığı bilinmiyor ancak en önemli kehaneti bildiği bir gerçek; arabanın düğümünü

çözme işinden başarıyla çıkan kişiye gücü garanti eden kehaneti. İskender bunu başarmıştı. Ama nasıl? Burada tanıkların her biri, zevkle farklı versiyonlar sunar ve bunların arkasında çok farklı nedenler yatar: Olabilirlik, özür, hatta Makedonyalının hararetli ve despotik karakterini vurgulamak isteyen o kötü niyetli Stoacıların örneğindeki gibi, nefret duygusu. Tek bir şey kesin: Teknik açıdan, lider düğümü çözmedi. Muhtemelen başta çözmeye uğraştı ama gerçekten imkânsız bir girişim olduğunu anladı.

Kaynaklar, İskender'den bahsederken hile veya aldatmaca gibi terimleri kullanmaktan kaçınır: İskender, Odysseus değildir; lekesiz, korkusuz, dalavere çevirmeyen ve şevkle savaşa atılıp düşmanlarını katletmeden önce Parmenion'la sadakat hakkında ilham verici konuşmalar yapan savaşçıdır. İşte Gordion'da İskender bir numaraya başvurur ve zor bir durumu kurnazlıkla aşar. Kehanetin gerçekleşmesi için hangi hedefe ulaşılmalıdır? Arabanın boyunduruktan ayrılması mı? O halde düğümü çözmek gerekmez, çeki demirini herhangi bir şekilde çıkarmak yeter. İşte en yaygın versiyona göre, İskender önce onu çözmeye çabaladıysa da başaramaz çünkü kördüğüm halinde dolanmış iplerin uçlarını göremez. Sabırsızlanarak, kılıcını alıp onu keser. Bu gelenek, ilerleyen yüzyıllarda daha da itibar görüp zenginleşmiştir zira güce başvurmak, Makedonyalının dizginsiz kişiliğine gayet uygun görünür. Ayrıca, açıkça söylemek gerekirse bu, en kolay ve elverişli çözümdür.

Kaldı ki bir kâhinin sözlerinden umursamazca kaçınılıp onun yanıltıcı biçimde yorumlanması ilk kez yaşanan bir şey değildir. Bu nedenle, Makedonyalının o net hamlesinin ardından, "Gordion düğümü" ifadesi tüm Batı kültüründe, çıkmaz bir durumun, güçlü ve kararlı bir girişimcilik ile çözülmesini ifade eden bir deyim haline gelir.

Hem daha titiz olmaya hem de olaylara sadık kalmaya özen gösteren başka kaynaklar, daha gerçekçi ve güvenilir bir versiyon aktarmaya çalışır; düğümün, kehanetin kelimesi kelimesine uygun çözülmesi gerektiğini açıkça belirterek, yaklaşık olarak şöyle bir sahneden bahsederler: Herkes gibi İskender de başta düğümü çözmeye çalışır ama başaramamasının üzerine, sabırla arabanın çeki demirinin içinden geçen ve demirin etrafında sarmalandığı ahşap çiviyi çıkarır

ve bu sayede çeki demiri boyunduruktan ayrılır. Pratikte, dümeni boyunduruktan başka bir şekilde ayırmayı başararak, düğümü gerçekte çözmemişse de çözmüş sayılır. Kâhinin şartı yerine getirilmiş, kehanet gerçekleşmiştir.

Kaynaklarda ve geleneklerde kılıç versiyonunun daha çok kabul görmesine şaşacak bir şey yok. O savaş yıldırımı kişinin, hayatında belki de hiç görmediği tarım aletleriyle herkesin önünde saatlerce oturup uğraştığını hayal edebiliyor musunuz?

Her ne şekilde olursa olsun, İskender, kâhinin öngördüğü görevi yerine getirmedi ve sorunu çözmek yerine savuşturdu. Bunun pek de önemi yok, sonuçta kesinlikle –kaynaklar bize böyle söylüyor ve şüphe duymaya nedenimiz yok– hem İskender hem de adamları başarıya ikna olmuşlardı, yani kâhinin isteğinin tam olarak yerine getirildiğine inanıyorlardı. Şüpheci ve inatçılar ise aynı gece gökyüzünde güçlü bulutlar eşliğinde büyük bir parıltı görünce bunu tanrıların varlığının ve lütfunun kesin işareti kabul edip ikna olmuşlardı.

İskender hemen fırsattan istifade tanrılara, düğümü çözmenin işaretini gösterdikleri için kurbanlar sundu. Böylece herkes onun cennet tarafından kutsandığına inandı. Yanılmıyorlardı çünkü kısa zamanda birbiri ardına zaferler kazanarak Asya'yı ve dünyayı fethetti.

Kehanet sayesinde mi? Olabilir. Muhtemelen İskender için tüm bu savaşları kazanmak ve dünyanın hâkimi olmak, bir terzi veya balıkçının düğümlenmiş bir ipi, dolaşık bir halatı çözmesinden daha kolaydı. Ama malumunuz, terziler de balıkçılar da her zaman öyle ellerinde kılıçla gezmiyor.

Okuma Önerileri

Gordion düğümü ve onunla bağlantılı tüm efsaneleri en ayrıntılı Arrianus anlatır, *Anabasi di Alessandro* [İskender'in Anabasis'i] II,3; bunu aktaran diğer kaynaklarda önemli bir ayrıntı bulunmaz: Plutarkhos, *Alessandro* [İskender] 18; Curtius Rufus, *Storie di Alessandro Magno* III,1.14–18; Aelianus, *Natura degli animali* [Hayvanların Doğası] XIII,1; Guistino [Justinus], *Epitome di Pompeo Trogo* XI,7.3–16. Farklı versiyonların bir karşılaştırması L. Prandi'nin makalesinde sunulur, "Gli oracoli sulla spedizione asiatica di Alessandro", *Chiron*, 20, 1990, s. 345–370. En önemlileri arasında: Justinus genel olarak kuşlardan bahseder, kartallardan değil; dahası, taç giyme sırasını oğlu Midas'a değil Gordias'ın kendisine atfeder;

Filippi'li Marsyas'ın bir fragmanında (FGr Hist 136F4) Midas, Makedonya'daki Bormio Dağı'ndan Frigya'ya gelen yabancı bir hükümdardır. Daha fazla araştırmak isteyenler şu kaynakları okuyabilirler. Burke, "Anatolian Origins of the Gordian Knot Legend", *Greek Roman and Byzantine Studies*, 42, 2001, s. 255–261; M. "Vassileva, King Midas and the Gordion Knot", *Thracia*, 15, 2003, s. 371–382; M. Munn, "Alexander, the Gordian Knot, and the Kingship of Midas", T. Howe, J. Reames (ed.), *Macedonian Legacies: Studies in Ancient Macedonian History and Culture in honor of Eugene N. Borza*, Regina Books, Claremont 2008, s. 107–143.

Efes'te Scipio ve Hannibal arasındaki buluşma Livius, *Storie* XXXV,14.5–7'de aktarılır; İskender ve Parmenion arasında Gaugamela'da geçen diyalog Plutarkhos, *İskender* 31.12'de ve daha ayrıntılı olarak Curtius Rufus, *Storie di Alessandro Magno* IV,13.3–10'da okunabilir.

Pompey ve Sezar'ın İskender'le yaptıkları karşılaştırma Plutarkhos'ta, sırasıyla *Pompeo* 2.2–4 ve *Cesare* 11.5'te bulunur. Sezar ve Napolyon'un İskender'i taklit etmeleri üzerine L. Polverini, "Imitatio Caesaris. Caesar and Alexander, Napoleon and Caesar", *Modelli eroici dall'antichità alla cultura europea*, A. Barzanò ve diğerleri, vol. IV, *L'Erma' di Bretschneider*, Roma 2003, s. 403–414.

İskender figürü ve efsanesi hakkındaki bibliyografya muazzamdır. Okuyucu seçim yapmakta zorlanır. Ancak F. Landucci'nin eseri bu konuda iyi bir rehberdir: *Alessandro Magno. Sovrano ambizioso, guerriero invincibile; il più grande conquistatore di tutti i tempi*, Salerno editrice, Roma 2019. Ayrıca H.-J. Gehrke'nin akıcı ve iyi belgelenmiş makalesini de eklemek isterim. Gehrke, Alessandro Magno, il Mulino, Bologna 2002, ve P. Briant'ın özeti, *Alessandro Magno: dalla Grecia all'Oriente*, Electa/Gallimard, Torino 1992, ve C. Mossé, *Alessandro Magno. La realtà e il mito*, Laterza, Roma-Bari 2003 (orj: *Alexandre. La destinée d'un mythe*, Payot, Paris 2001), bazı çekincelerle birlikte R. Lane Fox, *Alessandro Magno*, Einaudi, Torino 1981 (orj: *Alexander the Great*, Allen Lane, Londra 1974) eserini de unutmadan.

III

DÜNYANIN SÜTUNLARI
Roma ve İmparatorluğu

MÖ 172 yılındayız; senatonun bir oturumunda. Roma, Makedonya kralı Perseus'a karşı savaşın tam ortasındadır ve oturum, Quintus Marcius Philippus ile Aulus Atilius Serranus'un Yunan şehirlerindeki diplomatik misyonunun ardından düzenlenmiştir.

Oturumda, Marcius Philippus ve Atilius Serranus, Roma lehine bir ateşkesi kabul ettirerek Kral Perseus'u kandırmakla övünür. Bu iki elçi, Roma'ya kesinlikle avantajlı koşullar sağlamışlardır ve senatörler onların çalışmalarını onaylayarak övgüler yağdırır. Ancak hepsi değil. Patres grubunun en yaşlı ve en gelenekçi senatörleri, ateşli sözlerle Romalıların eski geleneklerinden tamamen farklı bu uygulamaların kendilerine yakışmadığını ilan eder. Meslektaşlarına, atalarının hiçbir zaman gece savaşları veya sahte geri çekilme numaraları girişmediğini; ani saldırılar, sortiler düzenlemediğini, yani hiçbir zaman kahramanlık yerine kurnazlığı tercih ederek hile ve dolandırıcılıkla savaşmadıklarını hatırlatır. Bunu hepsi bilse de belli ki hatırlatılması gerekiyordu: Eskiler çatışmadan önce savaş ilan etmeye; bunu yaparken de belirli kuralları takip etmeye alışkındı: Çoğunlukla muhabere türünü ve yerini de belirtirlerdi. Romalı gibi davranmak böyle bir şeydi. Aksi takdirde, güçlerini kullanmaktan ziyade aldatmacayla zafer kazanmayı gurur vesilesi gören hilekâr Kartacalılar veya kurnaz Yunanlar gibi davranmış olurlardı. Gelenekçi senatörler, geçmişe dönük bu görüşlerini senatoya dayatmayı başarabildiler mi? Hiç de değil. "İlericiler" partisi üstün geldi ve iki elçinin çalışmalarını, sahtekârca olmasına rağmen yararlı bularak onayladı.

Roma erdemi ile Yunanların kurnazlığı veya Kartaca'nın kaypaklığı arasındaki karşıtlık, Roma düşünce dünyasında Pön Savaşları sırasında Bilge Cato'yla başlayarak Augustus'un antik dönemi yeniden canlandırması sayesinde imparatorluk devrine dek uzanan ünlü bir tema, bir *topos* idi.

Romalılar Kartacalılarla çatışmışlar, Kartacalılar arasında ise Hannibal ile karşılaşmışlardı ki o da Yunan askeri geleneğinden gelen bir komutandı. Ve [Hannibal] Yunanların kurnazlık tanımlarından biri olan *dolos*'u, kendisine zafer kazandıran bir silaha dönüştürmüştü. Hannibal'in stratejik kabiliyetleri, Yunan kökenli akıllılığın ifade ve yeteneklerinden biri kabul ediliyordu. Bunun nedeni gayet açıktır ve doğrudan bir bağlantıyı ima eder: Hannibal muhtemelen askerlik sanatını Sosilos adlı bir Spartalıdan öğrenmiş ve aynı zamanda bu kişinin biyografisini de yazmıştı. Bir başka Kartacalı general, Hamilcar (muhtemelen Hannibal'in babasıyla adaş başka biri) savaş sanatlarını Spartalı Xanthippus'tan öğrenmişti ve Xanthippus da görünüşe göre I. Pön Savaşı'nda Marcus Atilius Regulus'u yenmişti. Bunu, kahramanlığı sayesinde değil, kaynaklarda dendiği gibi "sanatla", yani kurnaz ve sahtekârca bir yolla becermişti.

Bu yüzden, Romalılar, Hannibal'e karşı Trasimeno Gölü'ndeki (MÖ 217'deyiz) ilk büyük yankı uyandıran mağlubiyetin ardından Capitolium'da, Mens tanrıçasına adanmış bir tapınak yaptırdılar; Mens, hile ve kandırmaca zekâsını temsil ettiğini bildiğimiz Yunan tanrıçası Metis'in Romalı karşılığıydı. Metis'in Kartacalı komutanın bedeni ve eylemlerine rehberlik ederek onu zafere ulaştırdığı kesindi. Hiç belli olmazdı, belki, tanrıçaya bir tapınak adanırsa, Romalılara da göz kulak olurdu. Pön Savaşları'nın sonucuna bakarsak tam da öyle olduğunu söyleyebiliriz. II. Pön Savaşı'nın galibi, "Büyük Afrikalı" denilen Publius Cornelius Scipio, Tanrıça Mens'in ilhamıyla değil, zafer için savaşmayı rakibi Hannibal'dan öğrendiğinden üstün gelmişti. Onlarca yıl sonra, MÖ 146'da, başka bir Scipio, Scipio Aemilianus veya "Küçük Afrikalı", Kartaca'yı yerle bir etti: Tek bir tuğla bile ayakta kalmamış, sakinleri de ya öldürülmüş ya da köle olarak satılmışlardı.

Ne Afrikalı Scipio ne de diğer *imperatores*, yani Romalı "muzaffer komutanlar" hilelerden, aldatmacalardan veya ahlaki bakımdan sözümona kınanan diğer benzer eylemlerden geri durmadılar. Peki, o halde Romalı komutanlar Hannibal'le aynı yöntemlere başvururken, senatonun muhafazakâr yurttaşları neden bu yöntemleri açıkça ve resmen reddediyor ve *mores antiqui*, yani atalarının âdetlerine ve geçmişteki yaşam tarzlarına ters olduklarını ileri sürüyorlardı?

Bu geçmişçi ve milliyetçi kavramlar, Augustus'un desteklediği kültürel kimlik politikası doğrultusunda tutulup yayılırken Perslere karşı savaşların ardından Doğu'da Yunan/barbar ideolojik karşıtlığından doğmuş Yunan kökenli etnografik anlayışlarla ilişkilendiriliyordu. Romalılar bu kavramları benimseyip ekümenik kuzey ve güneyi net bir şekilde ayırarak kendi bakış açılarına göre yeniden şekillendirmişlerdi. Teoriye göre, sıcak havanın etkisiyle güneylilerin zekâları keskindi; hızla ve kolayca plan yapıyorlardı, esnek zihinleri yorulmak bilmiyordu. Öte yandan zayıf ve iradesiz de olduklarından cüretkâr eylemlere girişemezlerdi. Kuzey halkları ise tersine, soğuk nedeniyle yavaş ve donuk zihinliydi ancak güç, cesaret ve kahramanlık eylemlerine daha hazırlardı.

İnsanlar şöyle veya böyle hareket etmelerinden dolayı ne erdemli ne de kabahatli sayılabilirler, onları yönlendiren doğalarıdır. Ya Romalılar? Romalılar ise dünyanın merkezinde, tam ortasındadır; bu sayede cesaret ve zekâyı, bu iki erdemi bir araya getirirler.

Dil, Romalılar konusunda da düşünce yapılarını anlamamıza yardımcı olur. "Hile" teriminin Yunancada sıkı bir şekilde askeri alanla ilişkili olduğunu görmüştük. İyi de, Yunancada *strategema* diye belirtilen kavramı Latincede tam olarak ifade eden bir kelime bulunmaz. Dillerinde bu konsept yoktur da ondan. Romalılar *strategema*, yani hile kelimesini, dillerinden de önce, kavramsal ufuklarına dahil etmeyi reddetmişlerdir. Bu gerçeği, imparatorluğun ilk çağından bir yazar olan Valerius Maximus; *Anıtsal Sözler ve Gerçekler* koleksiyonunun bir yerinde Mezius Fufezius, Livius Salinator ve Quintus Metellus gibi ünlü atalarının görkemli olaylarını sunarken biraz da utançla itiraf eder; zekâ ve kurnazlıkla hayata geçirilmiş eylemleri uygun Latince bir terimle tanımlamak mümkün olmadığından

Yunanca bir kelimeye, yani tam olarak *strategema*'ya başvurulması gerektiğini belirtir. Ne var ki bu eylemler, kurnaz zekânın önemli ve dikkate değer bir parçasıdır ve hiç de kınanası değillerdir; bir de onları yerine getiren, Roma'nın efsanevi geçmişinin büyük kişiliklerinden biriyse. İlerleyen sayfalarda görüleceği gibi, bunu yapan sadece onlar olmayacaktır. Hileler mi? Yapılır ama söylenmezlerdi.

Okuma Önerileri

MÖ 172'deki senato toplantısı Livius, *Storie* [Tarih] XLII, 47'de yazar. İklimi insanların entelektüel özellikleriyle ilişkilendiren deterministik teori Apamea'lı Posidonius, F49 Edelstein-Kidd (Strabone, *Geografia* [Coğrafya] II, 3.7–8'de) tarafından ifade edilmiş ve Vitruvius, *L'architettura* [Mimarlık Üzerine] VI, 1.9–10'da yeniden ele alınmıştır. Valerius Maximus'un yorumu *Detti e fatti memorabili* [Anıtsal Sözler ve Gerçekler] VII,4.pr'den alınmıştır.

Stratejilerle ilgili edebi gelenek ve Romalıların bu kavramı anlayışı hakkında şu kaynaklara atıfta bulunmayı uygun görüyorum: "Stratagemmi per l'Impero romano. Dalla *metis* greca alla *sollertia* latina [Roma'da hile anlayışı üzerine, Yunanca *metis*'ten Latince *sollertia*'ya]", *Classica et Christiana*, 15, 2020, s. 71–83, ve Exempla *per vincere e dove trovarli. Introduzione agli* Strategemata *di Frontino*, Edipuglia, Bari 2020. Kartaca karşıtı önyargılar için G. Brizzi tarafından bir analiz sunulmuştur, "Carthage and Hannibal in Roman and Greek Memory", D. Hoyos (ed.), *A Companion to the Punic Wars*, Wiley-Blackwell, Chichester 2011, s. 483–498.

10

YALNIZ SENİ SEVDİM
Sabin Kadınlarının Kaçırılması

Demografik düşüşle nasıl başa çıkılır ve tüm zamanların en büyük imparatorluğu nasıl kurulur?

Roma'nın kurucusu, Mars'ın ve Rhea Silvia'nın oğlu Romulus, pek de kolay bir adam değildi. En eski efsaneye göre, nefrete kapılarak kardeşi Remus'u öldürmüştü çünkü Remus yeni kurulmuş şehrin surlarını aşarak kendisiyle alay etmişti. Zerre pişmanlık duymayarak, duvarları aşan diğer herkesi aynı kaderin beklediğine dair tehditler savurmuştu. Kardeşinin elinden değil de bir kavgada hayatını kaybettiği şeklindeki daha yapıcı bir versiyonun yayılması şaşırtıcı sayılmaz.

Kardeşini ortadan kaldırdıktan sonra, Romulus kendini yeni şehri kurmaya adadı; "Roma" adını kurucusundan alan bu şehir yüzyıllar boyunca dünyanın hâkimi olacaktı. Ona yasalar, düzenli bir ordu, siyasi aygıt ve senato bahşetti. Şehir öylesine sağlam ve iyi kurulmuştu ki çevresindeki herhangi bir halkla savaşabilirdi. Ancak önemli bir sorun vardı. Romalıların hepsi, ya da neredeyse hepsi erkekti. Bir nesil içinde şehrin nüfusu tükenecekti. Ne yapmalı?

Bu hikâyenin başlangıcı bile efsanevi ve anekdotik kökenini ele veriyor; azıcık da olsa sağduyulu birinin, soy meselesini ölümcül, ya da en azından böyle öncelikli kılacak kadar kaygı verici bir demografik düşüş haberine inanması pek mümkün değil.

Bu örnek, sadece bu olay özelinde değil, Roma tarihinin efsane şeklinde nitelendirilebilecek bir dönemindeki olayların tamamının

ne denli temelsiz olduğunu göstermeye yeter. Biraz daha bilinçli antik tarihçilerin farkında olduğu üzere, gerçekten de kaynaklarda Roma'nın kökenlerine alelacele bir *affaire*, yani "evlilik" meselesi yerleştirilmişse de bu, muhtemelen demografik düşüş sorunuyla değil, daha yeni yerleşmiş halkın komşularıyla ittifaklar kurma girişimlerini açıklama ihtiyacından dolayı ortaya çıkmıştır. Her halükârda, kritik sorun şuydu: Genç Romalılar komşu halkların kadınlarıyla evlenmeliydiler.

Romulus ilk olarak diplomasi yoluna başvurdu. Komşu topluluklara, birlikler kurmak ve özellikle kadınlarıyla evlenme izni istemek için delegasyonlar gönderdi. Adamlarının basit, kaba ve kültürsüz oldukları gerçeğini kabul ediyordu, ama hangi millet rafine ve kültürlü doğmuştu ki? Dahası Romalılar tanrılar tarafından korunuyordu, büyük işler yapacaklardı. Hiçbir kehanet bu denli isabetli çıkmamıştır.

Yakınlarındaki halklardan biri bile elçilerini dostlukla karşılamamıştı. Herkes kibirlice yeni gelenleri küçümsüyordu: Ne övünebilecek denli zengindiler ne de şerefe layık eylemler yapmışlardı, olsa olsa kırsal bir halktan başka bir şey değillerdi, daha doğrusu, günümüz başkentinin vatandaşlarının diyeceği gibi *burini*, yani taşralılardı (izninizle tabirin bayağıca yaygınlaşmış anlamını kullanıyorum). Ama aynı zamanda herkes onlardan korkuyordu çünkü gelişmelerine ve coşkularına tanıklardı. Bazıları Romulus'un elçilerini kışkırtmak amacıyla kadınlar için de bir sığınak açma niyetinde olup olmadığını sorarak, kendilerinde onlarla alay etme hakkını bile buluyorlardı. Zira Romulus, Palatino ve Capitol tepeleri arasında sığınma ve koruma isteyen herkesi kabul etmek için tasarlanmış –tam da *Asylum*, yani sığınak adlı– bir alan açmıştı. İlk kral bu alana herkesi; katiller, hainler ve ne suç işlemiş olursa olsun herkesi kabul ediyor, onlara yeni şehrin vatandaşı olma hakkı tanıyordu. Roma'nın nüfuslandırılması gerekiyordu, ufak kusurlara takılınmamalıydı.

Yerel halkın aşağılayıcı reddine, genç Romalılar anlaşılır bir şekilde üzülüp gücendiler. Kaba ve cahillerdi doğru ama tam anlamıyla hor görülecek ve kendilerinden çok da fazla rafine olmayanlar tarafından reddedilmeyi hak edecek kadar da değil. Aralarında en mahcup

olan Romulus'tu. Ama aynı zamanda en akıllılarıydı. Yurttaşlarının hakarete hemen ve şiddetle tepki verme arzusunu karşılıksız bıraktı, tüm hayal kırıklığını ustaca gizlemeyi başardı, ama bu arada bir plan geliştirdi: O güçbeğenir Laziolular bunun bedelini ağır ödeyeceklerdi. Romulus için intikamdan çok, yeni şehrin hayatta kalma sorununu çözmek ve kadın temini için bir plan kurmak daha önemliydi (o zamanlar evlat edinme seçeneği düşünülmüyordu) çünkü güçlü olsun olmasın, Roma gençliği tükenmeye mahkûmdu.

Romulus bu nedenle Neptün onuruna, Ludi Consuales (*Consualia*) diye isimlendirdiği şanlı oyunlar düzenledi. Muhtemelen oyunlara bu adı, yeraltında saklı bir sunak bulduğunu ve bu sunağın bazılarına göre Neptün, bazılarına göre ise Consus adında bir tanrıya adanmış olduğu haberlerini yaymak için verdi. (Latince *consilium*, "meclis" terimi ve aynı zamanda en yüksek yargıçların adı, *consules* de buradan kaynaklanır.) Sunak gün ışığına çıkarıldığında, Romulus, heybetli bir kurban töreni yapacağını ve türlü yarışmalar içeren büyük bir gösteri düzenleyeceğini de ilan ettirdi. Romulus bu haberleri şenlik ve eğlence fırsatını kaçırmayacak komşu halklar arasında özellikle yaydı. Bilgileri amaca yönelik ve tasarılarına hizmet edecek şekilde yaymaya dikkat eden harika bir iletişimciydi; bu durumda ise komşu halkların hayal gücünü harekete geçirmeyi hedeflemişti. Belli ki onları iyi tanıyordu; sonuçta, önceden söylediğimiz gibi, onlar da kendi vatandaşlarından pek farklı değildi. Komşuların ortaya çıkması, hatta kalabalık gruplar halinde koşup gelmeleri uzun sürmedi çünkü düzenlenen büyük şenliğe katılmak istemelerinin yanı sıra, kısa sürede kurulan ve genişletilen yeni şehri görmeye de can atıyorlardı. Yakınlardaki Caenina, Crustumerium ve Antemnae köylerinden coşku ve neşe içinde vardılar. Özellikle Sabinlerin tüm nüfusu, karıları ve çocukları dahil olmak üzere oraya aktı. İlk başta hayal kırıklığına uğramadılar, kendilerini gerçekten harika bir manzara bekliyordu; bunda Romulus'un özellikle onlar için düzenlediği şeylerden çok, yeni şehrin gelişimi ve kentsel planlaması etkiliydi. Seçkin vatandaşların evlerini ziyaret etmeye davet edildiler, surları ve kamu binalarını hayranlıkla izlediler: Romulus gerçekten de harika bir iş çıkarmıştı.

Sonunda gösteri zamanı geldi; tam herkes kutlamaların büyüsüne kapılmışken Romulus önceden kararlaştırılan işareti verdi: İlk sırada, en önde gelen vatandaşlarla birlikte gösteriyi izlemek için oturduğu yerden kalktı, giydiği eflatun pelerini çıkarıp katladı ve yeniden giydi. Tüm gençlerin kılıçları ellerinde, gözleri onun üstündeydi. İşaretle birlikte kılıçlarını çekip bağırarak Sabinlere doğru hücum ettiler; erkeklerin kaçmasına göz yumarak. Ortaya çıkan büyük kargaşada, genç Romalılar kızları alıp zorla götürdüler, yani kaçırdılar. Genç Romalılara, komşularının kızlarını ele geçirip istedikleri yere sürüklemek, daha doğrusu havaya kaldırıp götürmek gerçek olamayacak kadar güzel görünüyordu. Bu detay önemlidir çünkü Romalılara göre bu sahne (hiç de mutlu ve neşeli olmayan) gelinin yatak odasının eşiğini tek başına geçmemesi, onun yerine kocası tarafından kucakta taşınması gerektiği geleneğinin kökenidir. Bu âdet hâlâ dünyanın dört bir yanında yaygındır: Gelinlere bu âdetin nereden geldiğini hatırlatmak fena bir fikir olmayabilir.

İşte Sabinlerin kaçırılması, hatta aslında "Sabin kadınlarının tecavüzü" diye isimlendirilen olay budur. Bu ifade, hikâyenin geleneği içinde, *Treccani* sözlüğünde saygın bir yere layık görülecek kadar talihlidir: "kaçırma[3]: tekil. eril. [Latince. *raptus* -us, rapĕre 'tecavüz'den türemiş]. Edebi veya bilimsel olarak kaçırma kelimesinin eşanlamlısı (özellikle kadınlara dair) ancak özellikle klasik antik dönem olaylarına atıfta bulunurken; örneğin Paris tarafından Helen'in [...], Romalılar tarafından Sabine kadınlarının [...] vb." ve İtalyancayı daha az bilinçli kullanan kişilerin bu kelimeyi herhangi bir kemirgen türüyle karıştırmamaları için belirtmiş olalım [*ratto* kelimesi, İtalyancada aynı zamanda sıçan anlamına da gelir].

Bu, kuşkusuz savaş ve zorbalık eylemiydi, farklı versiyonlara göre Romulus ateşli gençlere kesin talimatlar vermiş olsa da: Genç kızların saçlarının teline bile dokunulmamalıydı, her biri karşılaştığı bir kızı almalı ve ertesi gün geri getirmeliydi. Bir tür şiddetsiz kaçırma. Hatta bazıları (Cicero'dan bahsediyoruz, bu kurucu mitlerin eğitici versiyonlarına ne kadar safça inandığının altını çizmek için bu durumda adını zikretmek gerekir) Romulus'un "saygın soydan" bakireleri kaçırmayı emrettiğini bile iddia eder. Ona kulak asmayın,

kızlar rastgele kaçırıldıysa da bir tür dağıtım hiyerarşisi izlenmişti; en güzelleri senatörlere ve en seçkin adamlara götürülüyordu. Açıkçası bu tarihi detay biraz şaşırtıcı; aslında, şiddet eyleminden başka bir şey olmayan bu olayı asilleştirmek için sonradan eklenen birçok detaydan biri. Özellikle de Augustus'un inisiyatifiyle bereketlenen Roma propagandasında, o zamanlar dünyanın efendisi olan şehrin kökenleri bir tecavüz eylemiyle ilişkilendirebilir miydi? Unutmayalım ki MÖ 17 yılında, hâlâ günümüz hukukçularının katıldığı, (biraz basitleştirerek söylüyoruz) rızaya dayalı cinsel ilişkinin yasal kabul edilebilirliğini tanımlayan *lex Iulia de adulteriis*'i kanunlaştıran da Augustus'tu. Tek sorun, ortaya çıkması halinde, ilgili ilişkinin ne zaman ve hangi koşullarda rıza gösterdiğinin tespitidir ancak bu başka bir konudur; bu meseleyi seve seve hukukçulara ve hukuk tarihçilerine bırakıyoruz.

Romulus'un figürünü asilleştirmek ve Roma'nın kurucusunu tarihe kolektif bir kaçırma emrini veren kişi olarak geçmemesi için, Sabin kadınları vakasına başka bir milliyetçilik dokunuş daha eklendi. Bazı kaynaklara göre, Sabin kadınlarının hepsi bakireydi, evli tek bir kadın bile kaçırılmadı, tek istisna Ersilia ise bazılarına göre Hostilius adında biri ile evlenmiş, ilk Romalı çocuğu doğuran kadın olmuştu, bu yüzden çocuğa Hostus Hostilius (*hostis*, "düşman" kelimesinden gelir çünkü "düşman" topraklarında doğan ilk kişi olmuştu) adı verilmişti. Diğerlerine göre ise, Ersilia Romulus'la evlenmiş ve ona iki çocuk vermişti: Büyük kızı Prima ve oğlu Aollius (ya da kimilerine göre Avillius). Bu detayı sunan kişiler de, haklı olarak, bu söylentilere itibar etmiyor: O karmaşa içinde bekârları evlilerden nasıl ayırt ediyorlardı lütfen? Bu detay da neyse ki çok fazla itibar görmeden efsane kapsamında kalıyor.

Hikâyemize geri dönelim. Aynı zamanda, anlaşılacağı üzere neredeyse tarihi temelden yoksun bir efsane olması yüzünden kaynaklarda olay hakkında başka detay bulunmuyor. Sadece bir kişi, daha sonradan kaçırma sahnesi üzerine eğilerek, genç kızların halini betimlemeye girişmiştir: Hepsinin beti benzi atmıştı, saçlarını yolanı, donup şaşakalanı vardı; kimi sessizliğe bürünmüşken kimi yakınıyor, kimiyse annesine sesleniyordu. Bu sahneyi anlatan şair Ovidius

sonunda ahlaksız davranışları nedeniyle Karadeniz kıyısındaki ücra bir şehirde sürgüne gönderildi: Sabin dramını çağrıştırırken yansıttığı cinsiyetçi hoşnutluk, en azından kısmen, Augustus'un hükmünü haklı gibi gösteriyor.

Kargaşanın bir noktasında, sık sık Talasio adlı biri anılıyordu çünkü en güzel Sabin kızının kime gitmesi gerektiğini soranlara gençler bu ismi veriyorlardı. Talasio ismi geleneksel olarak Roma'daki tüm düğünlerde anılırdı. Sonuçta Romalılar bu geleneğin nereden geldiğini bir şekilde açıklamak zorundaydı ve bu güzel köken anekdotunu uydurdular. Geri kalan detaylar zaten hâlâ duruyor: Evlilik fırsatı ve tüm kadınlar arasında en güzel olanının varlığı; ki günümüzde de sadakatle saygı duyduğumuz gelenekten dolayı, her düğünde en güzel kadın gelindir. Ancak Talasio adının çağrılmasının tam da bu olaydan doğduğuna gerçekten emin miyiz? Bazıları, efsanenin bu ayrıntısını sorgulamakta ve "Talasio" düğün çağrısını Yunanca "dokuma" anlamına gelen *talasia* kelimesiyle ilişkilendiren daha rasyonel bir açıklamayı tercih etmekte. Bu yaklaşım, kelimenin Sabin kadınlarının kaçırılmasıyla bağlantısını, olayın sonrasında Romalılar ve Sabinler barıştıklarında, Romalıların, kadınların iplik eğirme dışında hiçbir işle katiyetle uğraşmalarına izin vermeyeceklerine dair anlaşmaları ile gösterir. Bu nedenle baba, damada kızının iplik eğirme dışında başka hiçbir işle uğraşmaması gerektiğini hatırlatmak için düğün günü "Talasio" diye bağırmalıdır. Fırsat eşitliği? Yok öyle bir şey; başta Romulus olmak üzere Romalılar hukukun kurucuları olsalar da bu, ortalıkta görünmüyor.

Kaçırma sırasında yükselen kargaşa ve karmaşa dayanılmazdı. Acılı ve küçük düşmüş zavallı Laziolu Sabin babalar komşuluk hukukunun ihlal edilmesine öfkelenerek ilahi adaletin ve verilen sözün koruyucusu Neptün'e yakararak kuyrukları bacaklarının arasında ayrıldılar. Sonra kaçırılan genç kızlar hiç de sevinçli değillerdi. İşte, duyguları ve tepkileri yönetme konusunda da Romulus çok ustaydı; çünkü kızlara gidip başlarına gelen bu olayın suçunun, onları meşru evlilik hakkından mahrum bırakan ve elçileri kötü bir şekilde uğurlayan kendi kibirli ve küçümseyici ebeveynleri olduğuna ikna ederek onları sakinleştirmeyi ve rahatlatmayı başardı. Sonra kızlara meşru

eşler olarak kabul edileceklerini, kocalarıyla gerek mal mülk gerekse çocuklar üzerinde haklarını paylaşacaklarını ve Roma vatandaşlığı elde edeceklerini açıkladı. Bu son ayrıcalığın, Sabin kadınlarının duyarlılıklarını pek de etkilemediğini tahmin edebiliriz. O zamandan birkaç yüzyıl sonra Roma vatandaşlığının, nesiller boyu insanların onun için ölmeyi bile göze alacağı en değerli varlıklardan biri olacağını bilmiyorlardı.

Kısacası, Romulus durumu kendi ele aldı: Artık ağlama, sızlanma, yakınma, surat asma yeter, küçümseme ve kibir yok: Sabin kadınları sonunda durumu kabullenmeye ve bedenlerini almış kişilere ruhlarını da vermeye karar verdiler; sonuçta onlar kadındı (ve burada Romulus'un ve tüm Romalıların anısına saygımızdan dolayı yorum yapmıyoruz). Umutsuz ve çıkışsız görünen bir durumda insan hayatının şansını bulabilir, bazen bir hakaretten sevgi de doğabilir. İyi de ne zaman! Argümanları en hafif tabirle utanç vericiydi ama Romulus Roma'nın kurucu babasıydı ve o konuşmayı yapmaya hakkı vardı. Onun kaba, kadın düşmanı düşüncelerle dolu mantığını takip edelim bakalım. Türlü mazeretlere ek olarak, tamam, genç Romalıların onları kaçırdıklarını, ancak gelecekte nazik eşler olacaklarını, hiçbir şeylerini eksik etmeyeceklerini söylüyordu; rahatça yaşayacak ve ebeveynleri veya anavatanlarına artık özlem çekmeyeceklerdi.

Romulus'un ve gençlerin şiddet eylemini haklı çıkarmak için debelendiği sahne karşısında şaşkınız. Neylersiniz ki Roma'nın doğuşuyla ilgili efsaneler işte böyledir. Augustus çağının büyük tarihçisi Titus Livius gibi ciddi yazarların, tüm bunların gerçek olduğuna inandığını veya en azından bunlara hiç dokunmadan aktardığını neticede en küçük eleştirel değerlendirmeye bile değmeyeceklerini düşündüklerini unutmayalım. Eğer tüm bir halk kimliğini o yüceltilmiş ancak gerçekte inanılmaz ve kimi topluluklara karşı küstahca yaklaşan hikâyelerde buluyorsa –kadınlar, Sabinler gibi– neden inanç perdesini yırtıp halkın ve imparatorun antipatisini kazanma riskini alsınlardı ki? Onun yerine gençlerin tutkusunun, kadınların ruhlarını eğmede etkili bir argüman olduğunu onaylamak daha iyiydi. Feministler de skandal çığlıkları atacaklarsa da varsın atsınlar.

Sonuçta Romulus sahiden de akıllıca davranmıştı. Önce hile, sonra da güç gösterisiyle Romalıların soy sorununu çözmüş, genç kızların kızgın ruhlarını sakinleştirmeyi başarmıştı ancak akrabaların, babaların ve kardeşlerin değil. Şehrin pek de iyi şeyler vaat etmeyen yükselişini zaten belli ki memnuniyetsizce izleyen bu kişiler, kişisel düzeyde de küçük düşürülmüşlerdi çünkü körpe çiçekleri ellerinden alınmış ve sonunda galip gelenin mantığına da yenik düşmüşlerdi. Ancak kadınlarının kaçırılmasından dolayı şerefi lekelenen Latium halkları, durumu kabullenmeyi reddetti. Bu yüzden Caenina, Crustumerium ve Antemnae halkları, bölgenin en itibarlı otoritesi Sabin kralı Titus Tatius'un etrafında toplandılar. Tatius, temkinli biriydi ve Roma'ya meydan okumaya cüret edemiyordu. Bunu ilk önce Caenina'lılar denemiş, kolayca tahmin edebileceğimiz sonuçlar yaşanmıştı: Onlar öfkeyle kırsalı yağmalarken, Romulus'un ordusu harekete geçerek onları kolayca yenerek krallarını kaçırıp öldürmüştü. Romulus, cesur olduğu kadar mantıklı da bir komutandı ama bunun yanı sıra, bir o kadar yetenekli bir politikacı ve deneyimli bir iletişimci olduğundan komşularının kendisine ve halkına gereken saygıyı duymalarını sağlamak için zaferini taçlandırmak istiyordu. O yüzden büyük bir törenle, öldürdüğü düşman kralının silahları ve zırhıyla Capitol Tepesi'ne çıkarak onları çobanların kutsal saydığı bir meşe ağacının dibine bıraktı: O andan itibaren, Romalılar, Roma komutanlarının savaşta öldürdüğü düşman liderlerinin silahlarına *spolia opima*, yani "zengin ganimet" dediler. Romulus, kısa bir süre sonra, Jüpiter Feretrius Tapınağı'nı kurdu. Bu, Roma'nın halka açık ilk dini yapısıydı. Romulus'un tapınağı tanrıların babasına adarken söylediği sözler, vatanseverlik gururuyla doluydu: "Ey Feretrius Jüpiter, ben, muzaffer kral Romulus, sana kraliyet silahlarını getiriyorum ve burada senin için bir tapınak kutsuyorum; gelecek nesillerin beni örnek alarak düşman kral ve komutanlarını öldürdükten sonra sana getirecekleri *spolia opima* için bir yer olarak." Gelecek nesiller onun takip edecek ve sözlerini hatırlayacaktı.

Aynı derecede kolaylıkla (vurgulamaya bile gerek yok) Romulus, Antemnae ve Crustumerium'luları da mağlup etti. Bu durumlarda sadece askeri yeteneklerini kanıtlamakla kalmadı; yendiği rakiplerinin

çoğuna, genellikle kaçırdığı kızların ebeveynlerine ve akrabalarına Roma'da vatandaşlık hakkı vererek, mağlup edilmiş şehri terk etmek yerine daha verimli kırsal bölgeleri işlemek için sömürgeciler gönderip bir devlet adamına layık öngörüsünü de ortaya koydu.

Caenina, Crustumerium ve Antemnae halkları kolayca saf dışı bırakıldı. Geriye kalanlar ise ancak en korkulan rakipler sayılan Sabinlerdi çünkü kaçırma olayından dolayı en fazla onlar hakarete uğramış ve kırılmışlardı. Pervasız ve saf komşularının aksine, temkinsizce kötü sonuçlanacak bir mücadeleye atılmaktansa, Sabinler, önce durup düşündüler. Sonunda, en iyi yolun hile olduğuna karar verdiler. Romulus kadar itibarlı bir adamı nasıl yenebilirlerdi? Savaşta güçlü, politik kararlarda bilge ve öngörülü, hem vatandaşlarına hem de rakiplerine karşı cömert, ruhları yatıştırmada sabırlı, genç Romalıların heveslerini dizginlemede olduğu kadar, kaçırılan kızların umutsuzluğunu hafifletmede de azimli birini? Kendi silahıyla: Kurnazlık ve kandırmaca. Romulus komşuları haince oraya çekmek için şenlik ve oyun hilesini düzenleyecek bir kurnazlık mı yapmıştı? Şimdi de onlar, hem davet edilmedikleri hem de istenmedikleri Roma'ya aynı derecedeki bir kurnazlıkla girmelilerdi. Böylece, muhafız Spurius Tarpeius'un kızına rüşvet vererek Roma Kalesi'ne kandırmacayla çıkmayı başardılar. Sabinler sol kollarına ağır altın bilezikler takarlardı. Değerli mücevherlere göz koymuş genç kız, onları içeri sokmanın karşılığında sol kollarında ne varsa istedi; bu yüzden Sabinler onu tam da sol kollarında tuttukları kalkanların ağırlığı altında ezdiler: Sıkı bir mantık, bu inkâr edilemez. Retorik uzmanları, Elissa vakasında da gördüğümüz, çiftanlamlılık hakkında konuşur; teknik terimler bir yana, yanlış anlaşılma açık. Şimdi, bu adamların kızın hırslı olduğunu nasıl bilebildikleri gerçekten muamma; aynı şekilde, kaslı ve silahlı bir grup adamın, bir genç kızın bekçiliğini atlatmak için hileye başvurma gereksinimleri de öyle. Ama çok soru sormamak, efsane ve gelenekleri, özellikle de Roma halkının kökenleriyle ilgili olanları, mantığa yatırmaya çalışmamak daha iyi. Çare, onları oldukları gibi, inançla kabul etmek; zaten elimizde alternatif versiyonlar olsaydı bile, doğruluk oranı değişmezdi. Sabinlerin Romulus'a ve Romalılar karşısında, onların kurduğu

tuzağa bir hileyle, kısasa kısasla yanıt vermek istediklerini bilsek yeter. Ancak Capitol Kalesi işgali Sabinlerin çok da işine yaramadı. Aksine, bu girişim çok kan dökülen bir savaşı tetikledi ve burada da –nasıl biteceğini çoktan biliyoruz– Romalılar galip geldi. Kıssadan hisse: Hile kurmak yetmez, onu uygulamaya koymayı da bilmek gerekir.

İşte bu noktada, Sabin kadınları sahneye geri döner. Onları, memnun kocalarının yanında sakinleşmiş ve kabullenmiş bir halde bırakmıştık; şimdi ise çaresizlik ve yakarışlarının simgesi çözülmüş saçları, yırtık giysileri ile iki düşman dizisini bölme amacıyla kendilerini ok yağmuru arasına cesurca atmak için korkularını yendikleri anda, yalvarır ve ağlar halde buluyoruz. Bir tarafta babalarına, diğer tarafta kocalarına, akraba kanıyla ellerini kirletmemeleri için yalvarıyorlar –bir gruba damatları (Roma), diğerinde kayınvalideleri (Sabin) koruma amaçlı– özellikle de böylece saygın ortak soyu kirletmemeleri için. Bu tartışılmaz mantık, ne istisnaya ne de itiraza yer bırakıyordu. Kararlı Sabin kadınları sonunda olmayacak bir şey teklif ettiler: "Eğer birbirinize ve evliliklerimize katlanamıyorsanız, bizi vurun: Savaşın sebebi bizdik, kocaların ve babaların yaralanma ve ölümünün kökeninde biz vardık; dul veya yetim kalarak yaşamaktansa bizim için ölmek daha iyi." Bu kelimelerin, kaçırılmaya kolay avlar olmuş aynı kadınlar tarafından söylendiğine inanmak güç. Ne olursa olsun, bunlar söylendi ve işe yaradı. Herkes duygulanarak, gözü yaşlı, başı öne eğik durdu; ki sadece birkaç dakika önce acımasızca birbirlerini katletmeye çalıştıklarını unutmayın. Aniden sessizlik çöktü ve liderler antlaşmaya varmak için birbirlerine yaklaştı. Barışmakla kalmadılar, aynı zamanda tek bir krallık kurdular.

Bu kanlı savaşın sonunda ansızın sağlanan barışla, Sabin kadınlarının; erkeklerin, yani kocaları ve ebeveynleri, özellikle de Romulus'un karşısında sergiledikleri tutum öne çıkar. Kral, aslında kadınların cesaretinden o kadar etkilenmiştir ki, halkı otuz *curia*'ya ayırır ve her bir *curia*'ya bir kadının adını verir. Bu efsanevi versiyona pek az kişi inanmıştır ve hatta bunu aktaranlar bile güçlü bir şekilde sorgulamışlardır çünkü kaçırılan Sabin kadınlarının sayısının sadece otuz olmadığı kesin: Romulus, bu düzmeceyi sadece otuz kadın için mi sahneye koymuştu? Sabinler otuz kadın için mi savaş açmışlardı?

Elbette her şey mümkün, özellikle de kolayca öfkelenen ve silaha sarılmaya hazır halklarla uğraştığımızda. Aslında, bazıları tam da bu yüzden durumun garipliğinin altını çizer; kadınların aslında az sayıda olduğunu ve Romalıların evliliklerden ziyade savaşlara ihtiyaç duyduğunu vurgulamak için. Kimilerine göre, kaçırılan kız sayısı 127, başkalarına göre ise 683 idi, bu sayılar da oldukça şüpheli: Nereden çıktılar? Kim saydı tek tek kadınları? Bu durumda da efsanenin gücü mucizeler yaratıyor ve her zaman mantığı propaganda ile uzlaştırabilen destan –ya da daha doğrusu ona sözcülük yapan kişi, bu durumda tarihçi Titus Livius'un kaynağı– tüm kadınlar arasından otuzunun daha iyi tanımlanmamış, belirsiz bir kritere göre seçildiğini aktarıyor: Belki yaş, belki kendi ya da eşlerinin soyluluk derecesi veya belki de kura çekilerek.

Romulus hilesiyle Romalılara huzur verici bir soyu garantilerken, stratejik yeteneğiyle Roma'yı komşu halkların saldırılarından ve özellikle de Sabinlerin tuzaklarından korudu. Aynı şekilde, kaçırılan kadınların cesur müdahalesinin –ki artık hangi tarafı seçmeleri gerektiğini anlamışlardı– Roma'nın dünyayı fethetmesine izin veren bir ittifak antlaşmasını sağladığı gibi. Romulus'un aldatmacası başarıya ulaşmasaydı, Romalıların soyu tükenseydi ve otlakları ve sürülerini terk edip Sabinler kendileri komşulara savaş açmak için silahlansalardı neler olurdu kimbilir. Tamam, tarih (ve efsaneler) "eğer"lerle yazılmaz ama bunu Rieti'dekilere ve civarına söylemeyin.

Okuma Önerileri

Sabin kadınlarının kaçırılma hikâyesi Livius, *Storie* [Tarih] I,9'da ayrıntılı olarak anlatılır (10–13. bölümlerde Sabin kadınlarının son müdahalesi ile sonraki savaşlar rapor edilir). Efsane aynı zamanda (daha makul bir sentezle) Halikarnaslı Dionysios, *Antichità romane* II,30–31 ve Plutarkhos, *Romulus* 14–15'te de sunulur ki bu kaynak aynı zamanda efsanenin daha eleştirel versiyonlarını da takip ediyor görünür; Plutarkhos ayrıca Thales'e yakarışın etiyolojik versiyonunun ana kaynağı olan *Questioni greche e romane* [Yunan ve Roma meseleleri] 271E-272B'de; son olarak Polienus, *Stratagemmi* [Hileler] VIII,3.1. Bunun yerine Ovidius, *Fasti* II,429–448 ve III,181–200'de şiirsel bir versiyon sunulur (bakirelerin tepkileriyle ilgili ayrıntılar ona aittir). Daha sonraki kaynaklarda da çok sayıda referans vardır: Cicero, *De re publica* [Devlet] II,12; Florus, *Epitome* [Özet]

1,1.10; Tertullianus, *Gli spettacoli* [Gösteriler] 5.5; Eutropius, *Storia di Roma* [Roma Tarihi] 1,2.2; Augustinus, *La città di Dio* [Tanrı Devleti] II,17; Zonaras, *Epitome* [Özet] VII,3, Roma'nın kuruluş efsanelerinin en ünlülerinden biri olan bu bölümü yeni unsurlar eklemeden büyük ölçüde aktarır.

Romulus'un sığınması hakkında, Livius'a (1,8) ek olarak, elimizde Minucius Felix'in *Octavius*'undan (25.2–4) bir pasaj mevcut ki bu bir Hıristiyan yazarın eseri olarak açıkça eleştireldir, hatta kesinlikle düşmancadır. Ersilia ve oğluyla ilgili ayrıntılar Macrobius, *Saturnali* 1,6.16'da bulunur.

Roma'nın kökenini anlatan kaynaklar ve ilgili tüm efsaneler, A. Carandini'nin editörlüğünü yaptığı 4 ciltlik eserde toplanıp tartışılmıştır: *La leggenda di Roma* [Roma Efsanesi], Mondadori, Milan 2006, 2010, 2011, 2014. Özellikle Sabin kadınlarına kaçırılma hikâyesi 2. ciltte bulunabilir. *II: Dal ratto delle donne al regno di Romolo e Tito Tazio.* A. Carandini ve R. Cappelli'nin editörlüğünü yaptığı sergi kataloğu da yararlıdır: *Roma. Romolo, Remo e la fondazione della città*, Electa, Milano 2000. Hikâyenin derinlemesine bir analizi, geleneğin arketipini farklı varyantlar aracılığıyla yeniden inşa eden J.-R. Jannot, "Enquête sur l'enlèvement des Sabines, La Rome des premiers siècles", *Légende et histoire. Actes de la Table Ronde en l'honneur de Massimo Pallottino* (Paris, 3–4 Mai 1990), Olschki, Floransa 1992, s. 131–154. Ayrıca Sabin kadınlarına tecavüzü modern şirketler hukukunun kurucu olayı olarak tanımlayan Guido Rossi'nin ironik broşürüne de dikkat çekiyorum: G. Rossi, *Il ratto delle Sabine, Adelphi*, Milan 2000. *Peplum* türünü sevenler, Romulus rolünde 30 yaşındaki Roger Moore'un oynadığı Richard Pottier'in *Il ratto delle Sabine* (İtalya, Fransa, Yugoslavya 1961) filmini kaçırmamalı. Daha kaba filmleri tercih edenler Castellacci ve Pingitore imzalı, Romulus'u Pippo Franco, Remus'u Enrico Montesano canlandırdığı *Remo e Romolo. Storia di due figli di una lupa* (İtalya 1976) filmini seveceklerdir. Son olarak bakınız: G. Traina, *La storia speciale. Perché non possiamo fare a meno degli antichi romani*, Laterza, Bari-Roma 2020.

11

UĞULTULU TEPELER
Tarquinius Superbus'un Gelincikleri

Krallık zorla nasıl ele geçirilir ve aldatmaca ile nasıl genişletilir?

Eğer bir adam, bir kral, "gururlu" diye adlandırılıyorsa, bunun bir nedeni vardır. MÖ 6. yüzyılda, Lucius Tarquinius'a "gururlu" denmesinin de bir sebebi vardı.

Kaynaklarda, Roma'nın beşinci kralı Tarquinius Priscus'un oğlu veya torunu olarak görünüyor. Lucius Tarquinius ve küçük kardeşi Arruns, altıncı kral Servius Tullius'un iki kızıyla evlenmişlerdi. Roma onomastiği kuralları uyarınca elbette kızların ikisine de Tullia adı verilmişti çünkü bu kurala göre kız çocukların isimleri babalarının aile adıyla aynı olmalıydı ancak ardından, bu durumda olduğu gibi, birbirlerinden ayırmak için isimlerine sıfatlar eklenirdi: Büyük Tullia ve Küçük Tullia. Herkesin birbiriyle akraba olduğu dar bir insan grubu içinde, ittifakları güçlendirmek ve iktidarlarını muhafaza etmek için en seçkin Romalı soylu ailelerde meydana gelen şeylerdi bunlar. Sorun şu ki bu iki kardeş evlenmek için kendilerine yanlış kızları seçmişti. Servius Tullius, mantığa güvenerek Büyük Tullia'yı Tarquinius kardeşlerinin büyüğüne ve Küçük Tullia'yı da Arruns'a gelin vermişti. Ancak Lucius Tarquinius, ikisinin arasında en tez canlı ve cüretkâr olanı (o zamanlar bile Superbus, yani "kibirli" olduğunu göstermişti), daha nazik ve itaatkâr Tullia ile evlenmişti; uysal ve barışçıl Arruns ise kendine eş olarak daha gururlu, cesur, hırslı ve hatta kötü niyetli Tullia'yı almıştı. Küçük Tullia, kocası yüzünden ablasını kıskanıyordu çünkü kardeşine, yani kendi kocasına

göre farklı bir mizaç sergiliyordu: O tam anlamıyla gerçek bir adamdı, damarlarında kral kanı akıyordu. Bu tür durumlarda ortaya çıkabileceği gibi, hayranlık kör tutkuya dönüşmüştü. Tamamen dürüst olmak gerekirse bu, ne aşk ne de tutkuydu; daha çok ateşli ve takıntılı iktidarı ele geçirme arzusu ve başkalarının evlerinde gördüğü gücü kendi evinde görmek isteğiydi. Tullia durumunda, burası hâlâ babasının eviydi ama belli ki ona yeterli gelmiyordu.

Küçük Tullia ile Lucius Tarquinius kısa sürede sevgili oldu ancak tutkularını gizlice yaşamak onları tatmin etmiyordu. Onları bir araya getiren hissin, birbirlerine duydukları tutkudan öte, dizginsiz hırsları olması neye yarardı? Kendi nazik ve pasif eşleri, kısa zamanda bu amaçlarına engel haline geldi. Tek çözüm onlardan kurtulmaktı. Bu da derhal ve pek de vicdan azabı çekilmeden yapıldı. Böylece işlenen çifte cinayet, Küçük Tullia'nın ve Tarquinius'un evini özgürleştirdi ve yeni evliliklere hazır hale getirdi. Ne yazık ki, otorite ve kararlılık konusunda kesinlikle parlak olmayan Servius Tullius'un elinden bu durumu fark etmekten başka bir şey gelmedi. Ancak bunun acı sonuçlarını kısa sürede ödedi çünkü Tullia ve onun gibi Tarquinius da, evlilikle yetinmekle kalmıyor, krallığı hedefliyorlardı.

Kesin olan tek şey, bir kez cinayet işleyen birinin, bunu ikinci ve hatta üçüncü kez yapmakta da pek sorun görmeyeceğidir; böylece ikisi de suç üstüne suç işleyerek potansiyel düşmanlarından hatta onları sadece rahatsız eden kişilerden bile kurtuldular. Geriye sadece kral, Servius Tullius kalmıştı. Onu, halkın şiddetli isyanına neden olmadan öldürmek hiç de kolay değildi. Bu yüzden Tarquinius, kötü niyetli (ve kadın düşmanı) söylentilere göre Tullia'nın teşvikiyle, Tarquinius Priscus'un anısına daha bağlı bazı senatörlerin desteğini toplayarak hediyelerle, vaatlerle hırslı gençleri kendi tarafına çekti. Sonunda bir gün, Tarquinius, gerek korkudan gerek fırsatçılıktan, kimsenin kendisine karşı gelmeyeceğinden emin olduğunda, yalnızca kralın toplamaya yetkili olduğu Roma'nın en üst karar organı senatoyu, kendi toplamaya cüret etti. Senatörler bu toplantıda bulunmak, hatta telaşla gelmek zorunda kaldılar; bazıları bu kadar kibirli ve cüretkâr bir harekete biraz şaşırmış ve hazırlıksız yakalanmışlardı, diğerleri ise daha önceden uyarılmış – ya da

durumu kabullenmiş – olarak, artık kralın saatlerinin sayılı olduğunu biliyorlardı.

Tarquinius, senatoda Servius'u hakaret yağmuruna tuttu: Bir hizmetçi kadının hizmetçi oğlu Servius, kendisine ait olmayan bir krallığı gasp etmişti ve Roma'nın yasa ve geleneklerine uygun biçimde yönetmiyordu çünkü tahta çıktıktan sonra, kendisinin de geldiği en alt sosyal sınıfların çıkarlarını gözetirken, aristokratlar ve daha varlıklı sınıflara karşıysa baskıcı tedbirleri yoğunlaştırmıştı.

Bu sırada, bir haberci tarafından uyarılmış olan Servius senatoya ulaştı. Damadı nasıl olur da senatoyu toplama ve onun yerine oturma cesaretini gösterirdi? Kral kendisiydi ve hâlâ hayattaydı. Tahmin edilebileceği gibi, hemen kolay çözülmeyecek türden bir kargaşa ortaya çıktı. Bağırışlar ve hakaretlerden sonra, işler fiziksel kavgaya dönüştü ve bu durumdan galip çıkanın Roma iktidarını ele geçireceğini herkes açıkça anladı. Bu gerçeği özellikle Tarquinius biliyordu ve tereddüt etmedi: Servius'u belinden kavradı – daha genç ve güçlü olduğu için kolayca – ve senato binasından dışarı fırlatarak basamaklardan aşağı yuvarladı.

Yaralı ve kanlar içinde evine sürünerek ulaşmaya çalışan zavallı kral, Tarquinius'un tetikçileri tarafından yakalanıp öldürüldü. Sonu daha da korkunç olacaktı. Gerçekten de bu katliamın kara ruhu Tullia neredeydi? İşte orada, geleneklere göre erkeklere ayrılmış ve kadınların terbiye gereği gitmediği *curia*'nın yakınlarında, bir at arabasındaydı. Tullia, kocasını senato binasının dışına çağırarak onu kral unvanıyla selamladı. İstediğini elde etmişti, en azından başlangıçta. Kocası hemen eve dönmesini rica etti çünkü orası kadınlara uygun bir yer değildi. Tullia onu dinledi. At arabası, Vico Ciprio'nun zirvesine ulaştı ve buradan sağa, Orbio Tepesi'ne (Esquiline yönünde dar bir iniş) doğru döndüğünde, arabacı birdenbire sert bir şekilde durdu, dehşete düşmüştü: Orada, yerde Servius'un kanlı cesedi yatıyordu. Deli gibi kendini kaybetmiş Tullia, arabayı sürerek – bazılarına göre arabacıya böyle emir verdi, diğerlerine göre dizginleri kendisi eline aldı – babasının cesedinin üstünden geçti. Bu saygısız ve nefret dolu eylemin anısının korunduğu yer, o günden beri Scellerata [kalleş] Sokağı adıyla bilinir. Günümüzde de, Roma'nın

Monti bölgesinde, San Pietro in Vincoli Kilisesi'ne giden ve hâlâ utanç verici suçların ürkütücü atmosferini taşıyan bu dar ve karanlık merdivenin ismi böyle kalmıştır.

Biraz durup düşünelim ve bu hiç de hayra alamet olmayan olaylar zincirine bir ara verelim. Tarquinius, güç kullanarak iktidarı ele geçirdi. Servius Tullius'un ekonomi politikasından en ağır zararları görmüş zenginlerin ve aristokratların lütfunu kazanarak kurnazlığını göstermiş ve senatoda muhteşem bir ani darbe yapmıştı. Tam olarak söylemek gerekirse, Tarquinius gücü kurnazlıkla ele geçirmedi ama vahşi ve vicdansızdı; hükümetinin zalim nitelikleri nedeniyle sonradan kendisine verilen "kibirli" lakabını tamamen hak ediyordu. Antropologlar bize gücün ve kurnazlığın nadiren bir araya geldiğini söyler çünkü genellikle kurnazlık, zayıfın güçlüyü yenmesine izin vererek bu objektif zayıflığı telafi eden bir yetenektir. Pekâlâ, Tarquinius istisnadır ya da daha doğrusu; kaynakların muhtemelen, Romalılar onu kovalamaya karar verdiğinde kurulan yeni hükümetin tüm olumlu yönlerini vurgulamak için biraz abartarak bize sundukları imajı istisnadır. Ancak bu, ciddi anlatıcıların dediği gibi, başka bir hikâye.

Bize geri dönersek, rahatlıkla Tarquinius'un şiddetli ve acımasız olduğu kadar da kurnaz ve aldatıcı biri olduğunu doğrulayabiliriz. İktidarı zorla elde edip aldatmayla koruyup büyüttüğünü söyleyebiliriz. Bakalım nasıl.

Tarquinius'un hükümdarlığının başlangıcı bir dizi suç ve alçakça eylemle bezelidir: Romulus'un da öldüğünde gömülmediği bahanesiyle kayınpederi zavallı Servius Tullius'un cenazesini yasaklamış, eski kralı desteklediğine inandığı tüm senatörleri öldürtmüş, senatonun sıralarını zayıflatmış, her gittiği yerde kendine eşlik eden cesur adamlardan oluşan özel bir muhafız birliği kurmuş ve son olarak, vatandaşlara korku salmıştı; örneğin, ölüm cezasına çarpılan suçlar için danışmanlar olmaksızın, yargılamaları tek başına yürütüyordu. Böylece kimin ölüme, kimin sürgüne gönderileceğine ve kimin malvarlığına el konulacağına karar vermekle kalmıyor, devlet kasasını ve kendi cebini zenginlerin varlıklarıyla dolduruyordu. Böyle bir kral gerçek bir kral değil, bir tirandı. Bu nedenle, vatandaşların

onayını ve memnuniyetini değil, yalnızca korkudan kaynaklanan nefretlerini bekleyebilirdi. Tarquinius, kurduğu korku ortamının farkındaydı ve bir bakıma bundan kendisi bile korkuyordu çünkü gücünün kırılgan temellere dayandığının farkındaydı. Onu bir anda ortadan kaldırmak için iyi düzenlenmiş bir komplo yeterdi. Bu nedenle, kendi vatandaşlarına karşı da ona yardım edecek biri olabilmesi için Roma'yı çevreleyen Latin halklarından destek alabilmek amacıyla her türlü yolu deniyordu. Bu yönde attığı adımlardan biri, kızının Tusculum'lu (Frascati) Octavius Mamilius'un ile evliliği idi; ki Mamilius, siyasi ve askeri işlerde uzman kabul edilir ve Ulisses ve Kirke'nin soyundan geldiği için Latinlerin en soylusu diye bilinirdi.

Octavius Mamilius'un da desteğiyle Tarquinius, Latin liderleri arasında belirli bir otorite kazandı, hatta bir noktada, ortak çıkarları tartışmak üzere Ferentina'daki kutsal ormanda bir toplantı yapmak için hepsini çağırmaya karar verdi. Artık nam yapmış kibrini bu vesileyle bir kez daha sergiledi. Toplantıyı gerçekten de düzenledi ancak kendisi oraya sadece günbatımında geldi. Bu diğer katılımcılara karşı kaba ve saygısız davranış herkesi çok şaşırtıp öfkelendirdiyse de özellikle Aricia'lı (Ariccia) Turnus Erdonius'u çileden çıkardı. Turnus gerçekten sinirlenmişti: Nasıl yani? Önce toplantı düzenliyor ve sonra da gelmiyor muydu? Onları bu kadar uzaktan getirttikten sonra? Onlarla alay ediyor, sabırlarıyla mı oynuyordu? Vatandaşları ona boşa "kibirli" demiyordu; sadece kibirli değil, kaba ve terbiyesizdi de. Gerçekten, kayınpederini Roma'da öldürerek –üstelik gayet saygısızca– iktidarı ele geçiren, hoşlanmadığı kişileri ölüme, sürgüne gönderen ve malvarlıklarını ellerinden alan birinden ne beklenir ki? Elbette ki Latin krallıklarına el atmaya doğru gidecekti. Bazılarına göre, Turnus'un Tarquinius'a öfkesi eskilere dayanıyordu çünkü zengin ve güçlü Turnus özellikle uzun zamandan beri Mamilius'un rakibiydi; Tarquinius'un Mamilius ile kurduğu ittifak hoşuna gitmemiş ve Tarquinius'a, kendisinin yerine damat olarak Mamilius'u tercih ettiği için kızmıştı. Turnus Erdonius, konuşması sırasında öfkesini zayıf ve karaktersiz Latin mevkidaşlarından çıkardı çünkü ona hemen kulak verselerdi hâlâ orada durup bu terbiyesiz adamı beklemek yerine çoktan evlerine dönmüş olurlardı.

İşte Turnus hâlâ Tarquinius hakkında her türlü kötülüğü söylerken, *lupus in fabula* [iti an çomağı hazırla], Tarquinius toplantıya geldi. Herkes sessizleşti ve neredeyse herkes onu selamlamaya ve ona hürmet etmeye gitti ancak atmosfer gergindi, bu yüzden en sadık taraftarlarından bazıları, muazzam gecikme için mümkünse inandırıcı bir bahane sunarak özür dilemesini tavsiye ettiler. Tarquinius, telaşlanmadan, bir baba oğul arasındaki kavgaya ara bulucu rolüyle çağrılması nedeniyle geciktiğini söyleyerek kendini savundu. Tüm günü onları barıştırmaya çalışarak geçirdiği için gecikmişti. Hem sorun neydi ki? O gün müzakere etmeleri gereken şeyi, rahatlıkla ertesi gün de tartışabilirdiler. Hayır, durun bir dakika, dedi Turnus, gözlerinde öfkeyle; diğerlerinin aksine sessizce sinmemişti. Bu teklif ne anlama geliyor? Bu nasıl bir bahane? Hiç de inandırıcı değil. Herkes baba oğul arasında geçen bir kavgadan daha kolay çözülebilecek kavga olmadığını bilir. İki kelime yeterlidir: Oğul babasına itaat etmelidir, işte bu kadar. Eğer etmiyorsa cezalandırılmalıdır.

Turnus hemen toplantıyı terk etti, gözle görülür derecede sinirlenmişti. Tarquinius bu tatsız olayı hiç önemsemiyormuş gibi davrandı, ama içten içe Turnus'a bunun bedelini ödetmeye, hem de ağır ödetmeye karar vermişti; sadece yaşadığı hakaretin intikamını almak için değil, daha önemlisi, zaten Roma'daki vatandaşlarıyla yaptığı gibi diğer Latinlere de kimin lider olduğu konusunda net bir mesaj vermek için. Turnus, onunla kendisini aynı kefeye koyarak, onu kınamaya cesaret mi etmişti? Bu olay, ne Turnus ne de gelecekte onun gibi davranmaya karar verebilecek hiç kimsenin yanına kâr kalmayacaktı.

Ancak Tarquinius, onu herkesin önünde böyle vahşice ortadan kaldıramayacağını iyi biliyordu. Hem, mazeret uydurma konusunda pek becerikli olmadığını da fark etmişsinizdir. Diğerleri karşısında hangi bahaneyi kullanabilirdi? Gecikmeyi yüzüne vurduğu için öldürülmesi gerektiğini mi? Böyle bir savunma meşru sayılmazdı.

Böylece, Tarquinius kurnazlığa başvurarak Turnus'a karalayan bir iftira attı. Turnus'un siyasi rakipleri olan bazı Aricia vatandaşları aracılığıyla, hizmetçilerinden birine rüşvet vererek Turnus'un evine büyük bir yığın kılıç götürüp saklamasını emretti.

Operasyon, toplantının yapıldığı günün gecesinde gerçekleştirildi. Şafakta, Tarquinius en küçük ayrıntılarına kadar tasarlanmış planına son dokunuşu yapmak için tecrübeli bir oyuncu gibi sahne aldı. Diğer Latin liderlerini çağırarak önlerinde endişeli ve kederliymiş havasına büründü. Önceki gün gecikmesinin kutsal bir müdahale, tanrılardan bir iyilik işareti olduğunu açıkladı. Evet, çünkü Turnus'un kişisel güç kazanma çabası içinde kendisini ve diğer Latin liderlerini öldürme niyetinden haberdar olmuştu. Ayrıca, Turnus'un kendisine kızının evliliği meselesinden dolayı düşmanlık beslediğini saklamanın faydası yoktu; ama hangi aklı başında insan, en güçlü ve soylu Latin Mamilius'u reddedip onun yerine soyağacını üç kuşak bile geriye takip edemeyen bu şüpheli kişiyi tercih edebilirdi?

Tarquinius sonra muhtemelen Turnus'un cinayeti tam da önceki gün, yani toplantı gününde işlemek istediğini, ancak kendisinin gecikmesinin planlarını altüst ettiğini anlatıyordu. Tarquinius'un açıklamasına göre Turnus bu yüzden o kadar sinirlenmiş ve kendisine her türlü hakarette bulunmuştu: Kısacası onun sürprizini bozmuştu, ne de sürpriz! "Ve sonra," diye devam etti Tarquinius, diğer liderlere dönerek, "belli ki cinayet planı sadece ertelenmişti ve muhtemelen (yanılıyordu, ama belli de olmazdı) tam da o sırada, toplantıda işlenecekti." Turnus tamamen silahlanmış ve komplocu grubu ile ortaya çıkacaktı. Bu saldırı sahiden gerçekleşecekti ve hatta – Tarquinius bu geçişi iyi vurguladı – Turnus'un kendi evine kılıçlar taşındığı söyleniyordu; âdeta evinde hazır bir silah ambarı vardı.

Durum göründüğü gibi açıktı; mevcut tüm ipuçları herkes için son derece tehlikeli bir tablo çiziyordu. Latin liderleri, bu konuşmasını gözünü bile kırpmadan yapan Tarquinius'a inanmaya eğilimliydi, ama yine de onun ağzından çıkan her şeyi altın kabul edecek kadar saf değillerdi. Sonuçta, O "Kibirli" Tarquinius idi ve hırslarından hepsinin haberi vardı. Kesin ve reddedilemez kanıtlara ihtiyaçları vardı, aksi takdirde tüm suçlamaları temelsiz bulacaklardı.

Böylece, o sırada uyuyan Turnus'un evine gittiler. Muhafızlar Turnus'u uyandırdı ve hemen onu ve direniş göstermeye çalışan hizmetçilerini etkisiz hale getirdi. Evin her köşesinden kılıçlar çıkıyordu: Artık başka kanıta gerek kalmamıştı. Turnus zincirlenip hemen

bir araya gelen Latinlerin toplantısına getirildi. Bu sefer Tarquinius toplantıya vaktinde gelmişti. İşte Turnus'un evinde buldukları kılıçlar buraya getirtildi. Latin liderlerinin artık şüpheleri kalmamıştı ve Turnus'a, herhangi bir duruşma veya savunma olmadan, korkunç bir ceza verme konusunda hemfikirdiler. Turnus, boynuna bağlı bir sepet dolusu taşla Ferentina'nın su kaynağına atıldı ve orada boğuldu.

Tarquinius, soğukkanlılıkla tasarlanmış bir hile ile Turnus'tan kurtulmuştu. Son ya da tek hilesi bu muydu? Tarquinius en azından başka bir kandırmacanın da ustasıydı, çok daha iyi bilinen bir hile. Bu sefer suç ortağı, üçüncü oğlu Sextus'tu; kurnazlık ve sinsilikte babasından aşağı kalır yanı olmayan bir genç.

Tarquinius'un olumlu özellikleri olduğunu da kabul etmek gerekir. Örneğin, mükemmel bir kumandandı. Hatta, barış zamanında ne kadar kibirli ve adaletsizse, savaşta da o kadar erdemli ve yürekliydi. Karşılaştığı her zorlukta başarıya ulaşmayı biliyordu. Tek istisna: Tarquinius'un Roma yakınlarında (Montecompatri Belediyesi sınırları içinde) uzun süreden beri hedef aldığı Lazio şehri Gabi'nin fethi. Gabi ele geçirilmez bir şehirdi ve Tarquinius nihayetinde burayı kaba güçle almaya dair tüm umudunu kaybetmişti. Geriye sadece memnuniyetle deneyeceği dalavere ve hile yolları kalmıştı. Bunun üzerine savaştan vazgeçme numarası yaptı, ama Sextus'u Gabi'ye gönderdi. Gabililerin karşısında Sextus da numara yaptı; *curia*'da bıraktığı boşluğu kendi evinde de yeniden yaratmak isteyen, böylece hiçbir mirasçı bırakmamayı planlayan babasının pençelerinden kaçtığını iddia etti. Bazılarına göre, hikâyeyi daha inandırıcı hale getirmek için Sextus kendini kırbaçlatmıştı ve böylece babasının kötülüğünün izlerini vücudu üzerinde gösteriyordu. Babasının kılıç ve hançerlerinden kaçan bir genç için, en büyük düşmanlarının şehrinden daha iyi bir sığınak olabilir miydi? Gabi liderleri ve vatandaşları karşısında Sextus oldukça ikna ediciydi, özellikle de onlara barış umudu bırakmadığında: Kendilerini kandırmamalılardı, Tarquinius sadece savaşı geçici olarak askıya almıştı; geri çekiliyor gibi yapıyor ama aslında sürpriz bir saldırıya hazırlanıyordu. Eğer Gabililer, yalvararak talep ettiği sığınağı vermezse, Volskilere, Aequilere ve Herniklere gidecekti, ta ki zalim ve

acımasız bir baba-tiranın zulmüne uğramış zavallı bir sığınmacıyı kabul etmeye istekli şefkatli bir halk bulana kadar.

Bu kadar şanssız ve hayattan yıpranmış bir genci kabul etmenin bize ne zararı olur? diye düşündü Gabililer. Sonuçta, eğer Sextus'u kendileri kabul etmezlerse Lazio'daki diğer şehirler kabul ederdi ve bundan illa bir avantaj elde ederlerdi. Gabililer, Tarquinius'a karşı tekrar savaş açma umudunun somutlaştığını görmeye başladılar ama bu sefer düşmanın oğlunun yardımı sayesinde avantajlı bir konumda, savaşı belki de Roma kapılarına kadar götürebilirlerdi. Sonra genç adamın hikâyesi de tamamen inandırıcı görünüyordu; Gabililer, Tarquinius'un çocuklarına da rakipleri, vatandaşları ve müttefiklerine karşı davrandığı gibi davranabileceğine hiç şaşırmadılar. Sonunda, Tarquinius'un karşısında tek bir kurbanı bile kalmayacak ve kendini lanetleyecekti.

Sextus, Gabi toplumunun inancını kazanmayı ve onlara kendini kabul ettirmeyi başardı. Ama onların davranışlarını yönetme konusunda daha da yetenekliydi zira kabul edilmeyi başardığı halk toplantılarında sessizce yaşlılara kulak veriyor, onlardan öğrenecek çok şeyi olduğunu söylüyordu. Ancak, konu savaş meselelerine gelince, tüm yetkinliğini sergiliyordu çünkü iki tarafın güçlerini, özellikle de Superbus kral-tiranın herkes için rahatsız edici ve istenmeyen biri olduğu Roma'ya hâkim durumu iyi bildiğini gösteriyordu. Bu şekilde, yavaş yavaş Gabililerin Romalılara karşı düşmanlıklarını diriltmeye teşvik etti ve birliklerinin komutanı ilan edilecek kadar itibar kazandı. Bu rolde, Gabililerin umutlarını en ufak şekilde bile boşa çıkarmadı: Zorluklara ve fedakârlıklara önce kendi atılıyor, askerlere ganimetleri cömertçe dağıtıyor ve elbette ki sadece küçük karşılaşma ve çatışmalar olsa da, zafer üzerine zafer kazanıyordu: Kısacası, mükemmel bir komutan gibi davranıyordu. Gabilileri o kadar iyi kandırmıştı ki Sextus'un gelişiyle gerçekten cennetten beklenmedik bir nimet aldıklarını düşündüler. Sonunda Sextus Gabi'de, neredeyse Tarquinius'un Roma'da olduğundan daha güçlü hale geldi.

Gerçeğin ortaya çıkacağı an uzak değildi. Sextus, görev ne olursa olsun başa çıkabileceği bir ordu topladıktan sonra ne yapması gerektiğini babasına sormak istedi. Dolayısıyla Tarquinius'a danışması

için Roma'ya güvenilir bir elçi gönderdi. Kral sürekli tetikteydi ve bu nedenle belli ki bu gelen yabancıya güvenmiyordu, bu yüzden elçinin Gabi'de Sextus'un ne yapması gerektiği hakkındaki sorusuna Tarquinius cevap vermedi ve sessiz kaldı. Ancak elçiyi sarayının bahçesine götürdü ve burada, yine sessizlik içinde, gelincikler arasında yürürken eline bir sopa aldı ve en uzun çiçeklere vurarak başlarını biçti. Elçi bu tuhaf, garip ve biraz da kaba davranıştan etkilendi, bu yüzden Sextus'a bir sonuç alamadığını bildiren bir beyanla geri döndü. Olayların nasıl geliştiğini ayrıntılıca anlattı, özellikle de Tarquinius'un sessizliği ve o tuhaf hareketi üzerinde durdu: Nasıl, ben ona defalarca bir soru sordum ve o bana cevap vermedi? Duymazdan mı geldi? Elçi anlayamıyordu. Ama ondan daha uyanık ve akıllı, özellikle de babasını iyi tanıyan Sextus, her şeyi anladı: Tarquinius, kendisinden Gabi'nin en önde gelen adamlarını ortadan kaldırmasını istiyordu. Sextus da öyle yaptı. Bazılarını halkın nefretine yem ederek güpegündüz öldürttü, diğerlerini gizlice. Bir kısmını ise kaçırttı; herkesin malvarlıklarına el konuldu. Gabi çökme aşamasına gelmişti: Liderlikten yoksun, kaynakları kalmamış halde, neredeyse savaşmadan Roma'ya teslim oldu. Tarquinius, Gabi'yi silah kullanmadan fethetti.

Ancak kurnazlık ve sinsilik, Tarquinius'a sonuna kadar yardımcı olmadı. MÖ 509'da tahttan indirilip Roma'dan kovuldu, yeniden iktidarı eline alamadı ve 495'te Cuma'da sürgünde öldü. Cumhuriyet dönemindeki Romalılar, Tarquinius'u kimseyi umursamayan bir kötülük dehası gibi hatırlar. Tabii ki, Roma'nın ilk yüzyıllarıyla ilgili birçok macera ve efsane gibi, bu hikâyelerin de ne kadarının gerçek ve ne kadarının bozulmuş, kasvetli tonlar yüklenmiş bir tablonun parçası olduklarından kesin emin değiliz. Her halükârda, Kibirli Tarquinius, tarih boyunca kurnazlık şampiyonu olarak anıldı ve kendince Roma'nın ilk genişlemesine değerli bir katkıda bulundu. Bu, Giorgio Pasquali'nin 1936'da kaleme aldığı ve akademisyenlerin hâlâ hatırladığı bir denemesinde "Tarquinius'un Büyük Roma'sı" diye adlandırılan dönemdi. Geleneksellikten yana, geçmişte olduğu gibi bugün de *mores antiqui*, yani kökenlerdeki Roma'nın ahlaki modelini öven ve kutlayan gericilere saygıyla.

Okuma Önerileri

Gururlu Tarquinius'un maceraları Livius, *Storie* I, 46–55 ve daha ayrıntılı olarak Halikarnaslı Dionysios, *Antichità romane* IV, 28–56'da anlatılır.

Gelinciklerin iyi bilinen bölümü bir dizi anlatım tekrarı ve olay içerir: Ovidius, *Fasti* II,701–710; Valerius Maximus, *Detti e fatti memorabili* [Anıtsal Sözler ve Gerçekler] VII,4.2; Plinius, *Storia naturale* [Doğa Tarihi] XIX,169 ve özellikle hile literatüründe: Frontinus, *Stratagemes* I, 1.4; Polienus, *Stratagemes* VIII, 6. Anlatı şeması Herodot'un *Tarihler* V,92'de aktardığı Korint tiranı Periandros ve Atinalı Thrasybulos'un yer aldığı anekdota kadar uzanır.

Tarquinius'la ilgili gelenekte haşhaşın [gelincik bitkisi] seçilmesi tesadüfi değildir. Yaşlı Plinius'a (XIX,168–169) göre, Romalılar üç çeşit haşhaş biliyordu: tohumu kavrularak yenen beyaz haşhaş, sütlü bir madde üreten siyah haşhaş ve son olarak Latium kırsalında yabani olarak açan ve çoğunlukla ekili tarlalarda, arpaların arasında bulunan kırmızı haşhaş. Kırmızı haşhaşın çiçeği çok erken düştüğünden Romalılar "düzensiz" diye adlandırırdı. Bu nedenle, Tarquinius bölümünde yalnızca kesme hareketi değil, çiçeğin kendisi de önemlidir çünkü bu bölümden kaynaklanacak kan dökülmesini gösteren sembolik bir değer kazanır; o kadar ki Ovidius'un versiyonunda gelinciklerin yerini saflığın sembolü olan zambaklar alır (bazılarına göre, bu değişiklik yalnızca metrik nedenlerle haklı çıkarılır). O halde bu masalın, "uzun gelincikler"i belirtmek için kullanılan ve daha sonra İngilizce *tall poppies* ve Fransızca *grosses légumes*'e karşılık gelen İtalyanca *alti papaveri* ifadesinin kökeni olduğunu unutmayalım. Müzikseverler Nilla Pizzi'nin 1952 Sanremo Festivali'nde ikinci olan *Papaveri e papere* [Gelincikler ve Ördekler] adlı şarkısını da hatırlayacaktır; bu şarkı bazılarınca küçük boylu güçlü DC [Democrazia Cristiana] lideri Amintore Fanfani'ye karşı siyasi bir hiciv olarak okunmuştur, öyle ki PCI'ın [Partito Comunista Italiano] sembolü olan buğday tarlasındaki gelinciklerin büyük bir makasla kesilmiş görüntüsü aynı yıl Hıristiyan Demokrat Parti'nin Sivil Komiteleri tarafından seçim afişlerinde kullanılmıştır: Bu konuda parlamentoda bir soru önergesi de verilmiştir.

M. Seita, Tarquinius ve icraatlarıyla ilgili kaynaklar üzerine edebi bir yorum kaleme almıştır: *Una tragedia senza palcoscenico: Tarquinio il Superbo e i suoi familiari secondo Tito Livio, 'Bollettino di studi latini'*, 30, 2000, s. 485–513. *Ager Gabinus*'un [Gabi toprakları] fetihten sonraki kaderi hakkında bkz. G. De Sanctis, *Roma prima di Roma. Miti e fondazioni della città eterna*, Salerno editrice, Roma 2021, s. 149–150.

'Tarquinius'un büyük Roma'sı" için bakınız: G. Pasquali, *La grande Roma dei Tarquini*, "Nuova Antologia", 16.08.1936, s. 405–416 (*Terze pagine stravaganti*, Sansoni, Floransa 1942; *Pagine Stravaganti*, II, Sansoni, Floransa 1968, s. 5–21); yakın zamanda M. Cristofani (ed.), *La Grande Roma dei Tarquini*, Roma, Palazzo delle Esposizioni 12 Haziran-30 Eylül 1990 (sergi kataloğu), "L'Erma" di Bretschneider, Roma 1990; A. Carandini, Res publica. *Come Bruto cacciò l'ultimo re di Roma*, Rizzoli, Milano 2011.

12

ATLARA FISILDAYAN ADAM
Hannibal'in "Hainliği"

Dünyanın en güçlü ordusu nasıl kontrol edilir ve tarihe tüm zamanların en kurnaz komutanı olarak nasıl geçilir?

"Hamilcar'ın oğlu Hannibal, Kartacalıydı." Cicero'nun bilge dostu Cornelius Nepos, Kartacalı büyük komutanın biyografisini bu sözlerle, yani diğer ünlü adamların hayatlarına ayırdığı şemayı kullanarak başlatmayı uygun bulur: Tıpkı Miltiades, Themistokles, Lisandros gibi, ancak onlar Romalıların meşhur *Pön hainliğini* atfettikleri Kartacalılardan farklı olarak Yunan olduklarından, yazara göre oldukça saygın kişilerdi. Bu kavram, önceden söylediğimiz gibi *fides*, yani güvenilirlik ve inanılırlık eksikliği anlamına geliyordu, özellikle yeminler, vaatler ve anlaşmalar konularında. Tam da bu yüzden, bu kurnaz ve güvenilmez Kartacalıları okuduğumuzda sevimli bulurduk, Roma'nın diğer düşmanları gibi. Her halükârda, kişisel hatıralarımız bir yana, Pön savaşlarını çalışan veya sadece duyanlar bile Hannibal'in kim olduğunu iyi bilir. Okuyucuları temin ederiz: Bu, Hannibal'in bilmem kaçıncı biyografisi veya Kartacalı komutanın Quintus Fabius Maximus, Marcus Claudius Marcellus, Gaius Terentius Varro, Lucius Aemilius Paullus, Publius Cornelius Scipio gibi kişilerin önderliğindeki Roma ordularına karşı verdiği kahramanca çatışmalardan, tüm olaylardan bahsedilen çekici bir anlatı değil. Çekici olamaz çünkü bu bir savaş hikâyesidir ve savaş hikâyeleri pek de hoş sayılmazlar. Sonra bunları derinlemesine anlamak için ayrıntıları uzun süre incelemeli, taktikler, stratejiler, jeopolitik ve uluslararası ekonomi konuları üzerine düşünmek gerekir.

O yüzden bu çok uzmanlık gerektiren argümanları bir kenara bırakalım ve hilelerin başkahramanına odaklanalım. Hile mi? Keşke sadece bir tane olsaydı. Hannibal, hile kralıydı, aldatmacaların mutlak şampiyonu ve özellikle de Romalıların en fazla sayıda hileyi yakıştırdığı düşman komutanıydı.

Önceden gördüğümüz gibi, hile kullanımı, bir komutanın stratejisinin ayrılmaz parçasıydı çünkü düşmanı aldatarak çifte avantaj sağlar: Üstün pozisyona geçmek, güç kullanarak zorla ve yorgunlukla ulaşılabilecek şeyleri, kurnazlıkla elde ederek kaynakları akılcı bir şekilde kullanmak. Söylemeye gerek bile yok, bir çatışmayı bu şekilde yönetmek için sadece uygulama ve deneyim yeterli değildir: Kurnazlık ve zekâ gerekir ki Hannibal birçok diğer komutanın hayal bile edemeyeceği şeyleri gerçekleştirerek gösterdiği gibi bu niteliklerin çoğuna sahiptir. Yani, eğer "hilelerin kralı" unvanını hak ettiyse bunu stratejik niteliklerine borçludur. Tüm büyük komutanlar gibi Hannibal'in de basit ve tek bir hedefi olsa bile: Düşmanları yenmek.

Hannibal'in kahramanlıkları günümüze kadar gelmiştir. Yirmi birinci yüzyılın daha az titiz okurları kaynaklardan gelen anlatıyla yetinebilirken, daha meraklı okuyucular, Kartacalının maceralarını kimin anlattığını ve özellikle nasıl anlattığını da anlamaya çalışır. Sonuçta, Hannibal hakkında bildiklerimiz Romalıların bize aktardıkları kadar. Bu, Polibius gibi, Romalı bakış açısını benimsemiş Yunan bir tarihçi için de geçerli. MÖ 166'da rehine olarak Roma'ya getirilen Akha Birliği'nin stratejisti, entelektüel yetenekleri sayesinde hemen Scipio ailesinin, yani Hannibal'in en büyük rakibi olan *gens*'in, [aile] çevresine dahil olmuştu. Zira MÖ 202'de Zama'da Kartacalıları yendiği için "Büyük Afrikalı" lakabı ile anılacak ünlü Publius Cornelius da Scipioni ailesinden geliyordu. Ancak askeri bilgi ve deneyimini Roma propagandasının sunağına kurban etmeden, Kartacalıların savaş taktiklerini savaş uzmanlığını göstererek tarafsızca analiz eden Polibius'un dürüstlüğünü teslim etmeliyiz.

Başlangıçta dediğimiz gibi, Romalılar Kartacalıları en kötü türden yalancılar, hainler ve aldatıcılar olarak görüyordu. Romalılara göre Kartacalıların "hainlik" şampiyonu kimdi? Tam da Hannibal. Bu motifin (veya stilistik teknik terimlerle ifade etmek gerekirse

topos'un) geleneği gerçekten çok eski ve öncelikle bir gerçeği açığa çıkarıyor: Belli ki başlangıçta kolayca alt edebileceklerini düşünerek yanıldıkları bu büyük komutanın strateji sanatı karşısında, Romalılar tamamen dengelerini kaybetmişlerdi. Ne var ki Hannibal, neredeyse imparatorluğun kalbine, Roma'nın kapılarına ulaşıncaya dek, her seferinde daha yükseği hedefleyerek onlara meydan okumaya devam ediyordu.

Şimdi Hannibal'in numaraları ve hilelerine dair anekdotların neden bunca çok olduğunu ve hâlâ bugün bile Kartacalının neden kurnaz ve hilekâr bir komutan *cliché*'siyle ilişkilendirildiğini anlıyoruz; bu klişeye bakılırsa, aldatıcı ve dolandırıcı yollarla ve ahlaken kınanası çözümlerle rakiplerine üstün gelmeyi başaran bir komutandır. Görünüşe göre, Romalıların kendi davranışları oldukça farklı niteliktedir; dürüst, temiz ve sadık oldukları varsayılır. Ne yazık ki, Hannibal'in başlıca rakibi ve Zama'da zafer kazanan o Publius Cornelius Scipio Africanus'un, hileler ve entrikalar konusunda geri kalmadığını belirtmek gerekir. O kadar ki, bir noktada, sadece Hannibal'in en büyük rakibi olmakla kalmayıp aynı zamanda onun en iyi öğrencisi de olduğu söylenir.

Propagandanın ve özellikle Kartacalı komutanın portresini istediği karakterde çizip Romalıların kendi çıkarlarına uygun hale getiren Roma propagandasının gücü burada ortaya çıkıyor. İşte, kurnazlığı hakkındaki anekdotların hem sayısını hem de çeşitliğini ve fantezileri açıklıyor. Bunların hepsi (iddia ettikleri ve varsaydıkları) erdem taslayan Romalı bağnaz kimselerin hiç yoktan uydurduğu hikâyeler miydi? "Evet, Hannibal Romalıların en korkunç rakibiydi ama bu doğal zira –Romalıların aksine– dürüst de adil de olmadığı açık, savaşı hileyle kazanıyor" diyenlerin? Tabii ki, hiçbir kaynakta bunlar veya buna benzer sözler geçmiyor ancak Hannibal'in biyografisinin yazarı, başlangıçta bahsettiğimiz Cornelius Nepos'un yazdıklarını okuduğumuzda, bu tür bir söylemi varsaymamız gerektiği açık: "Roma halkı manevi güç açısından diğer tüm halklardan ne kadar üstünse, Hannibal'in de diğer komutanlardan o kadar gözü açıktı." Ayrıca, kurnazlık ve sadakatsizlik bir yana, bu hilelerin bazıları gerçekten yaratıcı ve bilinmeyi hak ediyor. Bunları, toplum

içinde gösteriş yapmaktan ziyade –eğer biz de dürüst olacaksak, her birinin farklı versiyonlarını, kaynaklarını ve inandırıcılığını derinlemesine araştırmamız gerekir– en azından yıldırım hızıyla dahice çözümler bularak düşmanlarını yenebilen bir adamın olağanüstü ve parlak zekâsını takdir etmede kullanmalıyız; Hannibal'in kandırıp gülünç duruma düşürdüğü Romalılar ve diğer herkese saygıyla.

Bunlar, gerçekten de sadece Romalılar değildi. Örneğin, Hannibal Alpleri aştıktan sonra doğrudan İtalya'ya yöneldiğinde, mümkün olduğunca çok müttefik toplamak için İtalik halkları Roma'dan ayrılmaya teşvik etti. Bu halklar arasında, Hannibal'in İber Yarımadası'ndan İtalya'ya ulaşmak için çeşitli aşamalarda topraklarından geçmek zorunda kaldığı Keltler de vardı. Ancak Kartacalı kısa süre önce müttefiği olan bu halklara güvenmiyordu, kendisine ihanet edip komplo kurmalarından veya suikast düzenlemelerinden korkuyordu. Sonuçta, tüm kurnazlar gibi, Hannibal da kuşkucu biriydi. Kimliğini saklamak ve tanınmamak için kendisine birbirinden farklı stil ve renklerde, her biri farklı yaşlara uygun peruklar yaptırdı. Kılığını daha inandırıcı kılmak için, perukları değiştirdiği gibi sıklıkla giysilerini de değiştiriyor, böylece kıyafetini, saçının yaş ve durumuna uygun hale getiriyordu. Bu şekilde, sadece onu bir kez veya tesadüfen görenlerin değil, onu iyi tanıyanların bile dikkatini çekmiyordu.

Hannibal'in kurnazlıkta eşi benzeri yoktu ve sistematik olarak herkesi kandırmayı başarıyordu. Hemen hemen herkesi. Tarihe daha sonra *Cunctator*, yani "zaman kazandıran" gibi daha saygın bir lakapla geçen komutan "Siğilli" Quintus Fabius Maximus, ona zorlu bir rakip olmuştu. Belli ki pek de fotojenik bir yüzü yoktu ve Romalılar, bilindiği gibi, kişileri farklı özellikleri hatta gayet fiziksel kusurlarıyla tanımlama konusunda çok ince ve hassas değillerdi: Ünlü Latin şairi Publius Ovidius'un *Nasone*'si, [koca burunlu] bunun net bir kanıtıdır.

Usta "zaman kazandıran" Siğilli, düşmanı yıpratıp yanlış adımlar atmaya zorlayacak kadar yorucu hale gelen bir bekleme stratejisinin ustasıydı. Defalarca denemesine rağmen, Hannibal hiçbir zaman Quintus Fabius Maximus'u kandırmayı ve tuzağa düşürmeyi başaramadı, bir kere bile. 209 yılındayız: *Cunctator*, Taranto şehrini

ele geçirmeyi başarmıştı (kurnazlıkla ve sürprizle ama bu, kimbilir nerede ve ne zaman anlatacağımız başka bir hikâye), Hannibal ise geri çekilmek, neredeyse kaçmak (hakkını verelim, zarafetle, kimseye çaktırmadan) ve Metapontum'a yönelmek zorunda kalmıştı. Buradan Fabius Maximus'a, şehrin hâkimleri ve yetkililerinin imzaladığı bir mektup gönderdi; buna göre eğer Fabius Maximus bizzat ortaya çıkarsa, Metapontum Romalılara teslim edilecekti. Elbette ki bu, sahte bir mektuptu. Hannibal, bu hileyle Fabius'u Tarentum'dan uzaklaştırmaya çalışıyordu. *Cunctator* mektubun gerçek olduğunu sanmakla tam olarak tuzağa düştü. Böylece birliklerinin bir kısmını alıp Metapontum'a doğru yola çıktı. Metapontum'un liderlerine, cevap mektubunu teslim etti ancak ayrılmadan önce kâhinlere danışma gereği duydu. Romalıların gerçekten de savaşa veya önemli faaliyetlere girişmeden önce, tanrıların iradesini kâhinler ve çeşitli kâhinlik uygulamalarıyla araştırdıklarını biliyoruz. Bu uygulamaların ne kadar net ve kesin tanrısal irade işaretleri sunduğunu (Romalılar inançlıydı, biliyoruz) ve ne kadar da o anki komutan veya yetkilinin girişimi başlatma isteğine uyarak askerlerin dini inançları üzerinde etki yaptığını vurgulamaya gerek yok. Ancak asıl meseleden çok uzaklaşmayalım ve olabildiğince dini konulara girmekten kaçınalım. Sonuçta, Romalıların gerçekten inandığı bir şeyden biz kimiz ki şüphe edelim?

Kehanetin kuşların uçuşuna bakılarak bulunulmasına karar verildi. Ancak işaretler ne ilk ne de ikinci seferinde olumluydu. Bu yüzden *àugure* (kuşların davranışını okumada uzman rahip), Fabius'u, düşmanların kandırmacalarına ve pusularına karşı dikkatli olması konusunda uyardı.

Hannibal'in, Fabius Maximus'un bu tuzağa düşeceğine ikna ettiği Metapontum halkı, Fabius'un geldiğini görmediklerinden onu teşvik etmek amacıyla elçiler gönderdi. Bu elçiler tutuklandı ve işkence korkusuyla tuzağı hemen açığa vurdular. Fabius tuzağa düşmek üzereydi, sadece olumsuz işaretler tarafından caydırıldığı için durmuştu.

Sonunda bu hikâyeden öğrenebildiğimiz kadarıyla, Hannibal, Fabius'u kandırmıştı ve kandırmaca, tanrılar müdahale ettiği için başarılı olmamıştı. Kaynaklarda bize böyle anlatılıyor ama gerçekten

de mektubun içeriği ve Metapontumluların samimiyetine inanmış Fabius'un, kendisini iknaya gönderilmiş elçileri neden tutukladığı açıklanmıyor. Basitçe birileri onu uyarmıştı ya da her şeyi kendisi anlamıştı; tanrıların da onayıyla.

Ancak biz modern okuyucular, mantıklı, rasyonel düşüncelerde çok da kaybolmayalım ve kaynaklarımızın anlatımını sabırla takip edelim. Kaynaklarda, Roma'nın Kartaca'ya karşı savaşının bu belirli kısmını vurgulamaya önem verilir; unutmayalım ki bu savaş aynı zamanda farklı kültür modelleri arasındaki bir propaganda savaşıydı.

Metapontum mektubu gibi örnekler Hannibal'in yaşamında kurnazlık ve hileden uzak bir anın bile geçmediğini gösteriyor; Romalılara yenilip Kartaca'ya dönmesi üzerine, siyasi düşmanları onu sürgün yolunu seçmeye zorladığında bile. Niyeti, hayatının geri kalanını barış ve huzur içinde geçirmekti. Ona inanıyor muyuz? Hayatta. Ayrıca Hannibal'in o anda neredeyse elli yaşında ve hâlâ harcayacak bol enerjisinin de olduğunu göz önünde bulundurmalıyız.

Gerçekten de kaynaklarda Ege'den Anadolu'ya varan yolculukları ve burada çeşitli hükümdarlara komutan ve askeri danışman görevinde hizmet ettiği anlatılır: Selevkos İmparatoru III. Antiokhos, Ermenistan Kralı I. Artaksias (onun için başkent Artaksata'nın Kalesi'ni tasarlamıştır), Bitinya Kralı I. Prusias. Bu son krala gitmeden önce, Hannibal bir süre sakinlerinin esaslı yalancılar olmakla ün yaptığı Girit'te de kalmıştı. Getirdiği ganimete ve paraya el koyma niyetlenmiş bu açgözlü Giritlilerle aldığı risklerin farkındaydı, kurnaz ve zeki bir adam olan Kartacalı bunu gayet iyi biliyordu. Hile kralı, kurnaz bir çözüme başvurdu: Bazı amforaları kurşunla doldurttu ve her birinin sadece ağzına ince bir tabaka halinde altın ve gümüş yerleştirdi. Ardından, bu amforaları, tanrıçaya adak ve en önemlisi de halkın dürüstlüğüne güveninin bir işareti olarak, en seçkin vatandaşların gözleri önünde, büyük bir törenle Artemis Tapınağı'na getirtti. Hannibal'in samimiyeti ve dürüstlüğü hariç her şeye inanabilecek Giritliler, (ayna oyununa benziyor!) tapınağa muhafızlar yerleştirmişlerdi ama olası hırsızlıkları engellemek için değil, Hannibal'in, zenginliklerini alıp götürmek için oraya geleceğini düşündüklerinden. Saf oldukları kadar açgözlüydüler de, Hannibal'in

bir süredir altın ve gümüş sikkelerini evinin avlusunda terk ettiği bazı bronz heykellerin içine yerleştirdiğini ve bir noktada onları yeni yolculuğunda kendisiyle birlikte götürdüğünü hayal bile edemezlerdi: İstikameti Pontus'taki Bitinya'ydı, Prusias'ın sarayına doğru.

Bu sırada kral, Roma'nın müttefiki Pergamon hükümdarı II. Eumenes'le savaştaydı. Birkaç yıl önce III. Antiokhos'a Roma'ya karşı savaşında yardım edememiş Hannibal için bu, eski rakiplerinden intikam alma ve geçmişi telafi etme fırsatıydı; ayrıca Romalılar hâlâ onu ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle, Prusias'ın Eumenes'e karşı savaş açmasını kışkırtmak için elinden geleni yaptı. Ama Pergamonlular aynı zamanda Romalılar tarafından desteklenen Pergamon kuvvetlerinin Bitinya kuvvetlerine göre çok daha üstün olduğunu fark etti. Kazanmalarının yolu yoktu, tabii ki kurnazlık kullanmak dışında, *ça va sans dire* [belirtmeye ne hacet]. Ufukta bir deniz savaşı beliriyordu ve Prusias filosu daha zayıf taraftı. Bunun üzerine Hannibal, canlı zehirli yılanlar toplattı ve bunları çömlek kaplar içine kapattırdı. Ardından askerlere, mümkün olduğunca kralın bulunduğu düşman gemisine odaklanmalarını, diğer gemilere karşı ise sadece savunmada kalmalarını emretti. İşin geri kalanını aslında yılanların yapacağını iyi biliyordu. Her şey Hannibal'in planladığı gibi gitti. Gerçekten de, Pergamon gemileri mürettebatı bir noktada, düşman gemilerinden kendilerine toprak kaplar atıldığını gördü. Bu manzara karşısında kahkahalarını zor bastıran denizciler, "Demirle bizi yenemiyorlar, toprak çömleklerle deniyorlar!" diye tepki verdiler. Ancak alayları, gemi köprülerinin zehirli yılanlarda dolduğunu gördükleri anda hemen dehşete dönüştü. Kendilerini nasıl savunacaklarını bilemeyerek, can havliyle rotayı değiştirip üsse döndüler. Hannibal'in nasıl zehirli yılanları canlı toplamayı ve çömleklere kapatmayı başardığını anlamak, eski kaynaklarda bize anlatılan olayları, uzaktan ve mantık ışığında değerlendirirken biz modern kişilere sunulan başka bir bulmaca. Ancak bu durumda da çok derinlemesine araştırmamak ve anlatıyı kabul etmek daha iyi. En azından, böylece antik tarihin en tuhaf ve ilginç yönlerinden daha bir keyif alırız.

Yılanlar hikâyesinden bir şeyi açıkça çıkarabiliriz: Hannibal'in sadece yılanlar değil, hayvanlarla uğraşmayı gerçekten iyi bildiği.

Sonuç olarak, Hannibal o kadar kurnaz ve zekiydi ki (evet, bezdirinceye dek tekrarlıyoruz ama bunu gerçekten hak ediyor) sadece rakipleri ve müttefiklerini, yani insanları değil, hayvanları bile kandırmayı başarıyordu. II. Pön Savaşı'nın başında, MÖ 218 baharında, alışılmadık olduğu kadar da inanılmaz bir hileye başvurması bunu teyit ediyor. Kardeşi Hasdrubal'ı İspanya'da bırakıp İtalya'ya doğru yola çıkmıştı. Ebro Nehri'ni geçmiş, Pireneler'i aşmış ve ordusuyla Rhône Nehri'ne varmıştı. İlk zorlukla burada karşılaştı: Karşı kıyıda bir grup Galyalı, geçişini engellemeye hazır bekliyordu. Hannibal, komutanlarından Annone'ye seçkin ve bölgeyi bilen bir grup askerle akıntıya karşı, nehrin yukarısına tırmanmasını ve Galyalılar üzerine gizlice yağmalarını emrederek bu engeli kolayca aştı. Operasyon başarıyla sonuçlandı ve ordusu aynı gün nehri geçti. Ancak, önünde hâlâ daha büyük ve aşılamaz görünen bir sorun vardı. Hannibal ordusunda, onun "gizli silahı" tam 37 fil vardı.

Komutan, filleri orada bırakamazdı çünkü bu, kuvvetlerinin temel bir parçasından vazgeçmek demekti. Ancak sorun ciddiydi: Bunları karşı kıyıya nasıl geçirecekti? Hannibal, ordunun geri kalanının ilerlemesine izin vererek, bu meseleyle bizzat ilgilendi ve birbirine bağlanmış sallardan oluşan bir platform inşa edilmesini emretti. Tüm düzenek sürüklenmesin diye, akıntıya en maruz kalan kısımlar nehir kıyısındaki ağaçlara sıkıca bağlandı. Burada Rhône'dan bahsediyoruz, küçük bir dereden değil. Sallar, bir ucu karaya demirlenmiş, diğer ucu hareketli, kolayca çözülebilecek halatlarla bağlıydı ve zamanı gelince tekneyle kıyıya çekilebileceklerdi. İlk sal bir tür platformdu (yaklaşık 200 fit uzunluğunda ve 50 fit genişliğinde, yani 60 metreye 15 metre civarında). Buna aynı genişlikte ancak yarısı kadar uzun, ikinci bir platform bağlıydı ve bu, filler üstüne çıktıktan sonra ilk platformdan ayrılarak karşıya çekilecekti.

Tam bu anda, Hannibal'in aklına dâhice bir fikir geldi. Aslında, düzenek inşa edilmiş ve her şey en iyi şekilde çalışır durumdaydı ancak hâlâ bir sorun vardı: Filler sal üzerine nasıl çıkarılacaktı? Ne sözle ikna edilebilir ne de zorlanabilirlerdi: Hayvanlarla, üstelik de bu büyüklükte ve hiç de azımsanmayacak sayıdaki hayvanla baş etmek kolay değildi. Öfkeli bir fil onlarca insanı öldürebilirdi,

ki 37 tanesinin verebileceği zararı bir hayal edin! İşte Hannibal, o anda en parlak çözümlerinden birini tasarladı. Platformun, karadan nehre uzanan yolun toprağıyla tamamen aynı görünecek hale gelinceye dek toprak ve muhtemelen yapraklarla da örtülmesini emretti. Bu şekilde filler su üzerinde değil, karada yürüdüklerini sanacaklardı. Hayvanlar sonra, hepsinin başında sürü lideri rolünde bir dişi fili takip eden gruplara bölünüp sallara bindirildi. Halatlar çözülüp filler etraflarının suyla sarıldığını fark ettiklerinde kargaşa çıktı. Yine de, çift sal sistemi sayesinde çözüm işe yaradı ve filleri geçirebildiler. Sadece bazı filler suya düşecek kadar korkmuşlardı. Korkmayın, hayvan hakları savunucuları rezalet diye kızmasın: Hepsi kurtuldu, çünkü filler su seviyesinin üstüne kaldırdıkları hortumları sayesinde nefes almayı ve boğazlarına gelen suyu dışarı üflemeyi başardılar. Bununla birlikte, korkmuş hayvanların akıntıya sürüklediği tüm zavallı biniciler ise öldü.

Ama gerçekten böyle olduğundan emin miyiz? Aslında bu çözüm, I. Pön Savaşı sırasında uygulanan ve "fili sudan geçirmek" sorununun usta çözücüsü ve başkahramanı Roma konsolu Lucius Caecilius Metellus'un yer aldığı başka bir olaya çok benziyor.

Metellus, komutan Hasdrubal'ın Kartacalı birliklerini Panormus'ta, günümüz Palermo'sunda (MÖ 251 veya 250 civarındayız) yenmiş ve tüm fillerini ele geçirmişti. Sonrasında ise filleri Messina Boğazı'ndan geçirme zorluğuyla karşılaşmıştı (acaba o zamanlar bile bu boğaza bir köprü inşa etme ihtiyacı tartışılıyor muydu kimbilir). Yeterli gemisi olmadığından içki tulumlarının birbirine bağlanarak tahtalarla kaplanmasını emretti, sonra da üzerine toprak ve yaprak döşetti. Metellus, fillerin toplanması için Kartacalı esirlerin müdahale etmesini istemişti ve muhtemelen fillerin boğazdan geçirilmesine bu esirler yardım etmişlerdi. Öyleyse bu daha eski örnek, Hannibal'in bu güzel buluşu tek başına ve beklenmedik bir şekilde bulmadığı, fillerin idaresi konusunda Kartacalıların deneyiminden faydalandığı anlamına gelebilir mi? Bu noktada en iyisi, tüm yorumları askıya alıp şüpheleri, belki bu düğümü de çözebilecek tarihçilere bırakmalıyız.

Rhône'un geçilişine ilişkin olayın başka bir versiyonunun dolaştığı da unutulmamalı; burada daha az parlak ve ustaca ama muhtemelen

daha gerçekçi ve sonuçta sorunu çözen bir yöntemden bahsedilir. Bu varyanta göre, en öfkeli filin binicisi, hayvanın kulağının arkasına vurup hayvanın kendisini suyun içine takip etmesi için nehre atladı. Bunun üzerine sürünün geri kalanı da sırayla kızgın fili takip etti. Nehir akıntısı da tüm sürüyü hızla karşı kıyıya taşımaya yetti.

Bu ikinci versiyon, olayın ana kaynakları kadar onay bulamadığından daha az yaygındır. Sal yöntemi çok karmaşık görünüyor, kaldı ki Sicilya'daki Metellus hikâyesiyle karşılaştırmanın ne denli yerinde olduğundan da emin değiliz. Orada Metellus, yeterli gemisi olmadığından bu yönteme başvurmak zorunda kalmıştı. Ancak Hannibal'in gemileri vardı, hem de nasıl: Büyük gemiler, hafif tekneler, sandallar ve en önemlisi, sal yapımında kullanabileceği büyük miktarda kerestesi vardı. Ancak, eğer olayların bizi bu son efsanenin bilgilendirdiği gibi gittiğini kabul edersek, aynı zamanda Hannibal'in neden düşmanlarla çevrili ve tehdit altında olduğu böyle kritik bir durumda tüm bu karmaşık aleti düzenlemek için zaman kaybettiğini de açıklamamız gerekir. Orada sadece yerel halk değil, aynı zamanda Rhône'un ağzına ulaşmak üzere olan Romalılar da (Publius Cornelius Scipio'un birlikleri) ona tehdit oluşturuyordu ve gerçekten de filler, diğer birliklerin geçişinden bir gün sonra taşınabilmişti.

Bugün etologların, veterinerlerin açıkladıkları gibi, hâlâ değerlendirilmesi gereken temel bir sorun var. Filler sudan hiç korkmaz, hatta Zambiya veya Nil gibi derin nehirlerde yüzdükleri bile bilinir. Usta yüzücülerdir ve su altında uzun süre bile kalabilirler. Ayrıca hortumları da nefes almalarına yardımcı olur. Afrika nehirlerinin akıntılarıyla karşılaştırıldığında, Rhône'un hiçbir zorluk teşkil etmemesi gerekir, kaldı ki burada fillerin (boyutları sayesinde) akıntıya karşı yürüyerek de geçebilecekleri bir vadi de seçilebilirdi. Maalesef, bu da cevapsız kalmaya mahkûm bir başka şüphe ve elbette antik kaynakları modern araştırmaların keşifleri ışığında sorgulamak mümkün değil.

Kesin olan şu ki filler nehri geçmeyi başarmış ve böylece daha zorlu ve şanlı göreve hazır hale gelmişlerdi; tıpkı Alpleri aşarak tarih sahnesine geçtikleri gibi. Ancak gerçekten nehri nasıl geçtikleri üzerine kuşku ve beraberinde o ortamda Hannibal'in dâhice planının asıl uygulanışı hakkındaki şüpheler sürüyor. Varsayımlar göz önüne

alındığında, anladığınız gibi, o karmaşık sal ve platform sistemini tasarlayanın ve özellikle filleri sakin kalmaları için aldatan kişinin de Hannibal olduğu düşüncesi hoşumuza gidiyor. Karmaşık planı tasarlayarak bir kez daha dehasını kanıtlayışı da.

Birbiri arkasına sıralanmış, hortumları kuyruklarına dokunan fil sıralarının, yavaşça ve zarafetle Rhône'un akıntılarını geçerken oluşturduğu devasa manzarayı hâlâ görür gibiyiz. Ne yazık ki veya ne mutlu ki, Togni Sirki daha sonra gelecekti; çok daha sonra.

Okuma Önerileri

Fillerin Rhône üzerinden geçişi Polibius, *Storie* [Tarih] III, 46, Livius, *Storie* XXI, 28 ve Frontinus, *Stratagem* I, 7.2'de anlatılır. Bu olayın tam olarak hangi noktada gerçekleştiği hâlâ bir araştırma ve tartışma konusudur.

Hannibal'in yaşamı hakkındaki bilgiler Cornelius Nepos tarafından ona ithaf edilen biyografide bulunabilir. Açgözlü Giritlilere karşı uygulanan hile 9. bölümde, yılanlarla ilgili hile ise 11. bölümde anlatılır. Peruklarla ilgili anekdotu Polibius anlatır: *Storie* III,78. Metapontum hikâyesi ve Quintus Fabius Maximus'a gönderilen sahte mektup Livius, *Storie* XXVII, 16.11–16 ve Plutarkhos, *Fabius Maximus* 19.7–8'de yer alır. Messina Boğazı'ndaki fillerle ilgili bölüm Yaşlı Plinius, *Storia Naturale* [Doğa Tarihi] VIII.16; Frontinus, *Stratagemes* [Hileler] I.7.1 ve Zonaras, *Epitome* [Özet] VIII.14'te bulunabilir.

Hannibal'in filleri ve genel olarak savaşlarda fil kullanımına dair tarihsel bir bakış açısı için, eski ama oldukça belgeli bir çalışma olan H.H. Scullard'ın eserine başvurabilirsiniz: *The Elephant in the Greek and Roman World*, Thames and Hudson, Cambridge 1974. Daha güncel: M.B. Charles, P. Rhodan, "Magister Elephantorum: A Reappraisal of Hannibal's Use of Elephants", *The Classical World*, 100, 2007, s. 363–389 ve C.A. Zafiropoulos, "What did Elephants Fear in Antiquity?", *Les Études Classiques*, 77, 2009, s. 242–266. Fillerin Rhône'daki serüveni hakkındaki tüm bilgiler G. Minunno, *Gli elefanti di Cartagine*, [s.e.], Lucca 2009 ve "Sul passaggio del Rodano da parte degli elefanti di Annibale", *Revue des Études Militaires Anciennes*, 5, 2008–12, s. 65–69; ayrıca S. O'Bryhim, "Hannibal's Elephants and the Crossing of the Rhône", *The Classical Quarterly*, 41, 1991, s. 121–125'te bulunabilir.

Sadece bilgilendirici ve yönlendirici olanın bile sınırsız olduğunun farkında olarak, Hannibal üzerine bir "genel referans bibliyografyası" önerme tuzağına düşmeyeceğim. Kendimi, tarihsel titizliği keyifli bir okumayla birleştiren G. Brizzi, *Annibale*, il Mulino, Bolonya 2018'e işaret etmekle sınırlıyorum.

13

BU AKŞAM DOĞAÇLIYORUZ
"Büyük" Pompey Gösteri Yapıyor

Yasadan nasıl kaçınılır ve "büyük" unvanıyla anılınır?

Roma, Parione semti, Sant'Andrea della Valle barok bazilikası yakınları. Paradiso Meydanı'nda 68 numaralı binada, başkentteki pek çok otelden pek de bir farkı olmayan Lunetta Oteli'ndeyiz. Belki diğerlerinden biraz farklı çünkü yeraltı SPA'sının müşterileri eşsiz bir manzaranın tadını çıkarıyorlar: Pompey Tiyatrosu'nun kalıntıları. Aslında, antikçağın en büyük, en görkemli ve ünlü anıtlarından birine kıyasla, birkaç duvar parçası veya sütun pek de bir şey sayılmaz. Roma'nın, dolayısıyla dünyanın en güçlü adamı olmaya hırslanmış ve kendine örnek olarak Büyük İskender'i seçen birinden görkemsiz, muazzam olmayan bir şey bekleyemezdik.

Akdeniz'i istila eden korsanlara karşı zaferler kazanan, Pontuslu Mithridatis ve Ermenistanlı Tigran'a karşı başarılı askeri seferlerle Doğu'da galip gelen Pompey, Küçük Asya ve Doğu Akdeniz'i yeniden düzenleyip Selevkos egemenliğinden geri kalan her şeyi yok ederek yeni bir eyaleti, Suriye'yi kurdu ve Roma'nın sınırlarını Fırat Nehri'ne dek genişletti.

Askerlerin, senatörlerin ve halkın övgüye boğduğu Pompey, MÖ 62'nin sonunda nihayet Roma'ya döndü. Doğu'da olağanüstü, hatta tek kelimeyle "Büyük" olduğunu göstermişti. MÖ 61 yılının 29 Eylül'ünde, kırk beşinci doğum gününde kutladığı bu üçlü zafer töreni boyunca herkes ona bu unvanla hitap ediyordu; "Büyük", yani *Magnus*. Ve Pompey, tarihe "Büyük" olarak geçti.

Doğu'daki seferin sonunda ve Roma'ya dönme kararı alındığında Pompey, kendi büyüklüğünün ve kahramanlıklarının kalıcı bir hatırası olarak, halka özel bir hediye sunmayı tasarladı. Belki de aynı zamanda –biraz şüpheci kişilerin iddia ettikleri gibi– Roma'nın alt tabakalarının gözüne girmek veya o insanların sert ruh hallerini hafifletme amacı da vardı. Tiyatro inşa ettirme fikri Pompey'e muhtemelen MÖ 62'de, Roma'ya dönüş yolunda, Yunan adası Lesbos'daki [Midilli] büyük polis, şehir devleti Mitilene'nin tiyatrosunda, şairlerin onun başarılarını döktürdükleri bir yarışmayı izlerken geldi. Bunun üzerine astlarına derhal bu tiyatroyu Roma'da yeniden inşa edebilmek için plan çizip modelini yapmalarını emretti.

Pompey büyük düşünmeye alışkındı, bu yüzden kendini sadece bir tiyatro tasarlamakla sınırlamak yerine, devasa bir eser, bir anıtsal kompleks istedi. Bu projesini, Pomerio'nun dışında, Campo Marzio'da, yani surlar boyunca şehrin iç ve dış taraflarında uzanan ve kutsal kabul edilen arazide hayata geçirdi. Devasa bir yapıydı: Alanın tamamı 320 metreye 140 metre büyüklüğündeydi: *Cavea* (seyircilere ayrılan tribün) 150 metre uzunluğundaydı, arka cephesi üç kat sıra sütundan oluşuyordu. Alan ve oranları canlandırmakta zorluk çekenlerin ebat üzerine fikir edinmeleri için, Verona Arenası'nın 40 metrelik *cavea*'sının, bunun içine dört kere sığabileceğini düşünmesi yeterli; 17.500 kişilik oturma yeri vardı (kimi kaynaklara göre 40.000'den fazla). Düşünebiliyor musunuz? Bugün dünyanın en büyük tiyatrosu, New York'taki Metropolitan Opera House, bunun dörtte birinden daha az kapasiteye sahiptir.

Başta ekonomik nedenlerden dolayı bu hiç de kolay bir girişim değildi. Opera bir servete mal olacaktı; ki gerçekten de öyle oldu. Hatta neredeyse 50 milyon dinar harcandığı hesaplanır, günümüz değerleriyle söylemek gerekirse neredeyse küçük bir ulusun GSYİH'sine denk gelen bir milyar avroyu aşan bir bedel. Harcama, Pompey için pek de sorun teşkil etmiyordu çünkü Doğu seferlerinin muazzam ganimetlerine ve bir ihtimal, son derece zengin azatlı kölesi Demetrius'un mali desteğine de güveniyordu.

Pompey'in eski kölesi Demetrius, tam anlamıyla Pompey'in peşinde Doğu'da biriktirdiği zenginlik sayesinde kendi özgürlüğünü satın

alarak kölelikten kurtulmayı başarmıştı. Açıkçası, Demetrius bir beyefendi değil, aksine tam anlamıyla şüpheli bir karakterdi; oldukça kibirli –elbette, parlak ve zeki olduğunu kabul edelim– Pompey'in üzerinde bariz bir etkisi vardı, hem de kabul törenlerinde Pompey hâlâ misafirleri karşılarken, kendisi togasını kulaklarına kadar çekmiş halde uzanma lüksüne sahip olacak kadar. Görünüşe göre, Roma'ya dönmeden önce bile, bu Demetrius başkentte en şık buluşma yerlerine ve "Demetrius Bahçeleri" diye bilinen bakımlı bahçelere sahipken Pompey hâlâ mütevazı bir evde oturuyordu. Aç parantez, zaferden sonra da Roma'nın en büyük ve en lüks evini alabileceği halde, Pompey öncekine göre daha güzel olsa da hâlâ basit bir konutla yetinmişti; tiyatronun yanındaki bu evi görenler, onu bir geminin huzurundaki kayığa benzetirlerdi. Demetrius muhtemelen bu "tiyatro işinde" etkili bir karakterdi; öyle ki, bahsettiğimiz gibi, inşaatın finansörünün aslında o olduğunda ısrar eden iddialar yayılmıştı ama azatlı köle kötü ünlenmek istemediğinden, sonradan bu rol Pompey'e yüklenmişti: Nasıl olup da azatlı bir köle bu tür bir harcamayı karşılayabilecek kadar çok para kazanmıştı?

Girişim o denli büyüktü ki, Roma'daki ustalar neredeyse 6 yıl boyunca, MÖ 61'den 55'e kadar ve belki de ötesine, en azından 52'ye kadar doluydu. Pompey'i asıl endişelendiren ekonomik güçlükler, idari ve organizasyonel sorunlardan ziyade (o zamanlarda inşaat teşvikleri yokduysa da bu tür sorunların var olmadığını düşünmek de yanıltıcı olur) çok daha büyük bir zorluk, hatta neredeyse aşılmaz bir engeldi. Pek çok kez belirttiğimiz gibi, Pompey'in büyüklük takıntısı vardı ve kimsenin hayal bile edemeyeceği şeyleri yapmaya cüret ediyordu. Bu durumda da kendi karakteriyle çelişmedi: Roma'nın ilk taş duvarlı tiyatrosunu inşa eden kişi olmak istedi. Evet, çünkü Pompey'in tiyatrosu Roma'daki ilk kalıcı tiyatroydu. Tamam, tiyatro geleneği zengin ve eskiydi; kökleri zamanın başlangıcına dek uzanıyordu, belki de MÖ 364'ten, Roma'da tiyatro gösterilerinin resmi bakımdan kurulduğu yıldan bile önceye. Bu gösterilerin o yılda sergilenmesinin eğlence ile hiçbir ilgisi yoktu; şehirde korkunç bir veba salgını kol geziyordu ve hastalığın kaynağı olduklarına inanılan tanrıların öfkesini yatıştırmak için her şey deneniyordu. Bunlar

arasında, Etrürya'ya gidip oradan "Etrüsk usulü" (ki Romalılar için biraz "sıradan" demek gibidir), flüt müziği eşliğinde danslar ile basit gösteriler sahneleyen oyuncuların çağrılması da vardı.

Pompey döneminde Roma'daki tiyatro geleneği eski ve sağlam olsa da tiyatro yapıları, yani gösterilere ayrılan alanlar için de binaların kendileri için de aynı şey söylenemezdi. Gerçekten de o zamana dek tiyatrolar hep geçici yapılardı; sahne ve oturma yerleri ahşaptı, her performansta tek tek birleştirilip yeniden sökülüyorlardı.

Pompey'in fikri ne yeni ne de orijinaldi, ondan önce deneyenler olmuştu. Örneğin MÖ 179'da Marcus Aemilius Lepidus, Apollon Tapınağı'nın yanında bir tiyatro inşasını finanse etmiş ancak proje başarısızlığa uğramıştı; bina gerçekten inşa edilip yıkıldı mı, yoksa proje başlatılıp bitirilmedi mi, bilmiyoruz. Sonuç olarak, önceki girişimler sadece denemelerdi ve hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. İnşaatçıların beceriksizliği, idari eksiklikler veya para yetersizliği gibi nedenlerden dolayı değil.

Ayrıca, Pompey tiyatrosunun inşasının başlatıldığı ancak henüz tamamlanmadığı aynı dönemde, Marcus Aemilius Scaurus'un desteklediği geçici bir tiyatro inşa etme girişimi bulunuyordu. Süre bakımından geçiciydi, sadece bir aylıktı ancak kurulum ve detaylara önem açısından zahmetliydi: Alt katı mermer, orta katı cam ve üst katı altın kaplama ahşaptan oluşan üç katlı ve 360 mermer sütunlu bir sahne, 3.000 bronz heykel, 80.000 kişilik oturma kapasiteli tribün, değerli kumaşlar, lüks mobilyalar. Söküldüğünde, 30 milyon sestertiusluk bir meblağ küle döndü: Bir sestertiusun 0,08 gram altına eşit olduğunu düşünürsek, bir servet. Aemilius Scaurus, Pompey'in girişimine rakip çıkmaya mı çalışmıştı? Hiç de öyle değil, Pompey ve Scaurus mükemmel ilişkiler içindeydi; sadece Scaurus dönemin görkemli, lüks, muhteşem şeylere dair zevkine uygun büyük işler yapmıştı: Pompey ise bunu aşmaya cesaret ediyordu zira Roma'da yasayla açıkça yasaklandığından henüz sabit bir tiyatro yoktu.

Bu kararın kökenini de biliyoruz. MÖ 155'te, Pompey'den tam bir yüzyıl önce, *censor* [denetimci] Gaius Cassius Longinus, Palatino'da, Magna Mater Tapınağı'nın yakınlarında bir tiyatronun inşasını üstlenmişti. Ertesi yıl, senato, konsül Scipio Nasica Corculum'un

önergesi üzerine, hemen tribünlerin sökülmesini ve çalışmaların durdurulmasını, ardından da yapı için toplanan tüm malzemenin satılmasını emretti. Neden? Bazılarına göre, Nasica, sabit bir tiyatronun sadece gereksiz değil, aynı zamanda halkın ahlakı için de potansiyel bir tehlike olduğunu savunuyordu; diğerlerine göre ise konsül, Roma halkının tembelliğe ve eğlenceye yönelip savaşçı karakterini terk etmeye teşvik edilmesinden endişe ediyordu. Kısacası, Romalıların Yunanların cazip eğlencelerine fazlasıyla alışabileceğinden (ne de olsa dönem ahlak bekçisi Bilge Cato'nun dönemiydi) ve belki de tiyatronun kargaşa ve ayaklanma yuvasına dönüşebileceğinden korkuyordu. Başkaları ise daha karmaşık hipotezler öne sürüyordu, örneğin senato yasasının – daha doğrusu bir danışma senatosu yasasının – Roma'da veya yakınlarında hiç kimsenin seyircilerin gösteriler sırasında oturmalarına izin verecek yerler kuramayacağını belirtmesi gibi. Belki, bazıları biraz alaycı yorumlar yapmıştı, Romalıların gevşeyip güzel bir gösteriyi izlerken bile ayakta hareketsiz kalma yetenekleri ünlüydü.

Sonuçta, Pompey'in döneminde, taş duvarlı tiyatro inşa etmek yakışıksızdı ve tam anlamıyla yasal değildi. Halkın olduğu kadar senatörlerin ve Roma toplumunun önde gelenlerinin de desteğini kazanmak için elinden gelen her şeyi yapmak isteyen Pompey, atalarının geçirip onayladığı yürürlükteki yasaya karşı gelebilir miydi?

Pompey için yasaya aykırı hareket etmek sözkonusu dahi olamazdı ne var ki Roma'nın en büyük iyilikseveri olarak "büyük" unvanını alma fırsatını da kaçıramazdı. Yasayı o kadar zarif bir hileyle, hatta o kadar ustaca bir kurnazlıkla çiğnemeyi başardı ki neredeyse hiç kimse farkına varmadı ancak üzerinden dört yüz yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra, Hıristiyan bir yazar, Roma toplumunu eleştirmek ve kötü alışkanlıklarını kınamak için hiçbir fırsatı kaçırmayan, o dönemin katı ahlakçılarından biri, bunu fark etti. Gerçekten de Pompey'in fikrinin açıkça anlatıldığı, Tertullianus'un *Gösteriler Üzerine* adlı küçük eserinde, yazar Roma'daki eğlencelere saldırır: Bir edepsizlik yuvası, yozlaşma yığını, ahlaksızlık odağı ve hatta, bu hakaret dolu lakaplar yetmezmiş gibi pislik yığını terimini de ekleyelim bunlara.

Pekâlâ, yasada, kalıcı tiyatro inşası *expressis verbis* yani, açık ve net bir dille yasaklanıyor muydu? Pompey'e, tiyatro binasını, *cavea*'nın üzerine *Venus Victrix*, yani Muzaffer Venüs adına (Doğu'da elde edilen zaferlere gönderme) muhteşem bir tapınak yapılacak şekilde düzenlemek yetmişti. Dahası, halka açık ortamlarda ve hatta açılışta bile, tiyatro değil, Venüs'e adanmış bir tapınak inşa ettiğini ve bu tapınağın ayaklarının altında gösteriler için basamaklar bulunduğunu savunuyordu. Bu, Pompey'in tiyatro inşasını, tapınağı çerçeveleyen büyük anıtsal kompleks içinde gizlediği güzel bir numaraydı. Ayrıca bu tapınak, muhtemelen Pompey'in üçüncü konsüllüğün MÖ 52'de inşa ettirdiği, tüm eserler arasında en son tamamlanan yapıydı.

O andan itibaren ve daima tüm kompleks, Pompey'in anısı ve ismiyle ayrışmaz biçimde özdeşleşti; bu yüzden Pompey'in tiyatrosu, bazen "Pompey Dönemi Tiyatrosu", bazen "Pompey Tiyatrosu" diye adlandırılır ama aynı zamanda "Büyük Tiyatro" [*theatrum magnum*] veya "Mermer Tiyatro" adıyla da bilinir; sonunda sadece "tiyatro"ya dönüştü, yani tiyatro için özünde bir mecazı mürsel.

Bu sıkı bağlantı, MÖ 32'de Augustus tarafından restore edildiğinde bile değişmedi, hatta Augustus tiyatroya kendi ismini eklememekle övünüyordu. Daha sonra, Pompey'in *curia*'daki heykelini kaldırtıp tiyatro galerisinin önündeki bir mermer kemerin üzerine yerleştirtti, belki ona daha iyi bir yere yerleştirmek belki de göreceğimiz gibi, kendisine biraz şanssızlık getirdiği için, kimbilir. Birkaç yıl sonra Tiberius'un da müdahalesiyle sahne yenilendi. Tiyatro daha sonra MS 80'de bir yangında yıkıldı ve Domitianus tarafından onarıldı; arkasından da bu süreç modern çağa dek benzer şekilde devam etti. Bugün Roma'nın kentsel dokusuna mükemmel bir şekilde entegre edilmiş halde, Largo Argentina ile Campo de' Fiori arasında, Hotel Lunetta'nın SPA'sında veya Venere Vincitrice Tapınağı'nın tam üzerindeki Piazza del Biscione'deki Palazzo Pio Righetti'de bulduğumuz mütevazı kalıntıları sayesinde bu kompleks hakkında fikir edinebiliriz. Ayrıca, Roma şehrinin İmparator Septimius Severus dönemine ait (ve 203 ile 211 yılları arasında yapılmış) *Forma Urbis Romae* adlı mermer levhalara kazınmış şehir haritası sayesinde de bu kompleksi hayal edebiliriz. Bu harita, bize başka şeylerin yanı

sıra, *cavea*'nın 16 bölüme ayrıldığını ve tapınağın gerçekten de devasa olduğunu gösteriyor.

Komplekste iki revak vardı, biri yaklaşık olarak 180x135 metre ölçülerindeki *quadriportico* (dört sütun sıralı bir revak), diğeri ise 100 sütunlu revak. Romalıların bu revaklarda yürüyüşleri değerli süslemeler ve işlemeli perdeler ile zevklendirilmişti ve tiyatro seyircileri de fırtınalı havalarda bunların altına sığınabiliyorlardı; dahası, burada çınar ağaçlarıyla dolu ve çeşmelerle süslü büyük bir bahçe de bulunuyordu. Akıllıca bir sulama sistemiyle bahçe kışın sıcak, yazın serin kalıyordu. Revaklarda, Nikias'ın *İskender*'i, Thasoslu Polignotos'un *Kalkanlı Savaşçı*'sı, Antifilo'nun *Cadmo ve Europa*'sı, Pausia'nın büyük panelli *Öküzlerin Kurbanı*'nı gibi, ünlü ressamların tablolarının tadını çıkarmak mümkündü. Aslında tapınak tek başına büyüklüğüyle bile muazzamdı; dekorasyonun güzelliği, zenginliği, düzeni bakımından her şey çarpıcıydı. Tiyatro, heykeltıraş Coponius'un eseri on dört heykelle süslenmişti; bunlar, Pompey'in fethettiği on dört halkı temsil ediyordu ve isimleri 61 yılındaki üçlü zafer geçit töreninde taşınan panolara yazılmıştı. Bahçede ise vahşi hayvan heykelleri hayranlıkla izlenebilirdi. Pompey, tiyatroyu filozofların, kahramanların, tiranların portreleriyle ve Venüs kültüyle, sahne sanatlarıyla, şiirle bağlantılı kadın figürleriyle; Musa'lar, kadın şair ve kahramanlar, saraylı kadınlar ve doğumlarıyla ünlü kadınlarla süsletmişti. Bu son kategoriye örnek olarak, otuz kere doğum yapmış ve yirmi oğlu tarafından gömülmüş Tralle'li Eutichide adında bir kadını veya fil doğurmasıyla tanınan Alcippe'yi verebiliriz.

Tablolar ve heykeller, yetenekli sanatçılar tarafından özenle yapılmıştı. Dekorasyon ve düzenleme için Cicero'nun dostu, bilgili antikacı ve sanat taciri Titus Pomponius Atticus'un danışmanlığına da başvurulmuştu: Pompey bu yüzden ona çok minnettardı, belli ki müdahalesiyle aranan zevkli dokunuş bulunmuştu.

Tiyatro, 55 yılının Eylül'ünde, Pompey'in ikinci konsüllüğü ve belki bu sefer de Pompey'in doğum günü kutlamaları sırasında açıldı. Osk ve Yunan tragedyalar ve komediler sahnelendi; müzik gösterileri, at yarışları, atletizm yarışmaları ve egzotik hayvan sergileri düzenlendi. Roma'da ilk defa vaşaklar, *cercopithecidae* sınıfından

maymunlar ve gergedanlar görüldü. Hayvan dövüşleri düzenlendi: Beş günde 5.000 aslan kurban edildi, tam donanımlı silahlı adamlar 18 fille savaştı. Fillerin çoğu öldü, kimisi hemen, kimisi biraz sonra; bazıları izleyiciler tarafından Pompey'in isteğine karşı çıkılarak affedildi. Yaralı halde dolaşıp hortumlarını kaldırıp indiriyorlardı, bazıları onların, Romalılar tarafından Libya'dan sahte yeminler ile hileyle (onlar da!) getirildiklerini hatırlatmak ve tanrılardan bu kadar zalim insanlar için adil cezayı talep etmek istediklerine inandı. Başkalarına göre, filler yirmi adetti ve gösterilerin hem en çok beğenilen hem de en etkileyici, dokunaklı kısmıydı. Seyirciler, dizlerinin üzerine çökmüş, ayakları mızrakla yaralanmış bir filin silahlı adamlara karşı sürünerek onlardan kalkanları çekip alarak havaya fırlatmasını şaşkınlıkla izledi. Silahların geri düşmesi kalabalığın dikkatini çekti çünkü sanki yaralı ve kızgın bir hayvan tarafından değil de usta bir hokkabaz tarafından yukarıya fırlatılmışlar gibi daireler çiziyorlardı. Başka bir fil ise bir mızrak darbesiyle düşmüştü çünkü bir mızrak gözünün altından kafasına girmişti.

Tahmin edilebileceği gibi açılış bir dizi yorum, söylenti ve elbette ki dedikodunun odağındaydı. Örneğin, yıllar sonra bile gösterilere, o zaman çoktan yaşlanmış olan Galeria Copiola adlı bir *intermezzo*'nun [ara oyuncu] çağırılması akıllardaydı. Bunun asparagas olduğu bir gerçek dolayısıyla açıktır: Galeria Copiola ilk kez MÖ 82'de, 13 yaşında sahneye çıkmıştı, son kez ise hatrı sayılır 104 yaşında ancak bu MS 9 yılında demekti. O zaman MÖ 55'te, sadece 40 yaşında iken nasıl yaşlı kabul edilebiliyordu?

Tiyatronun açılışı, Roma şehrinin en unutulmaz etkinliklerinden biriydi. Herkes bu büyük kutlamaya katılmak ve onu hatırlamak ya da sadece "ben oradaydım" demek istiyordu. Neredeyse herkes çünkü bazı kişiler bu kadar müsrif, belki biraz da bayağı gösterileri pek hoş karşılamıyorsa da bunlar Roma ayaktakımının hoşuna giden şeylerdi. Bu çatık kaşlı aristokratların arasında kim vardı? O, *pater patriae*, yani vatanın babası Cicero.

55 yılının Eylül'ünde Cicero; kültürlü, ihtiyatlı, biraz hastalık hastası, karmaşadan kaçınıp Castellammare di Stabia'daki villasına çekilen dostu Marcus Marius'a yazmıştı. Bahsettiği kötülüklere bir göz

atalım: Roma'dan uzak durarak iyi yapmıştı; gösteriler kesinlikle ihtişamlıydı, ama rafinelik ve zarafetten eser yoktu; hatta Marcus'un çok sevdiği aktör Esopus bile bu olay için çağrılmıştı ama çıkmasa daha iyi yapmış olurdu. Oyunlarda kaba saba sahnelenen gösterilerin tipik canlılığı bile yoktu; tek başına dekorasyonun şatafatlı görünümü bile eğlenme isteğini öldürüyordu. Ayrıca, *Klytaimestra* gibi bir Yunan trajedisinin altı yüz katırla temsil edilmesinde veya içine üç bin şarap testisi doldurulmuş bir Troya Atı'nda ne zevk vardı ki? Veya her türlü silahla donatılmış bütün bir piyade ve süvari ordusunu, hangi savaşın temsil edildiği bile anlaşılmayan bir şekilde sahnelemekte? Oskan gösterileri de pek bir şeye benzemiyordu ve elbette ki onları Marcus gibi, villasına yakın Castellammare di Stabia'da görebilecek biri için çekici değillerdi; gladyatör gösterileri fuzuli bir masraf olmuştu (ki bunu Pompey bile kabul etmişti!). Tabii ki avlar – beş gün boyunca, günde iki kez – gerçekten muhteşemdi. Ama bilgili ve duyarlı veya sadece ince zevkli biri, nasıl bir insanın bir canavar tarafından parçalanmasını veya muhteşem bir hayvanın bir silahla yaralanmasını izlemekten keyif alabilirdi? Bu gösteriler de Roma için yeni bir şey değildi, fillere ayrılan son gün hariç; bu, gerçekten etkileyici bir manzaraydı: Halk, şaşkınlık ve dehşet arası bir coşkunluk içindeydi ama eğlence hissi ya çok az ya da hiç yoktu, tersine, canavara benzeyen o zavallı yaratıklara acıma duygusu doğmuştu, sanki insanlarla ortak bir tarafları varmış gibi görünüyorlardı. Kısacası, saçmalıktı. Evet, halk çılgınlığa kapılmıştı ama kimdi ki bu halk? Avam, bu süprüntü gösterileri seven insanlar.

Cicero, Marcus Marius'a, bu konuda birbiri ardına bir dizi iftira ve iğneleyici yorum yağdırırken, kendisinin sadece sert değil, aynı zamanda biraz da hasetten çatladığını (bu terimi kullanmama müsaadenizle) açık ediyordu. Belki de o kadar büyük ölçekli bir propagandist operasyonun başında olmaması nedeniyleydi, zaten kendisi bunun maliyetini de karşılayamazdı. Cicero'nun yine de bu kompleksin düzenlenmesinde yer aldığı göz önüne alınırsa, bu durumdan pek de alnının akıyla çıkmamıştı. Gerçekten de Pompey'in, tapınağı Muzaffer Venüs'e adaması, yani adının tüm unvanlarıyla birlikte yazılması gerektiğinde bir sorun ortaya çıktı: *consul tertio* mu yoksa

tertium mu yazılmalıydı? İlki makamı belirtiliyordu ve ondan önce üç kişinin bu makama seçildiği anlaşılıyordu, *tertium* ise bir zaman gösteriyordu ve sadece ilgili kişinin daha önce iki kez seçildiğini belirtiyordu. Oldukça titiz ve geleneklere dikkatli Pompey, sorunu şehrin en iyi bilginlerine sordu ama onlar arasında bir fikir birliğine ulaşılamadığından Cicero'ya başvurdu: Hangi formun daha doğru ve uygun olduğuna karar vermesini istedi. Prensipler konusundaki şöhreti belli ki cesaret ve gururundan daha önde gelen Cicero, bu konuda bilgelerin hiçbirini kendine düşman etmek istemedi ve sorunu Süleymanvarice çözdü, ama (o da!) bir hileye başvurarak: ne *tertio* ne de *tertium* yazılmalıydı, onun yerine sadece *tert.*: Anlam her halükârda açıktı ve bu şekilde bazılarının hoşuna gidecek ama başkalarının hoşlanmayacağı belirli bir bitim yazılarak taraf tutulmasından kaçınılacaktı. Cicero'nun bu hileyi gizlemek için her şeyi yaptığına inanabiliriz ama şansımıza bunu azatlı kölesi Tullius Tiro keşfetmiş, dilini tutmamış, aksine hemen eline levha ve kalemi alarak skandalı bir arkadaşına yazmıştı.

Tüm bunlar ve kimbilir daha neler neler, Pompey'in tiyatrosunda yaşandı; daha doğrusu tam olarak Muzaffer Venüs'e adanmış tapınağın yakınlarında, altında seyirciler için tribünlerin bulunduğu yerde. Pompey böyle söylemişti ve biz de böyle tekrarlıyoruz.

Peki, neden Venüs? Çünkü Pompey'in koruyucusu olarak seçtiği Venüs, ona her zaman zafer ve parlak başarıyı getirecek tanrıçaydı. Belli ki Pompey en iyi seçimi yapmamıştı. Zira yenileceği ve hemen ardından da öleceği kritik savaş Pharsalus'un arifesinde Pompey rüyasında Venüs'ü görmüştü. Bu tuhaf bir rüyaydı: Halkın alkışları arasında tiyatrosuna girdiğini ve Venüs Tapınağı'nın birçok ganimetle süslendiğini görmüştü. Bu tanrılardan bir yüreklendirme işareti miydi, yoksa ölüm alameti mi? Pompey, zafer için seçilmiş kişi kendisi miydi, yoksa zafer ve başarıyı rakibine mi sunacaktı bilmiyordu. Pompey ertesi gün Pharsalus'ta, sadece Venüs tarafından korunmakla kalmayıp, hatta düpedüz onun soyundan gelen Sezar ile karşılaşacaktı: Pompey'in daha fazla korunan biri.

İkisinden hangisinin tanrıçanın gözdesi olacağına dair kimsenin şüphesi yoktu. Yalnız şu kadarını söylesek bile yeter: Sezar'ın

Pharsalus kampındaki ordusunun parolası *Venus victrix*, yani tam da Pompey'in tapınağını adadığı "Muzaffer Venüs"; Pompey'in kampının daha mütevazı parolası ise *Hercules invictus*, "Yenilmez Herkül"dü ki bu güzel bir zafer alametiydi. Venüs, Pompey'i, hayatının en önemli ve zor gününün arifesinde, rüyasında ziyaret etti; ardından da Pharsalus'un bir sonraki trajik gününde karşı tarafa geçti, daha doğrusu gözdesinin tarafında kaldı; tanrıçanın oğlu Aeneas'tan gelen ve onun tarafından en çok korunan Sezar'ın tarafında.

Sonunda Roma ve Romalılar, "büyük" olarak selamladıkları kişinin adını ve hatırasını silip atabildiler mi? Kesinlikle hayır. Çünkü Pompey'in tiyatrosu ve tiyatroyla birlikte kendisi, Roma'nın kaderleri, yazgısı ve hep birlikte tarihiyle bir bütün olmuştu. Aslında Pompey'in büyük bir heykeli, tiyatroya bitişik dikdörtgen avluda yer alıyordu, günümüzde Largo di Torre Argentina'nın yakınlarında. Senato toplantıları burada yapılırdı. Sezar, MÖ 44 yılının 15 Mart'ında tam da burada, heykelin dibinde bıçaklandı. Mart'ın on beşiydi ve "Büyük" Pompey'in gölgesinde, onun Roma ve Romalılar için şiddetle istediği anıtta, tarihin en ünlü suikastı işleniyordu. Birazdan göreceğiz.

Sezar, Pompey'in tiyatrosundan daha güzel ve daha büyük bir tiyatro inşa etmeyi düşünmüşse de, inşa etmeye çalışmaya bile başlamadığını söylemek gerekir.

Okuma Önerileri

Pompey'in stratejisini açıkça bildiren kaynak Tertullianus, *Gli spettacoli* [Gösteriler] 10.5'tir. Tapınağı Mitilene'dekini örnek alarak inşa etme fikri Plutarkhos tarafından bildirilir: *Pompeo* 42.9. Pompey'in zaferi sırasında aldığı *Magnus* unvanı için Livius'un *Periochae* (CIII, 12) ve Cassius Dio, *Storia romana* [Roma Tarihi] XXXVII,21.3'te anlatılır. Plutarkhos (40.4–9) ve Cassius Dio (XXXIX, 38) Demetrius'un karakterine ve kompleksin inşasına olası katılımına atıfta bulunur.

Roma'daki *ludi scaenici*'nin [sahne sanatlarının] kökenleri, Marcus Aemilius Lepidus'un girişiminden de bahseden Livius, *Storie* [Tarih] VII.2 (XL, 51.3)'te anlatılır. Seyyar tiyatrolar ve Pompey'inkinin temsil ettiği yenilik hakkında Tacitus, *Annali* [Yıllıklar] XIV,20–21'de sabit bir tiyatro inşa etmenin maliyet tasarrufunu da vurgular.

MÖ 155 yılındaki senato istişaresinin hikâyesi Velleius Paterculus, *Epitome di storia romana* [Roma Tarihinin Özeti] 1,15.3, Valerius Maximus, *Detti e fatti*

memorabili [Anıtsal Sözler ve Gerçekler] II,4.2, Appianus, *Guerre civili* [İç Savaş], I,125, Orosius, *Storie contro i pagani* [Çoktanrıcılara Karşı Tarih Kitabı] IV,21.4 ve Livius'un *Periocha* XLVIII eserlerinde aktarılmıştır.

Aemilius Scaurus'un geçici tiyatrosu hakkındaki bilgiler Yaşlı Plinius, *Storia Naturale* [Doğa Tarihi] XXXVI, 4–5, 50, 114–115'te yer alır. Kompleksin yapısı, boyutları ve süslemeleri hakkında bazı bilgileri Cicero'ya borçluyuz, *Lettere ad Attico* [Atticus'a Mektuplar] IV, 9, Valerius Maximus, II, 4.6, Yaşlı Plinius, VII,34, XXXV, 59, 126, 132, XXXVI, 115 (VII, 98'de bahçeleri süsleyen heykellere karşılık gelen fethedilmiş ulusları listeler). Pompey'den sonraki olayları Suetonius, *Augustus* 31,5; *Caligula* 21; *Claudius* 21,1; Tacitus, *Annals* III,72, VI,45'ten öğreniyoruz.

Tiyatronun açılışıyla ilgili haber ve anekdotları Cicero, *Contro Pisone* 65 adlı söylevinde (yorumcusu Asconius, s. 1, r. 2 ed. Weidmann, söylevin tiyatronun açılışından birkaç gün önce verildiğini iddia ederek tarih hakkında da kesin bilgiler verir) ve yukarıda bildirilen güzel dedikodularla birlikte *Lettere ai familiari* VII,1.2–4'te aktarılır. Ayrıca Yaşlı Plinius, VII,158, VIII,70–71; Vitruvius, *L'architettura* V, 9.1; Martialis, *Epigrammi* III, 19'dan da bir şeyler biliyoruz. Yazıt olayı Gellius, *Notti attiche* [Attika Geceleri] X, 1.6–7'de, rüya olayı ise Plutarkhos, *Pompeo* 68'de anlatılır (Pharsalus'taki emir sözleri, Appianus, *Guerre civili* II,319'da bulunur).

Tiyatronun yapısı ve tarihi hakkında detaylı bilgi isteyenler F. Sear, *Roman Theatres. An Architectural Study*, Oxford University Press, Oxford 2006 ve M. Erasmus, "The Theatre of Pompey", *Memoirs of the American Academy in Rome*, 65, 2020, s. 43–69 eserlerine bakabilir ancak F. Coarelli, *Il Campo Marzio. Dalle origini alla fine della Repubblica*, Quasar, Roma 1997, s. 539–580 de tatmin edicidir. Pompey'in operasyonunu Sulla'nın kültür politikası ışığında inceleyen G. Zecchini'nin makalesi, "Silla e il teatro di Pompeo", *Héritages de Sylla. Atti del convegno, Istituto italiano per la storia antica*, Strazburg, 21–22 Mart 2019 ve 28–29 Eylül 2020, editörler S. Pittia, M.T. Schettino, G. Zecchini, "L'Erma" di Bretschneider, Roma-Bristol 2021, s. 211–220. Pompey'in kompleksinin (tiyatro ve porticus) figüratif programı M. Cadario tarafından analiz edilmiştir, "Teatro e propaganda, trionfo e mirabilia: considerazioni sul programma decorativo del teatro e della porticus di Pompeo", *Stratagemmi. Prospettive teatrali*, 19, 2011, s. 11–68. Tertullianus'un anlatısı D.A. Phillips tarafından tartışılmıştır, "Tertullian on the Opening of Pompey's Theater in Rome", *Syllecta Classica*, 12, 2001, s. 208–220. Venüs'ün koruyucu tanrıça seçilmesi hakkında bakınız: F. "Santangelo, Pompey and Religion", *Hermes*, 135.2, 2007, s. 228–233. Asla tamamlanmamış tiyatrolar hakkında C. Campbell'in makalesine bakınız, "The Uncompleted Theatres of Rome", *Theatre Journal*, 55, 2003, s. 67–79. Pompey'in yaşamı ve eserleri için güvenli ve aydınlanmış bir rehber L. Fezzi, *Pompeo*, Salerno editrice, Roma 2019.

14

TEHLİKELİ İLİŞKİLER
Kleopatra'nın Sırrı

Dünyanın en güçlü adamlarına nasıl meydan okunur ve tüm zamanların en büyük kraliçesi olunur?

Bazılarına göre büyüleyici, güzeller güzeli. Diğerlerine göre ise özellikle güzel değil ama çekici. Kleopatra, o zamanlar VII. Kleopatra diye bilinen Mısır kraliçesi, muhtemelen Liz Taylor'ın –1963 yapımı ünlü *Kleopatra* filminde canlandırdığı gibi– mavi gözlere veya Goscinny ve Uderzo'nun *Asteriks ve Kleopatra*'da hayal ettikleri kemerli burun, simsiyah saçlar (ve hırçın karakter) gibi özelliklere sahip değildi. Sikkelerdeki tasvirine baktığımızda, belirgin bir burun, büyük gözler ve güçlü bir çene hayal edebiliriz.

Kleopatra güzel değildi, bir tarzı vardı. Birçok Mısırlı ve onun statüsündeki kadın gibi makyaj, saç modeli, kıyafet ve mücevherler de bunda etkiliydi. Kısacası, ilk görüşte güzelliğiyle büyüleyen bir kadın olmasa da Kleopatra çekici bir kadındı. Tüm kadınlara, kraliçelere ve diğerlerine tarz ve *savoir-faire* [maharet], zarafet dersleri verebilirdi. Kabul edelim, tüm kadınlar onun gibi olmak isterdi, tabii ki sonları onununkine benzemeden.

Kleopatra, tüm zamanların en ünlü figürlerindendir. Hikâyesini, aşklarını ve sonunu bilmeyen yoktur. Shakespeare'e ve George Bernard Shaw'a, Dante'ye ve Geoffrey Chaucer'a, Tiepolo ve Rafael'e ilham vermiştir. Onun başrolünde olduğu oyunlar, romanlar, baleler, filmler ve hatta video oyunlarının sayısı belli değildir. O zaman neden bir kez daha ondan bahsediyoruz? Ayrıntılı, kapsamlı ve güncel

biyografileri eksik değil. Onun hakkında kendini salıverip yorumlar yapan eski kaynakları tartışan kitaplar ve makaleler de yok değil.

Açıkçası, cazibesine özel bir neden yüzünden dayanamadık, belki de onun trajik mitine tutkuyla bağlı romantikleri hayal kırıklığına uğratacak bir neden (bize kızmasınlar): Kleopatra, entrikaların ve aldatmacaların ustasıydı ve özel hayatında olduğu kadar uluslararası siyasi ilişkilerde de becerikli bir şekilde hileler ve dalavereler tasarlayıp uygulamayı biliyordu. Hırslı, kararlı, azimli Kleopatra, Mısır hükümdarlığını istiyordu ve tümünü kendisi için istiyordu; böyle zengin ve çok şanlı bir geçmişe sahip kendi topraklarının, Roma'nın yönettiği Akdeniz satranç tahtasında önemli bir piyona dönüşmesini istiyordu.

Ama gücün kötüye kullanılmasının, acımasız ve vicdansız danışmanların saray entrikalarının hüküm sürdüğü ve bu danışmanların çocuk yaşındaki hükümdarlar adına kararlar verdiği o dünyada nasıl başarılı olunabilirdi? Tek bir yolla: Kurnazlık ve zekâ; Kleopatra'nın bol miktarda sahip olduğu ve önce Sezar sonra da Marcus Antonius ile kişisel düzeyde tanışmasına olanak tanıyan nitelikler. Belki de geleceğin Augustus'u, Octavianus da biraz daha saf ve biraz daha az sinik olsaydı, onunla da bu derecede muhatap olmayı başarabilirdi. İşler sonunda ters gittiyse de aşağılanmaktan yırttı. Çünkü Kleopatra, onurun da kazanılacak bir zafer olduğunu gösterir ve eğer onu açıkça, güçle elde etmek mümkün değilse aldatmacaya başvurulmalıdır; ne pahasına olursa olsun.

Ancak, kurnazlık ve zekâ tek başına yetmez, cazibe ve karizma da. İşte bu yüzden Kleopatra, herkese eğitim ve kültürün, doğuştan gelen nitelikleri keskinleştirip karşı konulamaz hale getirmek için ne denli gerekli olduğunu öğretir. Cazibesi, gerçekten de tavrında ve konuşmasında yatardı. Baştan çıkarıcı ve akıl çelen bir konuşma tarzı vardı; çok telli bir lir gibi tatlı ve şefkatli sesini, konuştuğu dile göre kullanmayı çok iyi biliyordu. Çünkü Kleopatra sadece tatlı dilli değil, aynı zamanda çokdilli biriydi: Yabancılarla tercümana ihtiyaç duymadan konuşurdu; Afrikalılar, Yahudiler, Araplar, Suriyeliler, Medler, Partlar; tanımadığı ve akıcı konuşmayı bilmediği dil yoktu. Ondan önceki birçok hükümdarın Mısır dilini bile bilmedikleri,

hatta bazılarının Makedoncayı bile unuttuğu göz önüne alındığında, bu olağanüstü bir nitelikti. Kültür ve pratikle geliştirilmiş doğal bir yeteneği olan biriydi.

Tek yeteneği bu değildi. Kleopatra zeki ve kurnaz olmasının ötesinde, hayat dolu bir kadındı. Başka herhangi biri, Mısır tahtının veraset mantığı altında ezilebilir veya Roma'nın dış politika ağlarına takılabilirdi. O değil. Bu kadın, hem de genç kadın; hırslı, vicdansız, kaba ve acımasız erkekleri kontrolü altında tutuyordu. Eğer ölüm, alternatifin kölelik ve unutuluş olduğu, ihtişama kaderli bir hayatı kısa kestiyse de pek önemi yoktur. O halde, onu iş başında görelim.

Kleopatra Mısır tahtına henüz on sekiz yaşındayken, yalnızca on yaşındaki kardeşi XIII. Ptolemaios ile birlikte çıktı. Babası, XII. Ptolemaios Auletes ("Flütçü") MÖ 58'de, Romalılara koşulsuz bağlılığını memnuniyetsizlikle karşılayan Mısır halkı tarafından kovulmuştu. Üç yıl sonra, Ptolemaios, Suriye yöneticisi ve Pompey'in en sadık takipçilerinden Aulus Gabinius'un yardımıyla tahtını geri almayı başardı. Bu hamleyle Mısır fiilen Roma himayesine girmişti. Diğer taraftan Roma'nın ilgisi, öncelikle bu kadar zengin ve verimli toprağın sağlamayı garanti ettiği çekici ekonomik beklentilere odaklıydı. Dolayısıyla Ptolemaios öldüğünde, Kleopatra ve gencecik XIII. Ptolemaios, kendilerini hiç de kolay olmayan bir durumu yönetmek zorunda buldular. Bir yanda Roma'dan bağımsızlık ve özerklik talep eden Mısır halkı, öte yanda ise bu krallıktan asla kolayca vazgeçmeyecek Romalılar vardı; Mısır, özellikle de Pompey ve Sezar arasındaki iç savaş manzarasında kritik bir oyuncu haline geliyordu.

Mısır geleneğine göre, Kleopatra ile Ptolemaios evlendi ve her ikisi de babalarının politikasını sürdürme niyetlerine açık bir gönderme yapan "Filopator" ("Babasını Seven") adını aldılar. On yaşındaki bir çocuğun herhangi bir fikir veya politik hırsı olacağını hayal etmek zor olsa da, Ptolemaios yalnız değildi, bir tür "konsey"in gözetimi altındaydı: Entrikacı bir politikacı, hadım Potinus, birliklerin komutanı Achillas, hatip ve öğretmen Chios'lu [Sakız Adası] Theodotus.

Kleopatra, kardeş-kocası tarafından, yani fiilen bu üç danışman tarafından köşeye sıkıştırılmayı kabul edemeyecek kadar bağımsız ve hırslıydı, en başından beri onlarla çatışıyordu. Kurtuluşu

ve hatta rakipleri üzerinde zaferin tek yolu olarak Roma'yı görüyordu, bu sayede her zaman istediği şeyi elde edebilecekti: Mısır Krallığı'nı. Bu nedenle, Romalıların takdirini kazanmak için bir dizi adım attı. Örneğin, Roma yöneticisi Bibulus'un iki oğlunu öldüren Gabinius'un askerlerini Roma mahkemesine iade etti. Daha sonra, iç savaşın başlangıcında Doğu tarafı Pompey'den yana yer aldığında ise, Kleopatra ona asker ve 60 gemi dolusu buğday gönderdi. Bunu, Pompey'in oğlu Gnaeus'un talebi üzerine yapmıştı ve dedikodulara göre Gnaeus Kleopatra'nın sevgilisi bile olmuştu. Bilindiği gibi, Kleopatra bu alanda, erkek avcısı olmakla ünlüdür ve onunla karşılaşan herkesle ilişkisi olduğunu iddia etmek çok çaba gerektirmez.

İşte tam bu noktada, Mısır tarihi, Roma tarihinin bir uzantısı haline gelir. Kleopatra ve kardeşi arasındaki çekişme ateşlenirken, Pharsalus'ta Sezar'a yenilen Pompey, Pelusium'a geliyordu. Gemisinin liman yakınlarına demirlenmesi üzerine Pompey, Ptolemaios'a sığınma talebinde bulunmak için elçiler gönderdi. Mısır kampında ne yapılacağına karar vermek için bir konsey toplandı. Retorik ustası, akıllı Theodotus'un fikri ağır bastı: Pompey ne kabul edilmeli ne de reddedilmeliydi, Pompey öldürülmeliydi ve böyle oldu.

Rakibinin öldürülmesi, tam da o anda (tesadüfe bak!) İskenderiye'ye ayak basmak üzere olan Sezar'ı oldukça şaşırttı ve üzdü. Ya da en azından acımasız rakibinin ona bir zafer nişanesi gibi sunulan kesik kafasının karşısında gözyaşları dökerken böyle görünüyordu. Ptolemaios, bu şekilde Sezar'a makbule geçen, aralarındaki sağlam ittifakın teminatı anlamında bir hediye vermeyi umuyordu; ki bu hediye ona çaba ve fedakârlığa mal olmuştu. Açıkçası, hediye tamamen çıkar amaçlıydı çünkü Ptolemaios, Sezar ile bir himaye ilişkisini bu şekilde resmileştirmeyi umuyordu, ki bu da doğrudan krallığını pekiştirecekti. Sezar, bildiğimiz gibi, hiç ihtiyatsız değildi ve içten içe Pompey'in acınası sonundan keyif almasına rağmen, kesinlikle bunu belli etmedi; tersine böyle bir armağanı hiç hoş karşılamamış gibi tepki verdi. Ancak bu konuda bilgili kişiler, Sezar'ın sadece Ptolemaios'un Pompey'i ortadan kaldırmak için aldığı karardan haberdar olduğunu değil, aynı zamanda suikastın suç ortağı, hatta azmettiricisi olduğunu iddia ediyorlar.

Sezar Mısır sorununu kolayca parayla halledebilirdi çünkü İskenderiye'ye ayak bastığında büyük bir ordusu yoktu. Ama bunun yerine, sorunu çözmek için, öncelikle Ptolemaios ve Kleopatra arasındaki anlaşmazlıkların arabulucusu ve krallığı iki kardeşe birlikte bırakmış XII. Ptolemaios'un vasiyetnamesinin icracısı rolünü üstüne alarak şehrin stratejik noktalarını ele geçirmeye karar verdi. Aslında İskenderiye'de kalma kararının temelinde önemli ekonomik nedenler yatıyordu. Krallığı geri alma teminatı olarak Ptolemaios, Roma'ya 17 milyon 500 bin drahmi borçlanmıştı. Yarısından azını geri ödediği, devasa bir meblağ. İskenderiye'de Sezar "sadece" 10 milyonun geri ödenmesini talep etti ki bu da askeri harcamalar için gerekliydi; evli iki kardeşin düşmanlıklarına son vermeleri şartıyla da kalan borcu affedecekti.

Tüm bunlar olurken Kleopatra Suriye'de, sadık birkaç takipçisiyle birlikte sürgündeydi. İskenderiye'de olsa pek çok sorun, en azından kendisininkiler, hatta Mısır halkının ve Sezar'ınkiler çözülecekti ancak kesinlikle Ptolemaios ve danışmanlarının sorunları değil. Potinus, Sezar ile Kleopatra'nın buluşmasının, dengeyi tamamen onların lehine kaydıracağını biliyordu. Muhtemelen Roma'da "her kadının kocası" diye ünlenmiş Sezar'ın doğasını da tanıyordu. Bu yüzden, Sezar'ın bu nefret edilen rakibinin benzersiz ve direnilemez cazibesi karşısında duyarsız kalamayacağından da şüpheleniyordu.

Kimileri, Sezar'ın Kleopatra'yı çağırttığını söylerken, diğerleri –belki daha doğru bir şekilde– her ne pahasına olursa olsun Sezar'ı görmek isteyenin Kleopatra olduğunu iddia ediyor. Sözkonusu meselenin önemi göz önüne alındığında, buna inanmak zor değil: Biri için Roma'daki iktidarını istikrara kavuşturacak stratejik bir bölgede dengeyi koruma olasılığı, diğeri için ise bizzat iktidar anlamına geliyordu. Ancak pratik bir sorun vardı: Saraya nasıl girilip de Sezar'la görüşülecekti?

Kleopatra imkânsız bir görevle karşı karşıyaydı. Potinus'un muhafızlarının İskenderiye kapılarını ve limanını denetlediklerini, şehrin casuslarla doldurulmuş ve Sezar'ın çok hoş karşılanmayan ve belli ki sürekli izlenen bir konuk olduğunu biliyordu. Ama Kleopatra cesaretini kaybetmedi. Aşılması gereken tek engelin saraya

girmek olduğunu seziyordu. Eğer bunu başarırsa, her şey tamamdı: Kleopatra'nın sözü, işin geri kalanı hallederdi. Gerçekten de öyle oldu.

Kleopatra, kendisine Suriye'de eşlik eden sadık adamlardan birini, "Siceliota" (yani Sicilyalı bir Yunan) denilen Apollodorus'u yanına alarak, küçük bir tekneyle geceleyin İskenderiye'ye vardı. Saraya yaklaştıklarında, bir battaniye bohçasına girip kıpırdamamaya çalışarak uzandı. Apollodorus, bohçayı iyice bağladı, omuzlayıp Sezar'ın huzuruna çıktı.

Apollodorus'un Potinus'un muhafızlarının gözetiminden nasıl kaçtığı belirsiz. Belki Sezar'a bir hediye getirdiğini belki de özel bir dileğini yerine getirmek istediğini söyledi, her halükârda içeri girmeyi başardı. Bohçanın açılması ve içeriğinin, güzel kraliçenin tüm ihtişamıyla sunulan lütuflarının ortaya çıkması üzerine Sezar'ın şaşkınlığını düşünelim. İkisi tüm geceyi birlikte geçirdiler. Nasıl mı? Hayal etmek zor değil. Sadece Sezar'ın, o gece "[Sezar'da] yargıç arayan kadının avukatı" haline dönüştüğünü söylemek yeter. En kötü niyetlilerden kaçmayan bir detay: Sezar 52 yaşındaydı, Kleopatra 21.

Gençliğin veya güzelliğin gücü, ya da söz ve iknanın, belki de zekânın gücü. Şafak söktüğünde, Sezar, anlaşmazlıkları çözmek ve kardeş-karısıyla barıştırmak için Ptolemaios'u çağırdı. Ptolemaios'un ertesi gün kendisini Kleopatra ve babasının kararlarına icracı olan Sezar'ın karşısında bulduğunda verdiği tepkisini tahmin edebiliriz. Bunu kolay kabullenemedi. Özellikle, Ptolemaios adına karar veren, perde arkasındaki üç güç bu duruma katlanamadı ve İskenderiye halkını, istenmeyen Romalı misafir ve artık tam uygunsuz bir gaspçı gibi görünen Kleopatra'ya karşı kışkırtmak için her şeyi yaptı. Bu, İskenderiye Savaşı'nın başlangıcıydı.

On sekiz ay boyunca çok sayıda ölüm, yıkım ve yangın (en önemlisi İskenderiye Kütüphanesi'nin yangını) sonunda, Sezar, Ptolemaios'u –ki, başına gelen diğer şeylerin yanı sıra, Nil Nehri'nde boğularak korkunç bir sona vardı– kaçırtarak etkileyici bir şekilde Kleopatra'yı tahta oturtmayı başardı. Daha sonra Kleopatra'yı diğer kardeşi XIV. Ptolemaios Neotero ile evlendirdi; bu da on bir yaşındaki bir çocuktu. Ancak Mısır'da bu tuhaf aile içi ve çocuk evlilikleri bizi artık hiç şaşırtmamalı.

Savaş sona erip de istediğini elde ettikten sonra, Sezar Roma'ya dönebilirdi; hatta dönmek zorundaydı. Ama bunun yerine Kleopatra'nın yanında Mısır'daki konaklamasını iki ay daha uzattı. Nil üzerinde gemi gezisi fırsatını kaçırabilir miydi? İkisi, Kleopatra'nın en büyük kalyonları arasından seçtiği, sedir ve servi ağacından yapılmış, 3.000 metrekarelik, çok katlı, her tarafı revaklarla çevrili, lüks odaları fildişi ve değerli taşlarla süslü, duvarları ve tavanları altın yaldızlı, özel bir tür yolcu gemisi ile Etiyopya sınırına kadar, nehrin yukarısına doğru yola çıktılar. Balayı, Sezar'ı Roma'da onu bekleyen görevlere geri çağırmayı başaran yetkilileri tarafından kısa kesildi. Sezar, en azından bir süreliğine, sevgilisinin kollarından ayrılmak zorunda kaldı ama gitmeden önce Kleopatra'nın kendisinden çocuk beklediği müjdesini aldı. Bu çocuğa gelecekte Ptolemaios adı verilecek ve Kaisarion yani, "Küçük Sezar" diye anılacaktı. Bu haber, tek kızı Julia'yı kaybetmiş Sezar için bir sevinç olmasına rağmen, bu hırslı ve tehlikeli yabancı kraliçeyle olan ilişkisine asla hoş gözle bakamayacak Romalılar için endişe kaynağıydı.

Ama bunun bir aşk ilişkisi ya da yalnızca bir aşk ilişkisi olduğundan emin miyiz? Ya başka bir şey ile de ilgili olsaydı? Örneğin Nil'deki gemi gezisinin Sezar için belki de Partlara karşı sefer öncesinde bu bölgeleri dikkatlice ve bizzat incelemek gibi başka ve daha önemli nedenleri olabilirdi. En şüpheci reelpolitik savunucuları bile bu varsayımı benimserler ancak biz biraz daha romantik kalmayı, ya da en azından öyle görünmeyi tercih ediyoruz.

Sezar Roma'ya geri dönmek zorunda kaldı ancak Küçük Asya'da Farnakes'i bir anda yendiği bir sapmadan sonra; bu zafer, Sezar'ın sonradan hakkında ünlü *Veni, vidi, vici* [Geldim, gördüm, yendim] deyişini söylediği savaştı. Ayrılırken, Kleopatra'ya sadece küçük bir garnizon değil, dört lejyonluk heybetli bir ordu bırakıyordu (Sezar'ın Mısır'daki siyasi çıkarlarının başka kanıtları da aranıyorsa); yine de Kleopatra'yı ileride, 46 yılının baharında, Galyalılar, İskenderiyeliler, Farnakes ve Juba'ya karşı kazandığı dört zaferi kutlayacağı zaman Roma'ya çağırdı.

Belki de kraliçe, İskenderiye Savaşı sırasında rakipleriyle ittifak kuran, nefret ettiği kız kardeşi Arsinoe, zafer geçidinde kendi önünde

sergilendiği zaman hoş bir izlenim bırakmamıştı. Halkını zafer altında teslimi olmuş halde görmenin utancından çok, Kleopatra, kendisine korku ve güvensizlikle bakan Roma halkının kötücül ruh haline katlanmak zorundaydı. Sezar'ın düşmanları Sezar'ın Kleopatra ile evlenmek için poligamiyi Roma'ya getireceği, Küçük Sezar'ı vâris atayacağı, imparatorluğunu başkentini İskenderiye'ye taşımak istediği gibi kötü niyetli söylentiler ve iftiralar yaymaya başlamıştı.

Kleopatra'yı, Sezar'ın düşmanlarının beslediği bu nefret ve kin ortamına pek aldırmayacağına inanacak kadar iyi tanıdık. Sezar'ın Trastevere'deki güzel villasının mutlu misafirini, Dolabella, Curio, Balbus, Cinna ve Marcus Antonius gibi Sezar'ın dostları ve destekçileri ziyaret ediyor ve onun keyifli sohbetlerinden zevk alıyorlardı. Sezar'ın rakipleri bile bu villaya uğruyordu, ne de olsa belli olmazdı, özellikle de Roma'nın en güçlü adamının yakınındaki güçlü bir kraliçe her zaman faydalı olabilirdi. Bu ziyaretçiler arasında Cicero'nun arkadaşı Titus Pomponius Atticus ve Kleopatra'nın biraz saygısızca davrandığı Cicero'nun kendisi de vardı. Cicero, Kleopatra'nın zengin kütüphanesinden etkilenerek, çalışmaları için ihtiyaç duyduğu kitapların uzun bir listesini kraliçeye gönderdi. Kleopatra kitapları ona vaat etti ve Mısır elçisi ve Cicero'nun eski arkadaşı Ammonius'a kitapları temin etmesini emretti. Bu kitaplar asla Cicero'nun eline geçmedi; belki unutkanlık, belki dikkatsizlik belki de Roma'da daha ciddi olaylar yaşandığından. Kibirli hatibin öfkesini düşünelim: Nasıl olur da kendisine, *pater patriae*'ye [vatanın babası], bir kadın, bir yabancı tarafından hakaret edilir? Sadece bu da değil! Kleopatra'nın hizmetkârlarından biri, Serapione bile ona karşı küstahlık etmiş ve saygısızca davranmıştı. Tüm bu olaylara dayanamıyordu ve kraliçeye karşı kızgınlığını paylaşan Atticus ile birlikte tüm kinini dışavuruyordu.

Ama biz konumuza geri dönelim. Kleopatra'nın Roma'daki güzel yaşamı 44 yılının 15 Mart'ında, Sezar'ın senatoda öldürülmesiyle aniden ve dramatik bir şekilde sona erdi. Marcus Antonius'un Küçük Sezar'ı Sezar'ın vârisi ilan etme çabaları boşunaydı: Merhum, vasiyetinde zaten vârisi olarak uzaktan torunu ve evlatlık oğlu Octavianus'u belirlemişti. Kleopatra'nın iki yıllık bir ayrılıktan sonra Mısır'a dönmek dışında bir seçeneği yoktu.

Görünüşe göre Kleopatra'nın âleminde sükûnete pek yer yoktu; kendini yeniden Roma'nın iç savaşlarına karışmış buldu. Başlangıçta kraliçe temkinli bir tutum takındı ancak Marcus Antonius'un vekili Dolabella'ya yardım göndererek ona karşı daha olumlu bir tavır sergiledi. Ancak şans veya daha büyük olasılıkla yeteneksizliği, Dolabella'nın daha Mısır'dan gelen yardımlar kendisine varmadan önce Cassius'a yenilmesine yol açtı. Ayrıca, Kıbrıs'ta birliklerini Cassius'un ordusuyla birleştiren Mısırlı komutan Serapion'un bu riskli stratejik seçimi durumu daha da hızlandırdı. Kleopatra keskin zekâlı ve ileri görüşlüydü, Cassius'un tarafını tutmanın kendisini pek ileri götürmeyeceğini hemen anladı. Bu yüzden Cassius tekrar yardım ve para istediğinde, Kleopatra kuraklık, krallığın finansal çöküşü gibi bir dizi bahane uydurarak, hatta doğrudan Cassius'un kendisine saldırması riskini bile göze alarak yardımı geciktirmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Aynı zamanda Octavianus ve Marcus Antonius ile daha sağlam bir ittifak kurmaya çalıştı ancak kötü şans yüzünden, onların yardımına gönderdiği filonun neredeyse tamamı bir fırtına ile mahvoldu.

Filippi Muharebesi ve Sezar'ın suikastçıları Brutus ve Cassius'un öldürülmesi (MÖ 42), Kleopatra için başka bir ciddi tehlike oluşturdu. Bu durumda da kraliçe, artık ustalaşmış diplomatik yeteneklerini sergiledi. Marcus Antonius, Doğu'da Brutus ve Cassius'a yardım edenleri cezalandırmakla görevliydi. Bu listede Kleopatra ile Mısır da vardı: İyi biliyoruz ki kraliçenin emri olmadan hareket eden Serapion yüzünden. Başkalarının aksine, Kleopatra cezaların ağırlığını hafifletmek için hemen Antonius'un önüne çıkıp af dilemedi.

Elbette, kraliçenin Trastevere villasında geçirdiği zaman içinde Antonius'u iyi tanıma fırsatı olmuştu, ama belki –hep daha bilgili kişilere göre– daha önce genç adam Gabinius'un takibinde Mısır seferine katıldığında da tanışmışlardı.

Kleopatra, 21 yaşındayken kocasının korkunç danışmanlarını kandırmayı ve dünyanın en güçlü adamı Sezar'ı, kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmeyi başarmıştı. Şimdi, artık 28 yaşına vardığında, güzelliğinin zirvesindeydi, dünya ve insanlar hakkında daha derin bir deneyime sahipti: Daima Sezar'ın gölgesinde yaşamış, lüks ve

sefahate eğilimli, biraz da serseri bile diyebileceğimiz bir askeri kolayca kendi tarafına çekebilirdi. Bu iş Kleopatra için çocuk oyuncağıydı. Olaylar, onu bu konuda da haklı çıkardı.

Suç ortağı, Antonius'un Kleopatra'yı Küçük Asya'daki Tarsos'a [Tarsus] çağırmak için gönderdiği Quintus Dellius oldu. Tarsos'ta kraliçenin Sezar'ın suikastçılarına karşı savaşı sırasındaki tavrını açıklaması gerekiyordu. Dellius fırsattan yararlanarak saray mensubu ve kraliçenin danışmanı olmuştu; alışılmış kötü niyetli düşüncelere göre, aynı zamanda da sevgilisiydi (koleksiyonun bir diğeri). Böylece Dellius Kleopatra'ya, Tarsos'ta Antonius'un yanına gittiğinde nasıl davranması gerektiği üzerine tavsiyeler sundu, o adamdan korkmamasını teşvik ederek: "Asla güzel gözlerini ağlatmayacak ve asla sana zarar vermeyecek, aksine seni onurlarla kaplayacak."

Kleopatra'nın Antonius'la görüşmesi, Sezar ile buluşmasından daha da unutulmaz ve şaşırtıcıydı. Kleopatra –Dellius onu bu duruma hazırlamıştı– Antonius'u büyülemeden bile önce etkilemesi, onu kraliyet figürünün sihirli cazibesi ve sunumunun ihtişamı ile kendine çekmesi gerektiğini biliyordu. Kısacası, onu şaşırtmalıydı. Gerçekten de, tam teşekküllü bir gösteri olmuştu; Antonius'ta bir kraliçe değil, bir tanrıça karşısında olduğu izlenimi uyandırmıştı ki bu etki, Antonius'u da yargıç ve intikamcıdan ziyade, kul köleye çevirdi.

Antonius, Tarsos Meydanı'nda bir basamakta otururken, denizden altın kıçlı bir gemi geldiğini görmüştü; eflatun renkli yelkenleri ve gümüş kürekleri, gaydalar ve kitharaların eşliğinde bir flütün sesiyle hareket ediyorlardı. Kleopatra altın işlemeli bir gölgeliğin altında uzanmış, ressamların Afrodit tasvirlerindeki gibi donatılmıştı; etrafında, aşk tanrısını simgeleyen, kanat takmış çocuklar ona yelpaze tutuyorlardı. Tüm etrafına hoş ve baş döndürücü bir baharat kokusu yayılıyordu. Antonius, bu manzara karşısında nasıl direnebilirdi? Direnmedi de. Askeri sertliği ve deneyimli politikacı kibri, Kleopatra'ya yenik düştü; Partlara karşı seferi de bekleyebilirdi.

Kleopatra ile birlikte geçirdiği tembellik, ziyafetler ve âlemlerle dolu günler, Antonius ile Octavianus arasındaki iç savaş propagandası repertuvarının bir parçası haline gelmiş, neredeyse efsanevi bir hal almıştır. Elbette ki bu gerçekleri aktaranlar, zaferi

kazanan Octavianus'un davasını benimsemiş ve yenilgiye uğrayan Antonius'a yönelik suçlama ve iftiralardan kaçınmayan yazarlardı. Bu suçlamalar arasında, kurnaz ve çekici yabancı kraliçe ile ilişkisi de vardı. Kleopatra, bu ilişki içinde –bu iftiraları biraz da olsa desteklemek için belirtelim ki– sevgili rolüyle yetinmeyip aynı zamanda Antonius'tan önemli siyasi avantajlar da elde etmişti. Örneğin, Küçük Sezar'ın Mısır tahtının meşru vârisi olarak tanınmasını sağlattı ve hırsına ciddi bir tehdit oluşturduğundan kardeşi Arsinoe'yi öldürttü. Antonius'un tetikçileri, Efes'te, Artemis Tapınağı'nda sığınma hakkı elde etmiş kaçak Arsinoe'yi, tam orada, buldukları yerde boğdular. Sadece bununla kalmayarak, sadakatsiz astları arasında biraz temizlik yapmak için, Kleopatra ayrıca Cassius'un tarafını kendi emri olmadan desteklemiş filo komutanı Serapion'u da öldürttü.

Antonius ile ilişkisinin Roma tarihinin sayfalarına nasıl tam yetki ile dahil olduğunu, bu olayları tanıyan veya kraliçenin birçok biyografisinden birini okuyan herkes çok iyi bilir. Her biri bu karakterin karmaşık kişiliğinin bir yönünü kavramak istemiş ve olağanüstü, sınırları aşan figürünü vurgulamıştır: Kazanmak için doğmuş, kazanmak için eğitilmiş, kazanmayı şiddetle isteyen bir kadın. O; cazibesi karşısında eriyip küçük ve önemsiz hale gelen, savaşta veya siyasette güçlü ve kuvvetli erkeklerin gözü önünde de böyleydi.

Bu durum günlük hayatta da geçerliydi. Bir keresinde, Antonius, görkemli bir ziyafet masası karşısında öyle hayrete düşmüştü ki hiç kimsenin bunu geçemeyeceğini ilan etti. Kleopatra, ertesi gün kendisinin daha zengin ve daha maliyetli bir ziyafet düzenleyeceğine dair bahse girdi, tam 10 milyon sestertiusluk bir ziyafet (neredeyse bir servet). Ertesi gün, öncekine üstün veya fazla hiçbir şeyi olmayan bir ziyafetin kurulduğunu gören Antonius'un küçümseyici gülümsemesini hayal edin. Kraliçenin başarısızlığıyla alay eden Antonius, geçici zaferinin tadını çıkarmak üzereydi. Ama yanılıyordu: Sürpriz anı yaklaşıyordu. Kleopatra, o akşamki ziyafetin sadece ordövr olduğunu ve kendi başına, tek bir yudumda on milyon sestertiusu içeceğini ilan etti. Böylece, herkesin önünde, paha biçilmez bir inciyi küpesinden çıkarıp sirke dolu bir bardağın içine attı. İnci hemen eridi ve kraliçe olağandışı –ve son derece pahalı– karışımı içti. İkinci küpenin

incisini de kurban etmek üzereyken bahsin hakemi, Antonius'un arkadaşı Lucius Munatius Plancus, Kleopatra'yı durdurdu ve inciyi kurtardı. Ardından o mücevhere ne olduğunu merak eden varsa, bilsin ki Octavianus, bu inciyi Roma'da Agrippa Pantheonu'ndaki Venüs heykelinin küpelerini süslemek için ikiye kestirdi.

Bu kadar parlak bir kadının nasıl öylesine acınası ve üzücü bir son yaşadığına herkes şaşkın. Antonius ve Kleopatra'nın MÖ 31 yılında Azio'da mağlubiyetlerinden sonra Kleopatra, galip Octavianus'un eline düşmemek için intihar etti: Hemen hemen tüm tarih kitapları böyle aktarır. Peki, Kleopatra'nın intiharının gerçekten mağlup birinin teslimi olduğundan emin miyiz? Eski dünya hayranı romantiklerin diyebileceği gibi, Kleopatra sahneden, tarih sahnesinden, öylece, sıradan bir kadın gibi çıkabilir miydi? Tüm hayatını kocasının gölgesinde yaşamış bir dul gibi? Cevabı bilsek de belki bunu da anlatmaya değer.

Sevgilisinin kollarında intihar etmiş Antonius'un çarpıcı ölüm haberi alındığında, Octavianus hemen elçileri Proculius ve Gallus'u kraliçeyi almaları için gönderdi. Kleopatra'nın kendini öldürmek isteyebileceğini tahmin ediyordu, belki de sevgilisinin sıcak cesedi üzerinde. Octavianus onu canlı istiyordu.

Başlangıçta kraliçe, iki elçiyi kabul etmedi ve sürgülenmiş kapılar arasından konuştu. Octavianus kendisinin ve oğlunun Mısır tahtında kalacaklarına dair söz vermezse, ona hiçbir şekilde teslim olmayacağını belirtiyordu. Antonius'un ölümüne duyduğu acı soluyor ve yerini hızla tamamen farklı endişelere bırakıyordu diyelim: Hayatta kalma, iktidar, krallık. O anda aklından geçenler, her zaman olduğu gibi, bu düşüncelerdi.

İki elçi, Kleopatra birkaç gün boyunca kemerinde taşıdığı hançerini eline alıp kendine saplamadan hemen önce, en iyi polisiye filmlere layık, cüretkâr bir hamleyle kraliçenin odasına girip onu durdurmayı başardılar. Bununla kalmayıp ona yaşamak üzerine küçük bir ders de verdiler: "Ama nasıl," dedi Proculius "kendine ve hatta adil Octavianus'a karşı bu kadar adaletsiz olmak istiyorsun? Kendini, inatçılıkla zalim ve yalancı diye adlandırdığın adamın sonsuz iyiliğini görme şansından mahrum mu bırakmak istiyorsun?"

Elbette Kleopatra, Octavianus'un merhametini denemek istemiyordu çünkü elçisinin sözlerine inanacak kadar saf da değildi. Kendisini Roma'ya götürmenin Octavianus için önemini ve sonunun ne olacağını tamamıyla biliyordu. O an için ve sonrasında, Kleopatra, Octavianus'un en büyük arzusunu, kendisini sanki bir savaş ganimeti gibi herkesin önünde aşağılamak istediğini düşündüğünde, şüphesiz "Bana asla sahip olamayacak," diye karar verdi. Konunun uzmanlarına göre, Kleopatra'nın zamansız ölümü bu zaferin ihtişamını kesinlikle azaltacaktı.

Ancak belki de her şey kaybolmamıştı ve hâlâ hayatta kalmak ve krallığını elinde tutmak için son umutsuz bir girişimde bulunulabilirdi. Sezar'ı kıvrak zekâsı ve sözlerinin cazibesiyle baştan çıkarmıştı, Antonius'u soylu duruşu, kararlı karakteriyle büyülemişti, şimdi Octavianus'la da şansını tabii ki başka kuvvetlerine dayanarak deneyebilirdi, capcanlı zekâsı ile bu çözümü bulmak çok uzun sürmeyecekti.

Böylece Octavianus onunla buluşmaya karar verdiğinde, Kleopatra başka bir silah çıkardı, şefkat silahını. Tasarlanmış bir özensizlikle giyindi, yas kıyafetleri içindeydi, yatak odasında oraya buraya Sezar'ın resimlerini yerleştirdi. Görüşme anında, kanepenin üzerinde uzanmıştı ve Sezar'dan aldığı mektuplar kucağındaydı. Octavianus geldiğinde, Kleopatra cansız bakışlar ve tatlı sözlerini kullandı, sonunda bitkince, titreyen sesi ve çökük gözleriyle ayaklarına yıkılıncaya kadar. Octavianus onu yanına oturttu. Kleopatra ise tartışmaya, kendini savunmaya, yaptığı her şeyin Antonius'tan korkusu yüzünden olduğunu söylemeye başladı. Sonra 33 yaşındaki bu genç adamın, kendi argümanlarına ve yüzünden hâlâ yansıyan parıltılı ışığa tamamen duyarsız olduğunu fark ettiğinde ağlayıp yalvarmaya başladı. Octavianus'un kendisine sadece, son şefaat dileği bakımından, kardeşi Octavia'ya ve karısı Livia'ya hediye etmek istediği eşyaları bırakmasını sağlayabildi.

Bu sefer ne baştan çıkarma silahı işe yaramıştı, ne de şefkat silahı. Kleopatra, Octavianus'un fikrinin değiştirilemeyeceğini ve Roma'ya gitmek ve herhangi bir köle gibi zafer alayında sergilenmek zorunda kalacağını anlamıştı. Buna tahammül edemezdi ve cesareti

kolay kırılacak biri de değildi. Böylece, cazibesinin başka bir kurbanı Dolabella, Octavianus'un emriyle Roma'ya çocuklarıyla birlikte gitmek zorunda kalacağını bildirdiğinde, Kleopatra ondan Antonius'un onuruna cenaze törenini tamamlama izni istedi ve aldı. Saraya döndüğünde, en güzel kıyafetlerini ve en değerli mücevherlerini giydi, başında kraliyet tacı vardı. Kendisine zengin bir ziyafet hazırlattı ve orada, masadayken beklediği ziyaret gerçekleşti. Elinde sepetle bir köylü geldi. Muhafızlar hemen şüphelendi ve köylüden içeriğini göstermesini istediler: İncir doluydu, sadece güzel bir incir sepeti. Köylü gülerek bir tanesini yedi; incirler iyiydi, zehirli değillerdi, muhafızlar rahat edebilirlerdi. Kleopatra sepeti alınca, kapıları kapatmalarını emretti ve odada sadece iki en sadık kölesiyle yalnız kaldı.

Kapı açıldığında, gözler önünde korkunç bir manzara belirdi. Kleopatra'nın bedeni, altınla süslenmiş yatağın üzerinde seriliydi, ayaklarının dibinde cariyelerden biri can çekişiyordu; diğeri ise, son nefesini vermeden hemen önce kraliçenin başına tacı yerleştirmeyi başarmıştı. Octavianus öfkeden deliye döndü. Kraliçe onu kandırmıştı, ondan kaçmayı başarmıştı. Artık Octavianus'un askeri seferinin en güzel ganimetinden övünebilme lüksü kalmamıştı. Kendini teselli etmek için ya da öfkesinden, kraliçenin ölümü hakkında çok sert bir soruşturma emretti, nedenlerini ve muhtemel suç ortaklarını ortaya çıkarmak için. Ancak hiçbir sonuca ulaşılamadı. Birçok kişiye göre Kleopatra, incir sepetinde getirttiği bir engerek yılanının zehriyle öldü; belki de yılan bir sürahide ya da çiçek demetinin içinde gizlenmişti. Başkaları ise yılanın uzun süredir evde gizlendiğini ve kraliçenin onu altın bir iğle kışkırtmasının yettiğini iddia etti. Daha da hayalperest olanlar, kraliçenin kendini saçlarının arasına gizlenmiş bir mücevherin içindeki zehirle öldürdüğünü savunuyorlardı.

Gerçek hiçbir zaman ortaya çıkmadı. Octavianus, kraliçenin ölümünü önlemek için elinden gelen her şeyi yaptı, hatta onu hayata döndürmek için yılan zehrinden etkilenmedikleri söylenen Libya halkı Psilliler'den bile yardım istedi. Ama hiçbir yolu yoktu; zafer geçidinde sadece kraliçenin Antonius'tan olan iki oğlunu sergilemekle yetinmek zorunda kaldı, ki Octavianus onları belki tam da aşağılanmalarından

zevk almak için bağışlamıştı. Geçitte Kleopatra'nın sadece onu engerek yılanının ısırdığı anı tasvir eden bir resmi vardı. Roma'nın efendisi olmaya hazırlanan, tüm hırslarını karşılamış ve arzuladığı her şeyi elde etmiş biri için acınası bir teselliydi. Mısır kraliçesini hayatta ve zaferle aşağılanmış halde görmek hariç her şeyi elde etmişti.

En sonunda, Sezar'ı ikna eden ve Antonius'a boyun eğdiren Kleopatra, ölümüyle Octavianus'a senatoya ve Roma halkına meydan okudu ve kazandı.

Okuma Önerileri

Antikçağda bile ünlü olan Kleopatra figürünün birçok Yunan ve Latin yazarı büyülemiş olmasına rağmen, stratejilerine dair ana kaynaklarımız sadece Plutarkhos, *Vita di Cesare e Vita di Antonio* [Sezar'ın ve Antonius'un Hayatı], Suetonius, Appianus (özellikle *Guerre civili* [İç Savaş] IV. ve V. kitapları) ve Cassius Dio'dur. Sezar'ın *Commentarii*'si Kleopatra'dan sadece Mısır'daki siyasi durumla ilgili olarak bahseder (*Guerre civili* III, 103.2 ve 107.2; *Guerra Alessandrina* [İskenderiye Savaşı] 33.2), elbette kişisel olaylar hakkında sessizdirler.

Kleopatra'nın fiziksel ve karakter özellikleri, Plutarkhos, *Antonius* 27.4 ve Cassius Dio, *Storia Romana* [Roma Tarihi] XLII, 34'te yer alır. Halı anekdotunu Plutarkhos, *Caesar* 49'da buluyoruz; Sezar ve Kleopatra'nın geçirdiği gece hakkındaki kötü niyetli yorum ise Cassius Dio, XLII, 35.1'de yer alır. Nil yolculuğu Suetonius, *Caesar* 52'de ve Appianus, *Guerre civile* II, 379'da anlatılır ki bu eser ayrıca Arsinoe ve Serapion'un öldürülmesi üzerinde de durur (V,34–36). Bibulus'un oğullarının katillerinin teslimi Valerius Maximus, *Detti e fatti memorabili* [Anıtsal Sözler ve Gerçekler] IV,1.15, Arsinoe'nin zehirlenmesi Flavius Josephus, *Antichità giudaiche* XV, 89–91'de aktarılır. Cicero kraliçeye düşmanlığını Atticus'a yazdığı 13 Haziran 44 tarihli mektubunda ortaya koyar; burada tam olarak kitaplardan değil ama genel olarak filologlardan bahseder (*Lettere ad Attico* [Atticus'a Mektuplar] XV,15). Roma'da Sezar'ın, başkenti İskenderiye'ye taşıma niyetine dair yayılan söylentiler Şamlı Nicolaus, *FGrHist* 90 F130 ve Cassius Dio, XLIII, 27'de geçer.

Kleopatra'nın Tarsus'ta Antonius'a görünmesi Plutarkhos tarafından ayrıntılı olarak aktarılır, *Antonius* 26. İnci ve ziyafet anekdotu Yaşlı Plinius, *Doğa Tarihi* IX,119–121 ve Macrobius, *Saturnalia* III,17.15–18'de aktarılır. Octavianus'la buluşma sahnesi Plutarkhos, *Antonius* 83 ve Cassius Dio, LI,12'de anlatılır; bunlar aynı zamanda Kleopatra'nın ölümünü farklı versiyonlarıyla daha ayrıntılı olarak anlatırlar: *Antonius* 85–86, Cassius Dio, LI,14.

Kleopatra üzerine hem akademik hem de popüler makale ve denemelerin listesi gerçekten de uzundur. Burada kendimi, Mısır kraliçesi ile ilgili olayların tarihini, özellikle de iç savaşlar döneminin daha geniş ve karmaşık tarihi

içinde çerçeveleyerek, daha iyi yönlendirmeye yardımcı olan İtalyanca olanlardan bahsetmekle sınırlandırıyorum. Öncelikle L. Capponi'nin eseri, *Cleopatra*, Laterza, Bari-Roma 2021, aynı zamanda M. Evre Arena, *Cleopatra. Regina dei re*, Salerno editrice, Roma 2019. Popüler, ancak iyi bilgilendirilmiş bir eğilime sahip makaleler arasında şunu belirtebilirim: A. Angela, *Cleopatra. La regina che sfidò Roma e conquistò l'eternità*, Harper Collins-Rai Libri, Milano-Roma 2018.

Kleopatra'nın tarihi hakkındaki bilgi, o yıllarda Roma'da yaşanan olaylardan ayrı tutulamaz. Sezar için L. Canfora, *Giulio Cesare. Il dittatore democratico*, Laterza, Roma-Bari 1999'un yeri doldurulamaz; Mark Antonius için ise: G. Traina, *Marco Antonio*, Laterza, Bari-Roma 2022.

Yakın tarihli Netflix belgesel dizisi "Kraliçe Kleopatra" bir dizi tartışmaya yol açtı; suçlama, "gerçek tarihe sadık olmayan bir çalışmayla tarihi gerçekleri tahrif etmek" ve "tarihi çarpıtmak ve yeniden yazmak", başrolde Afro-Britanyalı bir oyuncu, Adele James'i seçmek

15

SONSUZ GECE
Mart İdusu

Bir tiran nasıl ortadan kaldırılır ve ona ölümsüz bir şöhret kazandırılır?

MÖ 44 Mart ayının İdusu. Tıpkı Amerika'nın keşfi veya Bastille Baskını gibi, birazcık tarih bilenlerin bile hafızalarına en iyi kazınan günlerdendir; kimse Jül Sezar'ı ve onun öldürülme sahnesini kolayca unutamaz. Mart İdus gününün güçlü bir çağrışım gücü vardır, sembolik bir tarihtir; hatta tam olarak karşılığını (rahat olun: İdus günleri Mart, Mayıs, Temmuz ve Ekim aylarında ayın 15'ine, diğer aylarda 13'üne düşer) veya bu tarihin Roma tarihi için gerçekte ne anlama geldiğini bilmeyenler için bile. Özetle ve olabildiğince basit ifade edersek, Sezar suikastı, Roma'nın cumhuriyetten *Principatus* sistemine dönüşüm sürecinin ilk önemli eylemiydi.

Düpedüz Roma'nın kurucusu Aeneas'ın oğlu Troyalı İulus'tan (aynı zamanda Askanios olarak da bilinen) geldiğini iddia eden, Julia ailesinin oğlu da pek çok önemli ve farklı işler başarmıştı ve yenileri için de hâlâ hırslıydı. Jül Sezar, Büyük İskender'i takip ederek, dünyayı fethetmek istiyordu. Aynı MÖ 44 yılının 18 Mart'ında, suikastının üç gün sonrasında, Balkanlarda onu bekleyen ordusuna ulaşacak, buradan önce Daçya Krallığı'na ardından Part Krallığı'na saldıracaktı. Burada amaç sadece potansiyel dış düşmanları yenmek veya Romalılara en onursuz yenilgiyi yaşatanlara hesap sormakla sınırlı değildi. Bu yenilgi MÖ 53'te Carre'de Partlar'ın Crassus karşısında galibiyetiydi. Hırslanmış ve megaloman düşlerle aşka gelmiş Sezar'ın kazanmak istediği, sadece "Büyük" İskender'in anısına değil, kendi

kendisine de meydan okuduğu bir yarıştı. Daçyalılar ve Partlar ile de tatmin olmayacaktı: Cürcan'ı Hazar Denizi ve Kafkasya boyunca geçmek, sonra Pontus'u çevrelemek, İskit topraklarını işgal etmek, ardından da Cermanya'ya saldırmak ve en sonunda İtalya'ya dönmek üzere Galya'dan geçmek istiyordu: Okyanusun doğal sınırları dışında limitsiz, bilinen tüm dünyanın mükemmel bir turu.

Sezar'ın megaloman olduğu kesindi. Öte yandan, yaptığı her şey, hırsın kutsal ateşinin onu ileri sürmesi sayesindeydi. Kaçınılmaz olarak, cumhuriyetin iyiliğini talep eden ancak Sezar'ın Roma'da kurulan dengeyi bozacağından ve özellikle de ayrıcalık, fayda, ittifak ve tarafların çıkarlarının sorgulanacağından korkanların nefretini, hasetini ve düşmanlığını kazanmıştı.

Ama çok sayıda ve türlü dillerdeki kitaplarda bu zaten başarılı bir şekilde ve bol miktarda anlatılmışken, biz niye Sezar'dan bahsediyoruz? Okuyucuları bu konuda da rahatlatalım: Sezar'ın yaşamı ve sonu ile ilgili bir başka hikâyeyi daha çekmek zorunda kalmayacaklar. Bunun yerine, Sezar'ın suikastının ünlü tarihini farklı bir bakış açısından ele alacağız. Dikkatimizi olayların dinamiğine yoğunlaştırarak, sonunda Sezar'ın cinayetinin de bir hile sayesinde mümkün olduğunu açığa vuran küçük bir ayrıntının üzerinde duracağız.

Şimdi biraz açıklama yapmak yerinde olur. Kimi bilinen kavramların üzerinden geçmedeki niyetimiz o kavramları sorgulamak. Hile, zor bir durumun zekâ sayesinde aşılmasını sağlayan araçtır; parlak bir fikirle, zayıf taraf galip gelir. Bu şema, genel hatlarıyla Sezar'ın suikast vakasında da işler. Komplocular girişimlerinde başarılı olmuştu ve olayın bir versiyonuna göre, planlarını uygulamak, kendilerini donatmak için dâhice bir *escamotage*, bir hileye başvurmuşlardı. Ancak bu eylem sonuca götürmekten epey uzaktı ve sonunda aleyhlerine döndü.

Sezar'ın öldürülmesiyle, komplocular "tiranı" gerçekten ortadan kaldırdılar ancak "tiranlık" durumunun ortaya çıkmasına neden olan tüm sorunları çözümsüz bıraktılar, aksine daha da ağırlaştırdılar. Onlara kurtarıcılar, intikamcılar, tiran katilleri veya hatta kahramanlar deniyordu –ve kendilerini öyle adlandırtıyorlardı– ama gerçekte, sadece artık geri dönüşü olmayan bir süreci hızlandırmışlardı.

Bu durumu, o günlerin önde gelen kahramanları arasında yer almayı uman biri, neredeyse hemen fark etmiş ama durum karşısında korkak ve işe yaramaz bir izleyici olmaktan öte gitmemişti. Roma Cumhuriyeti'nin kaderini perde arkasından yönetebileceği konusunda kendini kandıran Cicero'dan bahsediyoruz. Komploya onun da karışıp karışmadığı ve eğer gerçekten Sezar suikastçıları ile suç ortaklığı yaptıysa, ne derecede olduğu pek bilinmiyor.

Cicero, 10 Nisan'da Atticus'da yazdığı mektupta, Mart İdusu'yla teselli bulduğunu kabul ediyordu, güzel ama biraz zayıf bir teselli çünkü "kahramanlarımız" (ve bunu Yunanca yazıyor!) yapabilecekleri her şeyi özveri ve kararlılıkla, en görkemli ve harika şekilde yapmışlardı. Ama mucizeler yaratamazlardı. Geriye kalan iş, daha geniş bir katılım, silah seferberliği ve maddi kaynakların dağıtımını gerektiriyordu ki bunlar, "kahramanlarımızın" [kendi başlarına] erişemeyecekleri girişimlerdi.

Durumu çözmekten aciz komplocular, bir şeyi sonuçlandırmak şöyle dursun, aksine her şeyi karmaşıklaştırmışlardı. Önceden söylediğimiz gibi, girişimleri başarılıydı ancak amaçlanan hiçbir şey elde edilememişti. Anlık bir zafer kazanılmışsa da orta ve uzun vadede kaybeden taraf kendileriydi. Gerçekten de herkesin Sezar'ın adını bildiği doğruydu ancak antik tarihçiler ve antikacılar hariç (ve belki de onların bile az bir kısmı), Caecilius ve Caecilius Bucolianus kardeşlerinin adını kim hatırlar veya bilir? Ya da Rubrius Ruga, Quintus Ligarius, Marcus Spurius, Servilius Casca, Servius Galba, Sestius Nasone, Ponzius Aquila, Gaius Casca, Trebonius, Tillius Cimbrus, Minucius Basilus'un isimlerini? Antik kaynaklar bile, okuyucuları sıkmamak için herkesin adını –ki bunlar altmıştan fazlaydı– anmaya tenezzül etmez ve modernler de memnuniyetle aynısını yapar.

Liderlere odaklanmak yeterliydi: Cassius ve Brutus, yani Marcus Junius Brutus ki aslında ismi bir amcası tarafından evlatlık alındığından Quintus Servilius Caepio Brutus idi ama MÖ 509'da Tarquinlerin monarşisini devirerek görkemli Roma Cumhuriyeti'nin uzun dönemini başlatan kişi, görkemli atası Lucius Junius Brutus'un ismiyle anılmayı seviyordu. Diğer lider ise Gaius Cassius Longinus'tu, Crassus ile Carre'de savaşmış ve Partlar'ı Antakya'dan püskürtmüştü.

Sezar ve Pompey arasındaki iç savaşta Pompey'in tarafında saf tutmuş ve onun ölümünden sonra Sezar'ın merhametinden faydalanmış, onun saygısını ve dostluğunu kazanmıştı. Dost kazığı! Yani komplonun beyni ve liderleri Brutus ve Cassius idi. Ancak, olayların nasıl ilerlediğini anlamaya çalışalım.

Roma'nın en önemli ve önde gelen adamına komplo kurmak ve cinayetini planlamak çocuk oyuncağı sayılmazdı. Dikkatle ve özenle ilerlemek, gizlice ve gölgelerde saklanarak hareket etmek ve hem müttefikleri, potansiyel suç ortaklarını (ki komploya katılmalarını veya en azından desteklemelerini istemeden önce onların niyetlerini yoklamak gerekirdi) hem de düşman ve potansiyel muhbirleri açık ve kesin bir şekilde belirlemek gerekiyordu. Hiçbir zaman dost ve düşman, müttefik ve rakip kategorileri, o günlerdeki kadar gerek belirsiz gerekse tanımsız olmamıştı. Her apaçık dostun arkasında potansiyel bir rakip veya hain yatabilirdi. Sonra, birçok nedenle –eyaletli soyluların senatoya dahil edilmesi, halka cömert bağışlar, yabancıların devasa istilaları – Sezar ve politikası hakkında memnuniyetsizlik ve hoşnutsuzluk baş göstermişse de senatörler ve askerler yine de Sezar'ı destekliyor ve özellikle halk onu seviyordu. Bu nedenle, Brutus ve Cassius başlangıçta dikkatle ilerleyerek güvenebileceklerinden emin oldukları kişilerle, yalnızca onlarla gizlice iletişime geçmişti. Onların ideallerini paylaşmaları yeterli değildi: Cesur, yiğit ve tehlikeye meydan okuyan kişiler olmalılardı. Bu nedenle, tarafını iyi bilseler de daha baştan Cicero gibi bir karakteri hemen dışladılar. Elbette, vatanın babası Sezar'a muhalifti – ama çok açıktan değil– ancak onlar için çok yaşlı (o zamanlar 66 yaşındaydı) dolayısıyla çok yavaş, çok tedbirli, aşırı kuruntuluydu. Yapılacak eylem hız, tutku, coşku, heves, cesaret gerektiriyordu. Cicero gibi, her detayı tartışmak isteyen, itiraz eden, düşünmek için zamana ihtiyaç duyan birinin onların arasında olduğunu hayal edebiliyor musunuz? Komplocuların neden onu eyleme dahil etmediklerini şimdi anlıyoruz: Cicero planı gereksiz yere yavaşlatır ve destekten ziyade köstek olurdu, sadece yaşından dolayı da değil.

Dikkate değer kişiler arasında tek dışlanan kişi Cicero değildi. Komplocular Statilius ve Favonius gibi karakterleri de dahil etmek

istememişti; biri Epikürcü bir filozof, diğeri Cato'nun (saygıdeğer atası Bilge Cato'dan ayrım için, Genç, Minör olarak da bilinir) ateşli bir hayranıydı. Cato, Sezar'ın eline düşmek yerine (ki muhtemelen meşhur merhametiyle onu küçük düşürecekti) Utica, Afrika'da *splatter*, yani son derece görkemli ve kanlı bir şekilde intihar etmişti. Brutus, her ikisinin de niyetlerini bir felsefi tartışma sırasında tartmış, hiçbir şekilde girişim için işe yarayabileceklerine ikna olmamıştı. Statilius, bilge insanların alt sınıftan kişilerin iknasıyla kendilerini tehlikeye atmamaları gerektiğini düşünüyor; Favonius ise gayri meşru bir monarşinin bile iç savaştan çok daha iyi olduğuna inanıyordu. İki filozofun durumu, uygulamada, Brutus'u onları dışlamaya itiyordu çünkü hazır, inancından emin ve güvenilir insanlara ihtiyaç vardı. Ancak aynı zamanda Roma toplumunun anahtar figürleri de lazımdı, örneğin bizim Brutus'un uzaktan kuzeni ve Sezar'ın saygısını kazanmış Decimus Junius Brutus Albinus: Galya'da genç ve parlak bir teğmenken onun komutası altındaydı (Keltçe iletişim kurmayı da biliyordu). Elbette, aslan yürekliliğiyle nam salmamıştı ama güçlüydü ve finansal durumu sayesinde kalabalık bir gladyatör ordusu muhafaza ediyordu. Dolayısıyla Brutus Albinus faydalı olabilirdi, bu yüzden Cassius ve Labeo onunla iletişime geçmişti. Labeo, Statilius ve Favonius ile tartışmasında güvenilirliğini kanıtlamış başka bir karakterdi; onlara karşı teorilerini inançla savunmuştu, ki o sıralarda henüz Brutus'un planından hiç haberi yoktu. Sonra, niyetlerini öğrenir öğrenmez, projeye hemen katıldı. Brutus Albinus, ilk anda Cassius ve Labeo'ya hiçbir cevap vermedi. Ancak, tüm planın başında, güvendiği Brutus'un olduğunu seziyordu; bu yüzden tam ve koşulsuz onayını bizzat ona verdi.

Cassius esasen eylem adamıyken, insanların komployu desteklemelerinde temel rol Brutus'un entelektüel karizmasıydı, saygınlığı ve verdiği güven de bir o kadar önemliydi; gerçekten de katılımcılar arasında hemen çok güçlü bir bağ oluşmuştu. Bu bağ ne tereddüte ne ihanete yer bırakıyordu ve birlik, resmi vaatler veya yeminler gerekmeyecek kadar güçlüydü. Teorik bakımdan, girişimin katılımcıları, komplocu değillerdi çünkü Roma dini geleneğine göre hiçbir şeye yemin etmemişlerdi; daha ziyade destekçileri sayılırlardı.

Brutus ise toplum içinde ve diğer arkadaşlarının önünde her zaman kayıtsız ve kasıntılı bir şekilde davranırken (e başka nasıl davranabilirdi ki? Büyük Sezar'ı öldürme komplosunun lideriydi!) yalnız kaldığında ise girişmeye hazırlandığı işle ilgili endişeleri ve kaygıları su yüzüne çıkıyordu. Bu kaygılar, geceleyin uykusu kâbuslarla kesildiğinde gerçek bir ıstıraba dönüşüyordu. Brutus, gerçek ruh halini herkesten gizleyebilse de karısı Porcia'dan kaçamazdı; Porcia ayrıca, Sezar'ın 59 yılındaki konsüllüğü sırasında aşağıladığı ve ona Adriyatik'te filosuyla karşı koymaya çalışırken 48 yılında hastalıktan ölen eski bir rakibi, Bibulus'un duluydu. En önemlisi Utica'da kötü bir şekilde intihar eden Cato Minor'un kızıydı (o zamandan beri Uticensis lakabıyla da tanınıyordu). Brutus onunla Cato'nun üvey kız kardeşi, Brutus'un annesi Servilia'nın itirazına rağmen evlendiğinde, Porcia artık pek genç sayılmazdı ve bir çocuğu vardı (gelecekte Brutus'un biyografisini yazacak Bibulus). Bu arada, Servilia'nın, Sezar'ın gücünün zirvesinde olduğu bir dönemde, kendi oğlunun bu kadar açıkça Sezar karşıtı bir aileyle akraba olmasını tasdik etmediğini de söyleyelim. Ancak Servilia'nın bu tavrının ve belki Sezar'ın Brutus'a özel ilgisinin (öyle ki Farsalo'da subaylarına, ne pahasına olursa olsun Brutus'u kurtarmalarını söylemişti) altında da başka bir şey yatıyordu: Nitekim tam da Brutus'un doğduğu sıralar Servilia ile Sezar'ın ilişkide olduğuna dair bitmek bilmez söylentiler vardı. Sezar'ın gayri meşru oğlu olabilir miydi? Diğer taraftan, Brutus'un Sezar'a karşı düşmanlığı ise mantıksız görünüyordu. Nankör müydü? Annesinin ilişkisine dair söylentilerden haberi yok muydu? Yoksa onları ciddiye mi almıyordu? Ya da, tam tersine, utanıyor muydu? Belki de basitçe, kendine her fırsatta örnek gösterilen atası Brutus'un özgürlükçü ruhuna daha yakın hissediyordu. Gerçekten de görünüşe göre, bazıları eski Brutus'un heykeli ve senatodaki kürsüsü üzerine "Seni yozlaştırmalarına izin mi verdin, Brutus?", "Brutus, öldün mü?", "Ah, keşke sen olsaydın", hatta "Soyundan gelenler sana layık değil" gibi ifadeler yazarak eğleniyordu. Sonunda tüm bu atmosferin, zavallı Brutus'un gururunu nasıl alevlendirebileceğini tahmin edebiliriz. Yine de biz dedikodu ve aile içi anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp gerçeklere dönelim.

Utica'lı Cato'nun değerli kızı, gururlu ve cesur kadın Porcia, o durum içinde kocasından bile önce kendini sınamak istedi. Basitçe Brutus'a, akla gelebileceği gibi çiftin mahrem yatağında neler olduğunu sorabilirdi ama o bunun yerine tam ve koşulsuz güvenilirliğini kanıtlamak istedi. Bunun üzerine eline bir bıçak alarak uyluğunu derince kesti. Yara çok kanadıysa da kadın bunu gizleyebilmişti. Ancak yaranın neden olduğu şiddetli spazm ağrıları ve ateşten titremeleri Brutus'u etkileyip endişelendirdiğinde Porcia sebebini açıkladı: Onun yanında lüzumsuz bir süs eşyası niyetine ya da sadece yatağı ve sofrayı paylaşsın diye durmuyordu; karısıydı, onunla mutluluklarını, endişelerini, kaygılarını paylaşmak hem görevi hem hakkıydı. Böylesi uç bir eylemle, herkese fiziksel acıya dayanabilecek denli güçlü bir kadın olduğunu kanıtlamak istemişti; dolayısıyla kadın doğasına rağmen, sır tutabilirdi. Burada, 21. yüzyılın cinsiyet eşitliğinin haklı savunucularına yönelik kısa bir parantez açıyoruz. Milattan önce 1. yüzyıldan bahsediyoruz, Porcia'nın sözleri tamamen o dönemin kadınlarının durumunu yansıtır. Eğer şaşırmamız gereken bir şey varsa o, Porcia'nın yaptığı konuşma değil, açıkça kışkırtıcı hareketidir: Sonuçta, intihar eden Cato'nun kızı ve Sezar suikastçısı Brutus'un karısından bahsediyoruz; olağanüstü bir kadın, ait olduğu – istemesek de kabul etmemiz gerekli – adamlar gibi. Sonunda, o sözlerin ve özellikle açık yara manzarasının karşısında (gerçekten de etkileyici olmalıydı) Brutus, ona planı açıklamak ve tanrılara karısının cesaretine layık olabilmesi için dua etmekten başka bir şey yapamadı. Eğer birtakım Amerikalı, Klasikler öğretmeni, kendini bu pasajı antik yazarlar arasında okunması gerekenler listesinden çıkarmak zorunda hissederse de, n'apalım.

Sezar'ı öldürme planı hazırdı, katiller az çok tamamdı, aynı şekilde suç ortakları ve destekçileri de oradaydı. Şimdi ayrıntılar belirlenmeliydi: Nerede? Ne zaman? Ve en önemlisi nasıl? Yer, kesinlikle komplo destekçileri için tartışmalı bir konuydu. Bazıları Sezar'ın sıkça geçtiği Via Sacra'da, diğerleri ise Marzio Meydanı'nda Sezar'ın başkanlık etmesi gereken seçim konuşmaları sırasında saldırmayı önerdi. Oraya ulaşmak için bir köprüyü geçecekti. O anda, kura ile karar verilmiş bazı kişiler onu köprüden aşağı fırlatacak, diğerleri

de üzerine atlayıp öldürecekti. Bazı komplocular bunun yerine, yaklaşan gladyatör oyunlarını beklemeyi öneriyordu çünkü bu durumda silahların varlığı şüphe uyandırmazdı. Ancak büyük kısmı, suçu işlemek için en uygun yerin senato olduğu fikrindeydi. Sezar oraya tek başına, silahlı muhafızları olmadan gelirdi. Eylemin sembolik yönü de göz ardı edilmemeliydi: Cinayet başka bir yerde işlenirse, bir avuç komplocunun alçakça eylemi gibi yorumlanabilirdi ancak tam senato oturumu sırasında işlenen gösterişli bir cinayet, Roma'nın iyiliğine yapılmış ortak bir eylem gibi görülürdü.

Senatoda komplocular "kurtarıcılar" haline gelerek ebedi bir şan ve şöhrete kavuşurlardı. Elbette ki, onları eyleme daha az meyilli ancak iyi niyetli senatörler de hızla izler ama tüm onur yine de komploculara kalırdı, neticede bu onların girişimiydi.

Kaynaklarımız açıkça belirtmese de cesur ve dikkatsiz komplocuların eylemlerine bu düşüncenin hâkim olduğunu varsayıyoruz.

Dahası, burası başka bir nedenden dolayı da uygundu. Sezar, en zorlu ve en görkemli askeri seferi için Doğu'ya doğru yola çıkmak üzereydi, en azından niyeti buydu. Ordu –16 piyade lejyonu ve 11.000 süvari– şimdiden Balkanlar'da onu bekliyordu. Hızlı davranmak ve planı o günlerde uygulamak gerekiyordu. Tam da bu arada –belirlenen sefer tarihinden üç gün önce– senato oturumu programlanmıştı. Önceden dediğimiz gibi bu oturum, Pompey Tiyatrosu boyunca uzanan portikolu avluda yapılacaktı, tam da Pompey'in heykelinin bulunduğu yerde. Kaderin cilvesi veya tanrıların bir şakası yüzünden; Sezar'ın ölümü, eski rakibinin bir tür intikamı gibi şekil alıyordu.

Oturum, özellikle Roma'nın kaderi açısından son derece hassas ve belirleyiciydi. Görünüşe göre, Sezar'ın kısa süre sonra başlayacak Doğu seferinin meşruiyeti konusunda *Sibylla Kitapları*'na (o zamanlar Jüpiter Tapınağı'nda korunan, Yunanca yazılmış kehanetler külliyatı) danışmaktan sorumlu rahip heyeti, konu hakkında sorgulandığında, özellikle cumhuriyetçi Roma gelenekleri için sıkıntılı bir karar sunacaklardı: Partlar, bir kral kendilerine savaş açmadıkça fethedilmeyeceklerdi. O sıralarda Sezar diktatördü, yani senatonun ona sürekli olarak verdiği bir devlet makamı olan diktatörlüğü icra ediyordu. Aslında Sezar'ın elinde monarşik bir güç olsa da resmen

kral unvanını taşımıyordu. Tam da 15 Mart oturumunda, yaklaşan sefer öncesinde, destekçilerinden birinin gerçekten Sezar'a, en azından doğrudan Roma'nın yönetmediği bölgelerde kral unvanının verilmesini teklif etme riski vardı. Bu durum, iki komplo liderinde oldukça rahatsızlık ve utanç uyandırmıştı. Gerçekten de başlangıçta, yani suikastın organizasyonu konusunda kararlar verilmeden önce, Brutus senatoya gitmeme kararı almıştı. Ancak, *praetor* makamında bulunduğundan oturuma çağrılma olasılığı her zaman vardı, dolayısıyla katılmak zorunda kalabilirdi. Böylece, geri adım atamayacağını ve ölümcül saldırıyı başlatmak için o oturumun en uygun fırsat olacağını fark etti: kaynaklardaki haliyle, "Vatanı ölümüne savunmak"; bu arada ölümün "kurtarıcıların" değil, Sezar'ın fedakârlığı olacağını da belirtmeden. Es geçilemeyecek bir ayrıntı.

Cassius, Brutus'la tamamen hemfikirdi. Sezar sayesinde Roma'nın siyasi yaşamının kalbine yerleşen *parvenu*'lere yani sonradan görmelere değil, "makbul vatandaşlar" *optimates*'e, ötekilerden gösteri ve oyun talep ederken onlardan gizlice özgürlük bekleyen bu insanlara hesap vereceklerinden dolayı her ikisi de kendilerini muazzam bir sorumluluk ve ahlaki bir görevin ağırlığı altında hissediyordu.

Yer ve gün konusundaki çıkmaz aşıldıktan sonra, en büyük sorunu çözme zamanı gelmişti: Sezar nasıl öldürülecekti? Bu hiç de küçümsenemeyecek bir sorundu, özellikle zamanı ve yeri göz önüne alındığında. Zaman kısıtı dolayısıyla hızlı ve şiddetli bir eylem yapılmak zorundaydı. Özellikle yer, yöntemi etkiliyordu. Şehrin silahlara izin verilmeyen bir bölgesinde kurban nasıl öldürülecekti? Çıplak ellerle mi?

İşte şimdi, hileyi ortaya çıkarmanın zamanı geldi. Ancak bu dönemlere daha az aşina kişiler için küçük bir açıklama yapmamız gerek zira kaynaklarda gerçeklerin örtülü yansıtılma, olayların olduğu gibi ortaya konmama ihtimali; bizim de ne olduğunu asla tam anlamıyla bilememe riskimiz var. Bunu kabullenelim ama kendimizi teselli de edelim: Buradan biraz daha kültürlenerek çıkacağız. Ayrıca –kenar notu, ancak olayların yeniden inşası için önemli– çok sayıda kaynak eksiktir. Roma Cumhuriyeti'nin sonu gibi nispeten iyi belgelenmiş bir dönem için bile, çeşitli kilit olayların tam da asıl

tanıkları eksik. Örneğin, Titus Livius'un *Hikâyeler*'inin Sezar suikastıyla ilgili bölümleri kaybolmuş, sadece *periochae* denilen zayıf özetleri kalmıştır ki bunlar da içeriği genel hatlarıyla sunmakla sınırlıdır.

Sezar'ın, komplocuların kıyafetlerinin altına saklayıp uygun zamanda çıkardıkları hançerlerin darbeleriyle öldüğü malum. Bunu, Sezar'ın cinayetinden bahseden kaynakların çoğu böyle belirttiği için biliyoruz. Aslında bu, denetimi atlatmak için uydurulmuş bir *escamotage* yani bir numara veya nasıl yapılacağı sorusuna geçici bir çözümdü. Ancak daha dikkatli incelendiğinde, işin asıl yapılışı konusunda daha kurnazca bir sorun ortaya çıktığı görüldü. Kısacası: Bu senatörleri cinayetten birkaç saat önce hançer veya saklanabilecek kadar küçük kesici silahlar aramak için evlerini karıştırırken hayal edebiliyor musunuz? Katillerin kurbanın üzerine atlayıp onu hançer darbeleriyle öldürdükleri sahne çok ikonik ve etkileyiciydi, bu sahneyi ölümsüzleştirense edebi geleneğin bir ürünüydü. Hâlâ William Shakespeare'in *Jül Sezar*'ının Üçüncü Perde, Birinci Sahnesi'ni görebiliyoruz gibi geliyor; Casca'nın Sezar'ı sırtından, boynundan vurduğu ve "O zaman, ellerim, benim için siz konuşun" diye haykırdığı sahneyi veya aynı Üçüncü Perde'nin İkinci Sahnesi'nde, Marcus Antonius'un Sezar'ın çarşafa sarılı cesedini sahneye getirip göstererek: "Bakın, buradan Cassius'un hançeri girdi; burada, Casca'nın, vahşice nereyi yarladığına bakın ve sevgili Brutus'un hançerinin ise buradan geçtiğini ve bu ise lanetli çeliği çıkardığında Sezar'ın kanının nasıl aktığına bakın" diye haykırması. Taviani kardeşlerin *Cesare Deve Morire* [Sezar Ölmeli] filminde yer alan, Rebibbia Hapishanesi'nin avlusundaki güçlü sahneyi çoğumuz hatırlarız; sahnedeki Brutus'un (Salvatore Striano oynuyordu) parmaklıklar arkasındaki arkadaşlarının önüne kot pantolon ve tişörtle çıkıp kemerinde açıkça görünen hançerini kınından çıkarıp boğaza dayadığı sahneyi. Sonuçta, Sezar'ın vücuduna saplanan bıçak darbeleri sahnesi, kültürümüzün sağlam repertuvarının bir parçasıdır. Ancak şimdi Bertolt Brecht'in *Bay Jül Sezar'ın İşleri* romanının yazımı hakkında (23 Temmuz 1938'de) tuttuğu bir notu hatırlatmaya mecburuz: "Sezar'ı yazarken kendime, olayların mutlaka gerçekleştikleri gibi olduklarına bir an için bile olsa inanmaya izin vermemem gerekti."

Biz de büyük oyun yazarının şüpheciliğini benimseyerek kaynakların büyük kısmının Sezar'ın suikastında kullanılan yöntemler hakkında aktardığı bilgileri dikkatlice değerlendirelim. Hikâyeleri dikkatlice okursak, eski yazarların Sezar'ın suikastına diğer tiranların katledilme hikâyelerinin nitelik ve detaylarını yedirerek olayın sembolik değerine vurgu yaptıklarını görürüz; hepsinden önce Hippias'ın Armodius ve Aristogeiton tarafından Pisistratus'un Atinası'nda öldürmesi gibi. MÖ 6. yüzyılın sonlarındayız. Kuşkusuz ki hançer, birini beklenmedik bir şekilde öldürmek için en uygun silahtı; gayet basit bir nedenden, gizlenebildiğinden dolayı. Sadece bu yüzden de değil, sürekli tehlikeye maruz olduklarını iyi bilen kişilere karşı da daha kolay bir şekilde kullanılabilirdi. Zira MÖ 5. yüzyılda Siraküza hükümdarı, tiran Yaşlı Dionysios'un, kimseyi, hatta kendi oğlu veya kardeşini bile kıyafetleriyle yanına yaklaştırmadığını biliyoruz: Herkesin muhafızların önünde soyunup kendini çıplak halde göstermesini ve ardından karşısına çıkmadan önce başka giysiler giymesini zorunlu tutardı. Anlaşılana göre, bu gösterinin amacı, kimsenin kıyafetlerinin altına silah saklamadığından emin olmaktı. Dolayısıyla hançer, tiran öldürme olaylarında gerçekten sembolik bir değere sahipti. Bu tür cinayetler, tiranın, dini kurbanlarda kullanılan silahla, devletin daha üstün çıkarı ve iyiliği için kurban edilmesi gerektiği kutsal bir eylemi çağrıştırmalılardı.

Sezar suikastı hikâyelerini biraz daha eleştirel bir gözle okursak, ana kaynaklarımızın cinayetin bu kurbanlık yönünü vurguladığını görürüz; örneğin Sezar'ın "elden ele debelenen bir hayvan gibi çevrilip takip edildiğini çünkü herkesin mutlaka katliamın bir parçası olması ve kanını tatması gerektiği" söylenmesi gibi. Komplocular da girişimlerini Roma'nın iyiliği için gereken bir kurban eylemi gibi değerlendiriyorlardı. Yaklaşık bir yıl sonra, Atina agorasında Armodius ve Aristogeiton heykellerinin yanında Brutus ve Cassius'un onuruna iki anıt heykeli dikildi; Brutus Makedonya'yı ele geçirdikten sonra üzerine kendi resmini, *pileus*'u (özgürlük simgesi Frig beresi) ve Mart İdusu'nun anısına iki hançeri damgalattığı sikkeler kestirdi.

Kısacası, hançer sembolik bir değer taşıyordu ve tam da bu yüzden, işin sonunda komplocuların ya da en azından hepsinin senatoya

gizli hançerlerle girip girmediğinden pek emin değiliz. Muhtemelen planları tamamen farklıydı ve bir hileye başvurmayı gerektiriyordu: Kesici silahları, belgeleri oturuma taşımak için kullanılan sandıklara gizlemek ve zamanı gelince yerinden çıkarmak. Diğer senatörler ise bundan habersiz olduklarından savunmasız kalıp duruma tepki gösteremezlerdi. Sonra, eğer biri karşı koymaya cesaret ederse, her zaman ellerinde Decimus Junius Brutus Albinus'un komutasındaki gladyatörleri kullanma seçeneği vardı; bunlar Pompey Tiyatrosu'nda toplanmış ve peristil salonlarından birinde bekleme emri verilmişti: İhtiyaç duyulursa hemen müdahale edeceklerdi.

Mükemmel cinayet kısa süre içinde işlenecekti. Tüm bunlar sürerken Sezar kendi zafer planlarını izliyordu, ne olacağından habersiz ve belki de doğrudan umursamazca; hatta bazılarında sürekli tetikte olmaktansa tehlikelerle yüzleşmeyi tercih edeceği şüphesini uyandıracak kadar. Başkalarına göre ise kişisel emniyetinin kendisinden çok, devleti ilgilendirdiğini söylüyordu. Hatta öldürülmesinden önceki akşam, Marcus Aemilius Lepidus'un evinde akşam yemeği sırasında hangi ölümün tercih edilebilir olduğu üzerine konuşulurken Sezar, Ksenofon'un *Kiropedia*'sında okuduklarını hatırlayarak, zorlayıcı ve geç bir ölüm yerine ani ve beklenmedik bir ölümü tercih ettiğini belirtti. Hiçbir dilek bu kadar hızlı, sadece yirmi dört saat içinde yerine gelmemiştir.

Ama Sezar kaderindeki ölüme doğru gitmekten kaçınabilir miydi? Belki de evet; sadece, İdus'un arifesinde kendini gösteren tüm kötü işaretlere kulak verseydi. Daha birkaç ay önce bile, Capua'ya gönderilen koloniler, evlerini inşa etmek için oradaki antik mezarları yıktıklarında, şehrin kurucusu Kapis'in mezarında bronz bir levha bulmuşlardı ve üzerinde Yunanca şöyle yazılmıştı: "Kapis'in kemikleri bulunduğunda, soyundan gelen biri, kendi akrabaları tarafından öldürülecek ve intikamı İtalya'ya büyük zararlara mal olarak alınacak." Diğer alametler hemen öncesindeki günlerde belirdi. Bazıları alevlerle sarılı adamların birbirleri üzerine atıldığını görmüştü; bir hizmetçinin elinden alev çıkmış, ancak hiçbir yeri yanmamıştı. Ayrıca, Sezar'ın Rubicon Nehri geçişinde tanrılara adadığı atlar otlanmayı reddetmiş, soluksuz ağlamışlardı. Arife gecesi, her türden kuş

ormanlardan uçarak, defne dalı taşıyan bir çalıkuşunu, Pompey'in *curia*'sına girmek üzereyken yakalayıp parçalamıştı. Sonra, yüksek rahip, yani Roma'daki en yüksek dini makamda olan Sezar da bizzat kurbanları sunarken, Etrüsk kâhin Spurinna (Etrüsklü biri) ona Mart İdusu'nun tehlikesinden sakınmasını tavsiye etmişti. Sezar bunu pek önemsemediyse de o uğursuz gün Spurinna ile karşılaştığında, tahminlerinin hiç de tutmadığını, çünkü İdus'un geldiğini ama hiçbir şeyin olmadığını hatırlatınca Spurinna, Sezar'a, iddia ettiği gibi, günün geldiğini, ancak henüz bitmediğini belirtti.

Kötü işaretler arife gecesi boyunca artmaya başladı, kaçınılmaz trajik sonu haber veriyorlardı. Sezar rüyasında bulutlar üzerinde uçtuğunu ve Jüpiter'in elini sıktığını gördü. Bu, onun büyüklük hırslarını somutlaştıran, megaloman kişiliğinin alışılmış rüyalarından biri mi yoksa daha da önemlisi, yaklaşan sonun habercisi bir rüya mıydı? Eşi Calpurnia'ya ise uykusunda gerçek anlamıyla kâbuslar çöktü. Evin çatısının çöktüğünü ve bir parçasının, kucağındaki kocasına saplandığını gördü. Sonra ağladı ve evin alınlığını yıkıldığını görmesiyle ağıt yaktı. Görünüşe göre, yatak odasının kapısı, ansızın kendiliğinden açılmıştı.

Sükûnet ve huzurdan çok uzak bir gece geçirdikten sonra, ertesi sabah Calpurnia, Sezar'a geçirdiği rahatsız gecenin sonucunda kendini gösteren tüm endişelerini bildirdi ve dışarı çıkmaması, senato oturumunu ertelemesi için yalvardı.

Eğer bu kesinlikle mümkün değilse, en azından başka bir dini kurbanla kendini güvene almasını istedi: Tanrıları memnun etmek daha iyi, hiç belli olmaz. Dahası, Sezar başrahip olduğundan, tanrılar onu ne terk edebilir ne de ona belirsiz işaretler gönderebilirlerdi. Zaten o sabah Sezar kendisi de tamamen dinç ve dinlenmiş değildi, hâlâ gecenin bitkinliği üzerindeydi; muhtemelen, mustarip olduğu anlaşılan sara nöbetlerden birine de kapılmıştı. Özellikle de hiçbir zaman dini kaygılara veya huzursuz duygulara kapılmadığını bildiği Calpurnia, buna rağmen o gün kesinlikle sarsılmış göründüğü için endişeliydi.

Diğer bariz olumsuz alametler de onu alarma geçirmeliydi: Evinde, Regia'da (başrahibin ikametgâhı), Mars'ın mızrakları muhafaza

ediliyordu: Deprem sarsıntıları yüzünden sallanarak (hatta modern sismologlar bunları bir tür *ante litteram* sismograf gibi görür) gürültüye sebep olmuşlardı. Son olarak da hademelik yapan bir köle senatoda Sezar'a ayrılan koltuğu taşımıştı. Bu köle, Sezar'ın gecikmesi üzerine oturum olmayacağını düşünmüştü.

"Diktatör" o günün hiç iyi şeyler getirmeyeceğini haber veren tüm işaretlere o kadar da duyarsız değildi; yorgunluk ve endişe Calpurnia'nın huzursuzluğuyla birleşince oturumu erteleyip sakince evde kalmaya karar vermek üzereydi. Komploculuğun planı suya düşüyordu. Duruma, Sezar'ı iyi tanıyan ve onun güvenini de kazanmış komploculardan biri, Decimus Brutus Albinus müdahale etti ve gayet ikna edici bir dizi argüman ileri sürdü. Öncelikle kâhinleri alaya aldı, sonra Sezar'a hareketinin senatörleri gücendireceğini, kibirli ve kendini beğenmiş bir şekilde davrandığı hissine kapılacaklarını belirtti. "Ama nasıl olur da telaş ve öfkeyle toplattığın senatoda herkes seni İtalya dışındaki eyaletlerin kralı ilan etmeye hazırken sen gelmezsin? Nasıl bir gerekçe ileri sürmeliyiz? Calpurnia'nın kötü bir rüya gördüğünü mü? Alternatif olarak ne önermeliyiz? Calpurnia daha iyi rüyalar gördüğünde toplanmayı mı? Eğer toplantıya gelmeseydi, destekçileri onun yönetiminin hiçbir şekilde zorbalık rejimi olmadığını nasıl savunacaklardı? Kısacası, eğer Sezar o günün uygun olmadığına inanıyorsa en azından senatoya gidip oturumu bizzat erteleme nezaketini gösterebilirdi. Senatörlerin hepsi oradaydı ve onu bekliyorlardı." Decimus Brutus'un bu kadar ikna edici argümanları karşısında Sezar yanıt veremedi: Arkadaşı (elbette, ikiyüzlü arkadaşı) haklıydı, belki oturum öncesi olağan kurban törenlerinde daha dikkatli davranabilirdi. Bazılarına göre, tam o anda, Sezar'ın evinin girişinde duran bir heykel düşerek binlerce parçaya ayrıldı. Ama bir kez daha Sezar, bunu dikkate almadı.

Bu tür aksilikler, senatoya varışını geciktirmekten başka bir işe yaramadı. Saat zaten 11 olmuştu, onu her yolla uyarmaya çalışanlara dikkat etmeye ne zamanı ne de niyeti vardı. Diğerleri de tam zamanında yetişememişlerdi. Bunlardan biri, ona komployu baştan sona ifşa eden bir not vermeye çalışan arkadaşı, Yunanca öğretmeni Knidoslu Artemidoros'tu. Sezar'ın belgeleri okumadan sekreterlerine

ilettiğini fark edince Artemidoros, notunu Sezar'ın tek başına okuması için ısrar etti; bunlar kişisel olarak onu ilgilendiren önemli ve ciddi şeylerdi. Sezar notu birkaç kez okumaya çalıştı ancak başaramadı ve yanında oturuma götürdü. Belki de öldürüldüğünde hâlâ üzerindeydi.

Onu durdurmaya çalışan tek kişi Artemidoros değildi. Sezar, Decimus Brutus ile birlikte evden uzaklaşırken, Calpurnia'ya ne pahasına olursa olsun acilen Sezar'la konuşmak istediğini söyleyen bir köle geldi ancak kalabalık önünü kestiğinden elinden senatodan dönüşünü beklemekten başka bir şey gelmedi; belli ki taşıdığı haberin içeriğini anlamamıştı. Bildiğimiz gibi, boşuna bekledi.

Sezar'ın günü kötü başlamışsa da komplocuların günü de onunkinden farklı değildi. Bir dizi tesadüf ve aksilik her şeyi tehlikeye atmıştı. Sezar geciktiğinden dolayı, onu ikna etmek için Decimus Brutus'u göndermek gerekti ama bu, ister istemez planı geciktirmişti. Sonra, herkes biliyordu ki her şeyin altüst olması için küçük bir şey yeterdi; ve komplocuların sinirleri gergindi. O sabah, Brutus ve Cassius'un, *praetor* görevlerini yerine getirerek tüm öneri ileri süren kişileri dinlemeleri gerekti. Bu görevlerini sakince ve sabırla, görünüşte soğukkanlılıkla ve hiçbir şeyi belli etmeden yerine getirdiler ama aslında Sezar'ın gecikmesi ve olumsuz alametler nedeniyle oturumun ertelenme ihtimalinden endişeliydiler. Ne yapacakları konusunda emin değillerdi ve herhangi bir ayrıntı, önemsiz bile olsa, kaygılarını artırıyordu. Mesela bir adam komplocudardan birine yaklaştığında, Casca az kalsın her şeyi ele verecekti: Adam, Casca'nın elini sıkarak şunları söylemişti: "Her şeyi biliyorum, Brutus bana sakladığın sırrı açıkladı." Yüzü solmuş Casca afallamış ve ancak karşısındaki ona, "İnşaat işine girebilecek kadar zenginleşmeyi nasıl başardın, bana anlat biraz?" dediğinde nefes alabilmişti. Casca canlanmıştı, konuşmanın komployla hiç ilgisi yoktu. Bir şeyler saklayan herkes gibi, soruyu yanlış anlamıştı. Aynı şey, Popilius Laenas, Brutus ve Cassius'a dostça yaklaşıp, "Projenizi başarıyla tamamlayabilmenizi umuyorum. Ama acele edin, uzun süre gizli tutulabilecek bir şey değil" diyerek, hızla uzaklaştığında da oldu. Komplodan mı bahsediyordu? Kimbilir, ama bu arada planlarının her an engellenebileceği

şüphesi ve bunun tahmin edebileceğimiz gibi getireceği sonuçlar kahramanlarımızı gittikçe daha da kaygılandırıyordu.

O gün yeterince sıkıntı yaşanmamış gibi, işe Brutus'un karısı Porcia da karışmıştı. Endişe ve korkudan tükenmiş halde, evde ısrarla kocasının haberlerini sormaktan başka bir şey yapmıyor, her söze rengi kesiliyor, öfkeyle patlayarak tepki veriyordu, ta ki paniğe kapılıp bayılana dek. Bu noktada, kaos çıktı: Hizmetçiler çığlık atmaya başladı ve herkes Porcia'nın öldüğünü ya da ölmek üzere olduğunu zannederek kocasını haberdar etmeye gitti. Haber karşısında donakalan zavallı Brutus'un ruh halini hayal edebilirsiniz; ama kaygıya kapılıp eve koşmak yerine plana odaklanmayı tercih etti. Neyse ki yanlış alarmdı. Porcia kendine gelerek canlanmıştı.

Komplocular için sıkıntılar henüz bitmemişti. Sezar, senatoya varıp tahtırevandan indiğinde, daha önce Brutus ve Cassius'a o garip dilekte bulunan Popilius Laenas hemen yanına yaklaşarak Sezar'la uzun uzun konuştu. Bu, zaten Popilius'un az önce söylediği şeylerden dolayı tedirgin komploculları hemen şüphelendirdi; birbirlerine manidar bakışlar atarak kaygıyla ne yapacaklarını sordular: Hemen müdahale mi etmeli; yoksa tutuklanmaya mahal bırakmadan, oracıkta intihara mı girişmelilerdi? Eğer o anda Popilius, Sezar'a planı açıklıyorduysa ne harekete geçme ne de kaçma şansları olurdu. Ancak Brutus, Popilius'un yüz ifadesinden kimseyi suçlamadığını, tersine Sezar'a yalvardığını sezdi. Bu yüzden sessizce, orada bulunan başkalarına fark ettirmeden, Cassius ve diğer komploculları bir baş hareketiyle rahatlattı. Haklıydı: Popilius kısa bir süre sonra Sezar'ın elini öperek uzaklaştı; kişisel bir iyilik istemiş ya da kendisi için önemli bir konuda konuşmuştu.

Sonunda oturum başlayabilirdi. Yalnız bir dakika: İçinde bulundukları koşullara dikkatle –geceki kâbuslar, Calpurnia'nın endişeleri, kötü alametler– Sezar, dini görevlerini tam tamına yerine getirmeyi önemsediğinden kurban ritüeli emretmişti. Bu talihsiz bir durumdu çünkü kurbanın içorganlarını (*exta*), inceleyen "aruspici" kâhinler (bu tür okumaları bilen rahipler) hepsi birbirinden kötü sonuçların alametlerini saydılar. İlk kurbanın kalbi yoktu, daha doğrusu karaciğerinin bir lobu eksikti: Kâhine göre, bu bir ölüm işaretiydi.

Ancak Sezar bundan pek endişe etmedi, aynı şeyin İspanya'da da başına geldiğini, hâlâ hayatta olduğunu söyledi. Bunun üzerine kâhin, eğer İspanya'da içorganları okumasının negatif sonucu bir tehlikeye yorulmuşsa, bu durumun kesinlikle kötü bir alamet anlamına geldiğini vurgulayarak, gördüklerinde ısrar etti. Sezar, tekrar incelenmesini emretti ancak işler ikinci seferinde de yolunda gitmedi. Artık her şeyi tekrarlamak ve tanrıların iradesini zorlamak için ne zaman ne de imkân vardı; zaten geç olmuştu, oturum başlamalıydı. Olayların seyrini değiştirmenin bir yolu yoktu; bunu "Sezar'ın başına, kadere göre gelmesi gereken şey geldi" diye yorumlar kaynaklar.

Hikâyenin geri kalanı, tarihten ziyade, efsanedir. Senatodaki herkes, Sezar'ı ayakta, onu onurlandırarak karşıladı ve oturduğunda komplocular dostça etrafına yerleşti. En riskli girişimin yükünü üstüne alma şerefi, Lucius Tillius Cimbrus'un oldu: Öne çıktı ve Sezar'dan sürgüne mahkûm ettiği kardeşini geri çağırmasını istedi. Bu meseleyi daha uygun bir zamana ertelemek isteyen Sezar, direniyor ve muhalefetini gizlemiyordu. Bunun üzerine Cimbrus, onu togasından tutup güçlüce çekti. İşaret buydu. Sezar'ın arkasında duran Casca, bıçağı boğazına dayadı ancak heyecandan göğsünü (başkalarına göre omzunu) sıyırabildi. Tam o anda Sezar olan bitenin farkına vardı. Casca'nın elini yakaladı ve Latince, "Aşağılık herif, ne yapıyorsun?" diye bağırdı, Casca ise kardeşine Yunanca seslenerek müdahale etmesini istedi. Bu noktada herkes fırladı. Cassius yüzünü, Decimus Brutus yanlarını, Marcus Junius Brutus uyluğunu, Bucolianus sırtını hançerledi. Çılgın bir kargaşa sahnesi: Her şeyden habersiz diğer senatörler korkudan titriyor, ne müdahale etmeye ne de kaçmaya cesaret edebiliyorlardı; komplocular ise körlemesine saldırıyor, birbirlerini yaralıyorlardı: Minucius, Rubrius'un uyluğunu vurmuş, Cassius Longinus, Brutus'un elini kesmişti. Hepsi kan içindeydi.

Sezar, avlanan bir hayvan gibi salonda dönüyor, her birine seslenmiyordu. Eski kaynaklar bile onun Brutus'a dönüp "Sen de mi, oğlum Brutus?" diyerek hüzünle seslendiği haberine pek itibar etmez. Zaten Brutus'a babalık dedikodularını hatırlarsak, bu cümle kesinlikle yersizdir. Sonra, başka birisi, aslında bu sözün farklı bir Brutus; Decimus Junius Brutus Albinus ile ilgili olduğunu söyler.

Son gelmişti. Sezar, büyüklerin asaleti ve ağırbaşlılığıyla, togasını başına sardı ve antik rakibi Pompey'in heykelinin ayaklarına düşerek öldü. "O heykeli çok kana bulanmıştı, öyle ki sanki Pompey, ayaklarının dibinde düşmüş ve aldığı darbelerin çokluğundan can çekişen düşmanına karşı intikamın başındaymış gibi görünüyordu." Efsanelerin çoğuna göre 23 darbe vurulmuştu. Her halükârda, bunlardan sadece biri, göğsüne vurulan ikinci darbe ölümcüldü. Şiddet nöbeti içinde, komplocular bir cesede saldırmaya devam ediyordu. Sezar ölmüş, yıldızı doğmuştu.

Okuma Önerileri

Sezar suikastı ve hemen öncesindeki olayların ana kaynakları şunlardır: Şamlı Nikolaos, *Vita di Augusto* [Augustus'un Yaşamı] 80–90; Plutarkhos, *Caesar* 63–66; *Brutus* 12–18; Cassius Dio, *Storia romana* XLIV,13–21. Özellikle Sezar'ın bir kurbana benzetildiğini vurgulayan cümle Plutarkhos, *Caesar* 66.11'den alınmıştır.

Cicero'nun Sezar'ın "kahraman" suikastçıları hakkındaki yorumu *Lettere ad Attico* XIV.4'te yer alır. Ayrıca *Atticus'a Mektuplar*'dan (yani XIII, 9.2 ve XIII, 22.4) Brutus'un Porcia'yla evliliği ve Servilia'nın nefretiyle ilgili haberleri alıyoruz.

Porcia olayı sadece komplonun ana kaynaklarında değil, Valerius Maximus, *Detti e fatti memorabili* III,2.15; Polyenus, *Stratagemmi* VIII, 32; Cassius Dio, XLIV, 13–14'te de bildirilir. Atina agorasındaki Brutus ve Cassius heykelleri ve Brutus'un sikkesi hakkındaki bilgiler Cassius Dio, XLVII, 20.4 ve 25.3'ten alınmıştır.

Shakespeare'in *Jül Sezar*'ından, esas olarak Plutarkhos'un biyografisine dayanan bir trajediden alınan dizeler için Goffredo Raponi'nin www.liberliber.it adresinden ücretsiz olarak erişilebilen çevirisini kullandım. Bertolt Brecht'in cümlesi *Diario di lavoro*'dan alınmıştır, editör W. Hecht, çeviri B. Zagari, Einaudi, Torino 1976, I, s. 9 (*Arbeitsjournal*, I, 1938 bis 1942, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1973).

Sezar'ın ölümüyle ilgili bibliyografya çok geniştir. Bana göre temel olan L. Canfora, *Giulio Cesare. Il dictatore democratico*, Laterza, Roma-Bari 1999. Sezar'ın ölümü üzerine İtalyanca son yayınlar arasında: O. Licandro, *Cesare deve morire. L'enigma delle Idi di marzo*, Baldini + Castoldi, Milan 2022.

Tiran katilleri, komplo ve entrikalarda kullanılan silahlar hakkında M. Detienne, J.-P. Vernant (ed.), *La cucina del sacrificio in terra greca*, Bollati Boringhieri, Torino 1982 (orj: *La cuisine du sacrifice en pays grec*, Gallimard, Paris 1979); C. Catenacci, *Il tiranno e l'eroe. Per un'archeologia del potere nella Grecia antica*, Bruno Mondadori, Milano 1996; C. Petrocelli, "Notti dei lunghi coltelli. Storie di pugnali e tiranni nel mondo antico", *Quaderni di Storia*, 65, 2007, s. 31–81.

16

AT HAMLESİ
Caligula'nın *Mizahı*

Kamuoyunu nasıl yönlendirir, gelecek nesilleri ikna edebilirsiniz?

Bugüne dek toplumsal tasavvurda Roma imparatorları iyi ve kötü diye ikiye ayrılmıştır: Bir tarafta Augustus, Traianus, Hadrianus, Marcus Aurelius, diğer tarafta Caligula, Nero, Caracalla. İçlerinde en kötüsü? Kesinlikle Caligula. Diğerlerinin aksine, Caligula sadece şeytani değil, çılgındı: Pervasız ve zalim bir çılgın. Kaynaklar, tuhaf veya ürkütücü saplantıları hakkında birçok anekdotla doludur. Bunların en ünlüsü, *Incitatus* adlı atıyla ilgilidir. Efsaneye göre, Caligula gerçekten de *Incitatus*'u senatör (veya bazı anlatımlara göre konsül) atayacak kadar deliydi. Gerçekten öyle mi olmuştu?

Açıkça söylemek gerekirse, Caligula'nın biraz eksantrik ve sıradışı olduğu doğruydu. Ölümünden sonra yayılan kötü söylentilerin birçoğunun, gerçekten de tuhaf ve anormal davranışlarına dayandığı da. Pek çok şeyle beraber, Caligula tiyatro gösterileri, sirk oyunları, gladyatör dövüşlerine ilgi duyuyordu ama her şeyden çok, at yarışlarına fanatikçe bir tutkuyla bağlıydı.

Yarış atlarına bir servet döküyordu ve Vatikan Tepesi'nde, kendine özel bir hipodrom, *Gaianum*'u yaptırmıştı. Tam da günümüz futbol takımları gibi, Roma'da Cumhuriyet döneminden beri resmi yarış takımları ve her birinin kendi taraftarları vardı; bunlar binicilerin giydikleri renklerin adlarıyla anılırdı.

Böylece 1. yüzyılın başlarında, orijinal Kırmızılar ve Beyazlar'ın yanı sıra Yeşiller ve Maviler takımları da ortaya çıkmıştı.

Caligula, Yeşilleri tutuyordu, öyle fanatikti ki bir ara rakip takımların atlarını ve binicilerini zehirlemekle bile suçlanmıştı. Sık sık derinden sevdiği takımının ahırlarında akşam yemeği yer, yarış arabacılarını hediyelere boğardı. Bu ilginin, haşmetli birinin deliliğinin abartılı ve bariz bir ifadesi olduğunu düşünüyorsak, bizim Siena'daki Palio yarışımızı saran tüm hırçınlığı düşünelim; örneğin yarış günü her takım kendi mahalle kilisesinde yarışa katılacak atları, "Git ve galip dön" diye bağırarak kutsar.

Caligula özellikle atı *Incitatus*'a çok düşkündü ve ona anlamlı bir isim vermişti: "hızlı" (*incitare* kelimesinden: "ileri fırlatmak, teşvik etmek, özellikle atlarla ilgili") anlamına geliyordu. Onun için mermerle süslenmiş bir ahır, fildişi bir yemlik, eflatun bir eyer örtüsü ve değerli taşlarla süslenmiş bir yular yaptırdı; hatta ona bir ev bile inşa ettirdi, burada misafirlerini atının adına, büyük bir saygıyla ağırlardı. *Incitatus*'un yarışlardan önce iyi dinlendiğinden emin olmak için bir manga askere atın etrafındaki tüm bölgede sessizliği sağlamalarını emrederdi. Atını onur konuğu olarak masaya davet etmesi ve sağlığına kadeh kaldırıp ona da altın bir yemlikte arpa servis ettirmesi gibi davranışları da nadir değildi.

Caligula, atına böyle özel bir sevgi besleyen ilk kişi değildi. Sadık atı Bukefalos'un ölümünde, Büyük İskender cenaze düzenletmiş ve onuruna Bukefalya İskenderiyesi'ni kurmuştu. Sezar da atını evinde ve özenle yetiştirmişti. Dahası, Caligula'nın babası Germanicus Julius Sezar, Augustus'un atına bir şiir ithaf etmişti. Kısacası bu, aileden gelen bir tutkuydu.

Yani kaynaklara kulak vermeli ve Caligula'nın atını gerçekten senatörlüğe atamamış olsa da bunu yapabileceğine mi inanmalıyız? Hiç de değil. Caligula'nın keskin bir *mizah* anlayışı; şaka yapma ve komikliğe doğal bir eğilimi vardı. Büyük büyükannesi, Augustus'un karısı Livia Drusilla için "Etekli Ulisses" derdi ve belki haksız da sayılmazdı: Sonu gelmez söylentilere göre ilk evliliğinden oğlu Tiberius'un imparatorluk tahtına yükselmesini kolaylaştırmak için entrikalar kurmakla, potansiyel rakipleri tek tek ortadan kaldırmakla suçlanmıştı. Caligula'nın, infaz edilmek üzere olan bir grup mahkûmu gördüğünde, "şaka"yla tüm esirleri ima etmek için "ilk kel kafadan son

kel kafalıya kadar" olanların öldürülmesini emrettiği esprisi ünlüydü (Roma'da tüm mahkûmların kafaları tıraş edilirdi). Bu, tercih ettiği özel *mizah* türüne sadece bir örnek: Korkunç, alaycı ve acımasız bu kara *mizah*, kendisinin her şeyin ve herkesin, yasaların, ataların geleneklerinin, ahlakın ve başkalarının yargısının üstünde olduğu ve sadece öyle arzuladığı için ne isterse yapıp kimseye hesap vermek zorunda kalmayacağının bilinciyle besleniyordu. Bu, Caligula'nın illa da böyle yaptığı anlamına gelmez. Dolayısıyla, *Incitatus*'un sağlığına kadeh kaldırdığını veya belki de adına düzenlenen ziyafetler sırasında onu yanında tuttuğunu hayal etmek bizi şaşırtmamalı.

Caligula, istediği herhangi bir kişiyi, hatta atını bile konsül makamına atayabilecek güçte olduğu konusunda rahatça espriler yapıyordu. Bu, büyük ihtimalle Caligula'nın sevdiği türden, acımasız şakalardandı çünkü imparatorun aslında konsülleri atamak gibi bir yetkisi veya gücü olmadığını gayet iyi biliyordu. Sonra, bu şaka, şanslı küheylanın statüsünü yüceltmekten ziyade –ki bir işine yaramayacağı kesin– senatör unvanını taşıyan, bu makamı gururla sahiplenen otoriteyle alay etmeye ve küçük düşürmeye yönelikti. Caligula döneminde, senatör olmak büyük ölçüde formaliteydi; aslında imparatorun iradesine tabilerdi ancak bu makam yine de ayrıcalık ve güç anlamına geliyordu. Ve ölümünden sonra imparatorun anısını en çok lekeleyen atıyla ilgili anekdot, işte tam bu mekanizmaydı.

Senatörlüğe yükselen at hikâyesi, Caligula'nın deliliğinin açık bir kanıtıydı ve onun öldürülmesine yol açan komployu meşrulaştırıyordu. Gerçekten de Caligula ile senato arasındaki ilişkiler sadece birkaç ay boyunca sakin kalmıştı. Hemen ardından, bir taraftan imparator senatoyu umursamıyor, onların varlığının farkında bile değilmiş gibi davranıyorken senatörler ise kendilerini aşağılamak için fırsat kaçırmayan imparatordan nefret ediyor, bir yandan da her biri kendi geleceğinden ve malvarlığının güvenliğinden korkuyordu.

Bu yüzden, herkes ona karşı uysal bir tavır takınmayı öğrenmişti. Bu aşırı büyük ve abartılı egoya sahip, zahmetli tirandan kurtulmak için sabırsızlanıyorlar ama bunu kendileri yapmaya cesaret edemiyorlardı; bunun için başkalarını bu eyleme teşvik ettiler. Görev, Praetorian Muhafızları'na düştü.

İstenilen başarı, ellerini bile kirletmeden kazanıldıktan sonra, bu nefret edilen tiranın külfetli anısından kurtulmanın, Caligula'nın tehlikeli tuhaflıklarını bilenler için temelli görünebilecek iftiralar yaymaktan daha iyi bir yolu olabilir miydi? At anekdotu, en saçmasıydı; tam da bu sebepten imparatorun iktidar hastalığının ciddiyetini en iyi açıklayan, en etkili olan yöntemdi. Caligula'nın itibarı sonsuza dek lekelendi, hem de zerre kadar *mizah* anlayışı bile olmayan kişiler tarafından.

Okuma Önerileri

Incitatus olayı Suetonius, *Caligula* 55.3 ve Cassius Dio, *Storia romana* LIX,14.7'de anlatılır. Kel şakası da Dio, LIX,22.3'te ve propaganda unsurlarıyla ve bağlamından koparılarak Suetonius, 27.1'de yer alır, burada Livia ile ilgili olanı da (23.2'de) buluruz. Büyük İskender, Sezar ve Augustus'un atları hakkında Yaşlı Plinius, *Storia Naturale* VIII.154–155; Suetonius, *Caesar* 61; Plutarkhos, *Alessandro* 6; Gellius, *Notti attiche* V.2.

Anekdotun modern geleneğini P. d'Hérouville incelemiştir, "Le cheval de Caligula", *Le Musée Belge*, 32, 1928, s. 45–47. Birkaç yıl önceki bir makalesinde ("Caligula, Incitatus, and the Consulship", *The Classical Quarterly*, 64.2, 2014, s. 772–777) David Woods, *Incitatus* ile 38 yılında konsüllüğe talip olan bir senatörün, *Asinius Celer*'in ("Hızlı Eşek") adı arasında bir kelime oyununa dayanan daha da ince bir şaka varsaymıştır. A. Guarino, "Caligulas Pferd", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 124, 2007, s. 332–335, Caligula'nın bırakın bir atı, herhangi birini senatör olarak atamasının bile yasal olarak nasıl imkânsız olduğunu gösterir. Eğer herhangi birinin şüphesi varsa.

Caligula ve imparatorluk yılları hakkında: D. Nony, *Caligola*, Salerno editrice, Roma 1988 (orj: *Caligula*, Fayard, Paris 1986); A. Winterling, *Caligula. Dietro la follia*, Laterza, Roma-Bari 2005 (orj: *Caligula. Eine Biographie*, Beck, München 2003) ve özellikle A.A. Barrett, *Caligula. The Abuse of Power*, Routledge, Londra-New York 2015; *Caligula. The Corruption of Power*, 2. basım, Batsford, Londra 1989 ki sonuncusuna İtalyan okur şu çeviriyle ulaşabilir: *Caligola. L'ambiguità di un tiranno*, Mondadori, Milan 1992.

V

KURT MINTIKASI
Geç Antikçağ İmparatorluğuna Doğru

İmparator Traianus öldüğünde (MS 117'deyiz) Roma eyaletleri en geniş coğrafi sınırlarına ulaşmıştı. Onun hükümdarlığı altında Daçya, Arabistan, Ermenistan ve Mezopotamya ele geçirilmişti; Traianus, Basra Körfezi'ne kadar giden ilk ve tek imparator oldu.

Traianus'un fetihlerindeki başarının anahtarları tamamen askeri nitelikliydi: Düşman ordularından taktiksel bakımdan üstün, profesyonel bir ordu; uzman destek birimleri, kuşatma makineleri ve beraberinde Doğu'daki harekâtları finanse etmek için büyük yatırım planları. Ancak bu başarı geçiciydi çünkü hükümdarlığının son yılında bile Ermenistan ve Mezopotamya'nın bir kısmı artık *imperium Romanum*, yani Roma İmparatorluğu'na ait değildi.

Roma İmparatorluğu'nun fetih ve güçlenme projesinde bir şey sendelemeye başlıyordu. Bunu fark eden kişi, mesleğini icra etmek üzere Roma'ya taşınan Makedon kökenli avukat Polienus oldu. Polienus, Partlara karşı yapılacak seferin eşiğindeki Marcus Aurelius ve Lucius Verus'a eserini sundu (Büyük İskender'le bağlantısını önceden anlatmıştık); Yunan, Romalı ve Doğulu mitolojik ve tarihsel karakterlerin, bireylerin ve grupların, hatta kadınların da rol oynadıkları, savaşta hile veya her halükârda sofistike stratejilerin kullanımına odaklanan anekdotlar içeren bir derleme. Başlık mı? Tabii ki *Strategemata*, "Hileler" ama belki aynı zamanda *Strategika*, "Stratejik Operasyonlar".

Polienus, geçmişteki örneklerin, ister uzak ister yakın zamanlarda yaşanmış olsunlar, seferlerde yardımcı olabileceğine derinden

inanarak derlemesini "stratejik bilim deposu" şeklinde tanımlar. Yani, düşmanı savaşta güç kullanarak yenmek cesaret demek ise, sinsilik ve kurnazlıkla, savaşmadan zafer kazanmanın da bilgelik olduğu düşüncesindedir. Çünkü gerçekten de iyi komutanların ilk meziyeti nedir? Tehlikeye atılmadan zafer kazanmak. Bu, özellikle Romalıların Partlar gibi hiç de tedbirsiz veya strateji konusunda deneyimsiz olmayan düşmanlarla karşılaşması durumunda daha da geçerlidir. Onlar da aldatmaca ve düzenbazlıklara başvurduklarından güçlerini hafife almamak; aksine, aldatma, yalan ve tuzaklara eğilimlerini güzelce akılda tutmak gerekir.

Polienus, Romalıların uzun zaman önce savaş alanında öğrendiği bir gerçeği şöyle açıkça ortaya koyar: Zafer kazanmak için düşmanlar da hilelere başvurabilirler. Bunu söyleyen kişi, zamanını ve enerjisini mahkemelerde dava savunmak yerine her yerden askeri hile örnekleri toplamaya harcayan Polienus ise, bizim de ona inanmamız gerekir. Kısacası, Romalılar da rakipleri de hile kullanır: Sadece bunu kabul etmek gerekir.

Romalılar, hileyi özellikle silahlar artık yetmediğinde ve Roma zaten Ren Nehri'nden Fırat Nehri'ne, Afrika Çölü'nden Arap Çölü'ne, Karadeniz'den Cebelitarık Boğazı'na dek devasa bir imparatorluğu fethettiğinde kullanır.

İşte bu noktada Roma farklı bir görünüm kazanır. İmparatorluğun halkı mı? Dayatılan veya kabul edilen, her halükârda üst konumda tutulan Roma kültürü içinde, farklı gelenekler ve kültürler yumağıdır. İmparatorluğun dili mi? Elbette Latince ancak Cicero'nun döneminde olduğu gibi aynı zamanda da Yunanca; ki imparatorluğun başkenti doğuya, Konstantinopolis'e, Büyük Konstantin tarafından MS 330'da kurulan "Yeni Roma"ya taşındığında Yunanca aşama aşama Latincenin yerini alır. İmparatorluğun gücü mü? İmparatorları taht-tan indirme ve atama yetkisine erişecek kadar güçlenmiştir ordu. Şu halde imparatorun görevi ise sürekli patlamaya, çöküşe veya bölünmeye gebe bir hükümdarlığın yapısını ayakta tutmak, bunu kararlı, azimli, net bir şekilde yapmaktır. Ancak aynı zamanda imparatorluğun hayatta kalması ve geleceği için yararlı ya da sonradan yararlı olabilecek bürokrasi ve hukuki araçları da kullanmalıdır. Bahse

konu olan Roma ise o zaman buna değerdir. Öyleyse neden bunları, yani hukuki, idari veya mali araçları, hileler veya stratejik manevralar arasında saymayalım?

Örneğin, MS 212'de İmparator Caracalla'nın, imparatorluğun tüm sakinlerine Roma vatandaşlığı veren olağanüstü fermanı *Constitutio Antoniniana*'da yaptığı gibi: "Yeryüzündeki yabancıların hepsine Roma vatandaşlığı veriyorum, yerel topluluklar düzenlerini sürdürecekler." Tabii ki istisnalar vardı, hem de nasıl, ancak o ana kadar sadece İtalya'nın ve bazı eyaletlerin sakinlerinin hakkı, hatta ayrıcalığı olan bu vatandaşlığın genişletilmesi, gerçekten çokuluslu bir imparatorluk anlayışının kabulü demekti ki sadece Caracalla gibi bir imparator bunu tasarlayabilirdi. Babası Septimius Severus Afrika'dan, annesi Julia Domna Suriye'den geliyordu ve kendisi de Lyon'da, Galya'nın merkezinde doğmuştu.

Kısacası zaten Caracalla'nın bizzat kendisi Roma İmparatorluğu'nun orta dönemine karakterini veren bu kozmopolitliği ve çokırklılığı temsil ediyordu. Hatta, sert bir *censor* olan Cassius Dio'ya göre, kökenlerinden gelen tüm kötü huyları taşıyordu: Galyalıların istikrarsızlığı, korkaklığı ve kibri; Afrikalıların kabalığı ve zalimliği; Suriyelilerin kurnazlığı.

Dikbaşlı *censor*lar, gerçekte artık var olmayan, hatta artık var olamayacak Greko-Romen bir dünyayı özlüyorlardı. Devletin idari yapısında uzman olan aynı Cassius Dio, haklı olarak bu kararların temelinde bir siyasi hamle, gerçek bir hile bulunduğunun altını çizer. Ona göre, Caracalla, görünüşte tüm imparatorluk sakinlerine vatandaşlık vererek onurlandırmış gibi görünüyordu; gerçekte fermanın amacı, o güne dek vergi ödemeyen yabancılardan bu sayede daha fazla gelir elde etmekti. Haksız diyemeyiz: Pratikte, Caracalla, hâlâ günümüzde bile kontrollü göç, *ius soli* [toprak bağı hakkı] ve *ius sanguinis* [kan bağı hakkı] üzerine tartışanlara vergi hukuku ve ekonomi politikası dersleri verebilirdi.

Constitutio Antoniniana ile bir taraftan daha fazla vergi geliri sağlama ihtiyacı, diğer taraftan idari mekanizmayı basitleştirme ve sürekli evrimleşip dönüşen imparatorlukta bir arada yaşamı, hatta kaynaşmayı olabildiğince koruma ihtiyacı birleştiriliyordu.

Ama Romalılar bunu neden daha önce düşünmemişti? *Constitutio Antoniniana*'dan iki yüzyıl sonra birisi bunu sorguluyordu. Artık yıkım ve yağmanın gündelikleştiği bir dönemde yaşayan Aziz Augustinus için imparatorluğun bütünlük ve barışçıl bir uyum içinde olduğu geçmişin özlemi, bir teselli kaynağıydı. İppona piskoposu Augustinus düzenlemeyle ilgili şöyle soruyordu: "Hoşgörülü ve cömert bir hükümle asimile etmek daha kolayken yabancı halklara yasaları silahlarla dayatmanın ne gereği var? Üstelik bu yolun devlete, özellikle de yenilmiş halklardan zorla para almak yerine, dost müttefiklerden para toplamak gibi, sadece avantajları varken?" Eski barbarlar, artık ya vatandaş olmuş ya da olmaya başlamıştı. Kimisi zaten o anda bile ordu saflarında, kamu yönetiminde ve sarayda yer alıyordu. Diğerleri içeri girmek için baskı yapıyordu. Demek ki başka bir sorun vardı: Kapıları açmalı mı açmamalı mı?

Okuma Önerileri

Polienus'un kendi çalışmaları ve amaçları hakkındaki düşünceleri *Stratagemmi*, I; rakiplerinin stratejileri hakkındaki düşünceleri ise VII,pr.'de yer alır. *Constitutio Antoniniana* kısmen *Papyrus Giessen* 40, coll. I, ll. 1–12'de transkribe edilmiştir (burada M. Varvaro'nun çevirisi kullanılmıştır). Cassius Dio, *Storia romana* LXXVII,9.5 de bunu bildirir. Dio, Caracalla ve kökenleri hakkındaki görüşlerini LXXVII,6.1a'da ifade eder. Aziz Augustinus'un düşüncesi *La città di Dio* V,17.1'den alınmıştır.

Polienus hakkında K. Brodersen'in editörlüğünü yaptığı makaleler derlemesine bakılabilir, *Polyainos. Neue Studien = Polyainos. New Studies,* Verlag Antike, Berlin 2010, bunların arasında özellikle E.L. Wheeler'ın katkısı dahil, *Polyaenus: Scriptor Militaris*, s. 7–54 önemlidir.

Constitutio Antoniniana hakkında G. Traina, "L'editto di Caracalla", *Il futuro, Storia di un'idea*, Laterza, Bari-Roma 2021, s. 25–30 ve *I Greci e i Romani ci salveranno dalla barbarie*, Laterza, Bari-Roma 2023. Romalılar ve barbarlar arasındaki ilişki üzerine genel bir bakış A. Barbero, *Barbari. Immigrati, profughi, deportati nell'impero romano*, Laterza, Roma-Bari 2006, ve P. Heather, *La caduta dell'impero romano. Una nuova storia*, Garzanti, Milan 2006 (orj: *The Fall of the Roman Empire*, Macmillan, London 2005). *Ius sanguinis* üzerine V. Marotta'nın Ius sanguinis, *La storia e le sue mistificazioni*, Satura, Napoli 2023 adlı kitabı okunabilir.

17

ÇÖLDE ÇAY
Kraliçe Zenobia'nın Entrikaları

Nasıl Doğu'nun kraliçesi olunur ve hem Roma'ya hem de Batı'ya meydan okunur?

Palmiralı Zenobia [Zennube], Semiramis ve Kleopatra gibi, antik Doğu'nun en ünlü kraliçelerinden biridir. Yunanlar ve Romalılar ona Zenobia diyorlardı ama gerçek adı Bath-Zabbah'tı. Biz ona Zenobia demeye devam edeceğiz çünkü tarihte bu isimle ünlendi ve özellikle oryantalistler tarafından, daha çok böyle anılıyor. Zenobia, Suriye Çölü'ndeki bir vahada kurulmuş zengin bir kervan şehir-devletinde doğdu; buraya yerel dilde Tadmor deniliyordu ve hâlâ da öyle adlandırılıyor ancak Yunanlar ve Romalılar ona Palmira diyorlardı. Palmira, Roma İmparatorluğu için çok önemli bir merkezdi; tüm Doğu sektörü için bir kale ve Doğu ile Batı arasındaki ulaşım ve ticaret yollarının kesişim noktasıydı, ayrıca Yunanlar, Romalılar ve Surluların bir arada yaşadığı, Aramice ve Yunanca konuşulan, farklı kültür ve halkların oluşturduğu bir huzur yuvasıydı. Antik gezginler Palmira'ya boşuna "çölün incisi" demiyorlardı çünkü konumu ve topraklarının güzelliği, bu şehir-devletini, canlı ve aktif bir küçük ticari krallığa çevirmişti.

Zenobia'nın, ismi Latincede Julius Aurelius Zenobius (Palmira dilinde Zabdila) olan babası Palmira'nın valisiydi. Zenobia, MS 240 civarında doğdu, tam da Palmira'nın Romalılar ve Persler arasındaki anlaşmazlıkta merkeze yerleştiği sıralar. Rakip imparatorluktaki krizi fırsat bilen Roma'nın ebedi düşmanları özellikle korkutucu

hale gelmişti çünkü İran İmparatorluğu'nu da artık Part hanedanı değil, daha saldırgan Sasaniler yönetiyordu. MS 241'de I. Şapur tahta çıkmıştı (ismini telaffuz edemeyen Yunanlar ve Romalılar ona "Sapore" diyordu). Zenobia artık genç bir kadın olduğu zamanlarda, Şapur Roma'nın doğudaki topraklarına saldırdı ve MS 260'ta Roma İmparatoru Valerianus'u esir almayı başardı.

Bu toprakların savunmasından sorumlu kişi, Valerianus tarafından Suriye valiliğine atanmış Arap kökenli bir Palmira soylusu Septimius Odaenathus'tu; Valerianus'un halefi Gallienus'un altında *dux Romanorum* ve sonra *corrector totius Orientis* (pratikte "Romalıların komutanı" ve "tüm Doğu'nun yeniden kurucusu") unvanlarını almıştı: Askeri alanda pek çok başarı elde etmiş güçlü bir komutandı. Odaenathus'a seferlerinde, aşağı yukarı Zenobia'nın yaşındaki oğlu Hairan eşlik ediyordu.

Odaenathus'un başarısı muazzamdı, gücü ve otoritesi o denli artmıştı ki muhtemelen Palmira'yı Roma'dan bağımsız kılma hırsına bile kapılmış olabilirdi. Dul olduğunu düşündüğümüz *Dux*, hırslı Zenobia için ideal bir eşti; ki o da çok güzel bir kadındı: Pürüzsüz ve koyu teni, canlı siyah gözleri, inci gibi beyaz dişleri, tanrıçalara yakışır gururlu bir duruşu vardı. Bu ikisi, babası Aurelius Zenobius'un rızasıyla evlendi, bu kadar ünlü bir şahsiyetle akraba olabilmek ona gerçek olamayacak kadar güzel görünüyordu. Dahası, Zenobia da mükemmel bir eşti, yalnızca genç ve güzel bir aristokrat değil, aynı zamanda soyundan geldiğini iddia ettiği Mısır kraliçesi Kleopatra gibi büyüleyiciydi. Gerçekten de kültür seviyesi Kleopatra ile ortak yönlerinden biriydi (danışmanı Atinalı Yeni-platoncu filozof Cassius Longinus'tu) ve çeşitli diller biliyordu: Aramicenin bir lehçesi, Palmira dilinin yanı sıra Yunanca, Kıpti dillerinde akıcıydı ve hatta Latince de konuşabiliyordu. Ziyafetler sırasında Persler ve Ermeniler ile eğlenirken onların dillerini de konuşabiliyordu. İskenderiye ve Doğu tarihi uzmanı Zenobia, görünüşe göre bu konu üzerine bir operet yazmıştı. Elbette Roma tarihine de ilgi duyuyordu.

Zenobia'ya eş rolünü oynamak ve belki de kendisinden çok farklı biri olan kocasıyla evlilik içi ilişkisi – ki kocası savaş alanlarında tecrübeli biriyken, kendisi incelikli ve kültürlüydü – biraz zor

geliyordu. Lükse ve ihtişama düşkün ve masası değerli taşlarla süslü altın sofra takımlarıyla donatılmış olmasına rağmen, askeri hayatı da seviyordu; öyle ki karı kocanın en büyük başarılarını elde ettikleri, imparatorluğun doğu sınırlarını savunma amaçlı tüm seferlerde onu Odaenathus'un yanında buluyoruz: Vali, Mezopotamya'yı fethederek Persleri geri püskürtmüş, Şapur'u kovalamış ve Pers İmparatorluğu'nun başkenti Tisifon'u ele geçirmişti.

Aslında Zenobia'nın bir kadın için (en azından o dönemdeki bir kadın için) biraz alışılmadık ilgi alanları vardı. Avlanmayı ve biniciliği seviyordu; askeri toplantılara, başında miğfer ve üzerine asılı mücevherlerle süslenmiş, değerli bir taşla kapatılan eflatun bir pelerinle komutanmış gibi katılıyordu. Komutanlarıyla içki içiyor ama asla sarhoş olmuyordu. Duruma göre bir tiran gibi sert ya da aydın bir prenses gibi merhametli, dikkatli ve bilge bir yöneticiydi, gerektiğinde cömert, gerektiğinde tutumluydu. Daha rahat dört tekerlekli arabalar yerine iki tekerlekli arabaları tercih ediyor ancak çoğunlukla at sırtında yolculuk ediyor, genellikle askerlerle birlikte beş altı kilometre boyunca yürüyerek onlara eşlik ediyordu. Dönemin Romalıları, geleneklere en bağlı olanları için, bu alışkanlıklar münasebetsiz, bir hanıma yakışmayan şeyler gibi görünüyordu ama aslında kadınsı meziyetleri, erkeklerin en iyi nitelikleri ile bir araya getiren istisnai bir kadının tablosunu tamamlayan özelliklerdi. Bu karışım en iyi hem berrak hem de erkeksi karakterli sesinde açığa çıkıyordu. Başka bir niteliği, Doğu kadınlarına ahlaksızlık ve şehvet gibi en kötü lekeleri atfetmeye meyilli Romalıların dikkatini çekip hayal güçlerini tetikliyordu: Zenobia'nın iffetli kalmak istediği, eşiyle sadece çocuk yapmak için ilişkiye girdiği ve sadece zaten hamile olmadığından eminse birlikteliğe izin verdiği söylenirdi.

Zenobia, Romalılar için alışılmadık olduğu kadar büyüleyiciydi ve hiç tasvip etmiyorlardı. Ancak, MS 3. yüzyıl Suriyesi'nin övgüye değer biçimde, dönemin Romasına kıyasla çok daha açık fikirli ve özgür düşünceli olduğunu hatırlamalıyız; kadınlar bu sayede iktidar mekanizmalarına daha kolay erişebiliyorlar, en azından kendi varlıklarını bizzat yönetebiliyorlardı; bu da az bir şey sayılmaz. Ayrıca, on yıllar önce, Suriyeli soylular Roma sarayında bile büyük prestij

elde etmişlerdi: Septimius Severus'un eşi, çok kültürlü Julia Domna, Suriye'nin başka bir güçlü şehri Emesa'dan asil bir kadındı. Kardeşi Julia Maesa, kurnaz bir politikacıydı, hatta iki torununu imparatorluk tahtına oturtmayı başarmıştı: Elagabalus ve Aleksander Severus.

Zenobia da geri kalmamış, oğlu Vaballathus'un doğumundan sonra, 266 yılında harekete geçmişti. Vaballathus adı, "Allāt tanrıçasının hediyesi" anlamına gelen wahb Allāt'ın Latinleştirilmiş halidir. Allāt, *interpretatio Graeca* tarafından Athena ile eşleştirilen tanrısal ve dişi figürdü; çocuğun Romalı tam ismi Lucius Julius Aurelius Septimius Vaballathus Atenodorus idi.

O zamanlar Odaenathus, gücünün zirvesindeydi; otorite ve itibarı yerindeydi, özellikle stratejik ve askeri becerilerden de yoksun değildi. Bağımsız bir krallık kurma tasarısını bile hayata geçirebilirdi. Yalnız bu ancak bir varsayımdır çünkü derinlemesine araştırırsak, bu niyeti açıkça ifade etmediğini görürüz. Hatta böyle bir planı arzulamış olsa bile, hedefleri daha en başında bastırılmıştı. Odaenathus hırslıydı ama Zenobia ondan çok daha hırslıydı. Bu nedenle, 267'de bir ziyafet sırasında, Odaenathus'un kuzeni Meonius, Odaenathus ve büyük oğlu Hairan'ı öldürdüğünde, bu planın başında bizzat Zenobia'nın olduğuna inanmak zor değil. Sonraki olaylar da bunu doğruluyor. Meonius, belki biraz da başarısının coşkusu ile hemen kendini Palmira kralı ilan etti. Her türlü suçlamayı güç ve azimle reddeden Zenobia, Meonius'un eylemlerini resmen tanımadı ve onu krallığı gasp etmekle suçlayarak ordunun onu tutuklayıp öldürmesini emretti. Bu noktada, Odaenathus'un tek yasal vârisi Vaballathus ancak bir yaşını geçmiş bir bebekti. Daha epeyce yıl hüküm sürecek yaşa gelmeyeceği açıktı. Ama korkmaya gerek yok, onun vekili rolünde elbette annesi Zenobia hüküm sürebildi. Zenobia, krallığın dümenini beceri ve kararlılıkla idare etti, hatta kendisini İmparator Gallienus'dan (ki dedikodulara göre herhangi bir genç kız, gücü ondan iyi yönetebilirdi) ve göreceğimiz gibi, birçok diğer imparatordan da üstün kılacak bir güç ve yetenekle yönetti.

Palmira Krallığı şimdi Odaenathus'un fethettiği topraklar üzerinde, Doğu'da Mezopotamya'dan Bitinya'ya kadar uzanıyordu. Palmira, Zenobia'nın etkisiyle gerçekten Doğu'nun merkezi ve Batı ile iletişim

ve ticaretin kavşak noktası oldu. Daha önce zaten önemli bir şehirken onunla birlikte muazzam, lüks ve hatta modern hale gelmişti. Kraliçenin tavırlı ve otoriteli bir yönetim tarzı vardı, topraklarının zenginliğinin keyfini sürüyor, dikkatli politikasının meyvelerini topluyordu. Her şeyi tek başına yapmamıştı; yanında, etkili danışmanı Cassius Longinus ve özellikle sadık ve yetenekli komutanı Zabdas vardı. Zenobia, krallığın sınırlarını genişletmek için özellikle Zabdas'a ve mükemmel komutanlık yeteneklerine güveniyordu ancak diğer halklarla ilişkilerin yönetimi ve ittifak için de akıllı bir politika geliştirmeyi ihmal etmeden; ki buna sıradan demek yetersiz kalır. Çünkü Zenobia, yüzsüzce ama küstah bir zarafetle –sonuçta hâlâ kraliçeydi– hile ve dolandırıcılığa başvurdu.

Şimdi bir an durup, onu ilgilendiren olayların nasıl geliştiğini anlamak için önemli bir noktayı açıklamamız gerekiyor. Zenobia'nın kişiliğini daha iyi anlamak için sağlam bir tarihi temele birçok anekdotik ve masalsı unsuru dahil etmeliyiz; ki kabul edelim, bunlar onun hikâyesinin en keyifli ve ilginç kısımlarıdır. Özetle, Zenobia hakkında iki farklı efsane biliyoruz; Roma bakış açısı temelli efsane onu kendi krallığını bağımsızlaştırmak isteyen tehlikeli bir kraliçe olarak görür ve sonunda diğer "tiranlar" gibi sessizliğe hapsedilir (onun hakkındaki en önemli kaynaklardan biri, *Historia Augusta*'daki tanım böyledir). Diğer efsane ise Arap kökenli olup Zenobia'nın, ya da daha doğru bir ifadeyle, Batı geleneğinden Zenobia'ya asimile edilmiş bir karakterin başrol oynadığı hikâyeleri anlatır. Bu kaynaklara göre Zenobia'nın ismi, Nā'ila idi (ancak orijinal adının o kadar çok varyasyonları var ki, sayısını unuttuk). Takma adı ise "uzun veya çok saçlı" anlamına gelen al-Zabbā idi.

Doğulu kaynaklar da onu yürüdüğünde arkasında sürüklenecek kadar uzun ve gür saçları ile güzeller güzeli bir kadın olarak tanımlar. Doğululara göre gözleri koyu değil, mavidir (onlar için en yüksek güzellik ifadesi). Ancak burada bitmiyor: Bu "Doğulu" Zenobia sadece çağının tüm kadınlarını güzellikte aşmakla kalmıyordu; her şeyin üstünde zekâ, bilgelik ve cesaretin örneği, hatta askeri erdem ve hırsların modeliydi. Gerçekten de Fırat Nehri kıyısında, birbirine bakan iki şehir kurmayı başarmıştı. Zenobia, sağ yakadaki Azzan

şehrinde ikamet ederken, sol yakadaki şehirde 'Addān'da kız kardeşi Zaynab (veya Zubayba, Zalubya ya da Zabibe) yaşıyordu.

Bazılarına göre bu iki şehir, her iki kadının da savaş veya tehlike durumlarında diğer tarafa sığınabilecekleri gizli bir yeraltı geçidiyle bağlanmıştı. Tüm bunların üstüne, Zenobia ordusunu erkeklerden iyi yönetiyor ve askerlere coşkuyla cesaret veriyordu. Kararlılığı ve azmi sayesinde o denli ünlenmişti ki, onun şanı "al-Zabbā'dan daha güçlü" deyimini körüklemişti: Araplar arasında gücün zirvesine ulaşan kişiyi işaret etmek için kullanılan bir deyim. Arap kaynaklarına göre Zenobia'nın babası, Amir b. Zarib b. Hasan (adını sadece en meraklı okuyucular için yazıyoruz), Mezopotamya'nın ve Suriye'nin bir kısmının hükümdarıydı; krallığı Roma kontrolü altındaydı. Ancak savaşta yenilip çöldeki bedevi kabilelerinin konfederasyonunun lideri Cezime el-Abraş tarafından öldürülmüştü. Bu yüzden Cezime, Palmira Krallığı için ciddi bir tehdit anlamına geliyordu. Ama Zenobia, babasının yerini aldıktan sonra cesaretini kaybetmedi ve kurnazca hareket etti. Rakibine kapsamlı ve acıklı bir mektup gönderdi; bu mektupta kendisini – zengin ve güçlü bir krallığın kraliçesi, çok güzel bir kadın – ona gelin olarak sunuyordu, elbette evlilik birliği aracılığıyla büyük bir imparatorluk kurmak için. Mektup ketumluk ve yapmacık tevazu konusunda bir şaheserdi ve bir o kadar da baştan çıkarıcıydı: "Bizzat itiraf etmeliyim ki, vatanın bir kadın tarafından yönetilmesini iğrenç buluyorum, çünkü kadınların düzeni koruma yeteneği yoktur ve krallık böyle güçlenemez. Ancak sen bana layıksın. Bu yüzden gel, beni ve krallığımı sahiplen."

Cezime oltaya düştü: Böyle güzel bir teklife inanamasa da biraz titizlik, biraz nezaket, biraz da görgü kuralları gereği, Zenobia ile evlenme kararını onaylatmak için sadık danışmanlarını topladı. Elbette, herkes onu destekledi – liderlerine, üstelik gönül meselelerinde karşı gelmeye kim cüret gösterebilirdi ki? – tuzağı hisseden ve onu vazgeçirmeye çalışan Qasīr dışında. Ne yazık ki Qasīr boşuna uğraştı, çünkü o daha sözünü bile bitirecek zaman bulamadan, Cezime, Palmira'ya doğru yola çıkmıştı, krallığının naibi olarak da yeğeni Amir b. Adi'yi atamıştı. Cezime, Palmira'ya ulaşmayı bile başaramadı çünkü yolda Fırat Nehri'nin kıyılarında, bir grup Palmiralı süvari

tarafından kuşatılıp yakalandı ve esir alınarak kraliçenin huzuruna çıkarıldı. Burada tüm sahte övgüler sona erdi çünkü Zenobia sözü dolandırmadan açıkça öldürüleceğini duyurdu: Yalnızca nasıl öleceğini seçmeliydi. Cezime bir tek, mümkün olan en onurlu şekilde, bir kral gibi ölmeyi istedi. Zenobia dileğini yerine getirdi: Ona lezzetli yemekler ve şaraplarla zengin bir ziyafet sundu ve sonunda, sarhoşluğun doruğundayken damarlarını kestirdi. Hiçbir şeyi eksik bırakmamak için, ölmekte olan kralın kanının, kara sevdaya karşı çare (umarım) ve kuduz köpek ısırığına panzehir olması için altın bir leğende toplanmasını emretti. Kehanete göre, tek bir damla bile kan dökülürse kendisi de kanlı bir intikama kurban gidecekti. Maalesef, ölmekte olan kralın kanından birkaç damla ziyafet salonunun mermer sütunlarını kirletti. Kehanet, göreceğimiz gibi gerçekleşti.

Palmira süvarilerinin Cezime'ye kurduğu pusudan sağ çıkan tek kişi bilge (ve dinlenmeyen) danışman Qasīr'dı ve hemen Amir'e efendilerinin acı sonunu bildirdi. Böylesine kurnaz ve pervasız bir rakibi, o kadar acımasız ve soğukkanlı bir şekilde hareket etmiş birini yenmek nasıl mümkündü? Ona denk ya da üstün kurnazlıkla, kendi oyununu oynayarak. Qasīr, burnunu ve kulaklarını kestirerek yaralı ve çirkin bir halde Zenobia'nın huzuruna çıktı, Kral Amir'i ihanetten şüphelendiği için kendisini bu duruma düşürmekle suçladı. Ondan sığınma ve koruma istedi ve karşılığında hizmetlerini teklif etti çünkü onun tavsiyeleri rakibi Amir'in sadık danışmanı olmuş birinden geldiği için daha değerliydi.

Yunan ve klasik dünya tarihini iyi bilenler bu olayda çok ünlü bir hikâyeden izler bulacaktır; hikâyenin başkahramanı Pers Zopyrus da aynı şekilde burnunu ve kulaklarını keserek, sahte bir firarla Babillilerin tarafına geçmiş, onların güvenini kazanmış ve sonunda Kral Darius'un onları yenmesini sağlamıştı. Bu hikâyeyi bize Herodot anlatıyor, ancak Doğu'da yaygın bir motif olduğunu biliyoruz. Qasīr ve Zenobia vakasında kandırmaca ile davrandığına inanmakta zorlanmıyoruz, en azından Arap kaynaklarımız böyle inanıyorlar.

Ancak Zenobia tedbirsiz değildi ve herhangi bir kişiyi böylece kabul etmemeye, hazırlıksız yakalanmamaya çok dikkat ediyordu. Bu yüzden düşman şehri Hira'ya, Amir'in portresini çizmesi için

gizlice en iyi ressamlarından birini göndermişti, böylece düşmanının yüzünün niteliklerini bilebilirdi. Yine de, rakibinin işlerini bu kadar iyi bilen bir adamın deneyiminden ve bilgisinden yararlanma fırsatı ona reddedilemeyecek kadar güzel geldi ve Qasīr'ı sarayına kabul etti. Bu adamın kraliçenin güvenini kazanmak için elinden geleni yaptığı açıktı, o kadar ki Doğu halklarıyla ticari işlemleri yönetme görevine atanmıştı: lüks eşyalar, mücevherler, kıymetli kumaşlar, baharatlar, esanslar ve parfümler.

Qasīr, amacına güzelce ulaşmış ve Zenobia'nın en iyi ticaret memurlarından biri olarak kraliçenin gözüne girmişti. Qasīr, intikam planını, tam da bu ticari seferlerden biri sırasında uygulamaya koydu. Palmira'ya dönerken, kervanın her bir çuvalının içine bir asker saklayarak, şehre 2.000 askerlik bir orduyu sokmayı başardı ve bu şekilde halkı hazırlıksız yakalayan askerler şehri ele geçirdiler. Şehir, çığlıklar ve karmaşa arasında teslim olurken, kraliçe gizli tünelden kaçmaya çalıştıysa da bizzat Amir tarafından yakalandı. Artık kaçış yolu yoktu; tek seçeneği, kraliyet yüzüğünün mühründeki ölümcül zehri içmek (bu tiranlar da her zaman tedbirliler) ve ölmekti, ama bu sırada kendine bir kılıç sapladı; öleceğinden emin olmaktan ziyade, bu kadar güçlü rakibinin ölümünün görkemine kendine mal etmek, eyleminin şanına şan katmak için. Ne mutlu ona. Arap geleneğine göre, hikâyenin sonu böyle.

Büyük ihtimalle, hatta kesinlikle, olaylar bu şekilde gelişmedi. Arap kaynakları, daha sıradan ve ekleyelim ki aynı zamanda daha az ilgi çekici biçimde ilerleyen bir hikâyeyi, fantastik anekdot ve olaylarla doldurmuştu. Ancak hikâyenin özü aynıdır. Zenobia, Lahmi hanedanının Araplarına karşı savaşı kaybetti ve Palmira şehri ele geçirildi. İşte kaynaklar bu noktada ayrılmaya başlar çünkü Romalılara göre Palmira, Aurelianus'un eliyle düşmüştür. Daha ilginç Arap hikâyelerini takip etme merakımızdan dolayı Romalıları biraz ihmal ettik, ama şimdi hemen bunu telafi etmeye bakalım.

Zenobia, Roma'da o arada iktidara geçmiş imparatorlarla ilişkilerini bozmamaya özen göstererek fetih hedeflerini başarıyla takip edebilmişti. Gallienus, Claudius Gothicus ve son olarak Aurelianus da, Tuna cephesinde Gotlarla uğraştıklarından, Palmira sorununu

çözemeyecek kadar meşgullerdi, ki Palmira'da durumun dengede olduğu söylenebilirdi. Ancak bu denge uzun süre böyle devam edemezdi çünkü kraliçe gitgide hırslanıyordu, genişleme hedefleri de. Tüm Mısır'ı ve Ancyra'ya [Ankara] kadar Doğu'daki her yeri kontrol edecek kadar ilerlemiş, gözünü Bitinya'ya dikmişti. Tam bu noktada Zenobia, İmparator Aurelianus'a bağımsızlık talebinde bulunma cesaretini gösterdi. Oldukça ikna ediciydi; öyle ki Aurelianus – ayrıca, dediğimiz gibi, çözecek başka sorunları da vardı– Palmira'ya bağımsızlık ve Zenobia'ya Mısır kraliçesi unvanını vererek, küçük Vaballathus'u *Imperator Romanorum* ilan etti.

Ancak Zenobia, krallığına ve hatta hayatına mal olan yanlış bir hamle yaptı. Kendisini *Augusta imperatrix Romana* yani "İmparatoriçe Augusta" ilan etti. Pratikte kendini Roma imparatoruyla aynı seviyeye yerleştirdi ve bu, gerçekten sınırı aşmaktı. Üstelik Roma imparatorunun tüm niteliklerini de yürekten benimsemişti: Halkın arasına imparatorların giyme imtiyazına sahip olduğu eflatun bir pelerinle çıkıyordu, üzerinde kendisinin ve *Imperator Augustus* unvanını verdiği oğlu Vaballathus'un portresinin damgalandığı, ancak Roma imparatorunun tasvirinin bulunmadığı sikkeler kestirdi. Bu, cezasız kalamayacak kadar ciddi bir meydan okumaydı. Bu yüzden, zaten geçen dönemde Tuna'daki sorunların çoğunu başarıyla çözmüş Aurelianus, kraliçenin elindeki toprakları bir bir geri almak ve düşmanın kalbine, yani tam Palmira'ya doğru ilerlemek için güçlü bir ordunun başına geçti. Aurelianus, kuşatma operasyonlarının nasıl yönetileceğini çok iyi biliyordu, Palmiralılar ise tedbirsiz çıktılar; gerçekten de şehrin savunmasının yanına Romalılar için erzak eksikliği de eklendiğinde, onların kuşatmayı terk etmek zorunda kalacaklarına inanıyorlardı. Kibirleri yüzünden gerçeği göremez halde, Palmira'nın ele geçirilemeyeceğini düşünerek Romalılarla alay bile ediyorlardı. Hatta içlerinden biri imparatora hakaret ederek eğleniyordu: Günün sonunu göremedi.

Ama durum imparator için de pek parlak değildi. Aurelianus, Horenli Musa adlı birine yazdığı mektupta, Zenobia ve Palmiralıların kendisine zor anlar yaşattıklarını itiraf ediyordu. Kabaca şöyle yazmıştı: "Romalılar, bir kadına savaş açtığımı yüzüme vuruyorlar, ama

aslında neredeyse bir erkekle savaşıyor gibiyim, hatta daha da beter; çünkü Palmiralılar hiddetlenmiş durumda ve ellerinden gelen her şeyi deniyorlar; savaş alanına ardı arkası gelmeksizin araç getiriyorlar: Oklar, mızraklar, taşlar ve balistalar; surların makinelerle kaplanmamış bir santimetresi bile yok ve hatta yangın çıkarıcı gülleler bile atıyorlar."

Sonunda Aurelianus, Palmira halkının direnişinden yorgun düşmüş bir halde, kraliçeye, hayatta kalma ve halkının haklarına saygı güvencesi vererek teslim olma şansı sundu. Kesin mağlubiyet karşısında boyun eğmeyi aklından bile geçirmeyen Zenobia, çaresizce ittifaklar aradı ve Aurelianus'un mektubuna kibir ve küstahlıkla cevap verdi, sanki kuşatılan tarafta değilmiş ya da artık kaybedecek bir şeyi yokmuş gibi:

> Sevgili imparator (tam da böyle yazmamıştı, ama tonu buydu), bana yazılı gönderdiğin teklifleri başka kimse bana teklif etmeye cüret göstermedi. Savaşta kazanılan şeyler, böyle sadece istenerek elde edilmez, cesaret ve çaba ile kazanılmaları gerekir. Teslim olmamı istiyorsun ama geçmişte Kleopatra'nın utanç yerine ölümü tercih ettiğini hatırlamıyor musun? Dört bir yandan beklediğimiz yardımlar illaki bize ulaşacak. Sonunda geldiklerinde ne olacak? Şimdiden zafer kazanmışsın gibi teslim olmamı istemeni sağlayan kibrini bir kenara bırakmak zorunda kalacaksın."

Yardımlar Zenobia'ya hiç ulaşmadı. Yalnız kalan Zenobia, deveyle Pers İmparatorluğu'na kaçmaktan başka çare bulamadı. Palmira teslim oldu, kraliçe Fırat'ı geçmeye çalışırken yakalandı. Herkes için kesin ve umutsuz görülecek bu durumda bile, Zenobia, ustalaştığı aldatma sanatıyla kaçış yolunu ve karşı koyma gücünü buldu. Böylece, Aurelianus, biraz da şaşkın bir şekilde, ona Roma'nın otoritesine karşı gelmeye nasıl cesaret ettiğini sorduğunda, Zenobia iltifat hamleleri ile cevap verdi: "İmparator olarak sadece seni tanıyorum, çünkü sen bir galipsin; Gallienus, Aureolus ve diğerlerini hiç böyle kabul etmedim." Tüm kabahati Cassius Longinus'a ve komutan Zabdas'a attı. Biri onu, Platoncu teorileriyle Roma'ya karşı çıkmaya ikna etmiş, diğeri ise ondan emir almadan, neredeyse tamamen kendi başına hareket etmişti. Tabii ki ikisi de anında öldürüldü ve Zenobia onlara yardım etmek için parmağını bile kıpırdatmadı.

Yüzyıllar sonra biz bile, bu versiyona inanmakta biraz tereddüt ediyoruz ki Aurelianus gibi deneyimli bir askerin buna inanma olasılığını düşünelim; kesinlikle kraliçenin cazibesine ve karizmasına kapılmıştı, ama tehlikeyi küçümseyerek onu kandırmasına teslim olacak kadar da değil. Zenobia böylece Roma'ya götürüldü. Utanç verici, hatta acılı bir yolculuktu çünkü zavallı Vaballathus yolculuk sırasındaki zorluklardan dolayı ölmüştü. Karanlık olduğu kadar da talihsiz ruhu huzur içinde yatsın.

Başkentte, kraliçenin kaderiyle ilgili haberler çelişkiliydi. Bazılarına göre, Aurelianus'un galibiyetini kutlamak için düzenlediği zafer alayından hemen sonra infaz edilmişti. Alayda başı dik ve gururlu bakışlarla geçit yaptığından kesinlikle eminiz; neredeyse yürüyemeyecek kadar altın ve mücevherlerle süslenmişti, elleri ve ayakları altın zincirlerle bağlıydı, boynundaki altın zinciri de bir Persli taşıyordu.

Kimilerine göre, Roma'ya karşı nihai bir meydan okumayla, kendini açlıktan ölüme terk etti. Kimileri ise Aurelianus'un Zenobia'nın kaderine duyarsız kalmadığını, hatta onu affetmeye karar verip bir senatörle evlendirdiğini ve sonunda ona hediye ettiği Tivoli'deki villasında öldüğünü anlatır. Ayrıca, görünüşe göre Zenobia, Aurelianus'u o denli cezbetmişti ki onu bir kadına karşı kazandığı zaferi, sanki cesur bir komutanla eşdeğer tutar gibi kutlamakla suçlayan tüm kötü niyetlilere cevaben senatoya ve Roma halkına bir açık mektup yazmaya karar vermişti. İmparatorun düşünceleri incelenmeye değer:

> Zaferimi yüzüme vuranlar, nasıl bir kadından bahsettiklerini bilseler, zekâsını ve bilgeliğini, komutanlık becerisini, askerlerle ilişkisini görseler, susarlar, hatta beni övmekten başka bir şey yapmazlardı; kocası Odaenathus onun sayesinde Persleri yenip Kral Şapur'u kaçırtarak Tizbon'a kadar gelmişti. Doğu halkları ve Mısırlıların o kadar korktuğu biriydi ki ne Araplar ne Sarazenler ne de Ermeniler ona karşı ayaklanmaya cüret edebildi. Onun Doğu İmparatorluğu'nu koruyarak Roma'ya ne kadar iyi hizmet ettiğini bilmeseydim, onu asla affetmezdim. Dedikodu yapanlar hâlâ benim hakkımda kötü konuşmaya devam ederlerse, kendilerine Zenobia'nın imparatorluğu Gallienus Roma'da iken yönettiğini, Gallineus'un ona bir şey demediğini, ayrıca Claudius'un da aynı şekilde bilgece davrandığını çünkü kendisi kuzeydeki daha önemli meselelerle ilgilenirken Doğu'nun Zenobia'nın liderliğinde emin ellerde olduğunu bildiğini hatırlatsınlar.

Bu mektup, kaynaklarımız arasında üzerine fikir birliği sağlanamayan başka bir haberle de bağdaştırılabilir mi, kimbilir: Buna göre Zenobia'nın Aurelianus ölmeden kısa süre önce onunla evlenen ve 275'te birkaç ay boyunca Roma'da hüküm süren bir kızı vardı.

Haberler karışık, çelişik ve belirsiz; belki bir nokta koymak ve pek çok kişinin yaptığı ve yapmaya devam ettiği gibi hayal gücüne terk etmek daha iyi. En azından müzik tutkunları için, Pasquale Anfossi'nin *Palmiralı Zenobia* adlı üç perdelik dramasından bahsetmek isterim; bu eser, Abate Gaetano Sertor'un librettosuyla, ilk kez 1789'da Venedik'te sahnelenmiş ve ardından Giovanni Paisiello tarafından Napoli'deki San Carlo Tiyatrosu'nda bir sonraki yılın Mayıs ayında yeniden yorumlanmıştır. Ayrıca, 1959 yapımı güzel bir *peplum*, *Roma'nın İşareti* ve *Çölün Kraliçesi* diye iki farklı adla bilinen, Guido Brignone'un yönettiği, Zenobia'yı muhteşem Anita Ekberg'in canlandırdığı (ve yönetmen yardımcısı olarak Michelangelo Antonioni ile senaristler arasında Sergio Leone'un bulunduğu) filmi ve son olarak arkadaşım Federica Introna'nın *Savaşçı Kraliçe* adlı romanını da unutmamak gerek.

Sonuçta, bu savaşçı kraliçenin hikâyesinin nasıl bittiği konusunda açıkçası biraz kuşkuluyuz: Mutlu son mu, melodram mı? Zenobia yeni konutunun altın süslemeli sürgününde, herhangi bir Roma kadınının sıradan yaşamında, unutulmuşluğa ve sessizliğe mi teslim oldu? Yoksa yenilgiyi kabullenmektense kendi kararıyla korkunç bir ölümü mü tercih etti? Ya da Doğuluların iddia ettiği gibi, asil zehir yolunu mu seçti? Asla bilemeyeceğiz. Sadece izlerinin 275'te kaybolduğunu, muhtemelen o sıralar öldüğünü biliyoruz. Zenobia 35 yaşındaydı, aşağı yukarı bugün bizim hâlâ büyüdüğümüzde ne olacağımızı, hatta akşama hangi diziyi seçeceğimizi bile bilmediğimiz yaşta.

Okuma Önerileri

Gerçekler, abartılar ve anekdotlar da dahil, Zenobia figürünün birçok özelliği *Historia Augusta*'da tamamen ona ayrılmış bir bölümde, *Trenta tiranni* kitabının en uzun bölümü olan 30. bölümde; ayrıca *Vita di Aureliano* [Aurelianus'un Hayatı] 25–28, 30, 33–34. bölümlerinde ve *Vita di Gallieno* 13. bölümünde verilmiştir. *Historia Augusta*'ya Zosimos, *Storia nuova* [Yeni Tarih] I, 44; 50–59'u da eklemeliyiz. Olayların bir özeti John Malala'nın *Epitome storica* (XII,298–300) adlı

eserinde de yer alır. Zonaras, *Epitome* XII, 27'den Zenobia'nın kızının Aurelianus ile evlendiğini öğreniyoruz.

Arapça kaynaklar için Zenobia'nın ya da daha ziyade Zabbā'nın hikâyesi, Taberi tarafından anlatılır (I, 757–771). F. Rosenthal İngilizce çevirisinden faydalandım: *The History of al-Ṭabarī*, I, The State University of New Press, Albany 1989.

Arap kaynaklarının Zabbā ve kız kardeşiyle bağlantılı olarak zikrettiği iki şehir, Prokopius'un bahsettiği Halabiyye-Zenobia ve Annoukas ile özdeşleştirilmiştir (*Le guerre persiane* [Pers Savaşları] II,5. 4–7 ve *Edifici* [Yapılar] II, 6.12 ve 8.8–13). Bu konuda bkz: S. Blétry, *Zénobia-Halabiya, habitat urbain et nécropoles. Cinq années de recherches de la mission syro-française* (2006–2010), Sociedade Luso-Galega de Estudos Mesopotámicos, Ferrol 2015. Zopyrus ve Darius'un hikâyesi Herodotos tarafından aktarılır, *Storie* III,154–160.

Zenobia ve Palmira'ya adanmış hem bilimsel hem de popüler birçok makale bulunur. Yakın tarihli olanlar arasında en yararlı olanları şunlardır: N.J. Andrade, *Zenobia. Shooting Star of Palmyra*, Oxford University Press, New York 2018; M. Sommer, *Palmyra. A History*, Routledge, Londra-New York 2018. İtalyancadaki en iyi monografi, eski tarihli ancak iyi belgelenmiş E. Equini Schneider, *Septimia Zenobia Sebaste*, "L'Erma" di Bretschneider, Roma 1993; ayrıca bkz. L. Braccesi, *Zenobia, l'ultima regina d'Oriente. L'assedio di Palmira e lo scontro con Roma*, Salerno editrice, Roma 2017. Palmira üzerine: M. Sartre, *La nave di Palmira. Quando i mondi antichi si incontrano*, Einaudi, Torino 2022. Okuyucular ayrıca sergi kataloğunda (Torino, Palazzo Bricherasio, 13 Şubat-26 Mayıs 2002) toplanan makaleleri de ilginç bulabilirler: *Zenobia, Il sogno di una regina d'Oriente*, Electa, Milano 2002. M.M. Breytenbach'ın, Zenobia'nın hikâyesini birçok yönüyle ele alan ve kaynakları ayrıntılı bir şekilde tartışan güzel bir makalesi için: "A Queen for All Seasons: Zenobia of Palmyra", *Akroterion*, 50, 2005, s. 51–66'ya bakılabilir. *Historia Augusta*'nın bölümlerinin okunması D. Burgersdijk'in yorumuyla desteklenebilir: "Zenobia's Biography in the *Historia Augusta*", *Talanta*, 36–37, 2004–2005, s. 139–151. Ayrıca B. Girotti'nin makalesine de başvurulabilir: "I ritratti di Zenobia nella Historia Augusta: *tra simbologia e* inventio", *Oggetti-simbolo: produzione, uso e significato nel mondo antico*", ed. I. Baldini Lippolis ve A.L. Morelli, *Ante Quem*, Bolonya 2011, s. 195–209. Bu karakterin talihinin meraklıları, M.T. Grassi'nin "Zenobia, un mito assente", *Lanx*, 7, 2010, s. 299–314 makalesinde daha fazla bilgi edineceklerdir.

18

KÖZLER
Alarik Roma'yı Nasıl Yaktı?

Bir şehir kurnazlıkla nasıl ele geçirilir ve dünyanın en güzel şehri halinde bırakılır?

357 yılının Nisan ayında, İmparator II. Konstantin Roma'ya girdiğinde, gözlerinin önüne muhteşem bir manzara serildi: Her yer sanat eserleri, güzellikleri ve görkemleriyle büyük anıtlar ile doluydu: Jüpiter Capitoline Tapınağı, Kolezyum, Pantheon, Barış Forumu, Pompey Tiyatrosu, Traianus Forumu. Aynı zamanda daha yeni ancak etkileyicilik ve gösterişte diğerlerinden geri kalmayan anıtlar: Caracalla Hamamları, Konstantin Kemeri, Maxentius Bazilikası gibi. Elbette Hıristiyan bazilikaları ve mezarlıkları da.

Büyük Konstantin'in oğlu, Doğu ve Batı'nın tek imparatoru Augustus Konstantin, sanki ölümlü insanların değil, tanrıların eseri gibi görünen tüm binaları hayret ve şaşkınlıkla seyretti. Böyle bir şeyle kıyaslanabilecek bir işe girişemeyeceğini biliyordu; şaşkın bakışlar ve hayranlıkla, sadece İmparator Traianus'un atının inşasına rakip olsa bile ona yeteceğini söyledi. Beraberindeki devlet adamları arasında Pers Hürmüz (daha sonra bahsedeceğimiz, II. Hürmüz) de vardı ve ona keskin bir espriyle karşılık verdi: "İmparator, bahsettiğin işe girişmeden önce, eğer başarabilirsen, atın rahatça girebildiği böyle bir ahır yaptır; tıpkı bunun gibi." Ardından Roma hakkında düşünceleri sorulduğunda, Hürmüz şöyle cevapladı: "Evet, hoşuma gidiyor, özellikle burada da insanların öldüğünü öğrendiğimden." İşte İran mizahı; her ne kadar Persler daha nahoş özellikleriyle bilinseler de.

Elli yıl sonra, ziyaretçilerin (ve Hıristiyan hacıların) buldukları Roma da bundan pek farklı değildi. Ebedi Şehir'in anıtlar listesine bazilikaları, katakompları veya Petrus ve Pavlus'un mezarlarına ev sahipliği yapan Vatikan Nekropolü'nü eklemeden bile, herkes görkemli geçmişinin izlerini görebiliyordu: Roma Forumu, İmparatorluk Forumları, Jüpiter Tapınağı ile Capitoline Tepesi, Circus Maximus, Kolezyum, büyük hamam kompleksleri. Kamusal anıtların yanında, senatör aristokrasisine ait büyük saraylar yükseliyordu; çoğu zenginçe süslenmiş, bazıları ise park ve bahçelere sahipti, daha başkaları ise kendi hipodromları, forumları, küçük tapınakları, çeşmeleri ve hamamlarıyla minyatür bir şehre benziyordu. Her şeyden öte, Roma, zengin patricilerin ve halk kitlelerinin, Romalıların ve yabancıların, paganların ve Hıristiyanların bir arada yaşadığı bir metropoldü. Artık imparatorun olmadığı bir yerdi. Batı İmparatorluğu'nun asıl merkezi Ravenna'daydı, Doğu Roma'da ise Konstantin'in isteğiyle kurulan ve artık "Yeni Roma" diye adlandırılan başkent Konstantinopolis hızla gelişmekteydi.

Ancak yeni başkentlerin yükselmesi, "Şehir"in büyüklüğünü etkilememişti. Sadece canlı bir metropol değil (bir milyona yakın nüfusun yaşadığı söylenir) muhteşem ama aynı zamanda kırılgandı da: Roma, hâlâ Romalılığın sembolüydü. Roma'nın ele geçirilmesi, Roma İmparatorluğu'nu kalbinden vurmak, temellerinden sarsmak demekti ve bu, imparatorluğun kaderi başka yerlerde, Tuna Nehri üzerinde veya Milano'da ve sonra Ravenna'daki imparatorluk sarayında çizilse de değişmezdi. Vizigotların kralı, yıllardır Romalılarla hesaplaşma peşinde olan Alarik, bu gerçeği iyi anlamıştı.

Alarik, Ebedi Şehir'i üç kere köşeye sıkıştırmıştı. İlk kuşatma, 408 sonbaharı ile kışı arasında gerçekleşti. Alarik şehrin tüm erzakını keserek onları, dayanacak gücü kalmayacak hale getirmişti. Sakinler bir süre İmparator Honorius'tan yardım umarak direnmiş, yürekliliklе önce kıtlık, sonra da veba acısını çekmiş, sonunda umutsuzluk ve daha da ciddi ve aşağılayıcı kötülüklerin gölgesi (yamyamlıktan bile bahsediliyordu) senatörleri teslim olmaya zorlamıştı. Özgürlük Roma'ya pahalıya patlamıştı: 5.000 libre altın, 30.000 libre gümüş, 4.000 ipek kıyafet, 3.000 kırmızı deri, 3.000 libre baharat. Birçok

zenginlik tapınaklardan alındı, heykeller mücevherlerinden soyuldu, altın ve gümüş süslemeler eritildi. Birçok aristokrat aile, ortak davayı desteklemek için kendi servetlerine el attı. İmparatorluğun kalbi perişan düşmüş, aç bırakılmış, aşağılanmıştı.

409 yazının sonlarında, Alarik, Roma kapılarına geri döndü. Bu seferki konu, Honorius'a karşı çıkacak bir imparator seçmek için senatoyla yapılacak bir antlaşmaydı. Talep gerçekten cüretkâr görünüyordu ancak şehrin ve sakinlerinin kaderi hâlâ tehlikedeydi; bu nedenle, yeniden kıtlık, veba, ölüm ve yıkım dolu bir kuşatmaya maruz kalma olasılığı karşısında senatörler derhal yenik düşerek Alarik'in talebini kabul ettiler. Kasım ayının başında, Roma *praefectus*'u Priscus Attalus, Roma imparatoru ilan edildi.

410 Ağustos'unda, durum fazlasıyla kötüleşmişti. Priscus Attalus, Rimini'de halk önünde tahttan indirilip aşağılanmıştı. Alarik, sonunda Honorius ile Ravenna yakınlarındaki Alpes'te kişisel bir görüşme yapmayı başarmıştı. Ama bir şey ters gitmişti. Alarik, Ravenna'ya doğru yol alırken, kayınpederi Ataulf'un kişisel düşmanı, Got soyundan bir komutan olan Saro tarafından saldırıya uğramıştı. Saro, ordularını Honorius'un hizmetine sunmak üzere Ravenna'ya doğru ilerletiyordu. Alarik, saldırıyı Honorius'un düzenlediği bir pusu gibi değerlendirdi. Bu son damla ile bardak taşmıştı; Alarik her türlü diplomatik çözümü denemiş ama tüm çabaları Roma imparatorunun kibri ve dar görüşlülüğü yüzünden boşa çıkmıştı. Böylesi bir davranış intikam davetiydi ve mümkün olan tek intikam Roma'ydı; imparatorluğun kalbi ve sembolik şehri.

410 yılındaki kuşatma öncekilerden çok farklı değildi. Gotların, Roma surlarına saldırmak için ne makineleri ne de başka araçları vardı, askeri bakımdan o kadar donanımlı değillerdi, kuşatma mühendisliğinde de uzman sayılmazlardı. Şehri bir kez daha aç bırakarak almak zorundaydılar, tüm yolları kapatmalı, her türlü erzak girişini önlemelilerdi. Ama ne zamana dek? Öncekiler gibi yorucu bir kuşatma, 408 ve 409'da olduğu gibi şehri müzakere ve teslimiyete zorlayacaktı ancak bu durumda tazminatın daha yakışıksız ve aşağılayıcı olma riski vardı; pratikte çöken bir rekabete doğru gidiliyordu. İmparatora ve Romalıların hepsine çınlayan bir ders verilmeliydi,

asla unutamayacakları türden bir ders; şehre girip onu harap etmek, güzelliğini mahvederek sakinlerine dehşet saçarak onları aşağılamak lazımdı ve öyle oldu. Sorun şuydu: Bu nasıl yapılacaktı? Muhasara edilmiş şehre nasıl girilecekti? Bir hileyle elbette; basit, değil mi?

Alarik, birlikleri içinden iyi ailelerden gelen, cesurluklarıyla bilinen genç hatta çocuk sayılacak kadar genç üç yüz asker seçti. Onları toplayarak planını açıkladı: Onları temas halinde olduğu bazı Romalı aristokratlara köle olarak verecekti. Askerler bu kişilerin evlerine yerleştikten sonra kusursuz bir şekilde davranmalı, tüm emirlere itaat etmeli, efendilerinin isteklerini yerine getirmelilerdi. Bu şekilde onların güvenlerini kazanacaklardı. İleride belirlenecek bir günün öğle vaktinde, efendilerinin öğleden sonra istirahati sırasında, hepsi Salaria Kapısı'nda toplanacak, orada hiçbir şeyden şüphelenmeyen nöbetçileri öldürüp hemen kapıları açacaklardı. Gençlere talimatları verdikten sonra, Alarik hemen Roma senatörlerine, imparatora olan sadakatlerini kutlamak ve hayranlığını dile getirmek için elçiler gönderdi. Ardından, onların üzerinde iyi bir izlenim bırakmak için her birine bir köle hediye etmek istediğini belirtti. Senatörler bunu sevinçle karşıladılar, gururları okşanmıştı. Hediyeyi memnuniyetle kabul ettiler, yakında neler olup biteceğine dair hiçbir şüpheleri yoktu. Gençler Alarik'in emirlerini titizlikle ve bağlılıkla yerine getirdiler, itaatkâr ve sadık olduklarını gösterdiler, emanet edildikleri aristokratların her isteğini yerine getirdiler. Sonunda belirlenen gün geldi. Alarik askerlerini Salaria Kapısı yakınlarına dizdi, içeridekı gençler ise saldırıp nöbetçileri öldürdükten sonra kapıları açtılar ve Alarik'i tüm ordusuyla birlikte içeri aldılar.

Alarik'in Roma'ya 300 genç asker hilesi sayesinde girdiğinden emin miyiz? Yoksa, hikâyenin başka bir versiyonunda bahsedildiği gibi, Salaria Kapısı bir suç ortağı tarafından mı açılmıştı? Dikkatlice incelersek, bu ikinci senaryonun da zekice bir çözüm yöntemi etrafında döndüğünü; zor kullanıp kan dökmek yerine en azından Got ordusu şehre girene dek zekâ ve ileri görüşlülükle yürütülen bir operasyon olduğunu görürüz. Görünüşe göre Salaria Kapısı'nı aslında güçlü Anici ailesine mensup Romalı aristokrat Anicia Faltona Prima açmıştı. Sonradan Anici'lerin siyasi muhaliflerinin iddia ettiği

gibi Pincio'daki kendi muhteşem konutunu mu korumak istemişti? Yoksa asil kadın, tüm şehri açlık, kıtlık, ölüm ve yıkımdan, hatta yamyamlık korkusundan kurtarmak isteyen, hepsinin en akıllı ve ileri görüşlüsü müydü? Böyle bir ihtimale oranla Gotların şehre girişi, kesinlikle daha az kötü bir durum gibi görülüyordu.

Her halükârda, Alarik ve adamları Roma'ya güç kullanmak yerine kurnazlıkla, onlara içeriden açılan Salaria Kapısı'ndan girdiler.

Üç gün sonra kıyametten kopmuş bir sahneyi andıran olaylar tarih kitaplarının en karanlık ve dramatik sayfalarına girdi. Muhtemelen Romalılar ilk çaresiz ve başarısız savunma girişimleriyle Gotların yolunu kapatmaya çalıştılar ve bunun sonucunda Salaria Kapısı'nın yakınındaki mahalleler ateşe verildi. Eskiden tarihçi Sallustius'un ikameti olarak bilinen muhteşem konut kompleksi *Horti Sallustiani* yok oldu, aristokratların lüks konutları yağmalanıp yıkıldı, parklar ve bahçeler harap edildi, altın ve gümüşler çalındı, anıtlar tahrip edilip mahalleler bütünüyle ateşe verildi. Halk elinden gelen her yolla sığınak arıyordu; soylular evlerinin kapılarını sıkı sıkıya kilitliyor, geri kalanlar kendilerini evlere veya kiliselere kapatıyorlardı; kimse yağmadan, şiddetten ve cinayetten kaçamıyordu. Sokakları, sarayları, kamu binalarını dehşet sarmıştı.

Yıkım dizgininden boşanıp kural tanımaz bir hal almıştı, hatta Alarik bile adamlarını zor kontrol edebiliyordu.

Alarik şehre girerken, askerlerine gereksiz kan dökülmesinden kaçınmalarını; kutsal yerlerden, özellikle de Aziz Petrus ve Aziz Pavlus bazilikalarından uzak durmalarını tembihlemişti. Gerçekten de, kutsal yerlere ve nesnelere saygı o denli büyüktü ki, Hıristiyan ve asil soylu bir askerin, dindar kadınların yaşadığı bir evde, yaşlı ve kutsanmış bir bakireyi bulduğu anlatılır. Ondan, nezaket ve saygıyla altın ve gümüş ister. Kadın, bunlara fazlasıyla sahip olduğunu söyler ve askere ağırlık, boyut, kalite ve miktar bakımından paha biçilmez değerde vazolar gösterir. Bu görüntü karşısında Got askeri hayrete düşer. Kadın, bunların Havari Petrus'un eşyaları olduğunu ekler; eğer barbar onları almaya cüret ederse bunun sorumluluğunu o taşıyacaktır çünkü kadın onları elinde tutamayacak, savunamayacak durumdadır. Ancak asker, Tanrı'ya olan bağlılığı ve komutanına

itaati gereği, bu olayı hemen Alarik'e bildirir. Alarik de vazoların derhal San Pietro Bazilikası'na geri götürülmesini emreder. Bu kolay bir iş değildir çünkü rahibenin evi uzaktadır ve hazinenin, kontrolden çıkmış askerler tarafından talan edilme tehlikesi çok büyüktür. Bunun üzerine merkezde vazoların, yanlarında silahlı korumaların yer aldığı güzel bir geçit töreni düzenlenir; törene Hıristiyanlar ve paganlar dahil pek çok kişi katılır, bazıları Tanrı'ya dualar eder, diğerleri töreni dolduran kalabalık sayesinde kurtuluşa ereceklerine güvenir. Hikâyede, askerin nezaketinden o kadar silahlı korumalı bir tören geçişine kadar, kaosun tam ortasında, alevlerin, çığlıkların, gözyaşlarının ve inlemelerin arasında, şarkılar eşliğinde kaplar taşıyan bir geçit insan gibi inanılmaz şeyler var.

Ama bazıları tıpkı Alarik'in aslında Roma'yı günahları için cezalandırmak isteyen Tanrı'nın sopası olduğuna inandıkları gibi buna da gerçekten inanmıştı. Aynı kişiler, barbarların üç gün sonra kendi istekleriyle ayrıldığını iddia ediyorlardı. Evleri yakmışlardı, doğru, ama yüzyıllarca geçen tarih boyunca kaderin yok ettiğinden daha çok değil. Kimse bu yıkımın; gururlu, ahlaksız ve kutsal şeylere hakaret eden Roma'yı cezalandırmak için yapıldığından şüphe duymamalıydı. İspatı? Aynı günlerde, şehrin barbarların yakamadığı ünlü yerlerine yıldırımlar düşmüştü. Gerçekten olabilir miydi? Belki de Hıristiyan yazarların apokaliptik kehanetleri tutmuştu? Muhtemelen şehir, bu tür tehlikelere de maruz kalmıştı ancak nerelere insan eliyle müdahale edildiğini ve göklerin, bakış açısına bağlı olarak doğal veya ilahi bakımdan hangi noktaları etkilediğini bilmiyoruz.

Ancak Roma'nın yağmalanma haberine o sırada Ravenna'da bulunan imparator Honorius'un nasıl tepki verdiğini biliyoruz. Bir hizmetçi, muhtemelen kümes bekçisi, imparatora Roma'nın öldüğünü bildirdi. Honorius, "Nasıl olabilir? Daha şimdi elimden yem yemişti!" diye haykırdı. Honorius'un gerçekten de Roma adını verdiği devasa bir tavuğu vardı. Hizmetçi yanlış anlaşılmayı fark etti ve tavuğun değil, Roma şehrinin Alarik'in ellerinde öldüğünü, tavuğunun hâlâ kümesinde canlı ve sağlıklı olduğunu söyledi. Honorius rahat bir nefes aldı ve "Ah, neyse ki, tavuğumun öldüğünden korkmuştum!" diye cevapladı. İşte size Roma imparatoru.

Okuma Önerileri

Roma'nın yakılması Orosius, *Storia contro i pagani* VII, 39; Sozomenus, *Storia ecclesiastica* IX, 9; Prokopios, *Guerra vandalica* 1,2'de anlatılır. II. Konstantin ve Hürmüz'ün ziyareti Ammianus Marcellinus, *Storie* XVI, 10.13–16'da geçer. Roma'nın 408 ve 409'daki kuşatmaları hakkındaki bilgiler Zosimos, *Storia nuova* V, 39–41 ve VI, 6–7.1–3'ten gelir; ayrıca Sozomenus, *Storia ecclesiastica* IX, 6; Sokrates Skolastikos, *Storia ecclesiastica* VII, 10.8–9.

U. Roberto, Roma capta. *La conquista della città dai Galli ai Lanzichenecchi*, Laterza, Roma-Bari 2012, Alarik ve Roma'nın alınmasıyla ilgili olayları doğru ve ikna edici bir şekilde anlatır. Ayrıca J. Arce'nin *Alarico (365/370–410) La integración frustrad*, Marcial Pons, Madrid 2018 adlı monografisini.ve H. Wolfram, *Storia dei Goti*, Salerno editrice, Roma 1985 (İtalyanca baskı yazar tarafından gözden geçirilmiş ve genişletilmiştir) kitabının Alarik'e ayrılmış sayfalarını da eklemek isterim. Geç antik Roma üzerine, A. Fraschetti'nin *La conversione, Da Roma pagana a Roma cristiana*, Laterza, Roma-Bari 1999'da derlediği makaleler önemlidir.

II. Konstantin ve Hürmüz'ün Roma ziyareti: L. Mecella, "Il principe Ormisda alla corte romana tra Costantino e Giuliano", *L'imperatore Giuliano. Realtà storica e rappresentazione*, derleyen A. Marcone, Mondadori, Milano 2015, s. 172–203 içinde okunabilir.

19

BRAGELONNE VİKONTU
Kral Kavad'ın Firarı

Maksimum güvenlikli bir hapishaneden nasıl kaçılır ve efsaneden tarihe geçilir?

Pers dilinde Şahanşah, "şahların şahı" anlamına gelir, yani "kralların kralı". Bu Şahanşahlar arasında, 3. ila 7. yüzyıllarda Doğu'nun büyük kısmına hâkim, Roma ve ardından da Bizans İmparatorluğu ile daimi rekabet halindeki Sasani hanedanından Kavad da vardı. Uzun yaşamı boyunca, Kavad (yani I. Kavad, çünkü daha sonra bir II. Kavad da tahta çıktı) büyük Sasani İmparatorluğu'nda iki kez hüküm sürdü: Önce 488'den 496'ya kadar; ardından da küçük kardeşi Camasb'ın kısa süren taht gasbından sonra, 498'den 531 yılının Eylül ayındaki ölümüne kadar.

Babası Şah I. Peroz, Kavad'ı kendisini defalarca mağlup etmiş, "Ak Hunlar" olarak da bilinen Eftalitlere rehine verdiğinde Kavad henüz on yaşında bile değildi. Talep edilen kefareti ödeyemediğinden, küçük oğlunu Eftalitlere rehin bırakmak zorunda kalmıştı. Nihayet Ak Hunlar, imparatorluğun tüm vatandaşlarını vergiye bağlayarak elde ettikleri muazzam miktar karşılığında Kavad'ı serbest bıraktığında, küçük prens kendini oldukça karmaşık bir siyasi durumun ortasında buldu. Babası, 484 yılında Ak Hunlarla savaşırken öldü ve Kavad aynı muharebede dört kardeşini de kaybetti. İktidar, Ak Hunlar'ın ilerlemesini durduran bir naibe, soylu Sukhra'ya geçti. Bundan kısa süre sonra Sasaniler tahtına, öldürülen kralın kardeşi Belaş çıktı.

Belaş, Sasani İmparatorluğu'nun kralıydı ancak güç aslında din adamlarının ve Sukhra'nın aralarında anahtar figür olarak yer aldığı İran aristokrasisinin elindeydi. Belaş'ın politikasından memnun olmayan aristokratlar ve din adamları, sadece dört yıllık bir iktidardan sonra onu devirdiler. O dönemde Persler, özellikle imparatorluk yetkilileri, pek de nazik sayılmazlardı: Önce kör edip sonra hemen tahttan indirdiler. Bu noktada da belirleyici bir rol oynayan Sukhra, 15 yaşındaki Kavad'ı tahta oturtmanın iyi bir fikir olduğunu düşündü; başka nedenlerin yanı sıra, Kavad aynı zamanda anne tarafından Sukhra'nın yeğeni idi.

Bu genç ve tecrübesiz adam aracılığıyla siyaseti yönetmek Sukhra için çocuk oyunuydu. Ancak pek de müreffeh olmayan bir imparatorluğu idare etmek öyle kolay değildi. Ak Hunlar, Sasani İmparatorluğu'nun doğusundaki ana şehirlerini ele geçirmiş, ayrıca imparatorluğun kasalarını boşaltan ağır bir savaş vergisi dayatmışlardı. Kuraklık ve kıtlık da bunların üstüne eklenince ekonomik sorunları sosyal sorunların takip etmesi pek zaman almadı; köylülerin aristokrasinin zulmünden bıktığı batı eyaletlerinde bir dizi isyan tetiklendi. Anlaşılacağı gibi, Sasani İmparatorluğu'nun gerçek efendisi aristokrasi idi; tahta kimin yükseleceğine ve ne zaman indirileceğine, keyiflerine göre onlar karar veriyorlardı.

Kavad kendini özellikle bu zahmetli Sukhra'yla başa çıkmak zorunda buldu. Güç fiilen bu karakterin ellerindeydi, tam anlamıyla o zamanların *ante litteram* başveziri rolünde, politik meseleleri ve uluslararası ilişkileri yönetiyor, devlet hazinesini idare ediyordu. Hepsinden önemlisi, güçlü aristokratik grupların temelini oluşturan Part kökenli yedi büyük soylu ailenin ordusunu kontrol ediyordu. Bu nedenle soylular krala değil, Sukhra'ya başvuruyor, onun emirlerine uyuyorlardı; kralın hükümlerini ise görmezden geliyor, her adımını sorguluyor ya da eğer uygulamak zorunda kalırlarsa da isteksizliklerini saklamıyorlardı.

Bu arada artık yetişkinliğe erişmiş Kavad'a bu durumun biraz zoruna gittiğini iyi anlarsınız. Bu yüzden Sukhra'yı aceleyle imparatorluğun uç kesimlerine, doğum yeri Şiran'a (tam olarak İran'ın Azerbaycan eyaleti Erdebil'deki) sürgüne gönderdi. Başlangıçta

Sukhra'nın fiziksel uzaklığının, iktidarına ve tüm krallığa yaraya-cağını umuyordu. Ancak "vezir"in sürgünü Kavad'ın sorunlarını çözmedi, aksine sorunları iyice pekiştirdi çünkü Sukhra, sürgünden de olsa işlere hükmetmeye devam ediyordu ve Kavad'ın tahta sadece kendisi sayesinde çıktığını da yüzüne vurmaktan geri durmuyordu.

Kavad, Sukhra'dan ne olursa olsun kurtulmalıydı ve bunun için, Sukhra'nın kibirli rakibi, Rey şehrinden (bugünkü Tahran) bir aristokrat, Şapur'a başvurmaktan başka seçeneği kalmamıştı. Şapur böylece kralın isteği ve teşviki üzerine sadık bir ordunun başına geçerek Sukhra'yı yenilgiye uğrattı ve Kavad onu idam ettirmeye karar verinceye dek başkent Ktesifon'da (Mezopotamya'da: harabeleri bugünkü Bağdat yakınlarındadır) hapsetti. Öte yandan, Sukhra hayatta iken ne kadar külfetli biri olabileceğini kanıtlamışsa da onu ortadan kaldırmak da kolay değildi. Dahası, bu operasyon Sasani monarşisinin başlıca sorunlarını, yani aristokrasiyle ilişkiler ve imparatorluğun sosyal düzeninin korunması meselelerini çözmemişti. Bu kadar hassas bir durumda kraliyet otoritesini dayatmak isteyen Kavad, soyluların ve din adamlarının büyük gücünü, daha yoksul sınıflara imtiyazlar vererek sınırlamaya çalıştı: Bu, en üst kastlarda soyluların, rahiplerin ve kâtiplerin, altta ise zanaatkârların ve çiftçilerin yer aldığı bir sosyal piramidin üzerine kurulu Sasaniler gibi bir toplum için tam anlamıyla bir skandal demekti. Kral, bunu başarmak için, Mazdekçiliğin yayılmasından yararlanmıştı. Mazdekçilik; ismini tarih ile efsane arasında bir kişilik olan kurucusu Mazdek'ten alan, yaklaşık yüzyıl önce çıkarak yayılmış, Zerdüştçülüğün (Sasani İmparatorluğu'nun resmi dini) nasıl geliştiği belirsiz bir tür heretik koluydu. Kavad döneminde, Mazdekçilerin fikirleri Sasani İmparatorluğu'nun sosyal ve ekonomik düzeni için kesinlikle devrimsel ve tamamen yıkıcıydı: Şiddetin reddi, mülklerin ve zenginliklerin ortaklaşa kullanımı, haremlerin kaldırılması, imparatorluktaki tüm yurttaşlara evlenme hakkı, hatta belki de kadınların paylaşımı (ancak bu nokta -ve sadece bu değil- hiç de net değildir, muhtemelen Mazdekçilerin cinselliği teşvik ettiğine dair suçlamalar yapabilmek için sonradan kasten polemikçi bir dille yeniden ele alınmalarının sonucudur).

Ama Kavad'ın soylular ve din adamlarının aşırı gücüne karşı yürüttüğü bu felsefe-din doktrininin asıl etkisi üzerine tartışmaları İran bilimcilerine ve din tarihçilerine bırakalım ve daha çok olayların nasıl geliştiğine odaklanalım. Ki bunların içinde, tahmin edebileceğiniz gibi, mükemmel bir hile de bulunuyor.

Belli ki soylular Kavad'ın yönetim tarzını hoş karşılamamıştı; pek çok kesim ne yapması gerektiğini sorguluyor, özellikle de halka verdiği tavizlerle köklü otoritelerine meydan okuyan ve artık onların onayını umursamadan ciddi bir şekilde yönetme riskini alan bu girişimci genç hükümdardan nasıl kurtulacaklarını düşünüyorlardı. Onu tahttan indirip yerine daha itaatkâr ve yönetilebilir bir hükümdar getirmek gerekiyordu. İdeal aday, kralın küçük kardeşi Camasb'tı. Ancak Kavad tahttan indirildikten sonra başka bir sorun ortaya çıktı. Onunla ne yapacaklardı?

Çözümü, Adur Guşnasb (biraz sabır: uzun ve karmaşık isimler) adlı, *kanarang* makamında bulunan, yani Ak Hun İmparatorluğu ile komşu oldukları bölgedeki sınır birliklerine liderlik, komutanlık yapan bir soylu buldu. Adur Guşnasb, tırnak törpüsüne benzeyen, parmak uzunluğunda ve üçte biri genişliğinde bir bıçağı havaya kaldırıp göstererek, herkese bu küçük silahın 20.000 silahlı askerin (ya da Sasani ordusunun iki taburunun) kısa sürede halledemeyeceği bir işin hemen üstesinden gelebileceğini gösterdi. Yani, soylu esiri derhal öldürmek daha iyiydi: Kavad öldüğünde, sorunlar sona ererdi. Adur Guşnasb şüphesiz haklıydı ama diğer soylular böylesine açıkça suç teşkil eden bir eyleme girişmek istemiyorlardı. İmparatoru öldürmek mi? Sonuçları? Barut fıçısının fitilini ateşlemiş olurlardı. Eski hükümdarın ölümü, halk ayaklanmalarına ve aynı zamanda dış düşmanların (başta Ak Hunların) müdahalesine yol açıp fena sonuçlar doğururdu. Ayrıca suikastla, ruhban sınıfının desteğini kaybetme riski de vardı. Gerçekten de tahttan indirilse bile kral, hâlâ Sasanilerin hükümdar ailesinin, yani tanrıların krallığı bahşettiği ve hiçbir ölümlünün bunu ellerinden alamayacağı tek ailenin bir üyesiydi. O zaman, güce de Sasani Krallığı'na da veda etmeleri gerekirdi. Başka bir karar öne çıktı: Kavad'ı Nisyan Kalesi'ne kapatmak.

Nisyan Kalesi, Kuzistan'da, antik Elam'da; Yunanların orada bir zamanlar I. Darius'un muhteşem sarayıyla antik Pers Susa konutunun bulunması nedeniyle Susiana dedikleri bölgede, yüksek güvenlikli kötü namlı bir hapishaneydi. Güncel bir teoriye göre, Bizans ve Ermeni kaynaklarında geçen Nisyan Kalesi adı, Persçe bir ifadenin yanlış anlaşılmasından kaynaklanıyor olabilir; eğer böyle ise daha basitçe "Ebedi Kale" anlamına gelir. Adın gerçek anlamı hakkındaki hükmü, yine İran bilimcilere bırakıyoruz. Muhtemelen Ermeni kaynaklar aracılığıyla gelişen ve bir Pers Alcatraz'ını andıran daha cazip bir efsaneye yer veren Bizans dönemi halk etimolojisi bizim çok daha hoşumuza gidiyor. Buna göre, hapishaneden kaçmanın imkânsız olmasının yanı sıra, özellikle, orada hapsedilen mahkûmların, Pers kanunlarına göre sonsuza dek unutulmaları gerekirdi, hatta adlarını anma cüretini bulanların ölümle cezalandırılacağı söylenirdi.

Görünüşe göre, Kavad'ın hapsedilmesinden yaklaşık bir buçuk yüzyıl önce, bu kadar katı ve korkunç bir yasa, sadece bir istisna, unutulmayacak bir istisna tanımıştı. Elbette bu başka bir hikâye ancak o da dâhice bir hile içerdiğinden bizi bir kez daha affedin; Kavad'ın hikâyesine geri dönmeden, Nisyan Kalesi'nin başka bir soylu mahkûmu, Ermeni Kralı Arşak'ın (341'den 363'e kadar hüküm süren II. Arşak) hikâyesini anlatacağız.

Arşak, Perslerle yıllardan beri devam eden çatışmaya son vermek için, Şah Şapur'a (309 ile 379 arasında tam yetmiş yıl hüküm süren II. Şapur) komşu halklara karşı yapılan ve onu meşgul eden pek çok savaştan birinde askeri destek yollamayı kabul etmişti. Eski rakibinin yardımıyla rahatlamış ve ilişkilerinin yeniden düzenlenmesinden memnun Şapur, Arşak'ı oldukça onurlandırarak sarayına kabul etmiş ve sonunda Perslerle Ermeniler arasında artık savaş olmayacağını belirten bir ittifak antlaşması önermişti. Arşak hemen kabul etmiş, mutlu memnun Ermenistan'a geri dönmüştü. Ama bir süre sonra, bazı siyasi rakipleri, Şapur'a gidip Arşak'ın ona karşı entrikalar çevirdiğini söyleyerek Arşak'a iftira attılar. Şaşkına dönerek üzülen Şapur, Arşak'ı doğrudan hesaba çekmek için yanına çağırttı. Arşak, yanında Ermenicede "büyük komutan" anlamına gelen *sparapet* unvanıyla bilinen Bassicio (Yunanlar onu böyle adlandırıyorlardı:

Ermeni ismi Vasak Mamikonean idi) ile birlikte geldi. Her ikisi de suçlamaları katiyetle reddederek, bunların iki halk arasındaki dostluğu sarsmak için kasten yayılan iftiralar olduğuna üst üste yemin etti. Başlangıçta, Şapur yeminlere inanmadı ve hem kralın hem de komutanın hapse atılmasını emretti. Ancak sonra bir dizi şüpheye kapıldı ve bu şüphelerini, imparatorluğun resmi dini Mazdek rahipleri *magi*lere danışarak gidermeye karar verdi. *Magi*ler, masumluğunu iddia etmeye devam eden birini mahkûm tutmanın doğru olmadığı yanıtını verdiler ve nasıl davranması gerektiğini söylediler: Kraliyet otağında, Arşak'a tüm gerçeği söylemek zorunda bırakacak bir büyü yapacaklardı.

Şapur, *magi*lerin kendisine belirttikleri her şeyi titizlikle yerine getirdi. Padişah çadırının zemininin bir yarısını Pers, diğer yarısını Ermeni kökenli topraklarla kaplattı ve *magi*lerin huzurunda, Arşak'ı oraya çağırttı. Ardından Arşak'ı antlaşmaları ihlal etmek ve kendisine tuzak kurmakla suçladı. İşte bu noktada, *magi*nin büyüsünün etkisiyle, tuhaf bir şey meydana geldi. Arşak, Pers toprağıyla kaplı yerdeyken, Şapur'a sadık bir müttefik olduğuna yemin ederek suçlamaları reddetmekten başka bir şey yapmıyordu. Ancak çadırın Ermeni toprağıyla kaplı diğer tarafına geçtiğinde tavrı hemen tamamen değişiyordu, kibirli ve küstah bir hal alıyor ve bu alçakça muamelenin intikamını yakında alacağını iddia ediyordu. Neredeyse küstah ve gösterişçi bir çocuk gibi, odanın bir ucundan diğerine giderek kapris yapıyormuş gibi görünüyordu. Hiç tesadüf değildi çünkü deney birkaç kez tekrarlanmıştı. Arşak Pers toprağı üzerindeyken, yalvar yakar gözü yaşlı ağlıyor; Ermeni toprağı üzerinde ise kibirlenip sinirleniyordu. Şapur, buna daha fazla dayanamadı ve *magi*nin Arşak'a karşı antlaşmaları ve yeminleri ihlal ettiğine dair suçlamaları üzerine meseleyi bizzat ele alarak işi kısa kesti. Arşak'ın Nisyan Kalesi'ne kapatılması emrini verdi. Kraliyet kanından bir adamı öldürmeye (o bile!) cesaret edemiyordu.

Bir süre sonra, bir Ermeni, Arşak'ın en sadık hizmetkârlarından biri, Pers ordusu saflarında sefere katıldı ve Şapur'un gözleri önünde bir dizi cesur eylemin başında yer aldı, hatta Pers zaferinden o sorumluydu. Şapur'un neşe ve memnuniyetini bir hayal edelim;

Ermeni'yi çağırarak sadakati ve cesareti için ödül olarak ne dilerse dilemesini istedi; tüm dilekleri yerine getirilecekti. Şapur, yanıtı biraz şaşkınlık ve büyük hayal kırıklığıyla karşıladı. Ermeni, Nisyan Kalesi'nde Arşak'ı ziyaret etmekten başka bir şey istemiyordu. Bu talep, Şapur için atalardan kalma kanunu, "Nisyan Kanunu"nu ihlal etmek demekti ama aynı zamanda sözünden de dönemezdi, bu yüzden Ermeni'nin isteğinin yerine getirilmesi emrini verdi.

Böylece Nisyan Kalesi'ne ilk (ve son) defa bir ziyaretçi girdi. Ermeni, kralına sevgi ve saygıyla selam verdi, kollarını boynuna atıp sarıldı ve uzun uzun onunla birlikte ağladı. Gözyaşı dolu formaliteler bittikten sonra, Arşak'ı temizleyip hazırladı, ona kraliyet pelerinini giydirdi ve onu yapraklardan bir yatağa yatırarak, adına bol şarap ve bol konuklu (kim olduklarını bilmiyoruz) ihtişamlı bir ziyafet verdi. Ziyafet, herkesin ve özellikle de iki kahramanın açıkça keyfi ve memnuniyeti eşliğinde gecenin geç saatlerine kadar sürdü ve sonunda üzüntüyle veda etmek zorunda kaldılar. Arşak, hayatının en mutlu gününü, en sevgili arkadaşıyla geçirdiğini, bu nedenle artık yaşamak için bir nedeni kalmadığını söyledi. Bu yüzden ziyafetten özellikle çaldığı bıçakla intihar etti.

Arşak ve sadık arkadaşının hikâyesi, "Nisyan Kanunu"nun tek istisnasıydı; bu kanundan bizim Kavad'ımız bile kaçınamazdı. Sasani soyluları onu zindanlara hapsetmiş, anahtarı da atmışlardı. Buradan nasıl çıkabilirdi? Bunu başarmak çok zor, hatta imkânsızdı: bir hileye ve bir ortağa, daha doğrusu bu hikâyede anahtar roldeki bir kadın ortağa başvurmadıkça.

Kavad'ın esaret döneminde onunla ilgilenen kişi sık sık ziyaretine giden ve hayatta kalması için gereken her şeyi temin eden karısıydı. O kadar güzel bir kadındı ki gardiyan ona kur yapmaya başlamıştı. Eşi, Kavad'a gardiyanın ilgisinden bahsedince Kavad, karısından, gardiyana istediği her şeyi vermesini istedi. Bu isteklerin ne olduğunu hayal etmek kolay. Böylece kadın, kocası öyle istediği için pek de vicdan azabı duymadan kendini gardiyana teslim etti; sözkonusu olan, kocasının kurtuluşuydu. Gardiyana tek bir sıradan buluşma yetmedi, kadınla gerçekten bir ilişki sürdürmek istedi. Sonunda kadına o kadar tutuldu ki, ona hiçbir kısıtlama olmadan hapishaneye

istediği zaman girip çıkma serbestliği verdi. Bu garip aşk oyunu, Kavad'ın bir dostu, Serse adlı önde gelen bir Pers, kralın kaçışını düzenleyene dek devam etti. Adamlar ve atlar kale yakınlarına konuşlandığında, kadına kralı nerede bekleyeceğini bildirdi.

Kaçış planı hazırdı, geriye en önemli sorunu çözmek kalmıştı. Nasıl kaçılacaktı? Gardiyan kadının dilediği gibi giriş çıkışına, istediği her şeyi yapmasına izni veriyordu ancak Kavad'a kesinlikle izin vermezdi. Görünüşe göre bir çıkış yolu yoktu, eğer bir çözüm yolu tasarlayamasalardı: Sasani İmparatorluğu efsanelerine bakarsak, zaten fazlasıyla kullanılan bir yol.

Hürmüz (303'ten 309'a kadar Pers şahı, II. Hürmüz) hapsedildiği Ktesifon yakınlarındaki Gruandakan Kalesi'nden hileyle başarılıca firar etmişti. Belayı tam da kendisi aramıştı. Gerçekten de, babası Narsete'nin doğum günü kutlamaları sırasında, Hürmüz ziyafete güzel bir av yüküyle katılmış ancak hiç kimse ne ona özel bir ilgi göstermiş ne de beklediği gibi prens makamına layık onurlar sunmuştu. Buna gücenen Hürmüz, herkesi Marsyas'la aynı sonu yaşayacaklarıyla tehdit etmişti. Ziyafete katılanlar onu pek önemsememişti, Marsyas'ın sonunun ne olduğunu hiç kimse bilmiyordu: Bir silen (ormanlarda yaşadığına inanılan mitolojik yaratık) Tanrı Apollon'a bir müzik yarışmasında meydan okumaya cesaret etmişti. Tabii ki yenilmiş, Tanrı Marsyas'ı kibri yüzünden bir ağaca asıp canlıyken derisini yüzerek cezalandırmıştı. İçlerinde sadece biri, Frigya'da bulunmuş bir Pers, Marsyas efsanesini biliyordu ve Hürmüz'ün tehdidinin anlamını herkese açıklamıştı. Belli ki hikâye orada bulunan önemli kişileri o kadar etkilemişti ki Narsete öldüğünde, Hürmüz'ü tahta çıkarmaktan kaçındılar ve taht aslında en büyük erkek çocuğun hakkı olmasına rağmen, onun yerine kardeşi Sapor'u (yani II. Şapur'u) tercih ettiler.

Çoğu tarihçinin vardığı sonuç böyle. Ancak bazılarına göre, bu hikâyenin kahramanı Kral II. Hürmüz değil, adaşı olan oğlu olabilir. Ancak işleri iyice karıştırmayalım ve gerçeklere geçelim. Baba ya da oğul, bir Hürmüz hapse atılmıştı. Oradan nasıl çıkacaktı? Onu bir hileyle kurtaran, karısı olmuştu. Büyük bir balığın karın boşluğuna demir törpü yerleştirmiş, balığı dikmiş ve en güvendiği hadıma

vererek, onu Hürmüz'ün tek başına, etrafta başka kimse yokken yemesi ve en önemlisi, içinde bulduğu şeyi kullanması için götürmesini emretmişti. Akıllıca ve modern bir hile, neredeyse *Büyük Firar* filminden bir sahneyi hatırlatıyor. Ancak plan tam anlamıyla mükemmel değildi çünkü nöbetçilerin dikkatini dağıtmak gerekiyordu. Bunun için, onlara ihtişamlı bir ziyafet hazırlamaktan daha iyi ne olabilirdi? Yemekle ağırlaşan ve şarapla başı dönen nöbetçiler, neler olup bittiğinin farkına varmazdı.

Plan işe yaradı. Hürmüz balığın karın boşluğundan törpüyü aldı, ayaklarındaki prangaları kesti, hadımın kıyafetlerini giydi, sarhoş nöbetçilerin arasından rahatsız edilmeden geçti ve kaçmayı başardı, ardından Ermenistan'a gitti. Operasyonun başarısını belirleyen yöntem, nöbetçiler farkına varmadan Hürmüz'ün kaçmasına izin veren kılık değiştirmeydi. Nöbetçiler sarhoştu, doğruydu, ama dikkatli olmakta fayda vardı. 324 yılı civarındayız: on beş yıllık esaretten sonra, Hürmüz, kendisini kucak açarak karşılayan İmparator Konstantin'e sığındı. Konstantin üst düzey bir danışman, özellikle de Perslere karşı yapılan savaşlarda önemli bir yardım sağlayabilecek birini bulmaktan çok mutluydu.

Nisyan Kalesi'ndeki Kavad'ın karşısında da aynı sorun vardı: Nöbetçiler farkına varmadan oradan nasıl çıkacaktı? Çözüm tamamen aynıydı: Kılık değiştirmek. Her şey hazır olduğunda, karısına kendi kıyafetlerini giydirdi ve onu hapishanede bıraktı. Kavad ise karısının kıyafetlerini giyip nöbetçileri kandırarak, karısı olduğunu sandıkları için onu durdurmayı düşünmemelerinden yararlanarak kaçtı. Aldatmaca birkaç gün boyunca ortaya çıkmadı çünkü nöbetçiler, kocasının kıyafetleri içinde ve onun olağan yerinde duran karısını gördüklerinde onu Kavad zannetmişlerdi.

Bu doğaçlama bir buluş muydu? Orada ayak üstünde, coşkulu ve dâhi bir zihnin ürünü müydü? Hiç de değil. Daha da geriye dönüp MÖ 10. yüzyılın ikinci yarısında I. Agis'in hükümdarlığı dönemindeki Sparta'ya uzanmak yeterli. Zira bu dönem, Hürmüz'ün kaçışının da bir parçası olduğu, çok eski zamanlardan beri süregelen bir geleneğin varlığına işaret eder. Pekâlâ; o zamanlar Limni Adası'nı ve Gökçeada'yı işgal eden Tirenler (daha sonra İtalya'ya göç ederek

Etrüskler olarak anılacak halk), Atinalılar tarafından kovulmuş ve İlotlar'a karşı savaşlarda Spartalılarla ittifak kurmuşlardı. Açıkçası tam haklara sahip Spartalılar bu devamlı kölelerle yani İlotlar ile savaş halindeydi. Tirenler vatandaşlık ve evlilik haklarını elde ettilerse de yönetimde yer almaları kabul edilmedi, üstüne de isyan şüphesiyle hapsedildiler. Hapisten kaçmayı ise, onları ziyarete gitme bahanesiyle hapishaneye giren karılarıyla giysilerini değiştirmeleri sayesinde başardılar. Erkekler kadın kıyafetleri içinde kaçarken, kadınlar hapiste kalmıştı. Kaderlerini merak edenler varsa, Spartalıların bu arada İlotlar'la ittifak kuran Tirenlerin kahramanlığından korktuklarından onları serbest bıraktıklarını söyleyelim. Daha da eski bir efsaneye göre, bu hikâye Tirenlerle değil, Miniilerle (aynı Limni Adası'nın bir halkı) ilgilidir ve bu girişimin kahramanları kadınlar da, Minii erkekleriyle evlenmiş Spartalıların kızlarıdır.

Ara sözlere iyi bir son verip Kavad'ın hikâyesini sonunda doğru düzgün anlatalım. Giysilerini değiş tokuş ettiği karısının yardımı sayesinde Kavad kaçmayı başarmıştı. Peki, her şeyin gerçekten böyle gittiğinden emin miyiz? Hiç de değil ve sadece anekdotik efsaneler hakkında konuştuğumuz için de değil. Bu durumda, hikâyenin Doğulu kaynaklarımızın aktardığı başka bir versiyonunu da değerlendirmeliyiz; buna göre Kavad'ı kurtaran kişi karısı değil, kız kardeşidir.

Bu soylu hanımefendi de gardiyanın takıntılı ilgisinin hedefi oldu ve o da (kardeşinin talebi üzerine) kendi arzularını yerine getirmek için bu fırsattan yararlandı. Bu sayede, kardeşiyle bir gün geçirmek için istediği izni aldı. Ertesi sabah, kadın kardeşini bir halıya sararak sakladı (tam Kleopatra gibi!) ve onu yeterince güçlü ve iri bir hizmetçiyle dışarıya çıkarttı. Bu kişi gardiyanların arasından geçtiğinde, komutanları hizmetçiye ne taşıdığını sordu. Genç adam ne cevap vereceğini bilemedi; kadın ise hemen o gece halının üzerinde uyuduğunu ve halının âdet kanıyla ıslandığını iddia etti. Onu silip temizlemek için dışarı çıkarıyorlardı. Komutan, kadına inandı veya en azından inanmak istedi, çünkü kirleneceği endişesiyle halıya yaklaşmaktan ve ona dokunmaktan çekiniyordu. Kavad böylece kız kardeşiyle birlikte hapishaneden çıkabildi. Bu çok daha

incelikli bir hile idi çünkü kadın atalardan kalma bir tabudan ustalıkla yararlanmıştı; sonuçta bu tabu çok yakın zamanlara kadar (büyük annelerimiz bunun hakkında hâlâ bir şeyler biliyorlardı) yaşıyordu. Sonunda Kavad, Ak Hunlar'a sığınmayı başardı ve iki yıl sonra Pers tahtına geri döndü. Kandırmaca açığa çıktığında karısına ne olduğunu bilmiyoruz.

Nisyan Kalesi gibi yüksek güvenli bir hapishaneden kaçmak gibi imkânsız bir başarı ancak zekice bir hileyle elde edilebilirdi.

İyi biten her şey iyidir, diyecektir gerçek muhtemel hapishane kaçakları. Ne yazık ki belki de talihsiz mahkûmların ve işbirlikçilerinin başlarına neler geldiğini bilmiyorlar. Örneğin, Arşak ile birlikte hapsedilmiş Ermeni komutan Bassicio/Vasak'ın canlı canlı derisi yüzüldü ve Arşak'a korkunç bir hediye olarak çok yüksek bir ağaca asıldı. Benzer bir şey Arşak'ın halefi III. Hüsrev'i serbest bırakmaya çalışan Pargew Amatuni'nin de başına geldi: derisi Şapur'un emriyle bir şarap tulumu gibi şişirilip aynı Nisyan Kalesi'nde mahkûmun gözleri önünde sergilendi. Şansımıza bunların Rebibbia Hapishanesi'yle hiç alakası yok.

Okuma Önerileri

Kavad'ın kaçışı Doğu ve onlar aracılığıyla Yunan kaynaklarında geçer. Öncelikle Taberi V, 887 (bunun için C.E. Bosworth'un editörlüğünü yaptığı İngilizce çeviriyi kullandım, *The History of al-Tabarī*, V, The State University of New Press, Albany 1999), sonra Sebeos, *Storia degli Armeni* 10. Yunanlar için: Prokopios, *Guerre persiane*, [Pers Savaşları] I, 5.1–9 ve 6.1–9; Agathias Scholasticus, *Storie* IV, 28.1–8.

Ermenistanlı Arşak'ın hikâyesini Bizanslı Pseudo-Faustus, *Storia dell'Armenia* [Ermenistan Tarihi] IV.54 ve V.7'de; Horenli Musa, *Storia degli Armeni* [Ermenilerin Tarihi] III. 35'te; Prokopius, *Pers Savaşları* I.5.10–40'ta okuyabiliriz. Ammianus Marcellinus, *Storie* XXVII, 12.3'te de referanslar vardır.

Hürmüz olayı Zosimos, *Storia nuova* [Yeni Tarih] II, 27 ve Zonaras, *Epitome* [Özet] XIII, 5.30'da yer alır.

Tirenler bölümü Polienus, *Stratagemmi* VII, 49'da geçer. Minii'lerle ilgili gelenek Herodot, *Storie* IV, 146 ve Valerius Maximus, *Detti e fatti memorabili* [Anıtsal Sözler ve Gerçekler] IV, 6.ext.3'te yer alır ve bunu evlilik bağlılığının bir örneği olarak aktarır; ayrıca Plutarkhos, *Virtù delle donne* 8, 247AE. Ancak kadınlarla erkekler arasındaki en ünlü kıyafet değişimi Makedonyalıların Amyntas'ın sarayında yaptıklarıdır ve Herodot tarafından anlatılır, *Storie* V, 18–20.

Nisyan Kalesi, adının çeşitli anlamları ve ünlü konukları hakkında G. Traina, C.A. Ciancaglini, "La forteresse de l'oubli", *Le Muséon*, 115, 2002, s. 399–422.

Hürmüz bölümü için bkz. A. Cameron, "Biondo's Ammianus: Constantius and Hormisdas at Rome", *Harvard Studies in Classical Philology*, 92, 1989, s. 423–436 (= *Studies in Late Roman Literature and History, Edipuglia*, Bari 2016, s. 177–187); D. Woods, "Hormisdas and the Romano-Persian Treaty of 363", *Mnemosyne*, 73, 2020, s. 501–509. Hürmüz askeri alanda da uzman olmalıdır: II. Konstantin'in onu bir süvari birliğinin komutanı olarak ve hatta 357'de İtalya'ya yaptığı yolculukta yanında istemesi tesadüf değildir (bunu bir önceki bölümde tartışmıştık). Nihayet 363'te onu Julianus'un seferini takiben Doğu'da buluruz. Yeni bir hipoteze göre, imparatorun savaşta ölümünden ve halefi Iovianus tarafından imzalanan aşağılayıcı antlaşmadan sonra Hürmüz, II. Şapur'a teslim edilmiş olmalıdır. Hürmüz'ün Roma İmparatorluğu'nda kalan bir oğlu 365 yılında gaspçı Prokopius'un tarafını tutmuş ve onu Asya'ya prokonsül olarak atamıştır; daha sonra Büyük Theodosius'un emrinde askeri vali olarak görev yapmıştır.

Sasaniler ve bu tarihsel dönem hakkındaki geleneklere ve faydalı bilgilere genel bir bakış için: T. Daryaee, *Sasanian Persia. The Rise and Fall of an Empire*, Tauris, Londra 2009; ayrıca P. Pourshariati, *Decline and Fall of the Sasanian Empire. The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*, Tauris, Londra-New York 2008 ve G. Greatrex, *Rome and Persia at War*, 502–532, Cairns, Leeds 1998. A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Munksgaard, Kopenhag 1944²'yi eski olmasına rağmen hala çok faydalı buluyorum. *Encyclopaedia Iranica*'daki (https://www.iranicaonline.org adresinden ücretsiz olarak temin edilebilir) ve *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, Oxford University Press, O. Nicholson (der.), Oxford 2018'deki maddeler kahramanlar hakkında mükemmel bir bilgi sağlar.

20

SÜRPRİZ DÜĞÜN
Justinianus Theodora ile Evlenir

Bir İmparatorla nasıl evlenilir ve tüm zamanların en sevilen imparatoriçesi olunur?

Windsor Ailesi'nin hikâyelerine veya İngiliz Kraliyet Sarayı'nın asla hayal kırıklığına uğratmayan dedikodularına hiç heyecanlanmamış olan ya da en azından hiç merak duymayanlar elini kaldırsın. Birkaç yıldır manşetlerin ilgisi, Kral III. Charles'ın şımarık ikinci oğluna ve özellikle de eski aktris gelinine dönmüş durumda. Kraliyet tacını takması oldukça zor –hatta imkânsız, krallık alanında uzmanların bana söylediğine göre– görünüyor bu gelinin. Ayrıca bizim Sussex Düşesi Rachel Megan Markle'ınsa kraliçe olma şansı daha da az. Bir şekilde ayakta kalmayı başaracaklardır (bu arada bahsettiğimiz soylu oğlun otobiyografisi ile para kazanmaya devam edebilirler).

21. yüzyılda bile, *General Hospital* ve *Castle*'ın oyuncusunun kraliyetin küçük oğluyla evlenmeyi başardığı gerçeğine hâlâ şaşıran bir azınlık varsa, yüzyıllar önce, çok daha ünlü bir aktrisin imparatorluk tahtına çıktığından haberleri olsun. MS 500 civarında doğan ve 548'de ölen Theodora'dan bahsediyoruz; İmparator Justinianus'un karısı. Justinianus, Roma İmparatorluğu'na (veya tercihinize göre, Bizans İmparatorluğu) MS 527'den 565'e kadar hüküm sürdü ve dünyanın en güçlü adamıydı. Ya da en azından Pers rakibi, İmparator I. Hüsrev ile bu konuda rekabet içindeydi.

Theodora, Justinianus ile tahta çıkmasından hemen önce evlenmişti. O dönemde, onun durumundaki bir kadının bir aristokratla

evlenmesi imkânsızdı; yüksek mevkilerdeki biriyle, hele ki İmparator I. Justinus'un yeğeni, imparator olmaya aday biriyle evlenmesi hiç düşünülemezdi. Ancak Justinianus, Theodora'yı kendine eş almaya kararlıydı ve istediğini elde etmeyi bilen her komutan gibi zahmetsizce bir *escamotage* yani bir hileyle bunu başardı. Bu, eşsiz harekete geçme kapasitesi ve ileri görüşlülüğü ile karşısına çıkan sorunlu durumlarla kararlılıkla yüzleşme ve sorunları çözme yeteneğine sahip biri için çok da zor olmadı.

Çift, tanışıp sevgili olduklarında (o zaman Justinianus zaten olgun bir adamdı), Roma hukukuna göre, soyluların oyuncularla, özellikle de aktrislerle evlenmesi yasaktı; aktrisler, neredeyse metres hatta düpedüz fahişe gibi görülüyor, kısacası namussuz kişiler sayılıyorlardı. Ne ki Theodora için aktris olmak tercih değil, tersine zorunluluktu. Sonuçta, ailesi Konstantinopolis'in gösteri dünyasındandı. Babası Akakius, hipodromda ayı bakıcısı, annesi ise aktris ve dansçıydı. Theodora'nın yanı sıra Anastasya ve Komito isimli iki kızları daha vardı. Babasının çok küçükken ölmesiyle Theodora'nın ailesi yoksulluk içinde kaldı. Annesi umutsuzluğa kapılmadı ve ailenin durumunu rahatlatmak için aynı çevreden biriyle bir araya geldi. Sonradan bu adam itibarını kaybettiğinde, kadın, elinde kalan tek değere başvurmaya karar verdi: hepsi de çok güzel üç kızına. Hipodromun dolup taştığı bir gün, kızlarını giydirip başlarında ve ellerinde taçlarla, yalvarır bir edayla gürültülü seyircilerin önüne sundu. Bu acıklı ve dokunaklı sahne, ailenin kaderinin düzelmesine yetti; Mavi takımın taraftarları, annelerine eşlik eden adamı bekçi olarak işe aldılar, bu şekilde rakipleri Yeşilleri aşağılamak istiyorlardı. Konstantinopolis Hipodromu'ndaki atlı araba yarışları; sportif taraftarlıkla kalmamış, gerçek anlamıyla hizipler, güç odaklarına ayrılmış ve siyasi, ekonomik, hatta dini meselelere müdahale etmişlerdir.

Üç kızın hipodromdaki manzarası, annelerinin gösteri sahnesinin kızlara sunduğu fırsatları görmesine yetti. Neticesinde de büyüdüklerinde kızları oyunculuğa yönlendirdi. En büyükleri Komito hemen başarı elde etti; Theodora henüz oynamak için çok küçüktü ama yine de ablasını takip ederek sahneye çıkıyor, köle kostümünde ona koltuğunu sunuyordu. Böylece, oyunculuk ve metreslik

deneyimi başladı; oyunculuktan çok metreslik çünkü görünüşe göre hiçbir enstrüman çalamıyor, dans edemiyordu; yine de esprili ve canlıydı, bu yüzden pantomim gösterileri ve burlesk komedilerine uygundu. Eğer bize onun hayatının şüpheli ve utandırıcı ayrıntılarını bildiren kişiye inanacak olursak, sonunda pahalı bir metres değil, gerçek bir fahişe haline gelmişti. Bu kişi, Justinianus'un en büyük komutanı Belisarius'un ordusunda görev yapmış yüksek rütbeli biri ve muhtemelen gözden düşüşüne yol açan olaylara da girişen Kayseryalı Prokopius'tur. *Anecdota*'da (ki "Gizli hikâyeler", "Gizli Belgeler", "Yayınlanmamış Tarih" veya "Yayınlanmamış Anılar" olarak çevrilebilir) Prokopius nefret ve kinle, başına gelen felaketlerin kaynağı olarak gördüğü kişilerden intikam aldı; Justinianus ve Theodora'nın kusurlarını ve kötü davranışlarını öne çıkardığı, iyi niteliklerini kararttığı daha doğrusu tam tersine çevirdiği hiddetli birer portresini çizdi. Bu yüzden, Doğu Roma İmparatorluğu'nu en geniş topraklara ve en yüksek siyasi prestije ulaştıran, imparatorluğun savunma altyapısını güçlendiren, bugün hâlâ bizim hukuk sistemimizin temelini teşkil eden kanunlaştırmaları kazandıran adam; bilgeliği, ince kültürü, özverisi ve türlü alanlarda en deneyimli uzmanları seçme yeteneği sayesinde bilgece ve ileri görüşlü bir şekilde hüküm süren bir adam, Prokopius'un eserinde kötü ve aptal bir zorba haline gelir; sinsi, çelişik ama aynı zamanda yalancılara kolay bir kurban, öfkeli, ikiyüzlü, palavracı ve yalan yere yemin eden, kavgacı ve şerefsiz, her zaman suç ve kötülükler tasarlamaya hazır birine dönüşür. Kısacası, Prokopius'a göre, "doğa, dünyanın geri kalanından tüm kötülükleri alıp onda yoğunlaştırmış gibidir."

Prokopius, özellikle Theodora'nın evlilik öncesi yaşamının en müstehcen ayrıntılarını tarayıp ortaya çıkarmaktan fazlasıyla keyif alıyordu. Dileyenler oldukça onur kırıcı kitapçığın Yunancasını ya da mevcut birçok çevirisinden birini okuyabilir; burada İmparator Justinianus ve İmparatoriçe Theodora'yı "alçak şeytanlar" veya "kötülük dolu ruhlar" gibi ifadelerle tanımlamakla kalmaz; *basileus*'un karanlık bir portresini çizmekten, *basilissa*'nın geçmişinin en kirli ve küçük düşürücü ayrıntılarını, Konstantinopolis'teki subay gazinosunda dinlediği kışla dedikodularını abartarak anlatmaktan da

epey zevk alır. Adil bir aristokrat, üstelik bizzat haksızlığa uğramış biri olarak bunlar üzerine yemin eder. Kötü niyetinin kanıtını, Justinianus'un gerçekten başardıkları – ki hiç de az sayılmazlar – ve ayrıca diğer kaynaklarda, hatta aynı dönemdeki kaynaklarda bile, hükümdar hakkında yazılanlardan da elde edebiliriz. Bunlara göre, Justinianus şefkatli, iyi niyetli ve cömert bir adamdır, öfke ve intikam hislerinden tamamen uzak, halkının refahını önemseyen biridir. Aynı Prokopius, *Gizli Tarihler*'inde bu kadar bolca kötülük saçarken, başka bir eserinde Justinianus üzerine tamamen farklı bir değerlendirme yapar. *Binalar Üzerine* adlı bilimsel incelemesinde, onun olağanüstü zihinsel yeteneklerini över – bilgelik, zekâ, öngörü, derin düşünme, kurnazlık – ayrıca tükenmez enerjisini, eşsiz irade gücünü, fedakârlığını, ikna yeteneğini ve yüce gönüllülüğünü de takdir eder. Justinianus imparatorluğu genişletti, şehirler kurdu, kanunları yeniden düzenledi, nüfusu zenginleştirdi, sınırları korudu: Bunlar, aynı kişiye ağır hakaretlerden geri durmayan Prokopius'un sözleri. Aynı kişinin kaleminden çıktığına inanmak güç.

Theodora'nın özel hayatına dair başlıca kaynak esasen Prokopius'un *Gizli Tarihler* adlı eseridir. Elbette ki ona inanma ya da en azından kayıtsız şartsız inanma mecburiyetimiz yok. Öte yandan, özellikle monofizit teolojik doktrini takip eden Doğu Hristiyanları arasında yaygın olan, öğreticiliğine rağmen inandırıcılıktan uzak diğer versiyonları da kabul edemeyiz. Bunlardan birine göre, Theodora, geçimini Konstantinopolis'teki mütevazı evinde yün eğirerek sağlıyordur ve daha sonra Santa Misericordia adına bir kilise yaptırmıştır. Bir diğer kaynağa göre ise Theodora, Suriye'deki Mabbug-Hierapolis'li bir monofizit rahibin kızıdır ve Justinianus onunla Perslere karşı yürüttüğü bir sefer sırasında tanışıp onu babasından istemiştir; ki bu evlilik iznini ancak Theodora'yı asla monofizit inancını terk etmeye zorlamayacağına yemin etmesi üzerine alabilmiştir. Bu versiyon açıkça uydurmadır çünkü Justinianus hiçbir zaman bizzat askeri sefere katılmamıştır ve evliliğinden önce Perslere karşı hiçbir sefer düzenlenmemiştir. Öte yandan, diğer anlatının da yanlış olduğu belli, çünkü Santa Misericordia Kilisesi, imparator Theophilos'un karısı, yani başka bir Theodora (9. yüzyılda yaşamış) tarafından inşa edilmiştir.

Sonuç olarak, Theodora'nın biyografisine dair Prokopius'un bildirdiğinden çok fazla ve farklı bir şey bilmiyoruz ve onun bu bilgileri, hem kişisel nedenler hem de aristokratik bir aileden gelmeyen ve ayrıca rezil bir mesleği uygulamış güçlü bir kadına karşı beslediği sınıf ayrımcılığıyla karışık hisler yüzünden ne kadar kötü niyetle aktardığını anladık; ek olarak, bağımsız ve toplumsal kısıtlamalardan kurtulmuş bir kadına karşı bol miktar kadın düşmanlığını da ekleyelim. Bunları, bugün bile imparatoriçenin açıkça taraflı, kötücül ve dedikodu dolu portresini muhtemelen kolaylıkla inanacak bir kitle bulacağını düşünen bir kaynağa dayanarak aceleyle oluşturan herkes bilmelidir. Kulağa tuhaf gelse de (ancak bir dereceye kadar), Prokopius, çağdaşlarına kıyasla, heyecan verici ayrıntılara hevesli gelecek nesiller arasında daha fazla yankı bulmuştur: Dedikodunun gücü.

Prokopius'un anlattıklarında bir gerçek payı olduğunu da hesaba katmalıyız ancak sadece Theodora'nın öncelikle güzeller güzeli bir kadın olduğunu düşünmemize yetecek kadar: Küçük ve kırılgan, yüzü soluk ama güzel, bakışları canlı, gözleri siyah, koyu saçları gürdü; harika bir kişilik ve olağanüstü niteliklere sahip bir *femme fatale* diyebiliriz. Tiro kökenli ve Libya Pentapolisi'nin yöneticisi Hekebolos'un metresi olmak için aktrislik mesleğini bırakan Theodora, sonra Hekebolos tarafından kovulmuştu: Bunun üzerine İskenderiye, Antakya ve ardından Konstantinopolis'e taşınmış ve burada da hayatta kalmak için lütuflarını sunmaya devam etmişti.

Prokopius'un yazdıklarına bakılırsa, Justinianus başkentte ona ilk bakışta ve derinden âşık olmuştu. Antakyalı Macedonia adlı bir dansçının ikisinin arasında çöpçatanlık etme ihtimali yüksek. Bu dansçının, Justinianus üzerinde, ondan mektupla Doğu'nun ileri gelen zenginlerinin idamını ve mallarına el konulmasını (o zamanlar yaygın bir uygulamaydı) talep edip elde edecek kadar etkili olduğu söylenir. Macedonia ayrıca Theodora'yı da tanıyordu, Hekebolos tarafından kovulduğunda onu Antakya'da ziyaret ederek teselli edip cesaretlendirmişti. İşler nasıl gitmiş olursa olsun, ikisi bir araya geldi ve birbirlerine âşık oldular ya da daha doğrusu, kesinlikle Justinianus âşık oldu.

Onları hayal edebiliriz: Justinianus çekingen, içine kapanık, kendini işine adamış, Theodora ise büyüleyici ve coşkulu. İkisi de geleceğin onlara neler getireceğini bilmiyordu. Justinianus, kendi çocuğu olmayan ve onu evlat edinerek ismini veren İmparator Justinus'un en sevdiği yeğeniydi. Asıl adı ise Flavius Petrus Sabbatius'du. Justinus, yeğeninin kültürel ve dini eğitimini üstlenmiş, askeriyedeki kariyerine önayak olmuştu. İmparator amcasının koruyucu kanadı altında saraya girdiğinden beri, herkesin bildiği gibi, aslında krallığın dizginlerini sahne arkasında Justinianus tutuyordu.

Justinus İmparatorluk tahtına zaten yaşlıyken (o zamanlar için), 68 yaşında çıkmıştı. En önemlisi, okuma yazması yoktu, belki de alfabeyi bile bilmiyordu; bu, Doğu Roma İmparatorluğu'nda nadir bile değil, neredeyse eşsiz bir olaydı. Hatta hukuk müşaviri, etkili ve çok değerli Proclus'un (Justinus en azından yardımcı seçiminde iyiydi) hazırladığı resmi belgelere tek başına imza bile atamıyordu. Kendince şöyle bir çözüm bulmuştu: Yardımcıları bir parça ahşabın üzerine oyulu latince *legi*, yani "okudum" kelimesini imzalanacak belgenin üzerine yerleştiriyor, kalemi mürekkebe daldırıyor ardından imparatorun elini tutarak ahşaba oyulmuş harfler boyunca yönlendiriyorlardı. Bu ayrıntıları bize ileten kişi yine Prokopius'tur; eski imparatora biraz daha hoşgörülü davranarak onu sonuçta mütevazı, kaba, yeteneksiz, dört nala bunaklığa koşan bir yaşlı şeklinde tanımlayan tarihçi, imparatoruysa kim olduğu belirsiz kaba bir Balkan askeri, tıpkı yeğeni Justinianus gibi "köylü" biri olarak görüyordu.

Ancak Justinus, Justinianus ile Theodora'nın evlenmesine karşıydı. Nasıl? Seni en iyi okullara gönderdim, askerlik kariyerinin önünü açtım, imparatorluk tahtında halefim olmanı istiyorum ve sen ise bir oyuncuya âşık olmakla meşgulsün? Soyu sopu belirsiz bir kadına? Bir ayı eğiticisiyle bir sirk aktrisinin kızına? Bir kenar mahalleliye? Justinus'un düşünceleri muhtemelen aşağı yukarı böyleydi, belki de yaşlandıkça bunadığından değil, kendi de mütevazı bir köylü aileden geldiğinden. Bugün söylendiği gibi, kendi kendini yetiştirmişti. O dedikoducu Prokopius'un (ve ona hâlâ inananların) haberi olsun, belki fark etmemiştir ama Balkanlarda çiftçilik, çobanlık ya da domuz bakıcılığı yaparken yoksulluğundan kaçıp yanında bir

çıkın bisküviyle her şeyi geride bırakarak başkente gitmiş, orduya katılmış, hatta imparator seçilecek kadar askeri kariyer yapmış biri, sandığı kadar aptal olmayabilir.

Belli ki Justinus, yeğenine, Theodora ile birlikteliğini hoş görmeyecek kadar değer veriyordu. Ancak evliliğin en büyük muhalifi karısı Eufemia idi. İmparatoriçenin bu kararlı muhalefeti, kulağa biraz tuhaf geliyor; bunun nedeni Eufemia'nın kocasının siyasi işlerine karışma alışkanlığından ziyade, onun da gayet mütevazı bir kökenden gelmesiydi, zira asıl adı Eufemia değil, Lupicina'ydı. Dedikodulara göre – elbette kaynak yine Prokopius – Justinus karısını köle pazarından satın almış ve onunla "alışılmışın dışında", yani pek de düzgünce resmi olmayan bir evlilik yaparak birleşmişti çünkü Eufemia düşük bir konumdaydı. Her ne kadar Eufemia'nın, yeğeninin evliliğine karşı çıkmak için geçerli nedenleri olmasa da muhalefetini, muhtemelen saray soylularına yaranmak için sonuna kadar sürdürdü.

Bu ilk engel çok geçmeden aşıldı çünkü Eufemia kısa bir süre sonra öldü. Başka ve çok daha zorlu bir engel kalmıştı: yasa. Gerçekten de, mevcut düzenlemelere göre, bir senatör veya üst düzey bir saray yetkilisi – hele ki imparatorun gözdesi – köle kadınlarla, fahişelerle, aktrislerle veya metreslerle evlenemezdi.

"Yasa kondu, hile bulundu" derler halk arasında; bu, bir kuralı atlatmak isteyen kurnazlık ve sahtekârlıkla bunun üstesinden gelir demektir. Justinianus daha da fazlasını yaptı: Yasayı atlatmadı, yaşlı amcasını yasayı değiştirmeye zorladı. Kaynaklarda bunu nasıl başardığına dair bilgi yok, muhtemelen zihinsel zayıflığından faydalanmıştı. Konunun meraklıları, yakın tarihli olaylar arasında buna benzer durumlar bulabilirler. Biz ise antik dünyanın daha rahat ortamında kalmayı tercih ediyoruz. MÖ 523 ile 520 arasında, Justinus yürürlükteki hükmü kaldırarak, mesleklerini terk edip arkasından pişmanlıklarını gösteren aktrislerin imparatorun onayıyla evlenmelerine izin veren yeni bir yasa çıkardı. Ayrıca zaten unvan bahşedilmiş aktrislerin ek izne tabi olmadığı belirtildi. Bu, tam da Theodora'nın durumuydu zira Hekebolos'un metresi olmak için aktrisliği bırakmıştı ve Justinianus'un metresi olur olmaz da onun tarafından *patrizia* unvanı verilerek soylu seviyesine yükseltilmişti.

Düzenleyici hüküm, aslında daha vurgulu ve ciddiydi: "İyiliksever imparator, cinsiyetlerinin zayıflığıyla utanç verici bir meslek icra etmeye itilmiş kadınlara, kendilerini bu çamurdan çıkarıp itibarlı kişilerin yanında sığınma fırsatı vermekten hoşnut. Eğer bu kadınlar eski mesleklerini terk etmişlerse, saygın insanlar onları kınayarak iyi niyetlerine karşı gelmeyecektir."

Yeni yasa, besbelli bir genel hüküm, imparatorun cömert bir jesti gibi sunulmuşsa da aslında hedefin Theodora olduğu açıktı çünkü o zaten Justinianus ile tanışmadan daha önce Hekebolos ile resmi bir evlilik yapamamıştı. Hepsinden önemlisi, yasa özellikle Justinianus'a yönelikti çünkü alanen asalet unvanı almış eski bir aktrisle "herhangi bir sınıftan" erkeğin evlenebileceği belirtiliyordu.

Justinianus'un saltanatı boyunca, son derece kadınlar lehine bir dizi yasal düzenleme yaptığı unutulmamalı: Bunlara proto-feminist demek hem cömert hem de yanıltıcı olur. Örneğin, zina konusunda: Kocaların zina yapan eşlerini ve suçüstü yakalanan sevgililerini öldürmesine izin veren hüküm hâlâ yürürlükteydi ama bir *Novella*'ya (yani Justinianus'un yayımladığı *ex novo*: baştan yazılmış yasa) göre ise, sadece erkek öldürülebilir, kadın manastıra kapatılırdı (elbette, mutlu olunacak bir durum değilse de yine de ölmekten iyidir). Yeni yasayla, kocanın aldatan eşini affetme ve eve geri almasına izin verilirken, sadakatsizlik kanıtlanmadan boşanma yasaklanmıştı. Elbette Justinianus yasalarının kocanın sadakatsizliğini aynı şekilde ele almasını bekleyemeyiz ancak bu konuda da belirli bir hoşgörüyü göz ardı etmemek gerekir; örneğin "geçerli neden" yüzünden boşanmada kocanın sevgilisini eve getirmesi veya aynı şehirde ayrı bir ev açması gerekçe kabul edilmiyordu. Kadınlara karşı böyle bir hoşgörüden bahsedilmese de o döneme göre bu da bir gelişmedir.

Bu şekilde Justinianus Theodora'yı gelin alıp evliliklerini kutlayabildi; Paskalya'dan üç gün önce (1 Nisan 527) aristokratların memnuniyetsizliği, aleni kınamaları arasında yakışıksız kabul edilen bir dönemde: "Ama nasıl? Roma'nın kadınları arasında en soylu, en kültürlü, en iffetli, en güzel, en düzenli olanını seçebilirdi, gitti yerine kendine, en pis çirkinliklerle lekelenmiş bir kadını aldı," yorumları görülüyor, elbette yine bizim Prokopius'a göre.

Ancak herkes onunla aynı fikirde değildi. Birçok diğer kişi, hatta senatörler ve aristokrat elitin temsilcileri arasındakiler bile, ona bir tanrıça gibi saygı gösteriyorlardı; rahipler ona hiç itiraz etmiyor, askerler onun için hiçbir görevi yapmaktan kaçınmıyor, halk onu taparcasına seviyordu. Halk arasında kadınlar, özellikle de daha şanssız, sömürülen veya zorluk çeken kadınlara Theodora her zaman, kendine masraf çıkarsa da yardıma hazırdı; kendi geçmişini unutmamıştı. Fahişeleri rehabilite etmek ve içinde bulundukları durumdan kurtarmaya yönelik tüm tedbirlerin arkasında Theodora vardı, örneğin, dümbüklerin tutuklanmasını veya Konstantinopolis'teki genelevlerin kapatılmasını öngören kanun veya fuhşa zorlanan kadınlara "rehabilitasyon" sonrasında manastırlarda küçük bir gelir sağlanması veya onlar için özel bir sığınağın, *Metanoia* ("Tövbe Sarayı") inşası gibi.

Muhtemelen çok az kişi Theodora'nın sözde zalim olduğuna veya evlilikdışı çocuğu hakkında dolaşan hikâyeye inanıyordu. Söylentiye göre Theodora, düşük yapmak istemiş ("ilk sefer de değildi" diyorlardı malum dedikoducular) ama zamanında yapamamıştı. Hatta çocuk doğduktan sonra biyolojik babası onu Arabistan'a götürmemiş olsa, çocuğu öldürmeyi bile düşünebilirdi. Baba, ölüm döşeğinde oğluna annesinin kim olduğunu açıklamıştı ve Giovanni adlı bu genç, bu arada imparatoriçe olmuş annesiyle buluşmak için Bizans'a gelmişti. Kamerlengo'lar (imparatorluk ziyaretçi karşılama salonlarını yöneten hizmetkârlar) ona oğlu Giovanni'nin geldiğini haber verdiğinde Theodora öfkeye kapılmış, kocasının duyabileceği düşüncesiyle dehşete düşmüş ve genci hizmetkârlarına teslim etmişti: Devamında Giovanni'den hiçbir haber alınamadı, kimse onu görmedi, imparatoriçenin ölümünden sonra bile.

Halk ne bu hikâyelere kulak asıyor ne imparatoriçenin geçmişine takılıyor ne de kişisel bakımına ve sağlığına çok zaman ayırmasını umursuyordu. Theodora güzellik bakımına sabah erkenden başlayıp gün sonuna kadar devam ediyordu, tüm bunlar sadece kahvaltı yaptıktan hemen sonra dinlenip öğle ve akşam yemeklerinde türlü türlü yiyecek ve içeceğin tadını çıkarmak içindi; böyle ayrıntılar muhalifler için önemliydi ama siyasi ve idari yeteneklerini takdir edenleri etkilemiyordu. Çünkü sonunda, Justinianus'un bilgece

ve kurnazlıkla hem kendisi hem de İmparatorluk için en iyi kadını seçtiğini anladık, olaylara tanıklık eden ve kesinlikle Prokopius'tan daha bilgili (ayrıca daha dengeli ve tarafsız) Lidyalı Ioannis'in söylediği sözlerle ifade etmek gerekirse, "yaşamış tüm kadınlardan zekâ bakımından üstün ve merhameti sayesinde adaletsizliğin kurbanlarına özenli, yönetimin uçuruma düşmesine katlanamayan" biriydi.

Theodora, hükümdarlığa layıktı, sadece kocasının yanında durmakla da yetinmedi, aynı zamanda politik, sosyal ve dini konulara aktif bir şekilde, sorumlulukla ve bağımsızca katıldı; böylece karanlık geçmişi ne olursa olsun kendisini kanıtlayıp tamamen temize çıkmayı başardı. Bu sonuca ulaşmak kolay olmadı, Justinianus için onu *patrizia* sınıfına yükseltmek, onunla evlenmek ve onu tahta geçen ilk aktris yapmanın da kolay olmadığı gibi. Kolay değildi ama bunu başardı, ikisi de başardılar.

Okuma Önerileri

Diğer metinlerde, özellikle Efesli Ioannis ("Vite di Tommaso e Stefano", *Patrologia Orientalis* XVII, 189) gibi doğulu metinlerde veya daha sonraki metinlerde (Zonaras, *Epitome* XIV,5) birkaç söz dışında, yukarıda belirtildiği gibi, Justinianus ve Theodora'nın evliliğinin ve "yetkisiz" biyografilerinin ana kaynağı (bu eser çift hüküm sürdüğü sırada ya da en azından Theodora'nın ölümüne kadar gizlice dolaşımda kalmıştır) Prokopius, *Carte segrete*'dir [Gizli Tarihler]. Özellikle Justinus ile ilgili olaylar 6. bölümde yer alır; 8. bölümde Justinianus'un görünüşü ve karakteri anlatılır; Theodora'nın evlilik öncesi yaşamı 9–10. bölümlerde anlatılır; özellikle 11. bölümde imparatoriçe olarak günlük yaşamının ayrıntıları yer alır; 17. bölümde sözde oğlu Giovanni'nin hikâyesi anlatılır. Prokopius da *Sugli edifici* [Yapılar Üzerine] adlı eserinde Theodora'nın güzelliğinden bahseder ve burada hiçbir heykelin imparatoriçenin güzelliğine denk olamayacağını, çünkü bir ölümlünün onun kişiliğinin ahenkli figürünü yansıtmasının kesinlikle imkânsız olduğunu kabul eder (I, 11.8–9). *Chronicon Paschale*, s. 616 Dindorf, Giovanni Lido, *Le magistrature dello Stato romano* III,57.4; 62.3; 69.3 (Theodora hakkındaki hükmün alındığı pasaj); ayrıca Prokopius'un kendisi, *Sugli edifici* I,1.8–11 ve 15 (burada onu 'şefkatli bir baba' olarak adlandırır) Justinianus'un nitelikleri hakkında bolca tanıklık eder. Justinianus'un çıkardığı kanun *Codex Justiniani* 5.4.23'te yer alır; Justinus'un boşanma ve zina hakkındaki kanunu (556 tarihli) *Novellae* 134.10'da yer alır; fuhuşla mücadele tedbirlerine yapılan atıflar da Giovanni Malala, *Epitome storica* XVIII, 23–24'te yer alır.

Theodora'nın maceralarıyla ilgilenen akademisyenlerin sayısı az değildir. G. Ravegnani, *La cortigiana che regnò sul trono di Bisanzio*, Salerno editrice, Roma 2016 Theodora'nın kişiliği hakkında neredeyse eksiksiz bir bilgi sunar. P. Cesaretti, *Teodora. Ascesa di una imperatrice*, Mondadori, Milano 2001 eserinin okunması da yararlıdır. Uluslararası bibliyografyaya göz atmak isteyenler için: D. Potter, *Theodora. Actress, Empress, Saint*, Oxford University Press, Oxford 2015 ve J.A.S. Evans, *The Empress Theodora: Partner of Justinian*, University of Texas Press, Austin 2002. Bu örnekte olduğu gibi asla hafife alınmaması gereken kaynak ile ele alınan nesne arasındaki ilişkiye odaklanan bir çalışma ise H.-G. Beck, *Lo storico e la sua vittima. Teodora e Procopio*, Laterza, Roma-Bari 1988 (orj: *Kaiserin Theodora und Prokop. Der Historiker und sein Opfer*, Piper, Münih-Zürih 1986).

Justinianus ve hükümdarlığı için bilge ve iyi bilgilendirilmiş bir rehber P. Maraval, *Giustiniano. Il sogno di un impero cristiano universale*, 21 Editore, Palermo 2017 (orj: *Justinien. Le rêve d'un empire chrétien universel*, Tallandier, Paris 2016). Justinianus'un evlilik ve kadınların statüsüne ilişkin yasaları hakkında şu yoğun çalışmaya bakılabilir: L. Sandirocco, "Giustiniano e le *mulieres scenicae*. Una rilettura della *Novella* 14 del 535", *Studia et Documenta Historiae et Iuris*, 83, 2017, s. 165–212.

GÜNDEN KALANLAR
Romulus Augustulus: Son İmparator

İmparatorluk nasıl öldürülür ve sonsuza kadar yaşatılır?

Geçmişe doğru güzel bir adım atalım, anlatacağımız olay bunu hak ediyor ve Hadrianopolis'e (günümüz Edirne'si, Türkiye'nin Avrupa kısmında) gidelim. Bu şehrin yakınlarındaki bir düzlükte, 9 Ağustos 378'de Doğu Roma İmparatoru Valens'in komutasındaki 15.000 kişilik bir ordu, barbar kavimlerin oluşturduğu bir koalisyon tarafından katledildi: Gotlar, Alanlar, Hunlar ve Vandalların başında Got lider Fritigerno vardı. Bu, Roma İmparatorluğu tarihi için korkunç bir andı, korkunç ve hayati: Olayın çağdaşları bunun tüm önemini ve ciddiyetini hissetmişti. Bir arada yaşama sorunları olan halkların bir eritme kazanına dönüşüm süreci; dönüm noktasına ve geri dönüşsüz bir noktaya gelmiş, artık yetersiz kalan politik ve idari yapılarla ayakta duran bir imparatorluğun tüm zayıflığını ve kırılganlığını ortaya koyuyordu.

Hadrianopolis'ten sonra hiçbir şey eskisi gibi olmadı. Her şey hızla ve amansızca değişti: sembolik tarih 476'ya, tam olarak 476 yılının Eylül ayına gelene dek; Hadrianopolis'in üzerinden neredeyse bir asır geçmişti. Bu yıl, ki üstüne bir de artık yıldı, tarih kitaplarında Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküş tarihi olarak anılır. İmparatorluk gerçekten çöktü mü? Aslında ne oldu?

Yaklaşık otuz yıl önce, antik dünya tarihçisi Alexander Demandt, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü açıklamak için tarihçilerin öne sürdüğü tüm nedenleri titizlikle alfabetik sıraya dizerek – keskinlik

tutkunu iyi bir Alman gibi– listeledi. Toplam 210 neden vardı. A'dan Z'ye kadar dizilen bu nedenler arasında hipotermi, iktidarsızlık ve eşcinsellik de yer alıyordu. Tüm nedenleri dikkate almıştı, biri dışında: Batı Roma İmparatorluğu bir hile ardından düşmüştü. Bu hileyi tasarlayan ve uygulamaya koyan, kraliyet ailesinden Germen komutan Odoacer idi. Bakalım nasıl bir hileydi?

Odoacer İtalya'ya doğru yol alırken, çok bahsedilen bir keşişle tanışmak için Noricum'a (şu anki Orta Avusturya) uğradı. Bu keşiş, Odoacer'i şöhretli bir geleceğin beklediği kehanetinde bulunan Aziz Severinus'tu. Onu ziyaret etmeye gittiğinde, Odoacer oldukça mütevazı giyinmişti ve uzun boylu da olduğundan dar hücreye girerken başını eğmek zorunda kalmıştı. Onu uğurlarken, aziz şöyle dedi: "Git, git İtalya'ya; şu an sefil derilere bürünmüş olabilirsin ama yakında birçok insana büyük zenginlikler sunabileceksin."

Öyle oldu; bugün bile Odoacer'in ismi ünlüdür çünkü Batı'nın son imparatoru, sonradan tarihe Augustulus, "küçük Augustus" diye geçen Romulus'u tahttan indiren kişidir. Aslında, bu sadece 14 yaşında, korkak ve tamamen işe yaramaz çocuk, Attila'nın eski danışmanı ve ardından büyük komutanı, Güney Galya'daki Roma birliklerinin komutanı, babası Flavius Orestes'in isteği üzerine senato tarafından imparatorluk tahtına oturtulmuştu. Ancak ne Konstantinopolis'teki Doğu imparatoru ne de Batı İmparatorluğu onu hiçbir zaman Batı'nın Augustus'u olarak tanımadı. Başka bir deyişle, meşru bir imparator değil, bir taht gaspçısıydı. Zaten Batı imparatoru vardı ve bu Julius Nepos'tu; sadece iki yıl önce Konstantinopolis'ten İtalya'ya gönderilmiş ancak daha sonra Orestes tarafından Dalmaçya'ya sığınmak zorunda bırakılmıştı. Nepos 476'da hâlâ oradaysa da imparatorluk tahtını geri alma umudunu kaybetmemişti.

476 yılının Ağustos'unda Odoacer harekete geçti. İlkin, gaspın beyni olan Orestes'i öldürttü ve ardından uzun zamandan beri devam eden ordulara para ödenmesi sorununu, tarıma uygun arazileri dağıtarak çözdü. Karşısında en büyük zorluk kalmıştı: Romulus Augustulus'u nasıl ortadan kaldıracaktı? Odoacer, en azından fiziksel olarak, onu ortadan kaldırmayarak kurnaz bir siyasi hamleyle saf dışı bırakmayı tercih etti. Senatonun Zeno'ya, Doğu imparatoruna bir

mektup göndermesini sağladı. Mektup (senato yazmış olsa da, yazarı açıkça Odoacer'di) tahtın Doğu ve Batı arasında bölünmesi gerekmediğini, tek bir imparatorun iki imparatorluğu birden yönetmeye yeteceğini bildiriyordu. Üstüne, senatörler, kendi çıkarlarını koruması için büyük politik ve askeri deneyime sahip Odoacer'ı seçtiklerini ileri sürüyorlardı: Zeno'nun ona *patrizio* unvanı vermesini ve İtalya'nın yönetimini ona bırakmasını rica ediyorlardı.

Roma Senatosu'nun gönderdiği elçiler bu teklifi Zeno'ya ulaştırdılar. Ancak aynı günlerde Julius Nepos da Zeno'ya elçiler yollamıştı; ondan İtalya'ya dönüp hakkı olan yerini geri alması için gereken yardım ve desteği, yani para ve askeri birlik istiyordu.

Doğu imparatoru Batı İmparatorluğu'nun hayatta kalmasını sağlamak için son şansı üzerine hamle yapıyordu, Odoacer ileri görüşlü ve dikkatlice hareket etmişti: Romulus Augustulus'u öldürebilir ve Julius Nepos'un geri dönüşünü doğrudan destekleyebilirdi ancak bu ona pek bir şey kazandırmayacaktı. Onun yerine, bu hamle aracılığıyla başa çıkılması zor konuyu Zeno'ya bırakmıştı, ki imparator da tam Odoacer'in beklediği gibi davrandı. Zeno, aslında her iki talebi de dikkatlice değerlendiriyordu.

Julius Nepos'a dostça ve samimi görünen ancak özünde tutarsız bir mektup gönderdi; dayanışma ve anlayış gösteriyor ama yine de hiçbir somut yardımı garantilemiyordu. Senato elçilerine, Batı imparatorunun zaten sağ salim durduğunu söyledi: sadece senatonun onu geri dönüşünde layıkıyla karşılaması gerekiyordu. Odoacer'in hizmetlilerine ise ona *patrizio* unvanını mutlulukla bahşedebileceğini ancak bunun hiç gerekmediğini çünkü bunu zaten Julius Nepos'un yaptığını belirtti. Mektupta, Zeno ayrıca Odoacer'ı yönetimi en doğru ve sağlam şekilde sürdürdüğü için tebrik ediyor; Odoacer'in imparatoru ağırlayacağına ve onun da Zeno'ya bu büyük onuru, *patrizio* unvanını onaylayacağına güvendiğini ekliyordu.

Ancak asıl önemli nokta başka bir yerdeydi: Bu iletide Zeno, Odoacer'e *patrizio* unvanıyla hitap ediyordu. Pratikte, onun zaten bu rütbede olduğunu tanıyordu. Zeno'ya göre, kendisi arabulucu ve garantör rolünü iyi oynamıştı, Julius Nepos'un İtalya'ya dönüşünü tavsiye etmiş ama aslında ona hiçbir şey vermemişti. Aynı anda,

Odoacer'e *patrizio* unvanıyla, yani İtalya'nın etkin yöneticisi diye hitap ediyordu.

Odoacer, istediğini elde etmişti: İtalya'yı yönetmek. Aynı zamanda, Batı İmparatorluğu tahtında meşru olduğu kadar da etkisiz imparatoru tutarak, bugünkü adıyla, kurumsal doğruluğu koruyordu. Bunun üzerine hemen Romulus Augustulus'u görevden alıp Napoli'deki Lucullanum Kalesi'ne, günümüz Castel dell'Ovo'suna sürgüne göndererek – cömert bir yıllık geliri olan altın bir sürgün – durumu eline aldı. Hepsinden önemlisi derhal Zeno'ya imparatorluk armalarını, giysilerini, tacını ve imparator pelerinini gönderdi.

Bu hareketle – aslında hileyle – Batı Roma İmparatorluğu son nefesini verdi. Doğal bir ölüm değildi: Bazılarına göre öldürüldü. Katil yakarışlar, gözyaşları, kan dökmeden mükemmel cinayeti işlemiş bu barbar liderdi. Roma ölmüştü, ancak bazıları onun uzun süreden beri ölü olduğunu ama çok az kişinin bunun farkına vardığını söylüyorlardı: Sessizce ölmüştü.

Gerçekten öyle mi? Belki de hayır, Roma ölmemişti, 476 yılında da ölmediği gibi. Ne Roma ne antik dünya. Eğer konuya bu açıdan bakarsak, antik dünya bugün hâlâ yaşıyor ve birileri ondan bahsettikçe, onu okudukça ya da dinledikçe yaşamaya devam edecek. Antik dünyanın en güzel hilesi, belki de budur?

Okuma Önerileri

Odoacer'in Aziz Severinus ile karşılaşması, Eugippius'un *Vita di San Severino* 7.1'de anlatılır. Odoacer'in gazilere toprak dağıtma siyaseti Prokopius'un *La guerra gotica* 1, 1.8'de açıklanmıştır. Senatonun ve Julius Nepos'un Zeno'ya gönderdiği elçilikler ve Zeno'nun cevabı Malchus'un fr. 14 (= *Excerpta Constantiniana de legationibus gentium* 3) adlı eserinde yer alır.

Hadrianopolis Savaşı hakkında daha fazla bilgi için: A. Barbero, *9 agosto 378, il giorno dei barbari*, Laterza, Roma-Bari 2005. Odoacer hakkında: E. Caliri, *Praecellentissimus rex. Odoacre tra storia e storiografia*, Dicam, Roma 2017.

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü üzerine 210 teori, A. Demandt'in *Der Fall Roms. Die Auflösung des römischen Reiches im Urteil der Nachwelt*, Beck, Münih 1984 adlı eserinde bulunur. 476 yılı olaylarının çağdaşlar üzerindeki etkisi: G. Zecchini'nin "Il 476 nella storiografia antica", *Aevum*, 59, 1985, s. 3–23 adlı makalesinde incelenmiştir. Barbar generallerin kimlikleri hakkında: G. Traina, "L'impero d'Occidente e l'identità etnica dei *magistri militum*. Brevi

osservazioni", F. Oppedisano (ed.), *Procopio Antemio imperatore di Roma*, Edipuglia, Bari 2022, s. 221–227.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün "gürültüsüz" tanımı: A. Momigliano'nun "La caduta senza rumore di un impero nel 476 d.C.", *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia*, seri III, 3.2, 1973, s. 397–418 adlı makalesinden alıntıdır. Daha yakın bir tarihli çalışma için, A. Marcone'nin *L'ultimo anno dell'Impero. Roma: 476 d.C.*, Salerno editrice, Roma 2021 adlı eserine bakınız. "Roma uygarlığı doğal bir ölümle ölmedi, katledildi," ifadesi, A. Piganiol'un *L'empire chrétien (325–395)*, Presses Universitaires de France, Paris 1972² adlı makalesinin nihai cümlesidir.

Batı Roma İmparatorluğu'nun son dönemi üzerine genel bir bakış sunan eserler ise şunlardır: P. Heather, *La caduta dell'impero romano. Una nuova storia*, Garzanti, Milano 2006 (orj: *The Fall of the Roman Empire*, Macmillan, Londra 2005); A. Baldini, *L'impero romano e la sua fine*, il Mulino, Bolonya 2008 ve B. Ward-Perkins, *La caduta di Roma e la fine della civiltà*, Laterza, Roma-Bari 2010 (orj: *The Fall of Rome and the End of Civilization*, Oxford University Press, Oxford 2005).

DİZİN

Abro; *Kandaules'in gelininin varsayımsal adı;* 42.
Abrotonon; *Themistokles'in annesi;* 72.
Acherbas; *Elissa'nın amcası;* 34–35, 38.
Achillas; *XII. ve XIII. Ptolemaios döneminde general;* 161.
Adeimantus; *Korint şehrinin Yunan generali;* 78–79.
Aelianus, Claudius; *İmparatorluk dönemi Yunan filozofu ve yazarı;* 107.
Aemilius Lepidus, Marcus; *Romalı siyasetçi ve general;* 150, 157, 186.
Aemilius Paullus, Lucius; *Romalı siyasetçi ve general;* 136.
Aemilius Scaurus, Marcus; *Romalı siyasetçi ve general;* 150, 158.
Aeneas; *Efsanevi Yunan (ve daha sonra Roma) kahramanı;* 20, 34, 39, 71, 157, 175.
Aeneas Tacticus; *askeri kılavuz yazarı Yunan, muhtemelen aynı zamanda general;* 71.
Afrodit; *Yunan tanrıçası;* 36, 168, ayrıca bkz.
Agathias Scholasticus; *Bizanslı tarihçi;* 231.
Agrippa, Marcus Vipsanius; *Romalı general ve siyasetçi;* 170.
Aias; *Efsanevi Yunan kahramanı;* 16.
Aiskhylos; *Yunan tiyatro yazarı;* 86.
Akakius; *Theodora'nın babası;* 234.
Alarik, I.; *Vizigot kralı;* 214–220.
Alcaeus; *Yunan şair;* 41.
Alcippe; *Yaşlı Plinius'a göre bir fil doğuran Yunanlı kadın;* 153.
Aleksandros Severus; *bkz. Severus Aleksander Augustus.*
Amir b. Adi; *Cezime el-Abraş'ın yeğeni;* 206.
Amir b. Zarib b. Hasan; *Zenobia'nın babası;* 206–208.
Ammianus Marcellinus; *Romalı tarihçi;* 220, 231.
Ammonius; *Mısır elçisi;* 166.
Amon; *Mısır tanrısı;* 27.
Anastasya; *Theodora'nın kız kardeşi;* 234.
Antifilo; *Yunan ressam;* 153.
Antiokhos, III.; *Selevkos imparatoru;* 141–142.
Aollius; *Romulus ve Ersilia'nın oğlu;* 117.
Apollodorus; *Kleopatra'nın hizmetkârı;* 164.
Apollon; *Yunan ve Roma tanrısı;* 19, 74, 89, 150, 228.
Appianus; *Roma İmparatorluğu döneminde Yunan tarihçi;* 39, 158, 173.
Arimnestos; *Platea şehrinin Yunan generali;* 62.
Aristagoras; *Milet tiranı;* 70–71.
Aristides; *Atinalı siyasetçi ve general;* 62, 81.
Aristobulus; *Yunan tarihçi;* 49–50.

Aristogeiton; *Tiran katili;* 185.
Aristone; *Demaratos'un babası;* 68–69.
Aristonice; *Apollon rahibesi;* 74.
Aristoteles; *Yunan filozof ve yazar;* 3, 9.
Arkhidamos; *Sparta kralı;* 99.
Arktinos, Miletli; *Yunan şair;* 20.
Armodius; *Tiran katili;* 185.
Arrianus; *İmparatorluk döneminde Yunan tarihçi;* 59, 107.
Arruns; *Tarquinius Priscus'un oğlu (veya yeğeni) ve Lucius Tarquinius'un kardeşi;* 125.
Arsinoe; *Kleopatra'nın kız kardeşi;* 165, 169, 173.
Arşak, II.; *Ermenistan kralı;* 225–227, 231.
Artaksias, I.; *Ermenistan kralı ve krallığın kurucusu;* 141.
Artaphernes; *Pers general;* 62.
Artaserhas, I.; *Ahameniş hanedanının Pers imparatoru;* 84.
Artembares; *Med asilzade;* 53–54.
Artemidoros, Knidoslu; *Yunan bilgin ve öğretmen;* 188–189.
Asconius Pedianus, Quintus; *Romalı tarihçi ve dilbilimci;* 158.
Askanios; *Aeneas'ın oğlu;* 175.
Astyages; *Med imparatoru;* 50–59.
Ataulf; *Vizigot kralı ve I. Alarik'in kayınbiraderi;* 216.
Athena; *Yunan tanrısı;* 11, 13–14, 16–18, 76–77, 93–95, 100, 204.
Atilius Regulus, Marcus; *Romalı siyasetçi ve general;* 110.
Atilius Serranus, Aulus; *Romalı siyasetçi;* 109.
Atticus, Titus Pomponius; *Romalı senatör, kültür adamı ve Cicero'nun arkadaşı;* 153, 166, 173, 177, 192.
Attila; *Hun hükümdarı;* 245.
Augustinus; *Piskopos, teolog, tarihçi;* 200.
Augustus; *bkz. Octavianus, Gaius Julius.*
Aurelianus, Lucius Domitius; *Roma imparatoru;* 208–213.
Avillius; *bkz. Aollius.*
Balbus, Lucius Cornelius; *Romalı siyasetçi, Sezar'ın teğmeni;* 166.
Bassicio (Vasak Mamikonean); *Ermeni general;* 225, 231.
Belaş; *Sasani hanedanının Pers imparatoru;* 221–222.
Belisarius; *Doğu Roma Generali;* 235.
Benteshina; *Amori Krallığı'nın kralı;* 25.
Bibulus, Lucius Calpurnius; *Romalı amiral ve yazar, Marcus Calpurnius Bibulus ve Porcia'nın oğlu;* 180.
Bibulus, Marcus Calpurnius; *Romalı senatör, Porcia'nın damadı;* 162, 173, 180.
Brutus, Decimus Junius Albinus; *Siyasetçi, Romalı general, Sezar suikastçısı;* 179, 186, 188, 191.
Brutus, Marcus Junius, (resmi ismi: Quintus Servilius Caepio); *Siyasetçi, Romalı general, Sezar suikastçısı;* 167, 177–181, 183–186, 188–192.
Bukefalos; *Büyük İskender'in Atı;* 194.
Caecilius Metellus, Lucius; *Romalı siyasetçi ve general;* 144–145.
Caesar, Gaius Julius; *Romalı siyasetçi, general ve yazar;* 102, 108, 156–157, 160–169, 171, 173–192, 194, 196.
Caligula; *Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus'un takma adı, Roma imparatoru;* 158, 193–196.
Calpurnia; *Sezar'ın son eşi;* 187–190.
Camasb; *I. Kavad'ın kardeşi;* 221, 224.
Caracalla; *Marcus Aurelius Severus Antoninus Pius Augustus'un lakabı, Roma imparatoru;* 193, 199–200, 214.
Casca, Servilius Gaius; *Romalı senatör, Sezar suikastçısı;* 177, 184, 189, 191.
Cassius Dio; *İmparatorluk döneminde Yunan tarihçi;* 157, 173, 192, 196, 199–200.
Cassius Longinus; *Yunan filozof ve hatip;* 202, 205, 210.

Cassius Longinus, Gaius; *Romalı siyasetçi, Sezar suikastçısı;* 167, 169, 177–179, 183–185, 189–192.

Cato Minor, "Uticensis"; *Romalı siyasetçi, askeri yazar ve triumvir monetalis;* 179–181.

Cato, Marcus Porcius "Censor"; *Romalı siyasetçi ve general;* 39, 110, 151, 179.

Cezime el-Abraş; *MS 3. yüzyıl Bedevi generali;* 206–207.

Cicero, Marcus Tullius; *Romalı siyasetçi, hatip, yazar, filozof ve general ve anavatanın babası;* 12, 100, 116, 123, 136, 153–156, 158, 166, 173, 177–178, 192, 198.

Cinna, Lucius Cornelius; *Romalı siyasetçi;* 166.

Claudius Marcellus, Marcus; *Romalı siyasetçi ve general;* 136.

Claudius, Marcus Aurelius Flavius Valerius, "Gotik"; *Roma imparatoru;* 208.

Clytia; *Kandaules'in gelininin varsayımsal adı;* 42.

Consus; *Roma tanrısı;* 115.

Coponius; *Romalı heykeltıraş;* 153.

Cornelius Nepos; *Latin tarihçi;* 136, 138, 146, 245–247.

Crassus, Marcus Licinius; *Romalı siyasetçi ve general;* 175–177.

Curio; *Romalı siyasetçi ve general;* 166.

Curtius Rufus; *İmparatorluk dönemi Romalı tarihçi;* 107–108.

Darius, I. "Büyük"; *Ahameniş hanedanının Pers kralı;* 68–69, 73, 207, 213, 225.

Darius, III.; *Pers kralı, Ahameniş hanedanının sonuncu kralı;* 58.

Datis; *Pers general;* 62.

Dellius, Quintus; *Romalı general, Marcus Antonius'un teğmeni;* 168.

Demaratos; *Sparta kralı;* 67–71.

Demeter; *Yunan tanrısı;* 74.

Demetrius; *Pompey'in azatlı kölesi;* 148–149, 157.

Demofonte; *Efsanevi Yunan kahramanı;* 16.

Dido; *bkz. Elissa.*

Diodoros Siculus; *Yunan tarihçi;* 31–32, 86.

Diomedes; *Efsanevi Yunan kahramanı;* 16–17.

Dionysios Periegetes; *Yunan didaktik şair;* 39.

Dionysios, Halikarnaslı; *Yunan tarihçisi ve retorik öğretmeni;* 123, 135.

Dionysios, Yaşlı; *Siraküza tiranı;* 185.

Dolabella, Publius Cornelius; *Romalı siyasetçi ve general;* 166–167, 172.

Domitianus, Titus Flavius; *Roma imparatoru;* 152.

Efesli Ioannis; *Suriyeli piskopos ve tarihçi;* 242.

Efialtes; *Yunan çoban, Thermopylae'de yurttaşlarına ihanet etti;* 63.

Elagabalus; *ya da Marcus Aurelius Antoninus Augustus, Roma imparatoru;* 204.

Elissa; *Kartaca'nın kurucusu ve kraliçesi, Dido olarak da bilinir;* 33–40, 121.

Epeios; *Efsanevi Yunan kahramanı;* 16–17.

Ersilia; *Romulus'un gelini;* 117, 124.

Esopus; *Romalı aktör;* 155.

Eufemia; *I. Justinus'in Karısı;* 239.

Eugippius; *Kilise yazarı, Aziz Severinus'un biyografisinin yazarı;* 247.

Eumenes, II.; *Pergamon kralı;* 142.

Eurimaco; *Efsanevi Yunan kahramanı;* 16.

Eurybiades; *Spartalı amiral;* 78–80, 83.

Eustathius; *Bizanslı başpiskopos ve yazar;* 39.

Eutichide; *Otuz çocuk doğurmasıyla ünlü Küçük Asyalı kadın;* 153.

Eutropius; *Romalı siyasetçi ve tarihçi;* 124.

Fabius Maximus, Quintus; *Romalı siyasetçi ve general;* 136, 139–141.

Farnakes, I.; *Pontus kralı;* 165.

Favonius; *Romalı aristokrat;* 178–179.

Fidias; *Atinalı heykeltıraş;* 94–96, 100.

Flavius Josephus; *Yahudi tarihçi;* 173.

Flavius Orestes; *Attila'nın generali ve daha sonra Roma İmparatorluğu'nun hizmetinde;* 245.

Florus, Publius Annius; *Romalı tarihçi;* 123.
Fotius; *Konstantinopolis patriği ve Bizanslı yazar;* 47.
Fritigerno; *Got kralı, Hadrianopolis Savaşı'nın galibi;* 244.
Frontinus, Sextus Julius; *İmparatorluk dönemi Romalı yazar, Stratagem'lerin yazarı;* 135, 146.
Gabinius, Aulus; *Suriye valisi Pompey'e bağlı Romalı senatör;* 161–162, 167.
Galba, Servius Sulpicius; *Romalı senatör ve Sezar suikastçısı;* 177.
Galeria Copiola; *Romalı aktris;* 154.
Gallienus, Publius Licinius Egnatius; *Roma imparatoru;* 202, 204, 208, 210–211.
Gallus, Gaius Cornelius; *Romalı siyasetçi ve şair, Mısır'ın ilk valisi;* 170.
Gellius, Aulus; *İmparatorluk dönemi Romalı yazar ve hukukçu;* 158, 196.
Germanicus Julius Caesar; *Romalı general, İmparator Caligula'nın babası;* 194.
Gigis; *Lidya kralı;* 41–48.
Giovanni; *Theodora'nın sözde oğlu;* 241–242.
Gordias; *Efsanevi Frigyalı köylü;* 105, 107.
Gorgo; *Leonidas'ın gelini;* 70–71.
Guşnasb, Adur; *Sasani dönemi Pers soylusu;* 224.
Gylippus; *Spartalı general;* 64.
Hadrianus, Publius Aelius Traianus; *Roma imparatoru;* 193.
Hairan; *Septimius Odaenathus'un oğlu;* 202, 204.
Hamilcar; *Kartacalı general ve siyasetçi (MÖ 3. yüzyıl);* 110.
Hamilcar; *Kartacalı general ve siyasetçi, Hannibal'ın babası;* 110, 136.
Hannibal; *Kartacalı general ve siyasetçi;* 39, 102, 108, 110–112, 136–146.
Harpagos; *Astyages'in idarecisi, Med asilzade;* 50–58.
Hasdrubal; *Kartacalı general;* 143–144.
Hasdrubal Barca; *Hannibal'ın kardeşi;* 144.
Hattuşili; *II. Muvatalli'nin kardeşi;* 25.
Hattuşili, III.; *Hitit ordusunun generali;* 30.
Hekataios, Abderalı; *Yunan tarihçi ve filozof;* 31–32.
Hekebolos; *Roma'nın Doğu valisi, imparatoriçe olmadan önce Theodora'nın sevgilisi;* 237, 239–240.
Hektor; *Efsanevi Troya kahramanı;* 19.
Helen; *Yunan mitolojik karakteri;* 116.
Herakles; *Efsanevi Yunan kahramanı;* 34.
Heraklitos, Efesli; *Yunan filozof;* 6.
Herodot; *Yunan tarihçi, Tarih'in yazarı;* 12–15, 41, 47–48, 58, 65, 71, 86, 135, 207, 231.
Hippias; *Pisistratus'un oğlu, tiran suikastçıları tarafından öldürüldü;* 185.
Homeros; *İlyada ve Odysseia'nın yazarı olarak kabul edilen epik şair;* 11–12, 20–21.
Honorius, Flavius; *Roma imparatoru;* 215–216, 219.
Horenli Musa; *Ermeni tarihçi, Aurelianus'un mektuplaştığı kişi;* 209.
Hostus Hostilius; *Hostilius ve Ersilia'nın oğlu;* 117.
Hürmüz, II.; *İran şahı;* 214, 220, 228–229, 231–232.
Hüsrev, I.; *Sasani hanedanının Pers imparatoru;* 233.
Hüsrev, III.; *Sasani hanedanının Pers imparatoru;* 231.
Iarba; *Massitani kralı;* 37–39.
Incitatus; *Caligula'nın atı;* 193–196.
İdomeneos; *Efsanevi Yunan kahramanı;* 16.
İktinos; *Yunan mimar;* 95.
İskender, III. "Büyük"; *Makedonya kralı ve fatih, hem Avrupa hem de Asya'da hüküm süren ilk hükümdar;* 49–50, 58, 60, 65, 102–108, 147, 153, 175, 194, 196–197.
İulus; *bkz. Askanios;* 175.
Juba; *Numidya kralı;* 165.
Julia; *Jül Sezar'ın kızı;* 165.

Julia Domna; *Septimius Severus'un karısı;* 199, 204.
Julia Maesa; *Julia Domna'nın kız kardeşi;* 204.
Julius Nepos; *Son Batı Roma imparatoru;* 245–247.
Justinianus, I. Flavius Petrus Sabbatius; *Doğu Roma imparatoru;* 233–243.
Justinus, I.; *Doğu Roma imparatoru;* 234, 238–239, 242.
Justinus, Marcus Junianius; *Romalı tarihçi;* 39, 65, 107.
Jül Sezar; *bkz. Caesar, Gaius Julius.*
Jüpiter; *Roma tanrısı;* 120, 182, 187, 214–215; ayrıca bkz. Zeus.
Kalkhas; *Yunan kâhin;* 17.
Kallias; *Atinalı siyasetçi;* 89.
Kallikrates; *Yunan mimar;* 95.
Kallimakhos; *Atinalı general;* 62.
Kambises; *Ahameniş hanedanının Pers imparatoru;* 13–14, 56.
Kandaules; *Lidya kralı;* 41–48.
Kapis; *Capua'nın efsanevi kurucusu;* 186.
Kassandra; *Efsanevi rahibe ve kâhin;* 18.
Kavad, I.; *Sasani hanedanının Pers imparatoru;* 221–225, 227–231.
Kavad, II.; *Sasani hanedanının Pers imparatoru;* 221.
Khonsu; *Mısır tanrısı;* 27.
Kimon; *Atinalı siyasetçi ve general;* 88, 98.
Kirke; *Efsanevi büyücü;* 129.
Kiros, "Büyük"; *Ahameniş hanedanından olmayan Pers imparatoru;* 13–14, 49–50, 52–59.
Kiros, I.; *Ahameniş hanedanının Pers kralı, "Büyük" II.Kiros'un büyükbabası;* 50.
Kleomenes, I.; *Sparta kralı;* 69–70.
Kleopatra, VII.; *Mısır kraliçesi;* 34, 159–174, 201–202, 210, 230.
Komito; *Theodora'nın kız kardeşi;* 234.
Konstantin, I., Flavius Valerius Aurelius; *Roma imparatoru;* 198, 214–215, 220, 229.
Konstantin, II., Flavius Julius; *Roma imparatoru;* 214, 220, 232.
Korebos; *Yunan mimar;* 95.
Kroisos; *Lidya kralı;* 47.
Ksenofon; *Yunan general, tarihçi ve filozof;* 13–14, 50, 101, 186.
Ktesias, Knidoslu; *MÖ 5.-4. yüzyılda yaşamış Yunan tarihçi;* 59.
Labeo, Marcus Antistius; *Romalı siyasetçi ve hukukçu;* 179.
Laokoon; *Efsanevi Troya rahibi;* 17–18.
Leonidas; *Sparta kralı, Thermopylae kahramanı;* 70, 76.
Leskhes; *Yunan destan yazarı;* 20.
Lidyalı Ioannis; *Bizanslı bilgin;* 242.
Ligarius, Quintus; *Romalı senatör;* 177.
Likurgus; *Spartalı yasa koyucu;* 14.
Lisandros; *Spartalı general;* 136.
Livia Drusilla; *Octavianus'ın gelini;* 174, 194, 196.
Livius Andronicus; *Latin şair;* 20.
Livius Salinator, Marcus; *Romalı siyasetçi;* 111.
Livius Titus; *Augustus döneminin Latin tarihçisi;* 39, 108, 112, 119, 123–124, 135, 146, 157, 184, 196.
Lucius (Aurelius) Verus; *Roma imparatoru;* 64, 197.
Maathefeurura; *III. Hattuşili'nin kızı;* 30.
Macrobius, Ambrosius Theodosius; *Romalı yazar, dilbilimci;* 124, 173.
Malchus, Filedelfiyalı; *Bizanslı tarihçi;* 247.
Mandane; *Astyages'in kızı;* 50–54, 56.
Marcius Philippus, Quintus; *Romalı senatör ve siyasetçi;* 109.
Marcus Antonius; *Romalı siyasetçi ve general;* 160, 166–167, 184.
Marcus Aurelius Antoninus Augustus; *Roma imparatoru ve filozof;* 64, 193, 197.
Marcus Marius; *Cicero'nun mektuplaştığı kişi;* 154–155.

Marcus Spurius; *Romalı senatör;* 177.
Mardonius; *I. Serhas'ın emri altındaki Pers generali;* 62, 65.
Mars; *Roma tanrısı;* 113, 187.
Marsyas; *Efsanevi karakter;* 228.
Marsyas, Filippi'li "Genç"; *MÖ 3. yüzyılda yaşamış Yunan tarihçi;* 108.
Martialis, Marcus Valerius; *İmparatorluk dönemi Romalı epigrammist;* 158.
Maxentius, Marcus Aurelius Valerius; *Roma imparatoru (Konstantin'e göre gaspçı);* 214.
Mazdek; *Persli dini lider;* 223, 226.
Medusa; *Yunan mitolojisinden karakter;* 94.
Melkart; *bkz. Herakles.*
Menippos; *Atinalı siyasetçi;* 96.
Menna; *II. Ramses'in yaveri;* 28.
Mens; *bkz. Metis.*
Meonius; *Odaenathus'nun kuzeni;* 204.
Metagenes; *Yunan mimar;* 95.
Metellus, Quintus; *Romalı siyasetçi ve general;* 111.
Metis; *Yunan tanrısı;* 2–5, 9, 11–12, 110, 112.
Midas; *Frigya kralı;* 105, 107–108.
Miltiades; *Atinalı siyasetçi ve general;* 62, 72, 88, 136.
Minucius Basilus; *Romalı senatör;* 177.
Minucius Felix, Marcus; *Romalı yazar ve hukukçu;* 124.
Mirsilos; *bkz. Mirsos.*
Mirsos; *Lidya kralı;* 41, 48.
Mithridatis; *Astyages'in çobanı;* 147.
Mitradate; *Pontus kralı;* 51–52.
Mnesifilos; *Themistokles'in Danışmanı;* 78, 86.
Mnesikles; *Yunan mimar;* 95.
Munatius Plancus, Lucius; *Romalı general ve siyasetçi;* 170.
Muršiliš; *bkz. Mirsos.*
Murşili, III.; *II. Muvatalli'nin oğlu;* 30.
Musa; *Yahudi patriği ve peygamberi;* 23, 52.
Mut; *Mısır tanrısı;* 27–28.
Mutto; *Kartaca kralı;* 34.
Muvatalli, II.; *Hitit kralı;* 23–28, 30.
Naevius, Gnaeus; *Romalı şair ve oyun yazarı;* 20.
Narsete; *Hürmüz'ün babası;* 228.
Nefertari; *II. Ramses'in karısı;* 23.
Neocles; *Themistokles'in babası;* 72, 84.
Neptün; *Roma tanrısı;* 115, 118; ayrıca bkz. Poseidon.
Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus; *Roma imparatoru;* 193.
Nike; *Yunan tanrısı;* 94.
Nikias; *Atinalı general, Sicilya'ya talihsiz bir sefer düzenledi;* 64.
Nikias; *Yunan ressam;* 153.
Nikolaos, Şamlı; *Augustus dönemi Yunan tarihçisi;* 41, 47, 59, 192.
Nysia; *Kandaules'in karısının ve Halikarnaslı bir kurtizenin varsayımsal adı;* 42, 47.
Octavia; *Octavianus'un kız kardeşi ve Marcus Antonius'un dördüncü eşi;* 171.
Octavianus, Gaius Julius Augustus; *İlk Roma imparatoru;* 110–111, 117–119, 152, 158, 160, 166–173, 192–194, 196, 209, 214, 245.
Octavius, Mamilius; *Latin siyasetçi, Gururlu Tarquinius'un damadı;* 124, 129.
Odoacer; *Barbar kökenli Romalı general;* 245–247.
Odysseus; *Çok yönlü yaratıcılığa sahip efsanevi Yunan kahramanı;* 2, 11–12, 14–18, 20, 73, 86, 106.
Okeanos; *Yunan mitolojisinden karakter;* 2.
Orosius, Paulus; *Romalı tarihçi;* 158, 220.
Ovidius, Publius; *Augustus çağının Latin şairi;* 117, 123, 135, 139.
Palamedes; *Efsanevi Yunan kahramanı;* 17.
Pandora; *Efsanevi karakter;* 94.
Paralus; *Perikles'in oğlu;* 98.
Pargew Amatuni; *Ermeni asilzade;* 231.
Paris; *Troyalı asilzade;* 116.
Parmenion; *Büyük İskender'in generali;* 103, 106, 108.

Patroklos; *Efsanevi Yunan kahramanı;* 19.
Pausanias; *Atinalı general;* 94.
Pausanias; *Yunan yazar ve coğrafyacı;* 21, 88, 100.
Pausia; *Yunan ressam;* 153.
Pavlus, Aziz; *Havari;* 215, 218.
Pentaur; *Mısırlı kâtip;* 28.
Perikles; *Atinalı general ve siyasetçi;* 64–66, 88–101.
Peroz, I.; *Sasani hanedanının Pers imparatoru;* 221.
Perseus; *Makedonya kralı;* 109.
Petrus; *Havari;* 215, 218, 238.
Phye; *Atinalı kadın;* 13.
Pirilampos; *Atinalı kuş yetiştiricisi;* 96.
Pisistratus; *Atina tiranı;* 12–13, 61, 185.
Platon; *Atinalı filozof;* 47.
Plinius, Yaşlı; *Romalı yüksek memur, general ve doğabilimci;* 21, 101, 135, 146, 158, 173, 196.
Plutarkhos; *Yunan filozof ve imparatorluk dönemi tarihçisi;* 3–4, 9, 59, 65, 86, 95, 100–101, 107–108, 123, 146, 157–158, 173, 192, 196, 231.
Podalirius; *Efsanevi Yunan kahramanı;* 17.
Polibius; *Yunan tarihçi;* 137, 146.
Polienus; *İmparatorluk döneminde yaşamış bir Yunan yazar, bir hileler derlemesi yazmıştır;* 64, 123, 135, 197–198, 200, 231.
Polignotos, Thasoslu; *Yunan ressam;* 153.
Pompeius Magnus, Gnaeus; *Romalı siyasetçi ve general;* 102, 108, 147-158, 161-162, 178, 182, 186-187, 192, 214, 251-252.
Pompeius Trogus; *Romalı tarihçi;* 39.
Pompey; *bkz. Pompeius Magnus.*
Ponzius Aquila; *Romalı senatör;* 177.
Popilius Laenas, Gaius; *Ültimatomuyla tanınan Romalı siyasetçi ve general;* 189–190.
Porcia; *Sezar suikastçısı, Brutus'un karısı;* 180–181, 190, 192.
Poro; *Hint kralı;* 65.
Poseidon; *Yunan tanrısı;* 18–19, 21, ayrıca bkz. Neptün.
Posidonius, Apamea'lı; *Yunan filozof, tarihçi ve coğrafyacı;* 112.
Potinus; *Mısırlı hadım, XIII. Ptolemaios'ün danışmanı;* 161, 163–164.
Prima; *Ersilia'nın kızı;* 117.
Priscus Attalus; *Romalı senatör;* 216.
Proculius; *Augustus'un elçisi;* 170.
Prokopius Caesarensis (Kayserya'lı Prokopius); *Bizanslı tarihçi;* 213, 231–232, 235–240, 242, 247.
Prusias, I.; *Bitinya kralı;* 141–142.
Ptolemaeus Hephaestion; *Yunan dilbilimci;* 42.
Ptolemaios "Filopator", XIII.; *Kleopatra'nın kardeşi ve kocası;* 161.
Ptolemaios Auletes, XII.; *Kleopatra'nın babası;* 161, 163.
Ptolemaios Filopator Filometor Sezar, XV.; *Kleopatra ve Sezar'ın oğlu, "Küçük Sezar" olarak da bilinir, Mısır'ın son kral-firavunu;* 161, 165–166, 169.
Ptolemaios Neotero, XIV.; *Kleopatra'nın kardeşi ve kocası;* 164.
Pygmalion; *Kartacalı prens, Mutto'nun oğlu;* 34–36.
Pythia; *Delfi rahibesi;* 68–69.
Qasīr; *Bedevi şefi;* 206–208.
Ramses, II.; *Mısır Firavunu, muhtemelen Kadeş Savaşı'nın galibi;* 22–32.
Remus; *Romulus'un kardeşi;* 20, 52, 113, 124.
Rhea Silvia; *Romulus ve Remus'un annesi;* 113.
Romulus; *Roma'nın ilk kralı;* 20, 52, 113–124, 128, 244–247.
Romulus Augustus; *Tarihe Augustulus, "Küçük Augustus", Batı Roma imparatoru olarak geçti (sonuncusu değildi: bkz. Julius Nepos);* 245–247.
Rubrius Ruga; *Romalı senatör;* 177.
Sadiatte; *bkz. Kandaules.*

Sallustius; *Romalı tarihçi;* 218.
Saro; *Gotik general;* 216.
Sarpedon; *Efsanevi Yunan kahramanı;* 19.
Scipio Aemilianus, Publius "Küçük Afrikalı"; *Romalı siyasetçi ve general;* 110.
Scipio Nasica, "Corculum", Publius Cornelius; *Romalı siyasetçi ve general;* 150–151.
Scipio, Publius Cornelius "Afrikalı"; *Romalı siyasetçi ve general;* 110, 136, 138, 145.
Sebeos; *Ermeni piskopos ve tarihçi;* 231.
Semiramis; *Yarı efsanevi Babil kraliçesi;* 201.
Senokles; *Yunan mimar;* 95.
Septimius Odaenathus; *Palmiralı asilzade;* 202–204, 211.
Septimius Severus Augustus, Lucius Severus; *Roma imparatoru;* 152, 199, 204.
Serapion; *Mısırlı general;* 167, 169, 173.
Serhas; *Ahameniş hanedanının Pers imparatoru;* 63, 68–69, 71, 73, 82–85.
Serse; *Fars asilzade;* 228.
Servilia; *Marcus Junius Brutus'un annesi;* 180, 192.
Servilius Caepio, Quintus; *bkz. Brutus, Marcus Junius.*
Servilius Casca, Gaius; *Romalı senatör;* 177, 184, 189, 191.
Servius Danielinus; *Vergilius üzerine bir yorum yazan Latin dilbilimcisi;* 21.
Servius Tullius; *Roma kralı;* 125–126, 128.
Sestius Nasone; *Romalı senatör;* 177.
Seti, I.; *II. Ramses'in babası;* 23–24.
Severinus, Aziz; *5. yüzyıl Hıristiyan başrahibi, Katolik Kilisesi tarafından aziz olarak saygı görmüştür;* 245, 247.
Severus Aleksander Augustus, Marcus Aurelius; *Roma imparatoru;* 204.
Sextus Tarquinius; *Gururlu Tarquinius'un oğlu;* 132–134.
Sicharbas; *bkz. Acherbas.*
Sicinnos; *Themistokles'in kölesi;* 80, 84–85.
Sima Qian; *Antik Çin'in stratejisti ve tarihçisi;* 6.
Sinone; *Efsanevi Yunan kahramanı;* 21.
Smyrnaeus, Quintus; *Yunan şair;* 20.
Sokrates; *Atinalı filozof;* 90.
Sokrates Skolastikos; *Yunan teolog ve tarihçi;* 220.
Solon; *Atinalı siyasetçi;* 60–61, 65.
Sosilos; *Hannibal'ın hocası;* 110.
Sozomenus; *Suriyeli tarihçi;* 220.
Spurinna; *Etrüsk rahip;* 187.
Spurius Tarpeius; *Roma Kalesi'nin bekçisi;* 121.
Statilius; *Romalı aristokrat;* 178–179.
Stesikhoros; *Yunan şair;* 20.
Stesimbrotos, Thasoslu; *Yunan tarihçi ve filozof;* 96.
Strabon; *Yunan coğrafyacı ve tarihçi;* 59.
Suetonius; *İmparatorluk çağının Romalı biyografi yazarı;* 158, 173, 196.
Sukhra; *Sasani asilzade;* 221–223.
Sun-zi; *(çoğu kişi onu eski transkripsiyon Sun Tzu adıyla anar) Çinli yazar ve stratejist;* 6–7, 9.
Şapur, I.; *Sasani hanedanının Pers imparatoru;* 202–203, 211, 223.
Şapur, II.; *Sasani hanedanının Pers imparatoru;* 225, 228, 232.
Taberi; *Din ve tarih bilgini;* 213, 231.
Tacitus, Publius Cornelius; *İmparatorluk dönemi Romalı tarihçi;* 157–158.
Talasio; *Romalı aristokrat;* 118.
Tarquinius Priscus; *Roma kralı;* 125–135.
Tarquinius, Lucius "Gururlu"; *Roma kralı;* 125–135.
Tellia; *Yunan kâhin;* 63.
Terentius Varro, Gaius; *Romalı siyasetçi ve general;* 136.
Tertullianus; *Hıristiyan apolojist;* 124, 151, 157–158.
Tethys; *Yunan mitolojisinden bir figür;* 2.
Theiosso; *bkz. Elissa.*

Themistokles; *Atinalı siyasetçi ve general;* 62, 72–73, 75–88, 136.
Theodora; *Bizans imparatoriçesi;* 233–243.
Theodora; *9. yüzyıl Doğu Roma imparatoru Theophilos'un karısı;* 236.
Theodotus, Chios'lu; *XII. Ptolemaios'un hocası;* 161–162.
Thoas; *Efsanevi Yunan kahramanı;* 17.
Thukydides; *Atinalı tarihçi, Peloponez Savaşı'nın yazarı;* 65–66, 86, 90, 97, 99–101.
Thukydides, Melesias'lı; *Atinalı siyasetçi;* 97, 99.
Tiberius Julius Caesar Augustus; *Roma imparatoru;* 152, 194.
Tigran "Büyük"; *Ermenistan kralı;* 58, 147.
Tillius Cimbrus, Lucius; *Romalı senatör;* 177, 191.
Timaeus, Tauromenion'lu; *Yunan tarihçi;* 39.
Timon; *Delfi vatandaşı;* 74.
Tiro, Marcus Tullius; *Cicero'nun azatlı kölesi (liberto'su) ve yazmanı;* 156, 237.
Traianus, Marcus Ulpius; *Roma imparatoru;* 193, 197, 214.
Trebonius, Gaius; *Sezar suikastçısı Romalı siyasetçi ve general;* 177.
Tullia, "Büyük"; *Servius Tullius'un büyük kızı;* 125–127.
Tullia, "Küçük"; *Servius Tullius'un küçük kızı;* 125–127.
Turnus Erdonius; *Ariccia aristokrasisinin temsilcisi;* 129–132.
Vaballathus, Lucius Julius Aurelius Septimius; *Zenobia'nın oğlu ve Palmira kralı;* 204, 209, 211.
Valens, Flavius Julius; *Hadrianopolis'te [Edirne] ölen Roma imparatoru;* 244.
Valerianus, Publius Licinius; *Roma imparatoru;* 202.
Valerius Maximus; *Romalı yazar, Exempla koleksiyonunun derleyicisi;* 111–112, 135, 157–158, 173, 192, 231.
Velleius Paterculus; *Romalı general ve tarihçi;* 157.
Venüs; *Roma Tanrısı;* 36, 152–153, 155–158, 170, ayrıca bkz. Afrodit.
Vergilius; *Yüce Latin şairi;* 20–21, 34, 39.
Vitruvius; *Romalı mimar ve yazar;* 112, 158.
Xanthippus; *Perikles'in oğlu;* 98, 110.
Zabdas; *Palmiralı general;* 205, 210.
Zaynab; *Zenobia'nın kız kardeşi;* 206.
Zeno, Flavius; *Doğu Roma imparatoru;* 245–247.
Zenobia, Septimia (Bath-Zabbah); *Palmira kraliçesi;* 201–213.
Zenobius, Julius Aurelius; *Zenobia'nın babası;* 201–202.
Zeus; *Yunan tanrısı;* 19, 35, 74, 104–105.
Zonaras, Ioannis; *Bizanslı tarihçi ve ilahiyatçı;* 124, 146, 213, 231, 242.
Zosimos; *Bizanslı tarihçi;* 212, 220, 231.

Tarih, problem çözmenin ve rakiplere karşı zafer kazanmanın bir zekâ kıvılcımıyla başarıldığı olaylarla dolu. Yüzyıllar boyunca insanlar için zorlukların üstesinden gelmek ve kendilerini siyaset sahnesine kabul ettirmek için zekâ en etkili, güvenilir ve hazır silahtı. Hile kelimesinin kökeni olan Yunanca *strategema*; komutan, askeri stratejist anlamındaki *strategos* kelimesinden gelir ve zekâ, kurnazlık, aldatma ile uygulanan savaş eylemlerini işaret eder. Gerçekten de eski halklar, dolambaçlı ve aldatıcı araçlar kullanmaktan hiçbir zaman çekinmezdi.

Bu kitabın kahramanları tarihin çeşitli karakterleridir; bazı efsane isimlerin yanında daha az tanıdık, ancak başarılarının büyüklüğü açısından eşit derecede önemli kişiler de burada kendine yer bulur. Hepsi, rekabetçi ortamlardan zaferle çıkar ya da rahatsız edici durumlardan en az bir defa yara almadan kurtulur. Yunanlar Troya'yı alır; Dido Kartaca'yı kurar; Themistokles Salamis'te zafere ulaşır; Romulus, Sabin kadınlarını kaçırır. Tüm bunlarınsa tek bir ortak noktası vardır: hile.

"...Sparta'da bile, savaşı aldatma ve hile ile kazanan komutan ödül olarak bir öküz alırken düşmanları silah gücüyle yenen komutansa bir horozla yetinmek zorunda kalırdı."

monografiyayinlari.com

978-625-99086-7-0